UNIVERSAL
LIBRARY
OU_206254
UNIVERSAL
LIBRARY

OUP—390—29-4-72—10,000

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No T954 S011 Accession No G1 T 452

Author RISS [illegible]

Title [illegible]

This book should be returned on or before the date last marked below

*

అంకితము

బొబ్బిలి సంస్థానాధీశ్వరు లగు

శ్రీ రాజా రావు శ్వేతా చలపతి రంగా రావు

బహద్దరు వారికి

*

సర్వ స్వామ్య సంకలితము

ప్రథమ ముద్రణము 1950

మూల్యము పది రూపాయిలు

♦ వెల్కమ్ ప్రెస్ ♦ గుంటూరు

విషయ సూచిక

1. ఆంధ్రసాతవాహన సామ్రాజ్యోత్సవము –
అధ్యక్షోపన్యాసము –
డా. నేలటూరి వెంకట రమణయ్య, ఎం. ఏ., పిహెచ్.డి. ౧

2. సాతవాహన సామ్రాజ్య చరిత్రము –
డా. మారేమండ రామారావు, ఎం. ఏ., పిహెచ్.డి. ౭
(సాహితీ సమితి)

3. ఆంధ్రుల విస్తరణము –
శ్రీ కురుగంటి సీతారామయ్య, ఎం. ఏ. (సాహితీ సమితి) ౧౦౫

4. ఆంధ్రసాతవాహన సమస్య –
శ్రీ గొర్తి వెంకట రావు, ఎం. ఏ., ఎల్ ఎల్.బి. ౧౦౮

5. సాతకర్ణి శబ్దము – నూతనార్థము –
డా. కె. గోపాలాచారి, ఎం. ఏ., పిహెచ్.డి. ౧౧౨

6. విలివాయకుర సివలకుర శబ్దములు –
డా. దినేశచంద్ర సర్కార్, ఎం. ఏ., పిహెచ్.డి. ౧౧౪

7. సాతవాహన సామ్రాజ్యము – సామాన్య పరిస్థితులు –
డా. మారేమండ రామారావు, ఎం. ఏ., పిహెచ్.డి. ౧౧౫

8. హాలుడు – గాథా సప్తశతి –
శ్రీ గట్టి లక్ష్మీ నరసింహశాస్త్రి, (సాహితి సమితి) ౧౪౫

9. గుణాఢ్యుడు – బృహత్కథ –
శ్రీ శివశంకర శాస్త్రి (సాహితీ సమితి) ౧

10. వాత్స్యాయనుడు – కామసూత్రములు –
శ్రీ వావిలాల సోమయాజులు, బి. ఏ., (సాహితీ సమితి)

11. లీలావతీ కావ్యము –
డా. ఏ. యన్. ఉపాధ్యే, ఎం. ఏ., డి.లిట్. ౨౨౨

12. గౌతమీ పుత్రసాతకర్ణి రాజధాని –
శ్రీ రా. నరసింహారావు, బి. ఏ., ఆనర్సు ౨౨౮

13. ఆంధ్రులు – దూరప్రాచ్య దేశములు –
ఆచార్య కె. ఏ. నీలకంఠశాస్త్రి, ఎం. ఏ. ౨౩౦

14. సాతవాహన యుగము 1) కళావైభవము 2) సాం[illegible]
డా. మారేమండ రామా రావు, ఎం. ఏ., పిహెచ్.డి. ౨౨౩

15. గోలీ శిల్పము –
కొమరగిరి నరసింహా రావు, బి. ఏ. (సాహితీ సమితి) ౩౩[illegible]

16. సాతవాహనుల నాణెములు –
శ్రీమతి వి. వైదేహి, బి. ఏ. ఆనర్సు ... ౩౩[illegible]

అనుబంధము –

1. శాసనములు 1
2. వాఙ్మయము 17

ప్రస్తావన

మా మండలివారు ఆంధ్ర సామ్రాజ్యోత్సవమును జరపి, తత్ఫలితముగ నీసంచికను ప్రకటింపవలె నని 1947 వ సంవత్సరము జనవరి నెలలో తీర్మానించిరి. ఉత్సవము ఆ ఏప్రిలు నెలలో అమరావతీ- ధాన్యకటకమున జరిగినది. ఈసంచికను ఇప్పుడు ప్రకటింప గలిగితిమి.

ఉత్సవకాలమునకు కొన్నివ్యాసములు మాత్రము వచ్చినవి. తక్కినవి మాకు చేరుటలో కొంత ఆలస్య మైనది. ఈసంచికప్రకటనకు ప్రభుత్వమువారి అనుమతి వచ్చుటయు, అవసరమగు కాగితమును సంపాదించుటయు మరికొంత ఆలస్యమునకు కారణము లైనవి. నేను ఆకస్మికముగా గుంటూరు వదలి హైదరాబాదుకు వెడలి ముద్రణమును అక్కడనుండి సాగించుటవలన నింకను కొంత ఆలస్య మైనది.

ఇందు కొన్నిచిత్రములను మాత్రము చేర్చితిమి. మరికొన్ని చిత్రములను, పటములను అకారాదిసూచికను ప్రత్యేకముగ త్వరలో వెలువరింతుము.

శ్రీ జయపుర మహారాజా వారును, శ్రీ బొబ్బిలి రాజావారును, మొదటినుండియు మా మండలియెడల ఆదరాభిమానములను చూపుచుండిన గుంటూరు పుర ప్రముఖు లనేకులును విశేషముగ ధనసాహాయ్యము చేసిరి. సాతవాహన యుగ చరిత్రమును ప్రత్యేకముగ పరిశీలించిన మిత్రు లనేకులు చక్కని వ్యాసములను రచించి పంపిరి. ఆర్షశాఖ డైరెక్టరు జనరలు అనేక సాతవాహనయుగ వాస్తు చిత్రములను ప్రకటించుట కనుమతి నొసగి వాని ఫొటోలను మాకు లభింప జేసిరి. ఆంధ్ర పత్రికా సంపాదకులు శ్రీ శివలెంక శంభుప్రసాద్ గారు బ్లాకులను తయారు చేయించుటలో సాహాయ్యము చేసిరి. మిత్రులు శ్రీ కొమరగిరి నరసింహారావు గారు సాంచీతోరణముల రేఖాచిత్రమును వ్రాసి యిచ్చిరి.

మిత్రులు శ్రీ వావిలాల సోమయాజి, శ్రీ ప్రయాగ శేషాద్రి శాస్త్రి గార్లు ఆసాంతమును అమూల్యమగు సహకారము నొసగిరి.

వెల్కం ప్రెస్ అధిపతులు శ్రీ జంధ్యాల వెంకటప్పయ్య శాస్త్రి గారు ఈసంచిక ముద్రణ కార్యమంతయు స్వకార్యముగ నిర్వహించిరి.

ఈ మండలి అధ్యక్షు లగు శ్రీ దివాకరుణి లక్ష్మీనారాయణ గారి యొక్కయు, మహర్షి బులుసు సాంబమూర్తి గారి యొక్కయు, శ్రీ తల్లావఝ్ఝల శివశంకర శాస్త్రి గారి యొక్కయు ప్రోత్సాహాశీర్వచనములు ఈ యుద్యమ సాఫల్యమునకు మూలకారణములు.

ఈసహాయకు లందరికిని నేను కృతజ్ఞుడను.

మారేమండ రామారావు

సంపాదకుడు,

కార్యదర్శి - ఆంధ్రేతిహాస సంశోధక మండలి.

గుంటూరు

1.5.1950

సహాయకులు

సాహిత్య సమ్రాట్, కళాప్రపూర్ణ

శ్రీ డాక్టరు విక్రమదేవ వర్మ బహద్దరు వారు

,, రాజా రావు శ్వేతాచలపతి రంగారావు బహద్దరు వారు

మా. శ్రీ కళా వెంకటరావు గారు

మా. శ్రీ బెజవాడ గోపాల రెడ్డి గారు

మా హాలాహల్వి సీతారామ రెడ్డి గారు

,, దివాకరుణి లక్ష్మీనారాయణ గారు

,, మంచుకొండ గౌరీశంకర్ గారు

శ్రీ జస్టిస్ భువల్క గారు

,, విస్సాపాముల లక్ష్మీ నరసింహం గారు

,, దేశిరాజు హనుమంతరావు పంతులు గారు

,, అరవపల్లి వెంకటరావు గారు

,, మేళ్ళచెరువు విశ్వపతిశాస్త్రి గారు

ఆంధ్ర సాతవాహన సామ్రాజ్యోత్సవము

అధ్యక్షోపన్యాసము.*

●

డా॥ నేలటూరి వెంకటరమణయ్య ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి.

మిత్రులారా!

ఈ సాతవాహన సామ్రాజ్యోత్సవమునకు నన్ను అధ్యక్షత వహించమని ఆహ్వానించిన ఆంధ్రేతిహాసపరిశోధకమండలివారికి నేను కృతజ్ఞుడను. ఆ ప్రాచీనాంధ్రుల సంతతికి చెందిన మనము వారు సామ్రాజ్యము స్థాపించి సుమారు 1[illegible] సంవత్సరములు అయినప్పటికి వారి సామ్రాజ్య కేంద్రముగ నుండిన యీ [illegible]ము న సమావేశమై నాలుగుశతాబ్దముల కాలము దక్షిణాపథమును వ్యాపించిన ఆమహాసామ్రాజ్య మహోజ్జ్వలచరిత్రను స్మరించుకొనుట మిక్కిలి యుక్తముగ నున్నది.

ఆనాటి ఆంధ్రులు బహుప్రశంసనీయులు. రాజకీయమతసారస్వతికాది వివిధరంగములలో వారు చేసిన కృషి అద్భుతమైనది. ఈ దేశపు సంస్కృతివికాసమునకు వారు చక్కని దోహద మొసంగిరి. అశోకచక్రవర్తి మరణానంతరము మౌర్యసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమగుటతోడనే సాతవాహనవంశీయుల నాయకత్వమున విజృంభించి ఆంధ్రులు యావద్దక్షిణాపథవ్యాప్తమగు రాజ్యమును నిర్మించి, మగధ నాక్రమించి, కొంతకాలము సమ్రాట్టులుగ పరిపాలించిరి. క్రైస్తవశకారంభకాలమున ఉత్తరాపథమంతయు మ్లేచ్ఛాక్రాంతమయ్యెను. అట్టి కష్టసమయమున మహామొనగాండ్రవలె నిలచి ఆంధ్రులు ఆ మ్లేచ్ఛవాహినులు దక్షిణమునకు రాకుండ అడ్డుకట్టిరి. సాతవాహనయుగపు ఆంధ్రనావికులు సముద్రములపై స్వైరవిహారము చేసి బర్మా, మలయ మున్నగు దేశములతోను, ప్రాచ్యద్వీపములతోను వాణిజ్యకజ్ఞానికసంబంధములను నెరపిరి. సాతవాహనరాజులు చాలమంది వైదికధర్మానుయాయులే అయినను వారు ఇతరమతములనుకూడ ఆదరించిరి. వారి పరిపాలనాకాలమున బౌద్ధమతము అపూర్వమగు శోభను గాంచినది. ఆనాడు దేశదేశములనుండియు నిచటి బౌద్ధక్షేత్రములను దర్శించి, ధర్మబోధనలను వినుటకు వేనవేల యాత్రికులు వచ్చుచుండిరి. ఆచార్యనాగార్జునుడు,

---

* ఆంగ్లమునకు అనువాదము — సంపాదకుడు

ఆర్యదేవుడు మున్నగు భిక్షువు లెందరో ఇచట ప్రచారము చేసి యొక క్రొత్తధర్మమును, క్రొత్త నిర్మాణవిధానమును వ్యాప్తిలోనికి దెచ్చిరి. ఈ బౌద్ధమతపునరుజ్జీవనము వాస్తువునకును, కళకును నూతనవికాసము నొసగూర్చినది. దేశమునందంతటను చైత్యములు, స్తూపములు, విహారములు నిర్మింపబడినవి. కార్లా నాసికఅజంతాగుహలు ఇట్టివే. శిల్పమును, చిత్రలేఖనమును క్రొత్త వికాసము నంది ఈమతప్రచారమునకు చక్కగ నుపకరించినవి. ఈ కళలలో నాటి ఆంధ్రశిల్పులును, చిత్రకారులును తమకౌశలమును, ఉపజ్ఞను అద్భుతముగ చూపిరి. భట్టిప్రోలు, జగ్గయ్యపేట, అమరావతులలో దొరికిన శిల్పసంపద దీనికి చక్కని నిదర్శనము. సాతవాహనయుగమున సాహిత్యము బాగుగ నభివృద్ధి నందినది. అందును ప్రాకృత వాఙ్మయవికాసమునందు అది స్వర్ణయుగము. సప్తశతి, లీలావతీ కావ్యము లిట్టివే.

ఈ సాతవాహనయుగమునుగురించి మనకు తెలియవచ్చు విషయములు బహుపరిమితములు అందలి ముఖ్యాంశములు కొన్ని మాత్రము సునిశ్చితములుగ నున్నవి మిగిలినవి అనేకములు వివాదాస్పదములుగ నున్నవి. ఇందు మొదటిది ఆంధ్రులపూర్వోత్తరమునకు సంబంధించిన సమస్య. ఆంధ్రుల జాతి ఏది అను ప్రశ్నకు కొందరు వారు ఆర్యులే అనియు, అనార్యభూములకు పోయి, అక్కడి జాతులతో కలిసిపోయి, నానావిధ సభ్యతలను అలవరచుకొనిరనియు తలచుచున్నారు. మరి కొందరు ఆర్యులకు పూర్వము భారతదేశమంతటను వ్యాపించియుండిన ద్రవిడులలోని వారు ఆంధ్రులని వాదించుచున్నారు. ఈ రెండువాదములకునుకూడ ఆధారమగు ఐతరేయబ్రాహ్మణమునందలి శునశ్శేపుని గాథలో ఆంధ్రులు పుళింద పుండ్ర శబర మూతిబులతో కలసి యున్నట్లు పేర్కొనబడినారు. పురాణములు ఈసమస్యను పరిష్కరించుట కుపయోగపడవు. యాదవులలో అంధకులు, భోజకులు, మున్నగు శాఖ లుండెడివి. జైనగ్రంథములలో ఆంధ్రులు అంధ్రులనియు అంధకులనియు పేర్కొనబడినారు. ఈ అంధకులే యాదవగణములోని అంధకులగుచో ఆంధ్రుల ఆర్యత్వమున కవి ప్రోద్బలక మగును.

ఆంధ్రుల ఆదిమనివాసస్థానము ఏది అనునది మరియొక వివాదాంశము. ప్రాచ్యము, అందును, కృష్ణాగోదావరీమధ్యదేశము వారి మొదటి నివాసమనియు అశోకుని యనంతరము వారు సాతవాహనవంశ్యులగు శ్రీముఖ, కృష్ణ అనువారి నాయకత్వమున విజృంభించి, గోదావరివెంబడి మహారాష్ట్రమున కేగి, దానిని జయించి "దక్షిణాపథపతి" కీర్తి నొందినవారై పరిపాలించిరనియు ఒకవాదము. దీని నంగీకరింపక కొందరు ఈ యాంధ్రులు వింధ్యవాసులనియు, వారు మొదట పశ్చిమమున పరిపాలన చేసిరనియు, అటుపైన క్రమక్రమముగ కృష్ణాగోదావరీనదులవెంబడి ప్రాచ్యమునకు వ్యాపించిరనియు, పడమటిదిశను అధికారము అంతరించగా ప్రాచ్యముననే స్థిరపడిరనియు, అప్పటినుండియే ఈప్రాంతమునకు ఆంధ్రమండలమని పేరు వచ్చెననియు, వారు నేటి ఆంధ్రులవలె తెలుగుభాషనుగాక ఒకవిధమగు ప్రాకృతమును మాట్లాడిరనియు వాదించుచున్నారు. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమునందు

ఆంధ్రులు వింధ్యప్రాంతమునందు ఉండినట్లు చెప్పబడి యున్నది. కాని వింధ్యప్రాంతమన ఆరోజులలో ఏప్రాంతమో నిశ్చితము కాలేదు. ప్రాచీనకాలమున వింధ్యశబ్దము నేటివలె ఒక్క పర్వతపంక్తి కేగాక దానికి తూర్పుపడమర లుగ వ్యాపించిన కొండలకుగూడ వర్తించి నట్లు కనిపించుచున్నది. కాకతీయ రెడ్డి వెలమ వంశములరాజుల శాసనములలో వారివిజయ ములు వింధ్యపర్వతమువరకును వ్యాపించినట్లు చెప్పబడినది. బస్తరుసంస్థానమునను, మధ్య పరగణాలతూర్పుభాగమునను నేటికిని ఆంధ్రు లనేకులు నివసించుచున్నారు. దీనినిబట్టి ప్రాచీ నాంధ్రులు పశ్చిమమునగాక నేటి బేరారు ఒరిస్సాల ప్రాంతమున నివసించుచుండిరని అను కొనవచ్చును. ఆంధ్రులు పశ్చిమమునుండి తూర్పునకు వ్యాపించిరను వాదమునకు పూర్వసాతవాహన శాసనములు మహారాష్ట్ర ముననే దొరకుటయు, ఆంధ్రదేశమున లభించ కుండుటయు ముఖ్యాధారములు. కాని నాసిక నానాఘాట్ కార్లాలలో దొరకిన శాసనములు ఆయాప్రాంతములు సాతవాహనుల ఏలు బడిలో నుండెనవని తెల్పునుగాని వారు ఎటునుండి ఎటువ్యాపించిరో నిరూపింప జాలవు. అట్లే నాటి ఆంధ్రులు ఏభాషను మాట్లాడిరో తెలియదు. నేటి ఆంధ్రుల మాతృభాషయగు తెలుగు క్రీ. శ. 6వ శతాబ్ది నుండియే ఉన్నట్లు కనిపించుచున్నను వారి ఆదిమభాష ప్రాకృతమేనని నిష్కర్షగా చెప్ప జాలము. ఆనాటి శాసనములు ప్రాకృతము నందుండినంతమాత్రమున అది ప్రజలభాష యని చెప్పుటయు సమంజసము కాదు. మౌర్య రాజుల ఆస్థానముయొక్కయు, బౌద్ధసంఘము యొక్కయు సాంప్రదాయముల ననుసరించి ఆనాడు ప్రాకృతము అధికారికభాషగ పరిగ ణింపబడుచు వచ్చెను. అందువలననే రాజ శాసనములను, దానశాసనములను ప్రాకృత మున వ్రాయించుట ఆచార మయ్యెను. గుణా ఢ్యుని బృహత్కథననుసరించి వ్రాయబడిన సోమదేవుని కథాసరిత్సాగరమున గనిపించు నొకముఖ్యాంశము నిచట ఆలోచింపవలసి యున్నది. అందలి కథలో ప్రతిష్ఠానపురమున సాతవాహనరాజు ఆస్థానమున నుండిన గుణాఢ్యపండితుడు ప్రత్యర్థియగు శర్వవర్మ ఆరుమాసములలో రాజును సంస్కృతభాషా పారగుని చేయగలిగినయెడల తాను నాడు వ్యాప్తిలోనుండిన సంస్కృత ప్రాకృత దేశభాష లను వదలివేసెదనని శపథము చేసినట్లు చెప్ప బడినది. ఇందు దేశీ అనునది జనసామాన్య ముయొక్క భాషయై యుండును. అగుచో ఇదియే ప్రాచీనాంధ్రుల భాషయై యుండును. కాల క్రమమున ఇదే భాషలో [illegible] తెలుగుభాషగ పరిణమించెనని చెప్పవచ్చును.

ఆంధ్రులకును సాతవాహనులకునుగల పర స్పరసంబంధము మరియొక సమస్య. కొందరు సాతవాహనులు ఆంధ్రులు కారనియు, వారిది ఒక ప్రత్యేకవంశమనియు వాదించుచున్నారు. ఇంతవరకును దొరికిన సాతవాహనశాసనము లలో ఎచ్చటను ఆంధ్రప్రశంస లేదనియు, సాతవాహనుల నాణెములు సహితము మహా రాష్ట్రముననే దొరికినవనియు వారు చూపు ఉపపత్తులు. బళ్ళారిమండలమున దొరికిన ఒక సాతవాహనశాసనమునను, ఒక పల్లవశాస నమునను ఆప్రాంతము సాతాహనిరట్ఠమనియు, సాతవాహనాహారమనియు పేర్కొనబడినది. దీని నాధారము చేసుకొని కొందరిదియే

సాతవాహనుల నివాసస్థానమునియు ఆంధ్ర దేశము కాదనియు వాదించుచున్నారు. ఈ శాసనములు కేవలము సాతవాహనులు అధికారమునకు వచ్చిన పెక్కుశతాబ్దములకు తరువాతివి. అందువలన అవి వారి ఆదిమనివాసముల ఏదియో నిరూపింపజాలవు. కాలాంతమున వారు ఇచ్చట సంచరించినమాత్రము వాటినిబట్టి చెప్పనగును. సాతవాహనులు తమ శాసనములలో తాము ఆంధ్రులమని చెప్పుకొనలేదు. 'ఆంధ్ర' అనునది ఒక జాతి యొక్క నామము. 'సాతవాహన' అనునది కులము పేరు. సాతవాహనకులజులు తమ వంశనామమును చెప్పుకొనియే ఉన్నారు. జాతినిర్దేశమును వారు చేయుట అవసరము కాదు, ఉచితమును కాదు. నేడును ఆంధ్రులలో ములికినాట్లనియు, వెలనాట్లనియు, వేగినాట్లనియు విభాగములున్నవి. అట్లే రెడ్లు, కమ్మలు, వెలమలు, బలిజలు మున్నగు తెగలు ఉన్నవి. సాతవాహనకులమును ఆంధ్రులలో ఇట్టిదిగా ఉండియుండును. మహాభారతమునందు "ఆంధ్రాశ్చ బహవః" అని చెప్పబడినది. బౌద్ధగ్రంథములలో గోదావరీతీరమున నివసించిన అశ్మకులును, ములికులును ఆంధ్రులని చెప్పబడినది. అశ్మకులకు పోతననగరమును, ములికులకు ప్రతిష్ఠానమును కేంద్రములు. క్రీ.శ. 15వశతాబ్దమువరకును గల శాసనములనుండి కడపగుంటూరుజిల్లాలలో భాగములును, నైజాంరాజ్యమందలి మెదకు జిల్లా మున్నగునవి ములికనాడని వ్యవహరింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. శాసనములనుండి తెలియనగు రాజులలో చాలమంది పేర్లు పురాణములలో గన్పించుచున్నవి. దీనినిబట్టి పురాణముల నిర్మాతలకు ఈ సాతవాహను లాంధ్రులని తెలిసియే వారు అట్లు వ్రాసి యుందురని చెప్పవచ్చును. ఈవిషయమై మరికొన్ని ఉపపత్తులనుకూడ చెప్పవచ్చును. క్రీ.శ. 4వశతాబ్ది నాటి పల్లవశివస్కందవర్మ మైదవోలు శాసనమునందు ఆంధ్రాపథము ఒక విభాగమును, దాని కేంద్రమగు ధన్నకడమును పేర్కొనబడి యున్నవి. ప్రాచీనబాణశాసనములలో ఆంధ్రపథము వారి రాజ్యమునకు ఉత్తరసరిహద్దుగ పేర్కొనబడినది. ఈ రాజులు నేటి మైసూరు రాజ్యమునందలి కోలారుజిల్లాలో రాజ్యమేలిరి. ఇటునుండి తూర్పుగ సముద్రమువరకు ఆంధ్రపథము వ్యాపించి యుండును. నేటి కర్నూలువద్ద తుంగభద్రలో కలియు అంధ్రీ లేక హంద్రీ అను నది ఉన్నది. కర్నూలుజిల్లాలో కృష్ణాతీరమున నందికోటకూరు తాలూకాలో సాతానికోట అను స్థలమున్నది. ఇచ్చట కొన్ని దిబ్బలును, ప్రాచీనాలయములును, క్రీ.శ. 7వశతాబ్ది నాటి శాసనములు నున్నవి. క్రీ.శ. 13వశతాబ్ది నాటి కాకతీయగణపతిదేవుని శాసనములలో దీనికి సాతవాహనకోట అను పేరు కనబడుచున్నది. విజయనగరసామ్రాజ్యము వర్ధిల్లిన కాలమునందది యొక సైనికకేంద్రముగ నుండెను. దీనినిబట్టి సాతవాహనులకు ఇది బలిష్ఠమైన కోట అయియుండునని ఊహింపవచ్చును. అట్లే సాతాహనిహారసాతాహని రాష్ట్రములును ఆంధ్రపథమున విభాగములై యుండవచ్చును. ఈకారణములనుబట్టి సాతవాహనులు ఆంధ్రులే అనియు బహుశః వారి నివాసమగు సాతాహనిహారము ఆంధ్రపథములోని భాగమనియు నా అభిప్రాయము.

ఆంధ్రుల చరిత్రమునకు సంబంధించిన మరియొక సమస్య కలదు. ఆంధ్రులు సంహితా

కాలమునుండియు ఉండిరని పైన చెప్పియుంటిమి. వారి ప్రాథమికచరిత్ర యెట్టిది అనువిషయ మింతవరకును పరిశోధింపబడియుండలేదు. ఆధారములు మిక్కిలి తక్కువగ దొరకుచుండుటవలన ఇది మిక్కిలి కష్టసాధ్యమైన పని. పురాణములును ప్రాచీనగ్రంథములును ఆనాటి ప్రజలను గురించియు, నాటి రాజవంశములను గురించియు ప్రశంసించు సందర్భమున ఆంధ్రుల ప్రశంస చేయుచున్నవి. మెగాస్తనీస్ అను యవన రాయబారి వ్రా[illegible]లును, వా[illegible]నిక లయును [illegible] పురాణములు ఆంధ్రులలో కొందరు [illegible]ఖములనని, [illegible] ప్రాంతములనుండి నేటి అ[illegible]ఘనిస్తానమున కున్న [illegible] బాహ్లికులని [illegible] ఉండిరని చెప్పుచున్నవి. నేటి ఆఫ్ఘనులలో [illegible] [illegible]ములలో [illegible] అంధ్ర అను పేర [illegible] [illegible]ంతముం[illegible] బాల్కను సముద్ర [illegible] అంధఘుల అను విభాగము ఆంధ్రుల నివాసమని స్పష్టపరచుచున్నది. ఉత్తరవైదికయుగమున వింధ్య[illegible]ములనుండి [illegible] తెలియనగు [illegible] యాంధ్రులలో [illegible]కశాఖ ఈ ఆఫ్ఘనిస్థాన [illegible] పోయినో, అంతకంటె మి[illegible]ను శాఖలకు నేడు సంబంధమున్నదో లేదో తెలియదు. పరిశోధనమునందలి ఆంధ్రులను గురించి [illegible] మనకు వివరములు తెలియుచున్నవి. చారిత్రయుగారంభమునాటికే అశ్మకులు, మూలకులు మున్నగు [illegible]గలవారు [illegible]లిష్టములు నగరములను నిర్మించుకొని ప్రాముఖ్యమును సంపాదించి నాటి రాష్ట్రములలో వన్నెకెక్కిరి. చంద్రగుప్త మౌర్యుని ఆస్థానమున రాయబారిగ నుండిన మెగాస్తనీస్ “ఇండికా” అను గ్రంథమున ఆంధ్రులకు 30 ప్రాకారపరివేష్టితములగు నగరములు కలవనియు, 10,0000 కాల్బలమును, 2000 ఆశ్వికబలమును, 1000 ఏనుగులు నుండెననియు వ్రాసినాడు. ఈ యాంధ్రులది ఈకాలమున [illegible] రాజ్యమనియు, నది [illegible] రాజ్యములకు తరువాత [illegible] ప్రబలముగ నుండెననియు [illegible] అభిప్రాయము. ఈకాలమున ఆంధ్రులను పరిపాలించిన రాజుల [illegible] మనకు తెలియవు. పురాణములును, ప్రాచీనగ్రంథములును ఆం[illegible] [illegible]చున్నవిగాని రాజులను గాని ఈ కారణములవలన ఈకాలమునందాంధ్ర[illegible] లొక ప్రజాస్వామికముగ [illegible] నుండెనని [illegible] సమంజసముగ నుండును. ఇంకొ[illegible] సామంతరాజ్యములకాలము [illegible] ఆంధ్రులు [illegible] స్వాతంత్ర్యము [illegible], అశోకచక్రవర్తి పరిపాలన[illegible] లోనై[illegible] [illegible] ఈ యాంధ్రులను ఎవ[illegible] ఎప్పుడు జయించిరో స్పష్టముగ తెలియదు. చంద్రగుప్తుని సామ్రాజ్యమే [illegible] ఇతరజాతులతో ఆంధ్రులను [illegible] చేసి కొందరి అభిప్రాయము. చంద్రగుప్తుని [illegible] సంధ్యాకాలమున నేటి మైసూరు రాజ్యములోని శ్రవణబెళ్గొలలో [illegible] అర్వాచీనమును [illegible]విశ్వసనీయమునగు [illegible] గాథ తప్ప ఈవిషయమును తెలుపు మరియొక ప్రమాణ మేదియు లేదు. తారానాథుడను టిబెట్ చరిత్రకారుడు ఒక రాజగాథ ననుసరించి చంద్రగుప్తుని కుమారుడగు బిందుసారుడు దక్షిణాపథమును జయించెనని వ్రాసినాడు. అశోకుడు ఒక్క కళింగదేశమును

మాత్రమే జయించెను. అందువలన అతని రాజ్యారంభమునకు పూర్వమే మౌర్యులు ఆంధ్రులను జయించిరని చెప్పవచ్చును.

ఆంధ్రులకును కళింగులకునుగల సంబంధమేమి అనునది మరియొక సమస్య. వారిర్వురు వేర్వేరుజాతులవారనియు, ఇరుగుపొరుగు జాతులవారిమధ్య ఉండు సామాన్యసంబంధము తప్ప వారి కింకొకవిధమగు సంబంధమేదియు లేదనియు చాలమంది అభిప్రాయము. శాసనములయందును, వాఙ్మయమునందును కళింగుల ప్రశంస ప్రత్యేకముగ చేయబడియున్నను వారు ఆంధ్రులలో నొక శాఖవారనియు, ప్రాచీనకాలముననే విడిపడి ప్రత్యేక రాష్ట్రమును స్థాపించుకొనిరనియు ఊహించుటకు ప్రబలములగు ఆధారములు కలవు. కళింగమునకు దక్షిణమునను పశ్చిమదక్షిణమునను గోదావరియు, ఉత్తరమునను ప్రాగుత్తరమునను మహేంద్రగిరియు సరిహద్దులు. మూడు కళింగములనియు, సప్తకళింగములనియు ప్రసిద్ధినందిన ప్రాంతమంతయు ఇందిమిడియుండెను. మన చరిత్ర ప్రారంభమైనప్పటి నుండియు కళింగులు తెలుగుభాషనే మాట్లాడుచు, తెలుగువారితో సంబంధబాంధవ్యములను నెరపుకొనుచు, తెలుగువారి సాంఘిక వ్యవస్థనే అనుసరించుచు నుండిరని తెలియవగుచున్నది. ఉత్కళము లేక ఉత్తరకళింగము అనబడు నేటి ఒరిస్సా కళింగమున చేరి యుండెనని కొందరి అభిప్రాయము. చారిత్రిక ప్రమాణముల కీయూహ విరుద్ధముగ నున్నది. 'ఒరిస్సా' 'ఉత్కళ' పదములు సమానార్థకములుగ నుపయోగింపబడుచున్నవి. వాటివలన నుద్దేశింపబడు ప్రదేశముమాత్ర మొకటి కాదు. ఒరిస్సా అను పదము 'ఉదీచ్య' అను సంస్కృతశబ్దమునకును, 'ఉడిస్స' అనుపదమునకును భ్రష్టరూపము. దీనికి తూర్పునగల దేశమని అర్థము. దీనినుండియే ఒడ్డె అను జాతివాచకపదమును, ఓఢ్రం అను భాషావాచకపదమును ఏర్పడినవి. ఉత్కళ అనునది అర్వాచీనపదము. కళింగగాంగరాజులు జయించిన ఒరిస్సాలోని భాగములకు మొదట ఆ పేరు వచ్చెను. క్రీ. శ. ౧౧వ శతాబ్దినాటి చోళరాజుల శాసనములందు సహితము కళింగ, ఒడ్డ అనునవి ప్రత్యేక దేశములుగ పేర్కొనబడినవి. కళింగము ఉత్తరమున మహేంద్రగిరితో అంతమయ్యెననియు, ఒడ్డదేశము దానిపైన ఉండెననియు తెలియుచున్నది. ఈయంశముల నన్నిటిని విమర్శించి చూడగ ద్రవిడదేశమునందలి చోళపాండ్యుల వలెనే ఆంధ్రులును కళింగులును రాజకీయముగ ప్రత్యేకముగ నుండినను వారు ఒకే జాతివారనియు ఒకే భాషను, ఒకే సభ్యతను కలిగియుండిరనియు తోచుచున్నది.

క్రీస్తుశకారంభమునకు కొంచెమూవలావలి కాలపు ఆంధ్రుల చరిత్రము నిర్దిష్టముగ తెలియుటలేదు. ఆంధ్రదేశచరిత్రజిజ్ఞాసువులు ఈవిషయమై లభ్యపడు సామగ్రినంతయు సేకరించి ఆనాటి చరిత్రమును నిర్మింపవలసియున్నది. కాని యీవిధమగు పరిశోధన సాగించుట బహుకష్టసాధ్యమైన పని. ఎన్ని అడ్డంకు లున్నను మనపరిశోధకులందరును పరస్పరసహకారముతో ప్రయత్నించినయెడల ప్రాచీనాంధ్రుల చరిత్రమును రచించుట సాధ్యము కాకపోదు.

క్రీ. శ. ఏడవశతాబ్ది పూర్వార్థముతో ... ము చేసిన గాంగవంశప్రభువు అవినీత రాజు కుమారుడు దుర్వినీతుడు బృహ ... ను సంస్కృతీకరించినట్లు శాసనమువల్ల ... స్తుంది జైనాచార్యుడగు పూజ్యపాదు ... ర్వినీతుడు శిష్యుడట!

... పవలామానంద" పరికరప్రకరణములో—

... తారాం న బృహత్కథా మచ కథం"

అని కనబడుతుంది.

అని క్రీ... సోమా ... వ్యాసేన యశో ... రితం సా ... కరోద్ధేత్ర గుణాఢ్యః న ... దశ్మాంతరాసన్న..."

"శ్రీరామాయణ భారత బృహత్కథా ... ం కవీన్ నమస్కుర్మః" అని గోవర్ధనా ... చార్యుని ఆర్యాసప్తశతిలోనూ,

"రామాయణాని చ విభావ్య బృహత్క ... ం చ"॥

అని ధనంజయుని దశరూపకములోనూ,

"శశ్వ ద్బాణద్వితీయేన నమదాకారధారిణా ... నుషేవ గుణాఢ్యేన నిశ్శేషో రంజితో జనః"

అని త్రివిక్రమునిదమయంతీ కథాచంపువు ... లోనూ,

"భూతభాషామయీం ప్రాహు రద్భుతా ... ం బృహత్కథాం"

అని క్రీ. శ. అష్టమశతాబ్దిలో అచార్య ... విరచిత కావ్యాదర్శములోనూ,

'బృహత్కథారం భై రివ శాలిభంజకో ... '

అని క్రీ శ. సప్తమశతాబ్దిలో సుబంధుకవి రచిత వాసవదత్తలోనూ,

"సముద్దీపితకంపర్పా కృతగౌరీప్రసాధనా హరలీ లేవ నో కస్య విస్మయాయ బృహత్కథా," "బృహత్కథాకుశలేన"

అని క్రీ. శ. సప్తమశతాబ్దిలో వర్ధిలిన భట్టబాణుని హర్షచరిత, కాదంబరీ గ్రంథాల లోనూ,

"ప్రద్యోతస్య ప్రియదుహితరం వత్సరాజో ... త్ర జహ్రే" "ప్రాప్యావన్తీ నుదయనకథా కోవిదగ్రామవృద్ధాన్"

అని క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దిలో కాళిదాస కవీంద్రుని మేఘదూతములోనూ కనబడు తున్నవి.

క్రీ పూ. ద్వితీయశతాబ్దిలో ఉన్న భాస కవి బృహత్కథను అనుసరించి 'ప్రతిజ్ఞాయౌ గంధరాయణము', 'స్వప్నవాసవదత్త' మొదలగు నాటకాలు రచించినాడు. బృహత్కథలోని గోముఖుడు యౌగంధరాయణుడు గానూ, మదనమంచుక వాసవదత్త సేనగానూ భాసుని రచనలలో మారిపోయినారు.

(పైన ఉదాహరించిన సంగతులను క్రీ ఇతర చరిత్రాంశములనుబట్టీ గుణాఢ్యుడు క్రీ. పూ. ౨౦౦ మొదలు ౧౫౦ సంవత్సరప్రాంతాలలో వర్ధిల్లినవాడని పురాతత్వవేత్తలు నిర్ధారణ చేసినారు)

[౨]

మహామహోపాధ్యాయ ... జయుప్రసిద్ధ ... తిన "హరిచరితచింతామణి"లో ౨౮ ప్రకాశములో "శబ్దశాస్త్రావతారసు ...ములో" ... ... సికథ లిఖించి ... . సోమదేవుడు ... చరిత్ర ... నారు ... వాక్యలవల్ల గుణ ... ... మానుషజన్మగా కనిపిస్తు." ... బ్రాహ్మణకన్య, తం... వాహనప్రభువుల రా... (సుప్రతిష్ఠిత) పురమ అప్పటిరాజు శాత

కములో రాజజలక్రీడా వృత్తాంతములో సంస్కృతవ్యాకరణప్రశంసాదులను బట్టి రాజు హాలుడు అయి ఉండవలె. విమర్శకు ఈవిషయమునిలవదు. కథలో కొన్నివిషయాలు సుసంగతముగా లేవు గ్రంథాంతరంగపరీక్షవల్ల గుణాఢ్యుడు ఉజ్జయినీపురవాసి అని తెలుస్తుంది.

గుణాఢ్యుడు కాశ్మీరకుడా, నేపాలీయుడా, ఆంధ్రుడా? నేపాళమువారు ఆయన తమ దేశీయుడన్నారు అది అసంగతము. జర్మన్ విద్వాంసుడు Winternitz మతప్రకారము గుణాఢ్యుడు కాశ్మీరకుడు దానికి తగిన కారణాలు కనబడవు ఇక ఆంధ్రవాదము మిగిలింది.

పాటలీపుత్రప్రభువు నందుడూ, సుప్రతిష్ఠిత (ప్రతిష్ఠాన) ప్రభువు సాతవాహనుడూ సమకాలికులు. గుణాఢ్యునికీ సాతవాహన (ఆంధ్ర) రాజుకూ చాలా సంబంధము ఉండడము స్పష్టము కాబట్టి గుణాఢ్యుడు ఆంధ్రుడు కావడానికి ఎక్కువవీలు కనబడుతున్నది.

బృహత్కథావిధానము రామాయణ మహాభారతముల ధోరణిని పోలి యున్నదట. బృహత్కథాబీజాలు క్రీ. పూ. చాలాశతాబ్దులు వెనుకకు వెళ్ళుతవి. వివిధకథలను సంగ్రహించి, ప్రణాళిక ఏర్పరిచి పైశాచీభాషలో ఏమున రచించినారు.

బృహత్కథ గద్యాత్మకమా, పద్యాత్మకమా ? వచనరూపములోనే కవి రచించినాడని విమర్శకుడు Lacote మతము. అయితే ఇని క్షుల్లగ్రంథము చేసినాడు అని [illegible] ఉన్న మాటల గతి [illegible] భాషలో గ్రంథము [illegible] ద్య) సముదాయము. [illegible] కూడా అన్వయించ

గద్యమయ మయినా, పద్యమయ మయి చంపు వయినా బృహత్కథ ఆదినుంచీ [illegible] రమే పొందింది. కవులు, లక్షణక [illegible] (వ్యంగ్యముగా) కవిత్రియములో వా[illegible] వ్యాస, గుణాఢ్యులను ప్రశంసించారు.

గుణాఢ్యునిప్రభావము చాలమంది కర్తలమీద పడినది. అది ముఖ్యముగ దండ్యాచార్య, కల్హణపండిత ప్రభృతుల [illegible] ప్రస్ఫుటము.

పైశాచీభాష ప్రాకృతాలలోనిదే "[illegible]

మాగధి మొదలయినప్రాకృతాలు [illegible] భ్రంశముగా ఉచ్చరిస్తే పైశాచికా లనుపించుకొంటవని రామతర్కవాగీశుడు అన్నాడు. ఈయన క్రీ: శ. 16వశతాబ్దిలోని వైయాకరణుడు. ఆశతాబ్దికే చెందిన మార్కండేయుడు కాంచి, పాండ్య, పాంచాల, గౌడ మగధ, ప్రాచడ, దాక్షిణాత్య, శౌరసేన కైకేయ, శబర, ద్రావిడదేశాలలో పైశాచీ వ్యవహృత మన్నాడు. వీటిలో కైకేయ, శౌరసేని, పంచాలములందలివి నాగరములు కైకయ, భక్క అని పైశాచి రెండురకాలని రామతర్కవాగీశునిమతము. పాండ్య కేకయ, బాహ్లీక, సింహళ, నేపాళ, కుంతల, సుదేష్ణ, చోడ, గాంధార, హైవ, కనోజన దేశాలలో పైశాచి ఉండేదని లక్ష్మీధరుడన్నాడు మార్కండేయునిప్రకారము కేకేయ పైశాచీ Standard dialect. దీనిలోనే గుణాఢ్యుడు వ్రాసినాడట! చూళికా పైశాచిలో బృహత్కథ రచించినాడని కొందరిమతము. దీనిలోనుంచి క్షేమేంద్రునినాటి కాశ్మీరభాష పుట్టింది. ఇది వింధ్యప్రాంతాలలోకూడా ఉండేది.

వరరుచిమతప్రకారము పైశాచి శౌరసేనీజనితము. వ్యావహారికరూపము ప్రా[illegible]

...లో ఉన్న శౌరసేనీ ప్రాకృత ...శాస్త్రము వ్రాసిఉంటాడు. కాని ...క్షణగ్రంథాలు ప్రమాణాలుగా ...లో శుద్ధవ్యావహారిక శౌరసేనికీ, ...ప్రాకృతాలకూ పైశాచీనామము ...భావించవచ్చును.

...ని మొట్టమొదట పేర్కొన్నలాక్ష ...రుచి.)

భాషలు కొన్ని ఉన్న వనీ, భార ...కులు వాటినే పైశాచీ అన్నా, ...son మహాశయుడు వ్రాసినాడు. ...ఫ్గనిస్తానులో "పష్టు" భాష ఉన్నదట. Gilgit ప్రదేశములోని 'Shina', కాశ్మీరీకి మూలము. వాయవ్యప్రాంతాలలో ఈభాషలు ప్రచారములో ఉండేవట. దక్షిణసరిహద్దు కాశ్మీరీ.

ఆంధ్రులు ఔత్తరాహు లనీ, మహారాష్ట్రీయు లనీ, మతభేద మున్నది వీరికి పూర్వము దక్షిణాన తెనుగువా రుండేవారు, తెనుగు మాటాడేవారు. కాలక్రమేణ ఉత్తరహింపూ స్థానభాషలలో ఆర్యప్రాకృతాలు లీన మయి పోయినట్లే తెనుగులో శౌరసేనీ (మహారాష్ట్రీ) రూప మైనపైశాచీ (అపభ్రంశ) ప్రాకృతము లీన మయి పోయింది. కాబట్టి ప్రాచీనాంధ్రులభాష మహారాష్ట్రీ ప్రాకృతానికి సమీపముగా ఉండే శౌరసేనీ ప్రాకృతమే. దీనిఅపభ్రంశాన్నే పైశాచి అన్నారు. ఇదే పరిణమించి దేశీయపదభూయిష్ఠమై మిశ్రప్రాకృత మైన తెనుగుభాషగా కనిపిస్తున్నది.

(ఉచ్చారణలో భ్రష్టమై పోయినభాషలకు పైశాచి అని పేరు రావడము సంభవించింది. ...వాళ్ళు నిమ్నజాతులలో, ఆటవికులలో కావచ్చును. మొత్తానికి వాళ్ళు అనాగరకులు.

పైశాచి అనేది జాతిపేరుకూడా కావచ్చును.

ఒకతెగబ్రాహ్మలు తమరచనలకు పైశాచీ భాష వాడినారు.

[౫]

తక్షశిల కేకయప్రధాననగరము. పాంచాలమే పంజాబు. శౌరసేని నవీనఘూర్జరము. ప్రాచడము నవీనసింధు. కుంతలము నర్మదా ప్రాంతము. చోటదేశము అస్సాంప్రాంతము. విశ్వామిత్రపుత్రులలో ఆంధ్రు లొకరు. వీరు ఆర్యజాతినుంచి విడిపోయిన వ్రాత్యులు ఈ పైశాచీ మాటాడేవారికి ఇరానీయులసంపర్కము ఉన్నది. వీరు భారతదేశ మంతటా వ్యాపించారు. చివరకు కాశ్మీర, శౌరసేన భాషలలో ఈచాయలు బాగా కనిపిస్తున్న వట. కాశ్మీరీ, తజ్జనితమే శౌరసేనీజన్యము పైశాచీ.

ఈపైశాచీలో శాసనాలు గాని గ్రంథాలు గాని ఇంతవరకూ దొరకలేదు. కాని ప్రాకృత వైయాకరణులు ఇచ్చిన లక్షణాలు ఉన్నవి. అందులో కొన్ని :—

(౧) "చ" వర్గలోని తృతీయచతుర్థాక్షరాలు సంస్కృతపదాదిలో లేకపోతే క్రమంగా ప్రథమద్వితీయాక్షరాలుగా పైశాచిలో మారుతవని వరరుచిమతము. చూళికాపైశాచిలో పదాదికికూడా ఇది వర్తిస్తుందని లక్ష్మీధరు డన్నాడు.

(౨) "ణ" కారము "న" కార మవుతుంది.

(౩) "శ, ష"లు "స" కార మవుతవి.

(౪) అన్యప్రాకృతాలలో 'ళ' కారము 'ల' కారము, తెనుగులో 'డ 'కూడా కనిపిస్తుంది.

(౫) లక్ష్మీధర, సింహరాజుల మతప్రకారము 'హృదయ' శబ్దములో 'య' కారము 'స' కార మవుతుంది: 'హితస'.

'ష్ట' కారము 'సట' 'సిట' 'స్న' 'సన' 'సిన' 'జ్ఞ' 'ఞ' ఞ కన్యాకఞ్ఞ కఞ్ఞ (౯) జ చ్ఛ ఇవ సివ (రాచినా, రాచినో) అవుతవి

పంచమ విభక్తి ప్రత్యయము ఉతో (రావాతో). ఇదే తెలుగులో తృతీయావిభక్తి ప్రత్యేయ మయినది

క్త్వా=కూనం ష్ట్వా=త్థూన, త్థూన ఉదాహరణము చేస్తూ

Future finite verbs end in ఏయ్య.

ఉదా: భవేయ్య — చేస్తును, చేసేను, చేసేది— ఇత్యాది

[౬]

పైశాచీమాతృక కానీ, అందులో భాగాలు కాని, ఇప్పుడు దొరకడము లేదు. క్రీ శ తొమ్మిదవ శతాబ్దివరకూ పైశాచీ గ్రంథ మున్నట్లు బుధస్వామివల్ల తెలుస్తుంది. క్షేమేంద్రుడు కాని, సోమదేవుడు కాని పైశాచీమాతృక చూచారా అని సందేహము ఈ కవు లిద్దరికీ లభించినది గుణాఢ్యునికృతి కాదు అని పాశ్చాత్యవిమర్శకుల మతము, పైశాచీమాతృకను ఆధారము చేసుకొని, మూలములో కొన్నివిషయాలు తీసివేసి, కొన్నిక్రొత్తవిషయాలు చేర్చినగ్రంథ మది అనవచ్చు. అయితే అది పైశాచీలో ఉన్నదా, ఆనాటికాశ్మీరభాషలో ఉన్నదా? కథాపీఠలంబకములో ఉన్న విషయాలన్నీ యథార్థము లనడానికి వీలు లేదు. క్షేమేంద్ర, సోమదేవులు బుధస్వామి గ్రంథమునో కాశ్మీరీ అనువాదమునో చూచినా రని భావించవచ్చును.

క్షేమేంద్రుడు ఉత్తమగ్రంథా హించి, రామాయణమంజరి, భ బృహత్కథామంజరి రచించినాడు కళాదృష్టికన్న ధర్మదృష్టి ప్రధా డముచేత స్వారస్యతము తక్కువ.

క్షేమేంద్రుడు అనుసరించిన క ముతో పంచతంత్రము, వేతాళ మొదలయినవి ఉన్నవి. గుణాఢ్య అవి లే వట.

బుధస్వామిగ్రంథమును, సోమ కమునూ గమనిస్తూ వక్ష్యమాణాప్ర గుణాఢ్యునిమూలము ప్రవర్తిర్తాం ... చేయ వచ్చు నని విమర్శకుల ఆశయము:—

కథాసరిత్సాగరములో ౧౮ లంబకము; అనగా గోపాలకునికథతో గ్రంథప్రారంభము కావచ్చును. అనంతరము, అరవలంబకములో ౨౮ తరంగము, తర్వాత వరుసగా,

౨, ౩, ౪, లంబకములు!

లంబకము ౬, తరంగము ౯౨,

లంబకము ౧౪, తరంగాలు ౧౧౫–౮,

లంబకములు ౩, ౯–౧౩, ౧౪, తరంగము ౧౧౮,

లంబకములు ౧౫, ౧౭, ౧౮.

ఈవిధముగా సవరించినగ్రంథము మూల బృహత్కథకు సరిపోవచ్చును అన్నారు కొందరు విజ్ఞులు,

[౭]

హేమచంద్రాచార్యుడు పైశాచీ బృహత్కథలోనివి అని ఇచ్చిన పదాలు మొదలయినవి గుణాఢ్యుని వని చెప్పడానికి వీలు ఉన్నప్పటికీ, కేవలము విశ్వసించడానికి వల్ల పడదు. (Pischel Edition "కారము" పుటలు) (౩౦౭) తామోద

ు— ద మోాదగః. ఇది సూర్యప్రభు లో ఒకానొక వీరునిపేరు. సగరపుత్ర ిరపుత్రవచనమ్ 3౨౮) ఈశబ్దము సముద్ర ్కమ చేసేవానిపేరు కావచ్చును. సాగర, ుద్రశబ్దాలు కథలలో తరుచుగా వస్తా ఎవి

హేమచంద్ర: ౮-౩౧౦ :—

పి కిం పి హితపకే అత్థం సింతయ
కమపి కమపి హృపియకే ఒర్థం చిం

లయవ గాని = (ఆమె అటువంటివిషయము ఏదో ఆలోచిస్తున్నది)

౩౧౮: ఫుధుమ తంశనే (వరరుచి: ఫుధు, పృథ) సవ్వస్స య్యేవ సమ్మానం కిరతే (వరరుచి: కిరతి)= ప్రథమదర్శనే సర్వస్యైవ సమ్మానం క్రియతే.

౩౨౦: తం తట్ఠూణ (వరరుచి: దట్ఠూన, తట్ఠూన) సింతితం, రాఞ్ఞా కా ఏస హువేయ్య (వరరుచి: హువియ్యహ)= తం దృష్ట్వా చింతితం రాజ్ఞా కేషా భవేత్.

౩౨౧: తావ చ (వరరుచి: వ) తిక్ తూరాతో య్యేవ తిట్ఠో)= తావత్ చ తయా దూరాదేవ దృష్టః

౩౨౨: కతసినా (వరరుచి: కతసితా) నేన=కృతాసినా తేన.

పూజితో చ నాచ పాతగ్గ కుసుమప్పతా నేన-పూజితా చ తయా పాదాగ్ర కుసుమ ానేన.

ఏవం ియంతో గతో సో తే సమీా
ంతయన్ గత స్య తస్మా సుమీా

న ససరీరో భగవం మకరధ్వజో
ంతో హువేయ్య=అథ సశరీరో

భగవాన్ మకరధ్వజః అత్ర పరిభ్రమన్ భవేత్.

ఏవం విద్యే భగవతీ కధమ తాపసవేస గటనం కతం= ఏవం విద్యయా భగవత్యా కథం తాపసవేశ గ్రహణం కృతమ్.

ఏతిసం అతిట్ఠపురవం మహాధనం తట్ఠూణ= ఈదృశం అదృష్టపూర్వం మహాధనం దృష్ట్వా.

భగవం యతి మాం వరం పయచ్ఛసే= భగవన్ యది మే వరం ప్రయచ్ఛసే

రాజమ్ (వరరుచి: రాయమ్) సందావలోక= రాజం చండావలోక

తావ చ తీక్ తూరాతో య్యేవ తిట్ఠో సో ఆగచ్ఛమానో రాజా=తావచ్చ తయా దూరాదేవ దృష్టః స ఆగచ్ఛమానో రాజా.

౩౨౬ చూలికా పైశాచికకు ఉదాహరణము.

పనమద పనయ పకుప్పిత
గోలి చలనగ్గలగ్గ పతిబింబమ్
కసు నఖ తిప్పనేసుం
ఏకాతస తనుధళం లుద్దమ్. (౧)

నచ్చంతస్స య లీలా
పాకుక్వేన కంపితా వసుధా
ఉచ్ఛల్లంతి సముద్దా
శైలాని పతంతి తం హాలం నమథ! (౨)

ప్రణమత ప్రణయప్రకోపిత
గౌరీచరణాగ్రలగ్న ప్రతిబింబమ్
దశసు నఖదర్పణేషు
ఏకాదశ తనుస్థలం రుద్రమ్! (౧)

నృత్యతో యస్య లీలా
పాదోత్క్షేపేణ కంపితా వసుధా
ఉచ్ఛలన్తి సముద్రాః
శైలా నిపతన్తి తం హరం నమత! (౨)

ఆచార్య హేమచంద్రుడు ఇచ్చినఉదాహరణాలు గుణాఢ్యుని బృహత్కథలోనివి కావు; పైశాచీ బృహత్కథాసారములోవి. చూళికా పైశాచీ వృత్తాలుకూడా గుణాఢ్యునివి కావు, రెండవగ్రంథములో ప్రారంభశ్లోకాలు కావచ్చును. అన్ని విషయాలూ ఆలోచిస్తే, బృహత్కథ ఖిల మయిపోయిందనే తోస్తుంది.

[౮]

కథాసరిత్సాగరమునుబట్టి గుణాఢ్యుని బృహత్కథలో విషయాలు ఏమి ఉంటవో కొంచెము ఊహించవచ్చును సరిత్సాగరములో ౧౮ లంబకములు, ౧౨౪ తరంగములు, ౨౨ వేల శ్లోకములూ ఉన్న వని Macdonell మహాశయుని లెక్క. ౨౧౨,౫౦౦ శ్లోకాలే అని కొందరిగణన. సోమదేవసూరి గ్రంథాన్ని అనుష్టుబ్ఛ్ఛందస్సులో రచించినాడు. మధ్యమధ్య ఇతరవృత్తాంతాలూ కూడా తగులుతూ ఉంటవి. పుస్తక మంతా పురాణధోరణిలో నడిచింది.

ఇందులో ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ లంబకాలు ఒకశ్రేణిలో ఉంటవి పంచమ అష్టమ లంబకాలకూ కథాగమనానికీ సంబంధశుద్ధి తక్కువ ఆరవలంబకముధోరణి చూస్తే, కొంతవరకు ప్రాతిపదిక లేకుండా నూతనకథా ప్రారంభ మయినట్లు తోస్తుంది. ఏమి, తొమ్మిది, పది పదకొండు లంబకాలకు కూర్పుబిగువు తక్కువ. అవి వివాహాలతో మాత్రము సమాప్తి చెందుతవి. పన్నెండు, పదమూడు లంబకాలు సుసంగతాలు; అయినప్పటికీ ౧౪, ౧౫, ౧౭-౧౮ లంబకాలతర్వాత ఉండడం ఉచితము. ౧౬ లంబకాన్ని విభజించా పూర్వభాగము ఆరవలంబకానికి పీఠిక అ తుంది. ఉత్తరభాగము సరిగా అతకదు.

సోమదేవుడు ఆరవలంబకమునుంచీ కథలు చేర్చి, నాయకుని వీరకృత్యాలు పెంచినాడు. అవాంతరకథలో సాముద్రిక విశ్వాసాలూ ద్యోతక మవుతవి. ... ములో ఉండే కొన్నిమూఢవిశ్వాసాలు ... చేరినవి. బౌద్ధుల జాతకకథాంశాలూ, మాంత్రికులచేష్టలూ, పిట్టకథలూ మొదలయినవి కూడా చాలా చేరినవి.

మానవచరిత్రలు దుఃఖభూయిష్టము లనీ, దివ్యులచరిత్రలు సుఖమయము లని, అందుచేత వైచిత్రికి తావు తక్కువ అనీ, దివ్యమానుషచరిత్రలు ఇందులో కవి వర్ణించినాడు. కథాసరములోనే ఈ ప్రతిజ్ఞ ఉండడముచేత సంభావనావిరహము కలుగదు.

సంభావ్యరేఖ దాటనికథలూ, ఘట్టములూ అనేకము కథాసరిత్సాగరములో కలిసిపోయినవి. రాజులచరిత్రలే కాక, బ్రహ్మ, క్షత్రియ, వైశ్యులకథలూ, కర్మకారుల కష్టసుఖాలూ, వణిక్పుత్రుల వ్యాపారవిశేషాలూ, సముద్రయానపరుల సాహసకృత్యాలూ, ద్వీపాంతరవాసుల స్థితిగతులూ, విచిత్రవ్యవహారాలూ ఇందులో కనబడతవి.

వీటినిబట్టి మూలభూత వైశాచబృహత్కథ ఎలాంటిదో కొంత కొంత ఊహింపవచ్చు.

*

వాత్స్యాయనుడు - కామసూత్రములు

వావిలాల సోమయాజులు

చతుర్విధ పురుషార్థములలో కామము తృతీయము. పరలోక సాధకమైనది ధర్మము. ఇహలోక సాధకమైనది కామము. మతిమంతులై మెలగినవారికి కామమును మోక్షసాధకము అగునని 'ధర్మావిరుద్ధో లోకేస్మిన్ కామోస్మి భరతర్షభ' అను గీతావచనమును బట్టి వ్యక్తమగుచున్నది. సర్వేంద్రియ తోషకమైన కామము సర్వార్థ సాధకమగుటచే దీనిని పరమ పురుషార్థముగ పరిగణించి మహర్షి వాత్స్యాయనుడు 'ధర్మార్థ కామేభ్యో నమః' అని మంగళారంభమును పలికినాడు. త్రివర్గములందును ధర్మార్థములు పురుషార్థములని సూచించుటకే మున్ముందు అట్లు వచించినాడుగాని కేవలమగు పరమపురుషార్థము కామమే అని వాత్స్యాయనుని అభిప్రాయమైనట్లు నరసింహావృత్తి పలుకుచున్నది.

'పునీత భారతమున సమస్త తేజస్సు శ్వేతరక్త వర్ణ జలబిందు ద్వయమున నున్నది. ఈ రెంటిలో శ్వేతము పురుషకము, రక్తము స్త్రైణము. ఇవి భిన్నాభిన్నములు. కామదేవతా విధములు. అందువలన కామము సృష్టిసమస్తమును బంధించు ఆంతరికశక్తి. కాని అది శక్తి శేఖరము కాదు. ఈబిందుద్వయ సంయోగములకు కారణభూతమైన కామాధిదేవత కంటె గొప్పది. లింగద్వయ సంయోగమువలన కామకళాదేవి రూపకల్పన మొందినది. సూర్య చంద్రులు ఆదేవత పయోధరములు. ఆమె సృజనేంద్రియములు హార్ద్రకళాయుతములు. వారి కామకథనమును గురించియు, జగదుత్పత్తి స్థితిలయములను, తాత్త్వీయ పురుషార్థ స్థానమును గురించియు ఒకవృద్ధ భారతీయ వేత్త నాతో పలికినాడు' అని గోల్డు బెర్గు పండితుడు అతని పవిత్రాగ్ని (Sacred Fire) అను గ్రంథమున వ్రాసియున్నాడు.(1) ఇట్టి మహోన్నత దృష్టితోను, పరిపూర్ణ జ్ఞానముతోను కామమును ఉపాసించిన జాతి మరెచ్చటను లేదని చెప్పజూచుట అతిశయోక్తి కాజాలదు.

ప్రాచీన భారతీయుల కామతంత్ర లోలతకు ప్రధాన కారణము ప్రజ. గృహమేధులగుట సంతానము కొరకే. ప్రజాతంతు విచ్ఛేదము జరుగకుండునట్లు జూచుటకే కామకళా విజ్ఞాన మత్యావశ్యకముగ వారు పరిగణించిరి. ఏతద్విజ్ఞాన విరహితులను ప్రజాతంతు విచ్ఛేదకులుగ నెంచిరి. పాశ్చాత్య లోకములందు వైజ్ఞానిక భావోదయమునకు కొన్ని సహస్రవర్షములకు మున్నే భారతీయులు కామకళా విజ్ఞానమున పారము ముట్టిన ద్రష్టలని చెప్ప వచ్చును. ఏతద్విజ్ఞానము సమస్త జాతిని ఉత్తేజిత మొనర్చి కావ్యనాటకాది సమస్త సాహిత్య విభాగములకును అంతర్లీన జ్యోతిగా నిలచి ఔన్నత్యము నాపాదించినది.

Z. Goldberg, "THE SACRED FIRE" Scientific curiosit[illegible] of Love life [illegible] Marriage—Dr. Rustum J. Meht[illegible] (D. B. Tarapore-vala-[illegible]nbay) page 35.

భారతదేశమున కామకళా విజ్ఞానము సుశాలముగ సృజితమైనది. కాని మన దురదృష్టము కారణముగ అతిప్రాచీన కాలముననే ఉత్పన్నమై పోయినది. ఇతరములగు కళాశాస్త్రాదికములవలె దానిని అభ్యసనీయ విద్యగా ప్రాచీనులు పరిగణించి రనుటలో విప్రతిపత్తి లేదు. దేవాలయాదులలోను, శతాంగములమీదను కామకళా ప్రతిమల శిల్పులు స్థపతించుట, కారువులు చిత్రించుట ఇందుకు ప్రత్యక్ష నిదర్శనములు. ఇట్టివానిలో ఒరిస్సా దేశమునందలి కొణార్క్ అనుచోట సూర్యదేవుని రాతిరథముపైనున్న శిల్పములు సుప్రసిద్ధములు. వైదిక, జైన, బౌద్ధాది విభేదములు లేక ఇటువంటి ప్రతిమలను చిత్రించుట, చెక్కించుట ఈకళావశ్యకతను ద్యోతకమొనర్చు చున్నది.

భారతీయుల కామతంత్ర రచనము అనాదిసిద్ధము. తదుత్పత్తినిగూర్చి మహర్షి వాత్స్యాయనుడు కొన్ని సూత్రములను చెప్పియున్నాడు. (2) వాటి సారాంశము: ప్రజాపతి ప్రజలను సృజించి త్రివర్గ సాధనార్థము శత సహస్రాధ్యాయి గ్రంథము నొకదానిని ప్రవచించినాడు. ఈగ్రంథము కారణముగ ధర్మ, అర్థ, కామములను మూడు ఏకదేశములు ఏర్పడినవి. అందు స్వాయంభువమనువు ధర్మమును, బృహస్పతి అర్థమును, నందికేశ్వరుడు కామమును పృథక్కరించిరి.

నందికేశ్వరుని కామశాస్త్ర గ్రంథము సహస్రాధ్యాయి. దానిని ఔద్దాలకి శ్వేతకేతువు పంచశతాధ్యాయ గ్రంథముగ సంగ్రహించినాడు. బాభ్రవ్యుడను పాంచాల దేశస్థుడు ఈగ్రంథమును నూటయేబది అధ్యాయములలోనికి సంక్షేపించి సాధారణము, సాంప్రయోగికము, కన్యాసంప్రయుక్తకము, భార్యాధికారిక, పారదారిక, వైశిక, ఔపనిషదికములు అను సప్తాధికరణములుగల గ్రంథముగ నొనరించినాడు. ఇందలి వైశికమును పాటలీపుత్రనగరములో గణికల ఉపయోగార్థము వారికోరికననుసరించి దత్తకుడు ప్రత్యేకించి ప్రపంచించినాడు. తరువాత కొంతకాలమునకు చారాయణుడు సాధారణాధికరణమును, సువర్ణనాభుడు సాంప్రయోగికమును, ఘోటకముఖుడు కన్యాసంప్రయుక్తమును, గోనర్దీయుడు భార్యాధికారికమును, గోణికాపుత్రుడు పారదారికమును, కొచుమారుడు ఔపనిషదికమును, పృథక్కరించినారు'

పై సూత్రములందు ఉటంకింపబడిన గ్రంథములు అతి విస్తృతములును అతిదీర్ఘములగుట వలననో, ప్రత్యేకాధికరణములగుటచే సంపూర్ణ జ్ఞానము నొసంగ ప్రత్యేకముగ శక్తివంతములు కాకపోవుట వలననో, లేక ఉత్పన్నములగుట వలననో 'వాత్స్యాయన మహర్షి ప్రత్యేకముగ తంత్రావాపముతో కూడిన కామకళను ఉపాసించి విజ్ఞానసంగ్రహ శాస్త్రగ్రంథ రచనమునకు పూనుకొనవలసి వచ్చినది. ప్రాచీన భారతమునందెన్ని అమూల్య కామకళా గ్రంథరచనములు జరిగినను వాత్స్యాయనునికి పూర్వరచనమని చెప్పదగిన దొక్కటియును నేడు మన కుపలభ్యమాన మగుట లేదు. నేడు లభించువానిలో వాత్స్యాయమని 'కామసూత్రము'లే ప్రాచీనతమగ్రంథము.

వాత్స్యాయనుని కాలమున్నా...
వ్యుని గ్రంథమును సంపాదించ...

(2) వాత్స్యా. కామసూత్రములు. 1 1 5—15.

స్యమైన కార్యముగ నుండెడిదట. శ్వేత ఋ, నందికేశ్వరుల గ్రంథములు ప్రాచుర్యలో లేక రూపుమాసిపోయినవి. అందువల వాత్స్యాయనుడు సప్తాధికరణ సంక్షేప కామశాస్త్ర గ్రంథ రచనమునకు కడంగ వాడయ్యెనని కొందరి అభిప్రాయము.

నందికేశ్వరుడు ప్రమథగణాధిపతి యైన ... అనియును, మహాదేవ శిష్యుడైన ఈతడు జగత్పితలు పార్వతీ పరమేశ్వరులు సృష్టికార్యమునను పూనినప్పుడు కామకళా రహస్యముల వారివలన గ్రహించినాడనియును భారతీయుల విశ్వాసము. మానవ దైవిక కాలమునుండే సూత్రమే కామశాస్త్ర విజ్ఞానము ప్రచలితముగ నున్నట్లు కన్పించుటచే నందికేశ్వరుని కేవలము పౌరాణిక వ్యక్తియని భావించుట కంటె మానవునివలె జన్మించి శాస్త్రగ్రంథ రచన మొనర్చిన వానివలె పరిగణించుట యుక్తమని ఒక విజ్ఞుని అభిప్రాయము(3)

ఉద్దాలక శ్వేతకేతువు చారిత్రాత్మక వ్యక్తి. ఇతడు అరుణుని మనుమడు. కేకయ మహారాజు అశ్వపతికిని ఇతనికి జరిగిన వాగ్వాక్యములు చాందోగ్యమున కనుపించుచున్నవి (4) ఇతడు పాంచాలదేశమున కేగి పంచాగ్ని విద్యనుగూర్చి ఒకానొక పరిషత్తులో ప్రసంగించినట్లు ఆ ఉపనిషత్తు వలన తెలియుచున్నది. బృహదారణ్యకోపనిషత్తున ఒక శ్వేతకేతువు కన్పించుచున్నాడు.(5) (మహాభారతమున ఉద్దాలక మహర్షి కుమారుడైన ఒక శ్వేతకేతువు ప్రశంస ఉన్నది. అందు ఇతనిని గూర్చిన ఒక కథనము కనుపించుచున్నది.

'ఒకనాడు ఉద్దాలకి కుమారుడు శ్వేతకేతువు తల్లిని ఒక బ్రాహ్మణుడు కామతృప్తి కొరకై ఎత్తుకొని పోవుచుండగా తండ్రి వలన 'ఆరీతిగా సంఘములలో సమస్త పురుష సంయోగము వలన స్త్రీలు అపవిత్రులు కార'ను మాటలు విని కోపించి అది పాపమని నిశ్చయించి భర్త అనుమతి లేనిది నియోగమునైన పొందరాదని నిర్ణయ మొనర్చినాడు' అని భారతకథనము [6] దీనిని పరికించినచో అతిప్రాచీనకాలమున భారతదేశమున ఎట్టి వ్యవస్థయును లేక వివక్షారహిత కామోపభోగము (Sexual Promiscuity) లక్షణముగా నున్నప్పుడు కొన్ని వైవాహిక నిబంధనలను (Marriage laws) ఏర్పరచిన మహానుభావుడు శ్వేతకేతు వని నిశ్చయింపవలసి ఉన్నది. \

బాభ్రవ్యుని గ్రంథభాగములు వాత్స్యాయనుని నాటికి నిలచి ఉన్నట్లును, అతడు ఆ గ్రంథమునుండే కొన్ని సూత్రములను, విషయములను సేకరించినట్లు కామసూత్రముల వలన తెలియుచున్నది కామసూత్రముల వలనను. తద్వ్యాఖ్యానమైన జయమంగళము వలనను దత్తకుడు మాతృమరణానంతరము పెద్ద వాడైనాడని తెలియుచున్నది ఇతడు మగధలో వీరసేనాది గణికలవలన అనేకవిషయములను గ్రహించి శాస్త్ర కర్త యైనాడు. 'వైశికము' ఇతని గ్రంథము. దత్తకాచార్యుని గ్రంథ మీ

3. Page 3 Introduction, Kalyana Malla's Ananga Ranga by Tridibnath Ray Medical Book Company, Calcutta)

Chandogyopanishat ch v 11, ch. vi. 1,

Brihadaranyakopanishat ch. vi—Br 2.

. మహాభారతము ఆదిపర్వము ch. 122 v 9—21.

నా డుత్పన్న మైనది. కాని సంస్కృత భాణములందు ఇతని గ్రంథమునకు సంబంధించిని కొన్ని సూక్తులు కాన వచ్చుచున్నవి. నరేశ్వర దత్తుని ధూర్తవిటసంవాదము,[7] అతని కుమారుడగు శ్యామిలకుని పాదతాడితము[8] లకు భాణముల దత్తక సూత్రప్రశంస ఉన్నది. వేదములు 'ఓం' కారముతో నారంభించి ప్రమాణగ్రంథము. లైనవి. దత్తకసూత్రములును 'ఓం' కారముతో ప్రారంభ మైనవని వ్యంగ్యగర్భితముగ పలికిన పాదతాడితక వాక్యము గమనింప దగినది. క్రీ. శ. 3౮౦ ప్రాంతమున కళింగదేశ పాలకుడైన గాంగ వంశ రాజన్యుడు రెండవ మాధవ వర్మ దత్తక సూత్రములకు శ్లోకమయ వ్యాఖ్యానము వ్రాసినాడు. అందు రక్త, విరక్త, వేశ్యలను గురించియు, శయనోపచారాదికములను గూర్చియు వ్రాసిన రెండు పాదముల గ్రంథము మాత్రమే ఉపలభ్యమాన మగుచున్నది. కామకళాభిజ్ఞులు మాధవ వర్మ గ్రంథము దత్తక సూత్రములకుసంగ్రహగ్రంథముగాని వ్యాఖ్యానము కాదని అభిప్రాయ పడుచున్నారు

చారాయణ, సువర్ణనాభ, ఘోటకముఖ, గోనర్దీయ, గోణికాపుత్రులను గురించి ఎట్టి విశేషములును తెలియుట లేదు. కోసల దేశాధిపతి అగు దీర్ఘచారాయణుడొకడు అర్థ శాస్త్ర రచయిత ఐనట్లు బౌద్ధుల మధ్యమ నికాయము వలన తెలియుచున్నది.[9] ఘోటకముఖుడును అర్థ శాస్త్ర పండితుడైనట్లు కౌటిల్యుని గ్రంథము వలన వ్యక్తమగుచున్నది.[10] స్త్రీలను చతుర్విధములుగ జింప నారంభించిన వాడితడే. కొక్కోకకవి తుడు ఇతని గ్రంథమును చూచినాడు. కుమారుడు ఈ శాస్త్ర గ్రంథకర్తలలో ఆ శ్రేణికి చెందినవాడు. అతని గ్రంథము నిషన్నామములతో విఖ్యాత మైనది. మహర్షిగా పూర్వులు పరిగణించినారు.

దత్తకాచార్యుని తరువాత పేర్కొన కామ శాస్త్ర ప్రణేత వాత్స్యాయనమహర్షి. వాత్స్యాయనుని కామసూత్రముల గురించి విపులముగ తదుపరి ప్రశంసించుటచే ఇక అతని తదనంతరము జన్మించిన కామ శాస్త్రములను దిఙ్మాత్రముగ పేర్కొనుట అత్యావశ్యకము. అందు దామోదర గుప్తుని కుట్టనీమతము ప్రప్రథమమున చెప్పదగినది దీనికి శంభళీమతము అను నామాంతర మున్నది. ఇతడు కాశ్మీరదేశమును పాలించిన కర్కోటక వంశజుడగు జయాపీడదేవుని (క్రీ. శ. ౭౭౯-౮౧౩) మంత్రిసత్తముడు. ఇందు ౧౦౬౦ శ్లోకము లున్నవి. ఈగ్రంథము ప్రధానముగ వాత్స్యాయన మహర్షి షష్ఠాధికరణమును (వైశికము) విపులీకరించుచున్నది.

నాగర సర్వస్వకర్త పద్మశ్రీ అతని డెబ్బదిరెండవ అధ్యాయమున కుట్టనీమత ప్రశంస ఒనర్చుటచే నితడు దామోదరగుప్తుని తరువాతవాడని తెలియుచున్నది. ఇతడు బౌద్ధ సన్యాసి. ఇతని గ్రంథము క్రీ. శ. ౧౩౪౧ నాడు జన్మించిన శార్ఙ్గధరపద్ధతిని ఉటంకించుటచే పద్మశ్రీ క్రీ. శ. ౧౦, ౧౧

7. చతుర్భాణి—ధూర్తవిట సంవాదము P. 24

8 Ibid — పాదతాడితకము P 48.

9. Majjhima Nikaya II Majjima pannasam 89, Robert Chamer's Edition P.

10. అర్థశాస్త్రము—95 అధ్యాయము.

ద్రములనాటివాడని పండితపరీక్షాంశుల ప్రాయము.

క్రీ. శ. ౧౦౨౮–౧౦౬౪ మధ్య కాలన కాశ్మీర రాజ్యము నేలిన అనంతదేవుని నాస్థానకవియైన క్షేమేంద్రమహాకవి వాత్స్యాయన సూత్రసారమును, సమయమాత్రికయను వ్రాసి యున్నాడు. సమయమాత్రికవేశ్యానీతిమతము ననుసరించిన శ్లోకమయ గ్రంథము.

తరువాత చెప్పదగిన కామకళాగ్రంథకర్త కొక్కోకుడు. ఇతడు అద్వితీయ పండిత వంశమున జన్మించిన సింహళదేశీయుడు. గద్య విద్యాధర, వైద్యవిద్యాధర బిరుదాంచితుడగు తేజోకుని పుత్రుడు. పారిభద్రుని వంశస్థుడు. ఇతని రతిరహస్యము కామశాస్త్రగ్రంథములలో విశేషప్రాధాన్యత వహించినది. ఇది కల్యాణమల్లుని అనంగరంగమునకు మూలగ్రంథము. వాత్స్యాయన కామసూత్రవ్యాఖ్య జయమంగళమున నీతని రతిరహస్య ప్రశంస కనుపించుచున్నది. అందువలన నితడు యశోధరునికంటె ప్రాచీనుడని నిశ్చయింపవచ్చును. క్రీ. శ. ౧౩౦౭ నాటి జినప్రభసూరి అతని కల్పసూత్రములలో జయమంగళవ్యాఖ్యను పేర్కొనినాడు. అందువలన కొక్కోకుడు క్రీ. శ. ౧౨ వ శతాబ్దికి పూర్వుడని నిశ్చయింపవలసియున్నది. కాని పండితలోకము ఇతడు పద్మశ్రీకి తరువాత వాడని భ్రమపడుచున్నారు.

కొక్కోకుడు రతిరహస్యమును జాత్యాధికారాదులగు పదునేను ప్రకరణములుగ శ్లోకస్త్రీపురుషముల వివరించి యున్నాడు. 'వాత్స్యా ... ప్రాచీన కామశాస్త్ర ప్రణేతలు ... చ కామంచ ప్రత్యయం లోక ... ') మేవచ' అని త్రివర్గములకును పరస్పరానుఘాతకముగ కామమును సేవింపవలసినదని చెప్పియుండగా ఈయన 'అసాధ్యాయూ స్సుఖంసిద్ధి సాధ్యాయూ శ్చానురంజనం రక్షా యాశ్చ రతి సమ్యక్కామ శాస్త్ర ప్రయోజనం' అని చెప్పినాడు. తన్మూలమున తరువాత కాల కామశాస్త్రగ్రంథకర్తలందరును ఇతడు తీసిన మార్గమునే అనుసరించి కేవలము జాత్యధికారము, బంధాధికారము, వశ్యౌషధ విధానములతో అవిచారితమున నాసంఘించి నారు. కొక్కోకుని గ్రంథమునకు (౧) కంచినాథుడు (౨) ఆవంచ రామచంద్రుడు (౩) కవి ప్రభువు (౪) హరిహరుడు అను నలువురు పండితులు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసినారు. గీతగోవింద కావ్యమునకు టీక వ్రాసిన కుంభ నృపతి, నైషధీయచరితమునకు వ్యాఖ్యానమొనర్చిన నారాయణభట్టును, పంచకావ్యవ్యాఖ్యాతలలో ప్రసిద్ధుడును, దాక్షిణాత్యుడు నగు కోలచలమల్లినాథ సూరి రఘువంశ కిరాతార్జునీయాది కావ్యవ్యాఖ్యానములలో కొక్కోకుని గ్రంథమునుండి ఉదాహరణముల నిచ్చినారు.

క్రీ. శ. ౧౪౨౨–౪౦ మధ్యకాలమున విజయనగర సామ్రాజ్యమును పాలించిన ఆంధ్ర చక్రవర్తి ఇమ్మడి ప్రౌఢదేవరాయలు రతిరత్న ప్రదీపిక అనునొక కామకళాగ్రంథమును వ్రాసి ఉన్నాడు. అందు సాంప్రయోగాధికారము, మాత్రమే నిలచియున్నది. భార్యాధికారము, పారదారికము, వైశికాది ... రణములున్న గ్రంథము లుప్తమై ... డి. ఇతడు ప్రధానముగ రతిరహస్య ... అనుసరించినా ఇది ఒక రీతిగ ... నకు వ్యాఖ్య ... చెప్పవచ్చు

కళ్యాణమల్లుని అనంగరంగము తదుపరి పేర్కొనదగిన ప్రధాన గ్రంథము. ఇతడు ఒరిస్సా రాజగు లడదేవుని (అనంగ భీముడు) ఆస్థానకవి అని కవిచరిత్రల వలన తెలియుచున్నది. కాని ఇతడు అహమ్మదుఖానుని కుమారుడగు లడఖానుని కోరిక ననుసరించి అనంగరంగ రచనమునకు పూనుకొనినాడని పతద్గ్రంథ ద్వితీయ, తృతీయ శ్లోకముల వలన తెలియుచున్నది. ఇతడు గుజరాతుదేశ నాయకుడు. ఇతని తండ్రి క్రీ.శ ౧౪౮౯-౧౫౧౭ మధ్య రాజ్యమొనర్చిన సికందరు సుల్తాను కాలమున నున్న ఒక ప్రభువని తెలియుచున్నది [11] అంతవలన కళ్యాణమల్లుడు క్రీ.శ. ౧౫వ శతాబ్ది చివరభాగముననో లేక ౧౬వ శతాబ్ది ప్రథమ భాగముననో జీవించియున్నాడని నిశ్చయింపవచ్చును. భారతీయ కామకళా గ్రంథములలో దీనికున్నంత విశేషప్రచారము మరి యేయితర గ్రంథములకును లేదు పర్షియా, టర్కీ, అరబ్బు దేశములు దీనిని ఆయాభాషలలోనికి అనువదించుకొనినవి. ఆ దేశములందు దీనికి 'లజ్జత్-అల్-నిస్సా' అని నామము. ఈ గ్రంథమునకు నేడు ఆంగ్లేయ, ఫ్రెంచి, జర్మన్, అనువాదములును లభించుచున్నవి

తరువాత కాలమున జన్మించిన కవిశేఖర జ్యోతీశ్వరాచార్యుని 'పంచసాయక' మేనాటిదో తెలియదు. ఇది శ్లోకరూప గ్రంథము, ఇతడు కొక్కోకుని మార్గమనుసరింపక వాత్స్యాయన మార్గము ననుసరించినాడు. అతని చరితా ... లను చెప్పు శ్లోకముల రెంటిని ... చెప్పి ఉన్నాడు. బికనీరు మహా ...నృసింహుని (క్రీ.శ. ౧౬౭౮-౧౭౦౮) ఆస్థాన విద్వాంసుడు. వ్యాసజనుడు కామప్రబోధము అను గ్రంథము వ్రాసినాడు ఇది అనంగరంగమునకు తాత్పర్య గ్రంథము. క్రీ. శ. ౧౮౫౭ నాటి అనంగ కామసమూహము, జయదేవుని రతిమంజరి సర్వసామాన్య శాస్త్రగ్రంథములు. హరిహరుని రతిరహస్యము సంప్రదాయ శుద్ధముగను కామసూత్రోద్దేశ నిబద్ధముగను నున్నది. సౌదత్తి విటవృత్తము వైశికాధికరణమునకు సంబంధించిన స్వతంత్ర గ్రంథము. రామచంద్ర బుధేంద్రుని ప్రకాశిక రతిరహస్య వ్యాఖ్యానము. వీరణారాధ్యుని గ్రంథము స్వతంత్రము. ఈ పంచ రత్నమునకు దేవశారాధ్యుని స్మరతత్త్వప్రకాశిక వ్యాఖ్యానగ్రంథము. ఇతడు వేదవేదాంగములనుండి ప్రమాణములనిచ్చి కామము తప్పక సేవింపవలసిన దనియును, ధర్మ్యమనియును రూపించిన వీరశైవుడు. సిద్ధనాగార్జునుడు వశీకరణ తంత్రము ... కదానిని వ్రాసినట్లు తెలియుచున్నది.

ఇట ఆంధ్ర కామశాస్త్ర గ్రంథ ప్రశంస యొనర్చుట అసమ్మతము కాదు. కామశాస్త్రమున కంతటికిని నాయిక వేశ్యయను భ్రాంతిని కల్పించునట్లు కొక్కోకాది గ్రంథకర్తలవంటి విశేష కామలౌల్యతతో 'కొక్కోక' మను పేర ఆంధ్ర కామశాస్త్ర గ్రంథమును వ్రాసినవాడు ఎఱ్ఱయకవి. ఇది రతిరహస్యాంధ్రీకరణము. నెల్లూరి శివరామకవి తంజాపుర మహారాష్ట్ర నాయకుడు ప్రతాపసింహుని కోరికపై కామకళానిధి గ్రంథమును వ్రాసినాడు. ఇది స్వతంత్ర గ్రంథము. 'ముష్టిపల్లి' సమభూపాలుడు ఆంధ్ర రతిరహస్యమును రచించెను. ఇది గద్వాల ప్రభువు హరిభట్టు వ్రా... ...రహ...

నకు ఆంధ్రీకరణము. గోపీనాథ వెంకట (శ్రీమదాంధ్రయణము నాంధ్రీకరించిన వా) శృంగార పరాకాష్ఠను పొందిన బ్రహ్మోన శతకమును వ్రాసియున్నారు. ఇంకను గ్రంథమున ననేకములైన చిల్లర గ్రంథము లున్నవి.

ఉపలబ్ధ మానములగు సమస్త భారతీయ కామకళా గ్రంథ పరంపరలోను, అతిప్రాచీనమును, ప్రామాణికమును అయిన గ్రంథము వాత్స్యాయన మహర్షి కామసూత్రములు. ఈ గ్రంథమునకున్న సమగ్ర స్ఫూర్తిగాని, ప్రాగల్భ్య ప్రాశస్త్యములుగాని అన్యగ్రంథములకు లేవు. సమస్త కామకళా గ్రంథములకును నిదియే ఆదిభిక్ష పెట్టినది. అన్నియును దీని ననుసరించినవి అని ఘంటాపథముగ చెప్పవచ్చును. వాత్స్యాయనుడు పూర్వాచార్యులను కొందరిని పేర్కొని వారి మతములను విమర్శించుట వలన నితడు శాస్త్ర సంధాతయే గాని స్వతంత్ర రచయిత కాడని ఒక అభిప్రాయమున్నది. ఇది ఎంతయు సత్యదూరము. మన పూర్వులు ఇతనిని మహర్షిగ భావించినారు. ఇతడు కామకళాద్రష్ట, స్రష్ట. ఇతని కామసూత్రములను అవలోడన మొనర్చి ప్రపంచములోని ఉత్తమజాతి శాస్త్రవేత్తలును, కామశాస్త్ర వేత్తలును (Sex and Erotic Scholars) ఇతని 'కామశాస్త్ర విజ్ఞానమునకు బుద్ధినైశిత్యముతో రాజ్యతంత్రమును నడపె షోస్త్రరచన మొనర్చిన విశిష్ట పాశ్చాత్య రాజకీయవేత్త— మేకవెల్లీ' అని ప్రశంసించినారు.

మన ప్రాచీన సాహితీపరులు కామసూత్రములకు విశేష గౌరవ మిచ్చినట్లు సంస్కృత కావ్యపరనము వలన వ్యక్తమగుచున్నది. మల్లినాథాది వ్యాఖ్యాతలమాట అటుంచినను మహాకవులు కాళిదాసు, భవభూతి, ఆచార్య దండి, ప్రభృతులు వారి కావ్యములందు సందర్భానుసారముగ వాత్స్యాయన కామసూత్రములను అనువదించినారు. వరాహమిహిరాచార్యులవారును కొన్ని సందర్భములందు ఈగ్రంథమునుండి ఉదాహరణములను గ్రహించినాడు.

వాత్స్యాయనుని 'కామ సూత్రములు' నేటికి ప్రపంచములులోని ౧౬౦ భాషలలోనికి వ్యాఖ్యాన టిప్పణ సహితముగ ననువదితములైనవి. దీనికి ౧౨ ఆంగ్లానువాదములు, ౨౦ ఫ్రెంచి అనువాదములు, ౪౦ జర్మను అనువాదములు నున్నవి. ఫ్రెంచి వానిలో నుత్తమమైనది లామైరీ అనువాదము, రిచర్డు స్మిడ్టు హైమన్, స్టెఫెనుల అనువాదములు జర్మను పరివర్తనములలోని కెల్ల ముఖ్యమైనవి. నేటి జాతి శాస్త్రజ్ఞులలో కామసూత్రములను మెచ్చుకొననివారు లేరు. అతిప్రాచీనకాలముననే వాత్స్యాయనుని ప్రభావము అరబ్బు దేశములలో పుట్టిన కామశాస్త్ర గ్రంథములపై బడినది. పూర్వరోమక చక్రవర్తులనాటి జాతిశాస్త్ర వేత్తలును భారతీయ కామశాస్త్రరుచిని చూచినవారే ననుటలో అతిశయోక్తి లేదు. ఈసందర్భమున వసు మహాశయుని వాత్స్యాయన ప్రశంసను పేర్కొనుట ఉచితము.

'The Kama-Sastra is written in brilliantly arranged and superbly pithy Sutra form in the style of many of the ancient and Medieval Hindu scriptural works The foreign scholars, particularly authorities on sexual science in the nineteenth and twentieth centuries have justly appraised

and recognised the value of such a supremely interesting and useful treatise on the art of love that had presumably attained wonderful perfection in India several centuries before CHRIST. It is acclaimed as the most precise but elucidating ancient work for all times and with a universal appeal by celebrities like Havelock Ellis, Kraft-Ebing, Kisch Forel, Mantegazza, Lombroso, Iwan Block and others It can be proved beyond doubt that almost all the Turkish, Arabic and Persian Books on Erotics have freely derived help from the precontemporaneous Hindu manuscripts- The KAMA SUTRA etc
It becomes very difficult to gain say if somebody presumes that Ovidus Nasso the Roman composer of ARS AMORIS, who lived during the reign of first Imperial Caesar filled his cup at the fountain-head of Vatsayana or his predecessors "(12)

ఇంక వాత్స్యాయనుని కామసూత్రముల గూర్చి 'వసు' మహాశయుడు చెప్పిన వాక్యములలో సత్యేతర మిసుమంత మైనను లేదు, నేటి కామతంత్రి రచయితల గ్రంథములను గాని ఆరేబియా, పర్షియా, దేశములందును, రోమునగరమునను జన్మించిన పురాతన కామకళా గ్రంథములనుగాని పరికించిన నీవిష యము తేటపడగలదు.

(కామసూత్రములకు వ్యాఖ్య లొనర్చిన వారిలో ప్రముఖుడు యశోధరమహారాజు. ఇతని వ్యాఖ్యానమునకు 'జ య మ ం గ ళ' మని నామము. ఇతడు క్రీ. శ. ౧౦ వ శతాబ్దివాడని చరిత్రజ్ఞుల అభిప్రాయము.) వ్యాఖ్యా ప్రారంభమునందు యశోధరుడు చెప్పిన—

"వాత్స్యాయనీయం కిల కామసూత్రం; వ్యాఖ్యాయి తత్రైః శ్చిది హాదేవ్యథైవ, తస్మాద్విధాస్యే జయమంగళాఖ్యాం, టీకాం మిహ హాం సర్వ విదం ప్రణమ్య" అను శ్లోకము వలన ఇతని నాటికె వాత్స్యాయనమునకు సంప్రదాయవిరుద్ధములైన కొన్ని వ్యాఖ్యానములు ఉన్నట్లును, ఇతడు సంప్రదాయమార్గమును కొనివచ్చుటకై వ్యాఖ్యచేయ పూనుకొను నట్లును అగుపడుచున్నది అందువలన నితని వ్యాఖ్యానము సమగ్రమును ప్రామాణికమును నని మన మంగీకరింపవచ్చును. సూత్ర హృదయము నెఱిగినట్లు వ్యాఖ్యానించు పట్టు నితని కామకళా విజ్ఞానము, తదితరశాస్త్ర విజ్ఞానము సర్వత్ర గోచరించుచుండును. ఇతనికి కామకళ స్వానుభవ పూర్వకమైనట్లు గద్యలో చెప్పుకొనిన విదగ్ధాంగనా విరహాతుర' శబ్దము వలన మనకగుపడుచున్నది. క్రీ. శ. ౧౪౭౭లో వీరభద్రుడను కందర్ప చూడామణి అను పేర ఆర్యావృత్తములలో కామసూత్రములకు వేరొక వ్యాఖ్యానము జెప్పినాడు. క్రీ. శ ౧౭౮౯ సర్వేశ్వరశాస్త్రి శిష్యుడును కాశీనివాసియు నైన ఆంధ్రుడు భాస్కరనృసింహుడు రాజావ్రజలాల్ అనువాని ప్రోత్సాహమున వాత్స్యాయనీయమునకు ఒక వృత్తిని వ్రాసినాడు అఖిల ప్రౌఢక్రియ మైన వృత్తిని రచింప బూనినట్లు గ్రంథారంభమున చెప్పుకొనిన శ్లోకమునందున్నది. వాత్స్యాయన సూత్ర వ్యాఖ్యాతలలో మల్లదేవు డొకడు. ఇతనిని పంచసాయకకర్త జ్యోతీశ్వరాచార్యుడు మూలదేవుడని వ్యవహరించినాడు. క్షేమేంద్ర మహాకవి

12. Page 15 — Introduction. The art of love in the orient — N. K. B A S U (Medical Book Company)

ఔచిత్య విచారచర్చ యను అతని గ్రంథమున నొక వాత్స్యాయన సూత్రసారమును పేర్కొనినాడు కాని నేడది లభించుట లేదు. (భాస్కర నృసింహుడు కామసూత్ర వృత్తిని ఆరంభించుచు 'వత్సోపరి వాత్సల్యా వాత్స్యాయనీయ కామసూత్రం యః' అనినాడు. దీని కుపోద్బలకముగ వత్సరాజు వాత్స్యాయనుల మైత్రి కనుగుణము లైన జనశ్రుతు లున్నవి. మల్లనాగు డను ఆచార్యుడు వత్సదేశ పరిపాలకుడైన వత్సరాజుకు మిత్రుడై అతని కుమారుడు లోకతంత్ర మెరుగనివాడగుటచే ప్రభువు పరితపింప నాతడు కనికరించి ఈ కామసూత్రములను చెప్పినాడట! దనికి ప్రమాణముగ 'మల్లనాగ ప్రభోధితో వత్సేశ్వర ఇవ' అను వాక్యములు ఉదాహృతము లైనవి. ఇందలి సత్యాసత్యము లెట్లున్నను 'వాత్స్యాయన' శబ్దము బిరుదనామము. అయిన కామసూత్ర కర్త పేరేమి?)

(యాదవప్రకాశ హేమచంద్రులు వాత్స్యాయన శబ్దమునకు క్రింది శ్లోకముల పర్యాయపదముల నిచ్చి యున్నారు.)

"వాత్స్యాయనస్తు కౌటిల్యో విష్ణుగుప్తో వరాణకః, ద్రామిళః పక్షిల స్వామీ మల్లనాగోంగులోపిచ,

వాత్స్యాయనో మల్లనాగః కౌటిల్యశ్చ కాత్మజః, ద్రామిళః పక్షిల స్వామీ విష్ణుగుప్తోంగుళశ్చ సః"[13]

(ఈ శ్లోకములు చరిత్రజ్ఞులు పరిగణింప తగినవిగ లేవు. లోకమున వాత్స్యాయన శబ్ద వాచ్యులైన శాస్త్రకారులు మువ్వురు కనిపించుచున్నారు. (1) అర్థశాస్త్రకర్త కౌటిల్యాపరనాముడు (2) న్యాయశాస్త్ర భాష్యకారుడు వాత్స్యాయనుడు (3) కామసూత్రకారుడు వాత్స్యాయనుడు.) అర్థ శాస్త్ర వ్యాఖ్యాత లెవ్వరును కౌటిల్యుని వాత్స్యాయన శబ్దముతో వ్యవహరింపరు. అదే విధముగ న్యాయశాస్త్ర వ్యాఖ్యాతలు కౌటిల్య శబ్దము న్యాయశాస్త్ర వ్యాఖ్యాతకు వాడుక చేయలేదు. లోకము నందున్న ఉపశ్రుతి ననుసరించి కొందరు విద్వాంసులు వాత్స్యాయన శబ్దము బిరుదనామమనియు, అతడు మల్లనాగు డనియును అభిప్రాయ పడుచున్నారు. మరికొందరు కామసూత్రకర్తను 'వాత్స్యాయన మల్లనాగు' డనుచున్నారు

వాత్స్యాయనుని కాలనిర్ణయ మొనర్చుటకు ప్రబలములైన ఆధారము లెవ్వియును లేవు. పండితులు నానారీతుల అభిప్రాయములను వెల్లడించినారు. (1 కామసూత్రములను ప్రప్రథమమున ప్రచురించిన కలకత్తా విద్వాంసుడు మహేశ చంద్రభట్టు "ద్వావేదాక్షు" అను ఒక శ్లోకభాగమున సూత్రకారుడు ౧౮౭౨ను సూచించినాడనియును అందువలన ఇతడు క్రీ.శ. ౬౭౭ నాటివాడని నిశ్చయించినారు.) (2 సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్రకారుడు కృష్ణమాచార్యులవారు 'కామసూత్రము' లందు కుంతలస్వాతికర్ణి అను ఆంధ్ర సాతవాహనరాజు ప్రశంస ఉండుట వలన ఇతడు క్రీ.శ. ౩, ౪ శతాబ్దుల వాడని నిశ్చయించిరి. (3 ఇతడు మూడవ శతాబ్ది వాడని ఆచార్య చోరే అభిప్రాయము.(4)

13. వాత్స్యాయన కామసూత్రములు — పంచాగ్నుల ఆదినారాయణశాస్త్రి — విజ్ఞప్తి III (ప్రథమ ముద్రణము)

14 Journal of the Mythic Society vii — 291.

4. ఆంధ్రవాత్స్యాయన కామసూత్ర వ్యాఖ్యాతలు కావ్యస్మృతి తీర్థ శ్రీ పంచాగ్నుల ఆదినారాయణ శాస్త్రులవారు ప్రథమ ముద్రణమున ఇతడు పతంజలి మార్గమునను సరించి చర్చించుటచే నించుమించు అతనికి సమకాలికుడై క్రీ. శ. ౧౫౦ ప్రాంతమున జీవించి ఉండవచ్చునని అభిప్రాయపడినారు.[15] రెండవ ముద్రణమున ఆచార్య చక్కల్ధర్ గారి వలె ఇతడు క్రీ. శ. 3వశతాబ్దిమధ్య భాగమునకు చెందిన వాడనినారు. 5.(ఆచార్య చక్కల్ధర్ మహాశయుడు[16] వాత్స్యాయనుడు క్రీ శ. 3వశతాబ్ది మధ్యభాగము వాడని కాళిదాస మహాకవి కాలనిర్ణయము ననుసరించి మరికొన్ని ఇతర ప్రమాణములను బట్టియు నిశ్చయించినారు. ఈ అభిప్రాయముతో డాక్టరు బార్నెట్టు మహాశయుడు సంపూర్ణముగ నేకీభవించినారు. అందువలన కామసూత్రకర్త క్రీ శ 3వశతాబ్ది మధ్యభాగము వాడని మనము నిర్బాధకముగ నిశ్చయింపవచ్చును.)

కామసూత్రములు :— మహర్షి వాత్స్యాయనుడు కామసూత్రములను ఏడు అధికరణములుగ రచించినాడు. అందు మొదటిది సాధారణాధికరణము. తంత్రావాపాత్మకమైన కామమునకు సాధారణ నిర్వచనము, తదావశ్యకత మున్నగు సాధారణ విషయము లిందున్నవి. దశాంగములుగల కామమును ప్రయోగించు మార్గమును విశదీకరించుటచే రెండవదానికి సాంప్రయోగికాధికరణమని నామము. ఇది తంత్రభాగము. మిగిలిన గ్రంథము నాయికలను పొందువిధానమును నిరూపించును. అందువలన ఈభాగమునకు శాస్త్రవేత్తలు ఆవాపమనినారు. ఈఆవాపభాగము నందు నాలుగధికరణము లున్నవి. వాత్స్యాయనుని కాలము ననుసరించి నాయికలు చతుర్విధములుగ నున్నారు.) అందు ఏకచారిణీ వృత్తమును అవలంబించి కన్యకలుగా నుండి వరణ విధాన పూర్వకముగా నాయక పాణిగ్రహణము చేయునట్టివారు ఒక తెగవారు. వీరిని కన్యకలనుగా భావించి కన్యాసంప్రయుక్తాధికరణమున వీరికి సంబంధించిన సమస్త విషయమును మూడవ అధికరణమున మహర్షి నిబధించినాడు. ఇది ఆ భాగమున తొలి పాదము. వరణ విధానము ననుసరించి నాయకుని ప్రాణిగ్రహణము చేసుకొని భార్యాత్వమును అధిష్ఠించినది మొదలుకొని వారు నడువవలసిన రీతిని, జీవనవిధానమును 'భార్యాధికరణమను' పేర నాల్గవ యధికరణముగ నున్నది. ఈరెండవ పాదము తరువాత పారదారాధికరణము. కాలగంతిమున పరదారాభిగమనము నొనర్పవలసిన కారణములు ఆనాటి సాంఘిక పరిస్థితుల ననుసరించి ఉండుట వలన దానిని ప్రత్యేకాధికరణముగ ఆ మహర్షి పలికినాడు. ఇది ఐదవ అధికరణము. ఆరవభాగమున మిగిలిన పాదము వైశికము. దీనిలో తంత్రవాపాత్మకమైన కామము పూర్ణమగును. ఈ అధికరణముతో అనగా నారు అధికరణములతోనే కామ శాస్త్రము పూర్తికావలసి ఉన్నది. లోకమున కొందరకు తంత్రావాపములమూలమున కామప్రాప్తి లేకుండుట సంభవించుటచే నట్టివారి నిమిత్తము బలాత్కార

---

15 వాత్స్యాయన కామసూత్రములు — ప్రథమముద్రణము — విజ్ఞప్తి 11

16. J R. A. S. October 1930 pp—930—932

-వశమున నొందుటకు ఔపనిషదికాధికరణము చెప్పవలసివచ్చినది. అందువలన నీ అధికరణమున—సుభగంకరణము, వాజీకరణము, మున్నగు విషయములున్నవి. ఈ రీతిగా కామశాస్త్రము ఏడధికరణముల, మహా శాస్త్ర గ్రంథమైనది ఇందు అరువది నాలుగు అధ్యాయములు, దరిదాపుగ పదునేడు వందల సూత్రములు కనుపడుచున్నవి.

వాత్స్యాయనుని కామ శాస్త్ర గ్రంథము. కేవల రాగవశమూలకములైన బంధన చుంబనాదికములను నిరూపించినను యథాతథముగ ననుసరింపుమని అభిప్రాయముకాదు. అందుకనియే "విపాకాహి శ్వమాంస స్యాపి వైద్యకే కీర్తితా ఇతి తత్కిం స్యాద్భక్షణీయం విచక్షణైః" అని చెప్పినాడు వైద్యశాస్త్రముల రస వీర్య విపాకములుగ కుక్కమాంసమును చెప్పినను విచక్షణులు భక్షింపని రీతిననే ఇందును అనుసరింప వలయునని ఆయన అభిప్రాయము 'బ్రహ్మచర్యమునకు పరమమైన సమాధిచే లోకయాత్ర సుఖముగ సిద్ధించి జగత్కల్యాణము జరుగవలెనని ఈ శాస్త్రము మూవలన విహితమైనది' అని—

"తదేత బ్రహ్మచర్యేణ పరేణచ సమాధినా, విహితం లోకయాత్రాయై నరాగార్థోస్య సంవిధిః" అను శ్లోకమున విస్పష్టముగ పలుకుటచే మహర్షి ఆర్ష హృదయము అభివ్యక్తమగు చున్నది.

మహర్షి జ్ఞాన విజ్ఞానము లపారములు. ఈరెంటి సమ్మేళనమూలమున త్రివర్గప్రతిపత్త్యాధ్యాయమున ధర్మార్థకామ స్వరూప నిర్ణయ మొనర్చినాడు. ఇతనికి స్మృతి, పురాణేతిహాస పరిచయమున్నట్లు అనేక స్థానముల ప్రమాణము నొసగుచున్నవి. చతుష్షష్టి నామము ఏరీతిగ నీశాస్త్రమునకు ఒప్పునది నిర్ణయమొనర్చు సందర్భమున 'ఋచాం దశతయీనాం చ సంజ్ఞితత్వా దిహాపి తదర్థ సంబంధాత్ .. (౧. ౧. ౮) అని చెప్పుటవలన వైదిక విజ్ఞానము వెల్లడియగు చున్నది. పతంజలి మహాభాష్య పరిజ్ఞానమున్నట్లు ఆయన సూత్ర రచనావిధానము చెప్పక చెప్పుచున్నది. చార్వాకాది నాస్తిక తత్త్వములు ఆయన గ్రహించినట్లు త్రివర్గప్రతిపత్త్యాధ్యాయము వలన తెలియగలదు. న్యాయ, తర్కాది శాస్త్రాంగ పరిజ్ఞానము సర్వేసర్వత్ర ప్రమాణస్వీకరణ సందర్భముల గోచరించు చున్నది. కన్యాసంప్రయుక్తమున వివాహప్రకరణమున చేసిన నిర్ణయములు స్మృతి పరిజ్ఞానమును, పారదారికము రాజకీయ పరిజ్ఞానమును వెల్లడి చేయుచున్నవి విద్యాసముద్దేశాధ్యాయమున — ఆయన కళా పరిజ్ఞానము, నాగర అనాగరక దేశాచార పరిజ్ఞానము పరిస్ఫుటముగ నిరూపితమైనది. దేశసాత్మ్యముల వెల్లడించు సందర్భమున భౌగోళిక విజ్ఞానమును, ఔపనిషదాధికరణమున వైద్య శాస్త్ర విజ్ఞానమును వ్యక్తమగుచున్నవి. ఇక కామశాస్త్ర పరిజ్ఞానమున నతడేకైక విజ్ఞాని. జగదేక శాస్త్రకారుడు.

సాధారణాధికరణమున శాస్త్ర సంగ్రహాధ్యాయము మొదటిది అందు ప్రథమమున కామశాస్త్రావతరణ కథనమును విశదీకరించి, వాత్స్యాయనుడు ప్రకరణాధికరణ సముద్దేశ మొనర్చి, సంఖ్యానిర్దేశమును, సూత్రకర్తల సంప్రదాయ విశేషములను తెల్పినాడు. ద్వితీయాధ్యాయమైన త్రివర్గ ప్రతిపత్త్యధ్యాయమున ధర్మార్థకామములు పరస్పరానను బద్ధములగు రీతులను వ్యక్తమొ

నర్చి, శాస్త్రరచనావశ్యకతను నిరూపణ చేసినాడు. ఈసందర్భమున మహర్షి నాస్తిక లోకాయతాది మత విమర్శన మొనర్చి ధర్మాచరణీయ సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించినాడు. కామమును సేవింప రాదనువారి వాదముల ఖండించు సందర్భమున ప్రతిపక్షులు చూపు అధర్మ జనసంసర్గ అపత్యావసాయ అశౌచ అనార్య అనాయత్యానుకూలైన దోషములను త్రోసిరాజని 'శరీరస్థితి హేతుత్వాదాహార సధర్మాణో హి కామాః (౧. ౨. ౪౬)' అని కామమును శరీరస్థితి హేతుభూతమనియును, ఆహారముతో తుల్యమైనదనియును నిర్ణయించినాడు అంతేకాదు. 'ఫలభూతాశ్చ ధర్మార్థయో' (౧. ౨. ౪౭) అని సూత్రీకరించి దానిని ధర్మార్థ సాధకముగ చెప్పియున్నాడు. అధర్మము మొదలగు దోషములందు వివిధములు ప్రతీకారము నవలంబించుచో అట్టి ప్రతివిధానమును అవలంబించి కామమును సేవింపవలెననియును, దోషము లున్నవని పరిత్యజింపరాదు, అని వాత్స్యాయనుని సిద్ధాంతము

తదుపరి వచ్చు విద్యాసముద్దేశాధ్యాయమున త్రివర్గమును పొందినవానికే కామసిద్ధి కలుగవలెనన్న ప్రథమోపాయము విద్యాగ్రహణము. అందుమూలమున విద్యాసముద్దేశము మహర్షి పలికినాడు. ధర్మ (శ్రుతి-స్మృతులు) అర్థ (వార్తా) విద్యలకు అవిరోధరీతిగ కామసూత్రమును తదంగవిద్యయైన చతుష్షష్టితో అధ్యయనము చేయవలెనని ఆయన నియమము [17] 'ప్రాగ్యౌవనాత్ స్త్రీ' (౧. ౩. ౨) అను సూత్రమున పురుషులవలె స్త్రీలుకును అంగ సహిత కామవిద్య అధ్యయనమునకు కావలెనట! స్త్రీలకు శాస్త్రములు పఠించు అధికారము లేదనియును. ఒకవేళ పఠించినను గ్రహించు సామర్థ్యము లేదు, కావున శాసించుట నిరర్థకమను పూర్వాచార్యుల మతమును త్రోసిరాజని వాత్స్యాయనుడు 'ప్రయోగగ్రహణం త్వాసాం. ప్రయోగస్య చ శాస్త్రపూర్వకత్వాత్' (౧. ౩. ౫) అని స్త్రీలకు ఈశాస్త్రవిషయమున ప్రవేశముండవలెనని శాసించుట నిరర్థకము, అనర్థకము కాజాలదని ఆయన సిద్ధాంత మొనర్చెను. కొందరు స్త్రీలకు శాస్త్రగ్రహణము కూడ కలదనియును, పురుషులవలె శాస్త్రములను జదివి, తత్పరిశ్రమ మూలమున బుద్ధి సంపాదించిన వేశ్యాజనము, రాజకుమార్తెలు, సామంతపుత్రికలు ఉన్నారనియును నిరూపణ మొనర్చినాడు. (౧. ౩. ౧౨)

---

17 చతుష్షష్టి కళలు కామసూత్రములకు అంగవిద్యలని వానిని మహర్షి వాత్స్యాయనుడు సంగ్రహించినాడు ఇవి ఇతర శాస్త్రములందును చెప్పబడి యున్నవి. కల్పసూత్రములలో కళలు డెబ్బదిరెండుగ నున్నవి జైనగ్రంథములందును నట్లే యున్నది కామసూత్ర వ్యాఖ్యాత ఈ అరువది నాలుగు మూలకళలయందే గర్భితములైయున్న అంతరకళలను మరికొన్నిటిని చేర్చి కళలు పంచశతములని చెప్పినాడు. వానిని కర్మాశ్రయములు (౨౪), ద్యూతాశ్రయములు (౨౦), శయనోపచారికములు (౧౬), ఉత్తర కళలు (౪) అని విభజించి వానిస్వరూపమును రూపించినాడు. వాత్స్యాయనుని చతుష్షష్టి కేవలము కామశాస్త్రమున కనుగుణ్యముగ నున్నది ఇదికాక పాంచాలదేశ వ్యవహారమునను చతుష్షష్టి మరియొకటి యున్నది మహర్షి, వ్యాఖ్యాతలిరువురు ఆ పాంచాలికా చతుఃషష్టినిగూడ కామశాస్త్రమున కంగవిద్యలుగా పరిగణించినారు భోజుని చతుష్షష్టి … విధముగ నున్నది. ప్రాచీన గ్రంథములను బట్టి … లిన్నియని తె యున్నను సుందరమైన ప్రతి … నవారు కళగా లెక్కించిరని చెప్పు…

స్త్రీలు కామసూత్రమునను ఏకాంతముగ నభ్యసింపవలెనట. వారి కాచార్యత్వము వహింపదగిన వ్యక్తులను వారి గుణగణములను వక్కాణించిన తదుపరి చతుష్షష్టి సంప్రయోగాంత మగుటచే దానిని విపులముగ వివరించి, వేశ్య, రాకొమరిత, మహామాత్ర దుహితాదులు దానిని నేర్చుకొనుటవలన కలుగు ఫలములను, పురుషులు నేర్చుకొనుట వలన కలుగు ఫలములను విశదీకరించినాడు. ప్రయోగ, శాస్త్రగ్రహణముల రెంటిని నేర్చుకొన లేని పక్షమున కేవలము నొకదానినిగాని అందుకును చాలనపుడు సంప్రయోగాంగము నందలి భాగముగాని నేర్చుకొనవలెనని శాసించినాడు. (౧ ౨ ౧౩)

నాగరిక వృత్తము తదుపరి అధ్యాయము. ఇందు నాగరికుని గృహనిర్మాణ విధానము ప్రథమమున వివరించినాడు. గృహమున అంతర్గృహ, బాహ్యగృహ, బహిర్గృహములు, నందుండవలసిన వేదిక, అనులేపన, తాంబూల పాత్రికలు, వీణాదిస్థానములు, పతద్గ్రహము, చిత్రఫలకము, పుస్తకము, వర్తికా సముద్గకము, గోరింటమాలికలు, వృత్తాస్తరణము, ఆకర్షఫలకము, ద్యూతఫలము, క్రీడాపంజరములు, ప్రేంఖాడోలిక, స్థండిల పీఠిక మున్నగు భవన విన్యాసములు చెప్పిన వెనుక నాగరకుల ప్రాతఃకాల కృత్యాదికములు వివరించినాడు. అటుపిమ్మట అపరాహ్ణ కాల్యకృత్యమును నిర్వర్తించిన వెనుక నాగరికు డొనర్పవలసిన కర్మలను చెప్పినాడు. అపరసంధ్యవేళ అలంకరించుకొని సంగీతవ్యాపారికములు నిర్వర్తించి శయనరచన మొనర్చుకొని అభిసారికకై వేచి యుండవలెనట! తరువాత పర్వదినము లందొనర్పవలసిన గోష్ఠీవిభేదములు వివరించినాడు [18] అందలి ఆపానకవిధులు, కావ్య సంగీత నాట్యాది ప్రసంగములు గమనింపదగినవి. గ్రీష్మకాలమున జలక్రీడాదికములు, ప్రియులతో కూడి ఒనర్పవలెనని చెప్పి ఉన్నాడు యక్షరాత్రి కౌముదీజాగరాదిక్రీడలను తరువాత సంగ్రహముగ నిర్దేశించిన వెనుక నుపనాగరికుని గోష్ఠి విధానమును గ్రామీణుల గోష్ఠి విధానమును వ్యక్త మొనర్చినాడు. ఇట—

'నాత్యంతం సంస్కృతేనైవ నాత్యంతం దేశభాషయా, కథాం గోష్ఠీషు కథయన్ లోకే బహుమతో భవేత్. (౧ ౪ ౫౦) అని నిబద్ధము చేసి గోష్ఠి సర్వజన విజ్ఞానప్రదముగ నుండునట్లు శాసించినాడు [19]

18. కామసూత్రములు— (౧ ౪ ౪౨) ఇందలి యక్షరాత్రి, కౌముదీ జాగరము, సువసంతకము, యవన చతుర్థి, ఆలోలచతుర్థి, మదనోత్సవములు, కేవలము పురాతనగ్రీకుల బోర్డాక్సు నృత్యము, హేప్టియా దేవ పూజల వంటివి కావు బొనాడియా, డైయునీషియస్, మొదలైన రోమక దేవతాపూజలలోని బుకనేలియా ఉత్సవముల వంటివి కావు. ఇందలి హోలాకా, అశోకోత్తంసికా, ఇక్షుభంజికాది క్రీడలు గ్రీకు రోముక దేశముల కామోన్మత్త వృత్తములతో పోల్పదగినవి కావు ఉదకక్ష్వేడిక అను శృంగాటకము గిబ్బను మహాశయుడు విపులముగ వర్ణించిన ప్రజాస్నానద్రోణ జలక్రీడల పోలవు (History of the decline and fall of the Roman Empire vol V)

19. 'ఏకచారిణశ్చ విభవ సామర్థ్యాద్గణికాయాం నాయికాయాశ్చ సఖీభి ర్నాగర కైశ్చ సహచరిత మేతేన వ్యాఖ్యాతమ్' (౧. ౪. ౪౩) అనుటనుబట్టి ఏకచారులగు వారును విభవసామర్థ్యములనుబట్టి సమస్త క్రీడలను ప్రవర్తింపజేడి వారని తెలియుచున్నది.
23)

మహర్షి 'యాగోష్ఠీ లోకవిద్విష్టా యాచ స్వైర విసర్పిణీ పరహింసాత్మికా యాచ వతా మవతరేద్బుధః' అనుట వలన నాకాలమున వెలసిన కౌముదీజాగరాది గోష్ఠులు లోకచిత్తానువర్తులని గ్రహింపవలసి ఉన్నది.

ఇక సాధారణాధికరణమున మిగిలినది నాయిక సహాయదూతకర్మవిమర్శాధ్యాయము ఇందలి ప్రథమ సూత్రమును 'కామశ్చతుర్షు వర్ణేషు సవర్ణతశ్శాస్త్రతశ్చానన్య పూర్వాయాం ప్రయుజ్యమానః పుత్రీయో యశస్యో లౌకికశ్చ భవతి' అను సూత్రము ననుసరించి కామము చతుర్వర్ణముల వారి అందును, సవర్ణమునను సరించి శాస్త్రమునను సరించి అనన్య పూర్వమై కన్యాత్వమును కోల్పోవని నాయిక యందు ప్రవర్తమైన నది పుత్రీయము, యశస్యము, లౌకికమన నిది వక్యమగుచున్నది. తద్విపరీత కామము ఆనాడు ప్రతిసిద్ధము. అని వరసితులందును, వేశ్యాస్త్రీలయందును, పునర్భువులయందును ప్రయోగితమైన కామము సుఖార్థము కాన నిషిద్ధముకాదు, శాస్త్రవిహితముకాదు. అందువలన శిష్టము కాదు. దీనిని బట్టి ఆనాడు అథమవర్ణవివాహము లున్నను అవి కేవలసుఖార్థములని వ్యక్తమగుచున్నది. వేశ్యా, పునర్భువులందు పుత్రాసలేదు. పునర్భవ పుత్రుడు పౌనర్భవుడు. పునర్భువ[20] కంటె వేశ్య స్థితి తక్కువ.

దీనిని బట్టి కన్యల వలన పుత్రుడు, అని వరసిదులందును, పునర్భువ, వేశ్యలందు సుఖము కామమును ప్రయోగించుట వలన కలుగుచున్నది. అంతేకాక ఇతర కారణముల వలన పరపరిగృహీత యైన స్త్రీ పాక్షికయగు నాల్గవ నాయిక అగుచున్నదని గోణికాపుత్రుని అభిప్రాయమును వాత్స్యాయన మహర్షి వెల్లడించినాడు.[21] పరపరిగృహీత యెడ కామము ధర్మవిరుద్ధము కాదా అని శంకించి నచో దానికి సమాధానముగ నామె ఉత్తమ వర్ణ యైనను శీలము విడుచుట వలన ధర్మహాని కలుగదని చెప్పినాడు. ఆమె శీలభ్రష్ట కావున వేశ్యవంటిదట. అందువలన దోషము లేదట. దీనికి జయమంగళవ్యాఖ్యాత 'జీవకార్ముక వస్త్రాది వీనధ్యాదాత్మ విశుద్ధయే చతుర్ణామపి వర్ణానాం నారీర్హత్వా వ్యవస్థితాః' అని ధర్మశాస్త్ర ప్రమాణము ఉటంకించినాడు.

విధవను పంచమ నాయికగనుగా గ్రహింపమను చారాయణుని అభిప్రాయమును, ప్రవ్రజితను షష్టనాయికగా స్వీకరింపమను సువర్ణనాభుని మతమును, అనన్యపూర్వయైన వేశ్యాదుహితనుగాని, కన్యకయయ్యు పాణిగ్రహధర్మము లేనిదై నాయకునికి పరిచర్య చేయునట్టి పరిచారికను సప్తమనాయికగ పొందవలయునను ఘోటకముఖుని అభిప్రాయమును, ఉత్క్రాంత బాలభావ యైన కులయువతిని

20. పునర్భువును 'పునర్భూ రియం అన్య పూర్వాక రుద్దా నాత్ర శంకాస్తి' అని నిరూపించి పూర్వము క్షతయోనియై మరల వివాహమాడుటవలన నట్టి స్త్రీ నధిగమించుటవలన ధర్మపీడ గాని, తదాశంక గాని లేదు (౧. ౫. ౩) అని చెప్పుటవలన పునర్వివాహవిషయమున వాత్స్యాయనుని అభిప్రాయమేమో వ్యక్తమగుచున్నది. ఆమెకు ధర్మపత్నీత్వమును అతడంగీకరించినట్లు తోచదు. పునర్భూసమాగమమున కలుగు కారణములను ఈ అధ్యాయమున ౯—౨౦ గల సూత్రముల విశేష బు. ప్రకటించి మహర్షి విశదీకరించినాడు.

21. దీనిని గురించి ప్రత్యేకాధికరణము కామశాస్త్రమునం దున్నది.

అష్టమనాయికగ స్వీకరింపమను గోనర్దీయుని అభిప్రాయమును మహర్షి ఈ సందర్భమున పేర్కొనినాడు. (౧. ౫. ౨౨, ౨౩, ౨౪, ౨౪)

"కార్యాంతరాభావాదేతాసామపి పూర్వాస్వేవోపలక్షణం తస్మాదేతా ఏవ నాయికా ఇతి వాత్స్యాయనః" అని పై సమస్తమునకును తన అభిప్రాయమును స్పష్టీకరించినాడు. పై రీతిని నాయికలు అష్టవిధములు అని పూర్వాచార్యులు నిర్దేశించినను ఈ నాయికలును "కన్యకలు, పునర్భువులు, వేశ్యలు, పరదారలు" అను నల్వురు చేయు కృత్యములనే చేయుటవలనను తదితరములగు కృత్యములు వీరికి లేకుండుట వలనను వీరును నందే చేరుచున్నారని ఆయన అభిప్రాయము. నిజమునకును నంతే. విధవ, ప్రవ్రజికలు, పరిదారలు, గణికాదుహితగాని పరదారగానిసుభార్థమగుట వలన వేశ్యాయం దంతర్భూత లగుచున్నారు. కులయువతియైన నాయిక పుత్రమిత్రాది ఫలము కలిగినది కనుక కన్యక. కనుక నాయికలు నల్వురే.[22] అందువలననే వారిని గురించిన అధికరణములు మాత్రము వాత్స్యాయనమున ఒప్పుచున్నవి.

తదుపరి గమనింప వలసిన సూత్రము 'భిన్నత్వాత్తృతీయా ప్రకృతిః పంచమీత్యేకే' అనునది. స్త్రీ ప్రకృతి పురుషప్రకృతులకు బిన్నుడై ఔపరిష్టకాదులకు మైథున కర్మలకును, రూప వ్యాపారలాభ ముండుట వలనను నపుంసకుని అయిదవ నాయికగ పరిగ శింపగా కొంద రా ఁలు పలికిరని వ్యతిరేక

నాయకుల విషయము వచ్చినప్పుడు ఏక ఏవతు సార్వలౌకికో నాయకః (౧. ౫. ౨౭) అని ఒక అర్థవాదమును పలికినాడు. కాని ఏకపత్నీవ్రత, బహుపత్నీవ్రతాదులను బట్టియును, ప్రచ్ఛన్న బహిరంగాదులను బట్టియు, నాయకోప నాయకాది భేదములను బట్టియు, గుణములను బట్టియు, నాయక విభేదము లున్నట్లు తదుపరి చెప్పియున్నాడు.

అగమ్యలను (సంప్రయోగము నెరపదగిన వారు) గూర్చి తదుపరి ప్రసంగించినాడు. ఇట పరిశిష్ట న్యాయమున గమ్యలెవరో వాత్స్యాయన మహర్షి భంగ్యంతరముగ నిరూపించినాడనుట స్పష్టము. ఇట్టి నిరూపణ మొనర్చుటలో మహర్షి ధర్మ, మానసిక, శారీరకారోగ్యాది లక్షణముల ననుసరించి నియమించినాడు కుష్ఠురోగ, అతిశ్వేత, అతి కృష్ణాదులు ఆరోగ్య శాస్త్రసంబంధమున అగమ్యలు సంబంధిని, సఖిప్రవ్రజిత రాజదారాదులు ధర్మమూలమున అగమ్యలు ఉన్మత్త, దుర్గంధ ఇత్యాదులు మానసిక వికాస రహితలు గాన అగమ్యలు—[23] అగమ్యల విషయమున హిందూ, మహమ్మదీయ కామశాస్త్ర గ్రంథకర్తలు ఏకాభిప్రాయులై యున్నారు గతయౌవనప్రాయను మహర్షి అగమ్యముగ పేర్కొనినాడు. 'బాలార్కః ప్రేతధూమశ్చ వృద్ధస్త్రీ పల్వలోదకమ్ రా౹ దధ్యన్న భుక్తిశ్చ ఆయుః క్షీణం దినే అను ఆర్యవచనమును దీని కనుగుణ మున్నది. నఘోజై షేకు చిన్నదానిలో శక్తి నిచ్చునసియును, సమాన వయ లాభముగాని నష్టముగాని ని౹

౧)

స్త్రీ సంగమము విషసర్పము కాటు వంటిదని యును పలికినాడు [24] వంధ్య, మృతశిశు ప్రసవ—ఇరువురు స్త్రీలను ఆయుష్కాముడు చేరరాదని వాత్స్యాయన మహర్షి పలికి నాడు. ఆధునిక వైద్య శాస్త్రజ్ఞు లెల్లరును నీవిషయములను అంగీకరింతురు. రాబిన్ సన్ అను ఒకానొక వైద్యమహాశయుడు ఆయన "షండత్వము" (Sexual Impotence) అను గ్రంథమున

'శృంగార పురుషులు ఈ రెండుజాతుల వారిని వర్జింపవలసి యున్నది. వీరిలో ముఖ్య ముగ గనోరియల్ సాల్పింగిటిస్ గాని, సిఫిలిసు రక్తముగాని ప్రవహించుట వలన షండత్వము కలుగు ననుట నిస్సంశయము.' అని వ్రాసి ఉన్నాడు.[25] దుర్గంధను అగమ్యగ మహర్షి చెప్పి యున్నాడు. ఇట్టి వారిని పరిత్యజించు టకు అమెరికాదేశమున విడాకులచట్టములో నొక సూత్రమున్నట్లు "విడాకులలో శరీరస్థితి" (Sexual factor in Divorce) అను గ్రంథము వలన తెలియుచున్నది. బాల లక్షణము గల స్త్రీయును అగమ్య అట్టి స్త్రీని మానసిక శాస్త్రవేత్తలు 'బాలనారీ (Child Woman) అనినారు ఆమెలో Electra Complex అను నొకానొక గుణమో లేక స్వజాతి ప్రణయ లక్షణమో (Homo-Sexual tendency) ఉండునని నిశ్చయించినారు.' అని ఆ గ్రంథక ర్త వ్రాసినాడు [26]

అమ్యాగ్యా ప్రసంగ గానంతరము నాయ కునికి మిత్రులుగా నుండదగినవారి లక్షణము లను విశదీకరించి వారికి కావలసిన దూత లక్ష ణములను "పటుతా దార్ష్ట్య మింగితాకార జ్ఞతా అనాకులత్వం పర మర్మజ్ఞతా ప్రమా ణతా ప్రతారణం దేశజ్ఞానం .కాలజ్ఞతా విష హ్యాబుద్ధిత్వం లఘ్వీప్రతిపత్తిః సోపాయా దూత గుణాః (౧. ౫. ౪౦) అను సూత్రమున నిబ ద్ధించినాడు.

త్రివర్గ విద్యాసముద్దేశముల మూలమున గుణములబొంది ఆత్మవంతుడై స్వ రూప జ్ఞానము కలిగి 'ఆత్మవాన్ మిత్రవాన్ యుక్తః భావజ్ఞో దేశకాలవిత్, అలభ్యా మ ప్యయ త్నేన స్త్రియం సంపాదయే న్నరః' అని ప్రథ మాధికరణ ప్రయోజనమును సంక్షేపించి నాడు.

సంప్రయోగికము ద్వితీయాధికరణము. వెనుకటి అధికరణమున "స్త్రియంసంసాధన యేన్నరః" అని చెప్పి ఆ ఆహాపమును వివరిం చుటకుముందు సాంప్రయోగిక తంత్రమును మహర్షి వివరించినాడు. ఇది ప్రమాణముల మూలమున జ్ఞాతరూపము. లింగసంయోగా దులకంటె ముందు భావకాలము అనునది కామశాస్త్ర ప్రమాణము. దినిని బట్టి చేయ దగిన రతావస్థాపనమును ముందు విశదము చేయుటకై సాంప్రయోగమున రతావస్థాపన మును ప్రథమాధ్యాయ మొనరించాడు.

4. Dr N. K Basu—Art of love in the Orient page 171
Robin Son—Sexual impotence pp 304—305
Vrig' — 'The Sexual factor in Divorce'
వ డాకుల చట్టము, వివాహములపై కరో
రు చూపిన కారణములలో దుర్గంధత్వ
ముచున్నది. (Report on Marri
'RIGHT.

ఈ
వాత్యా
రించి
తరువా
ననుసరి
మతము
శంఖని-
ర్చారి. -
(Physi
(Psych
జాత్యము
నగును.

పాశ
గము
అది కేవ
ర్యాతిశయము
మహాశయుడు 'ఆర్
మున నిట్టి విభాగ
కాని అది విస్పష్టరూ
ప్లేటో, సాక్రటీస్ లక
శాస్త్రజ్ఞుడైన,
జాతులను రెంటిగ

27 "There
rent w
forms
merabl
28 Unde
tion
29 30 Sex
pp 201-
వివాడియక్

(1) ARC
Type is
uterine ty
servative
clitoroid typ
satisfaction
వర్ణించాడు.

, well
ıssıng
and
l type
elıngs
actıon
may
nen of
ll less,
them
othing
ı sex-
"(32)
శారీర
ం త ము
lectual)
ప్రాథమిక
మహర్షి
, గమనించి
ఒ' (Mare) కరిణి
మూడు జాతులుగ
లును శశ, వృష,
ంగ ప్రమాణ విభేద
్రతిభేదములు ఏర్పడు
రాణ వదేవ నవ
సూత్రమున వెల్ల
మహర్షి చేసిన
వాడవ, కరుణుల,
ని కొక్కోకుడు,
దీనిని గమనించిరి.
ముందు తొక్కిరి.
ననుసరించి చూచి
ద్మిని మృగి, వాడవ,

ZER M. A; P. 30.
M. R. cs, L. R. C. P.

తరుణులలో నేజాతికైన చెందవచ్చును. అదే రీతిగ హస్తిని, చిత్తిని, శంఖినులును.

పురుషులను శశ, మృగ వృష, హయ జాతులుగను, స్త్రీలను పద్మిని (Lotous woman), చిత్రిణి (Art-woman) శంఖిని (Counch-woman) హస్తిని (She-Elephant-woman, అనువిభాగము నందికేశ్వరు మతము. ఈమతము ననుసరించిన గ్రంథములలో స్మరదీపిక ప్రథమమున పేర్కొన దగినది. తరువాత కొంతకాలమునకు పుట్టిన శార్ఙ్గధర పద్ధతి, కందర్ప చూడామణులు ఈమార్గము ననుసరించి పక స్త్రీపురుష జాతుల రెంటిని మేహన ప్రమాణముల ననుసరించి పంచవిభేదములతో పరిగణించిరి. స్త్రీలు: (౧) హరిణి (She-Deer) (౨) ఛాగి (She-Goat) (౩) వాడవము (Mare) (౪) కరిణి (She-Elephant) (౫) కరభి (She-Camel). పురుషులు : (౧) మృగ (Harst) (౨) వర్కరము (He-Goat) (౩) వృషము (Bull) (౪) తురగము (Stallion) (౫) రాసభము (Jack-Ass). వీరి మేహన ప్రమాణములు, ౬, ౮, ౧౦ ౧౨, ౧౪ అంగుళములని వారి అభిప్రాయము * స్త్రీభగ పరిధి లింగము పొడవును, మేహనములోతును అనుసరించి ఉండునట.

* ఇట గుణపతాకుని మతానుసారమున నాయికా విభేధములను గమనింప వలసి యున్నది. ఈ ఆచార్యుని మతమున స్త్రీలు శ్లథలు, ఘన, మధ్యలు. శ్లథ ౫—దీర్ఘ, కృష్ణ, కృశతను, చిరవిరహిణి, నిమ్నకక్ష, ఘన ౫—స్థూలాంగి, గౌరవర్ణ, వామన, శశప్రియ, ఉన్నత కక్షభాక్కు — అవి కొన్ని ఇవి కొన్ని ఉన్నవారు సంకీర్ణలు మధ్యములు. వీరికి అవస్థా పంచకము లున్నవని ఇతరులు పేర్కొనినారు అవి ౧. కన్యావస్థ, రోహిణ్యావస్థ, గౌర్యవస్థ, బాలావస్థ, తరుణ్యావస్థ, వృద్ధావస్థ నాయికా నాయకులు సమానావస్థలు గలవారుగ నుండవలెనని కామజ్ఞుల మతము. సత్వభేదముల ననుసరించి స్త్రీలు (౧) దేవసత్వ (౨) నరసత్వ (౩) నాగసత్వ (౪) యక్షసత్వ (౫) గంధర్వసత్వ (౬) పైశాచసత్వ (౭) కాకసత్వ (b) కపిసత్వ (౯) రక్షసత్వ (౧౦) దానవసత్వ (౧౧) గజసత్వ అని విభేదములున్నవి. అభిసారిక, ఖండిత, విరహోత్కంఠిత, వాసవసజ్జకాది శృంగార నాయికా విభేదములు అలంకార శాస్త్రములందు గోచరించుచున్నవి. చరక సుశ్రుతాదుల వైద్య గ్రంథ విజ్ఞానముతో కొందరు శాస్త్రకారులు స్త్రీలను ప్రకృతి ననుసరించి వాత పిత్త కఫ ప్రకృతులని విభజించినారు. (సుశ్రుతము III. IV.—62-63, ఈసందర్భమున (సుశ్రుతము III 72—76, 63—71 చూడదగినవి), ఈవిభాగము పాశ్చాత్య వైద్య పితయని చెప్పదగిన హిప్పాక్రేటిస్ విభజన వంటిది బాల తరుణీ ప్రౌఢ వృద్ధాది విభాగమునకు ముఖ్యులు పంచసాయక కర్త జ్యోతిశ్వరాచార్యులు, స్మరదీపిక కర్త ముఖ్యులు. బాల ౧౬ వత్సరముల వరకు. ౧౨వ వత్సరమున పుష్పవతి అయినను నాలుగువత్సరముల తరువాతగాని గర్భాధానము జరుగ రాదని కామశాస్త్రజ్ఞుల అభిప్రాయము. తరుణి ౧౬-౩౦. (20-30 అని జ్యోతీశ్వరాచార్యుడు) ప్రౌఢ వయస్సు స్మరదీపిక మతమున [illegible]. వృద్ధ కొందరి మతమున ౫౦ తరువాత, మరి గొందరి మతమున ౫౫ తరువాత. (నాగరసర్వస్వాదులు, గ్రీష్మ వసంతమును [illegible] హేమంత శిశిరముల తరుణితోను, వర్షమునను తదుపరి ప్రౌఢతోను [illegible]దము నిచ్చున పల్కినాడు. రతిరత్న ప్రదీపికయందును, రతిరహస్యమునందును గల ఘన [illegible]ంగర ధృఢలు. గుణపతాకుని విభాగము శాస్త్రీయముగ లేదు. నీలవర్ణలయిన సంతాల్ [illegible] (దక్షిణ భారతము) ఘనలుగాని వారియందు శ్లథత (Flaccid Nature) ఉన్నది. ఉన్నత కక్ష భాక్త్వము వారిలో లేదు. సుశ్రుతాచార్యులవారు సత్వము ననుసరి (౧) సాత్వికి (౨) రాజసికి (౩) తామసిక లని చెప్పినారు. వారిలో సాత్వికులు (౬ వరుణ కాయ, యమ కాయ, కుబేర కాయ, గంధర్వ కాయ, ఋషి కాయులు.

కాని అట్లుండని అవకాశములును కొన్నిసందర్భములందు ఉన్నవని కామసూత్ర వ్యాఖ్యాత యశోధరుడు (వాత్స్య సూ. ౨.౧.౨) అందు నిరూపించినాడు. దీర్ఘలింగము పలుచగ నుండవచ్చును. కుబ్జలింగము మందముగ నుండవచ్చును. అట్టి సందర్భముల మొదటి దానికి వాంశిక మనియును (BambooType) రెండవ దానికి ముసలక మనియును (Club-Type) రతి మంజరి, స్మరదీపికలు నామకరణ మొనర్చినవి

రతావస్థాపనాధ్యాయమున మహర్షి రతి విభేదములను కేవలము మేహనప్రమాణ వైవిధ్యము ననుసరించి మాత్రమేకాక విసృష్టి, వేగములనుబట్టియును నవవిధములని నిర్ణయించుట వలన ఆయన మానసిక నైశిత్యము, శాస్త్ర వైశాల్యము వెల్లడి అగుచున్నది. మానసికముగగాని శారీరకముగగాని మానవజాతి సమము కాదనియును అందు అనంత వైవిధ్యమున్నదనియును మహర్షి గ్రహించినాడనుటకు సందేహము లేదు. అందువలన మహర్షి మతము ననుసరించి 'ప్రమాణకాల భావజానాం సంప్రయోగాణా మేకైవేస్య నవవిధత్వాత్తేషాం వ్యతికరే సురతసంఖ్యా యానశ్యంతే కర్తు మతి బహుత్వాత్' [౨.౧.౩౫] అను సూత్రమును బట్టి ($9 \times 9 \times 9 = 729$) ఏడువందల ఇరువదితొమ్మిది రతివిభేదములు ఏర్పడినవి. విసృష్టికి ఉపచారాది క్రియలొనర్ప వలసినదని చెప్పినాడేగాని వాత్స్యాయనుడు వాటిస్వరూపమును నిరూపింపలేదు. కొక్కొకుడును వాని కొంతపోలేదు. అనంగరంగ కర్త కరికర క్రీడ (Tittilation) మొదలైనవానిని నిశ్చయించి తన్మూలమున నేర్పడిన నవభేదములను చేర్చినాడు. అందుమూలమున రతివిభేదములు $9 \times 9 \times 9 \times 9$: 6561 విభేదములు ఏర్పడుచున్నవి. పాశ్చాత్యజాతి శాస్త్రవేత్త ౨౮౩ ను మాత్రమే పేర్కొనినాడు. ప్రమాణ (Size) విసృష్టి (Time of orgasm) వేగము (Impulse) క్రియ (ఉపచారము)-(Amount of Stimulus) వీటినిబట్టి ఏర్పడిన రతివిభేదములను ప్రక్క పుటలోని పట్టికయందు విశదముగ కనవచ్చును.

ఈరతావస్థాపనాధ్యాయముననే మహర్షి స్త్రీపురుష విసృష్టి సంబంధమైన రతి (Orgasm) ని గురించి కొంత చర్చించి

మనుష్య, సత్వస్త్రీలు సాత్వికలు రాజసికులు అసురసత్వ, సర్పసత్వ, శకునసత్వ, రాక్షస, పిశాచ, ప్రేతసత్వులు. పిశాచ, నాగ, కాకసత్వ స్త్రీలు రాజసికలు. తామసికులు పాశవసత్వ, మత్స్యసత్వ, వనస్పతి సత్వలు. వానర, ఖగసత్వ స్త్రీలు తామసికులు. నాయిక (౩) స్వీయ, పరకీయ, సామాన్య- స్వీయ (౩) ముగ్ధ, ప్రౌఢ, ప్రగల్భ, ముగ్ధ (౨) అజ్ఞాతయౌవన, జ్ఞాతయౌవన, జాతయౌవన ౩_ ప్రౌఢ, విస్రబ్ధ ప్రౌఢ, అతివిస్రబ్ధనవోఢ మధ్య. ధీర, అధీర, ధీరాధీర ప్రతి జాతియందును జ్యేష్ఠాకలు భేదములు. పరకీయ గుప్త, విదగ్ధ, లక్షిత, కులట, అనుశయన, ముదిత, కన్యక గుప్త (౨) సురత గోపన, వర్తిష్యమాణ సురత గోపన, వర్తమాన సురత గోపన. వాగ్విదగ్ధ క్రియా విదగ్ధ విదగ్ధ ద్వివిధము. సామాన్య అన్యసంభోగ దుఃఖిత, వక్రోక్తి గర్విత (ప్రేమ గర్విత, సౌందర్య మానవతి (పరస్త్రీ, దర్శనాధి జన్య, గోత్ర స్ఖలనాది జన్య, అపరాంగనాసంగాధి జన్య - శాస్త్రముల నాయికా స్థూల స్వరూపము

నవవిధ రతి విభేదములు

(ప్రమాణ, విసృష్టి, వేగ,

పరిమాణము			
కాలము	పురుష	స్త్రీ	
		మగి	

. ఆరంభము
యును, పురు
ముున భావ
ృడు దానిని
తరం' అని
ంచుడు భావ
ృ సుఖప్రాప్తి
ను. చివికి
చార్యులవారి
నాపుద్యతే,
స్థ స్త్రీజా
ి ఇరువురు
కారంభించి
లుట వలన
విసృష్టి సుఖ
నాడు. ఈరంటే
ఖం పుంసాం స్త్రీ
ధాతుక్షయ నిమిత్తాచ
యితే' [౨,౧౮౦] అను
స్త్రీకి సురతారంభము నుండి
కలుగు. ధాతుక్షయనిమిత్తముగా
కలుగును అని నిశ్చయించినాడు.
రి విసృష్టిని గురించి యొనర్చిన చర్చ
సమంజసముగ నున్నది. ఆనుసిక
ల అభిప్రాయముల కనుగుణ్యముగ

---

retion) నకు విసృష్టి (Orgastic
ఒనర్చిన విధానము. తమపరి కొక్కొక
ను రెంటిక్రిని సమముగ వాడినారు.
ు పర్యాయపదములు కామనూత్రి
ధమును గూర్చి ప్రాచీనులొనర్చిన
f Sex Practice pp 244—45)
. స్మరదీపిక, రతిమంజరులు ఈ
యమునుగూర్చి విపుల విజ్ఞానమునకు
ney—p. 98.)

మున్నది.(34) ఆధునిక వివాహమను గ్రంథమున గ్రిఫ్ఫిత్ మహాశయుడు ఇట్లు వ్రాసియున్నాడు. "స్త్రీ పురుషులకు విసృష్టి సుఖము పరస్పరమున్న కాని పరిపూర్ణ సంభోగ రసానుభవము కలుగదు. మూఢులైన నాయికా నాయికలు వ్యక్తిగతముగ స్వేచ్ఛగ విసృష్టి సుఖమును పొందగలుగుదురు, పురుషుని శుక్ర విసర్గమమునకు పూర్వమే స్త్రీ ఒకటి రెండు మారులు స్పందనము పొందవచ్చునని నేను అంగీకరింతును. కాని ఏకకాలమున నిరువురును పొందిన విసృష్టితో నిది సమముకాదు. శుక్రబహిర్గమన సంభోగము (Coitus Interruptus) నొనర్చువారికి అట్టి విసృష్టి సుఖము లభ్యముకాదు. [35] ఈ అభిప్రాయమునే Havelock Ellis మహాశయుడు ఇట్లు చెప్పినాడు.

"The whole structure of the world is built upon the general fact that the intimate contact of the male and female who have chosen each other is mutually pleasurable. Below this general fact is the more specific fact that in the normal accomplishment of the act of sexual consummation the two partners experience the actual gratification of simultaneous orgasm Herein it is said, lies the secret of love"— [36]

స్త్రీలు వదలు నీశుక్ర మెచ్చటిదను ప్రశ్న ఉదయింపగా మనవారు అది రసధాతుజనితమైన అసృగ్ధాతువే (రక్తధాతువు) ఒక స్థితిలో ఆర్తవమనిపించుకొనునని యును, అది మజ్జాధాతువు నుండి పుట్టినదని అభిప్రాయములో పడినారు [37] పాశ్చాత్య శాస్త్రజ్ఞులలో వాన్ డె వెల్డి నీవిసృష్టి మూలకమైన స్త్రీశుక్రము బర్తొలోనియన్ గ్రాంథులనుండి నరముల ఒత్తిడి మూలమున బయటకు స్రవించునని అభిప్రాయమిచ్చినాడు [38] కాని అనేకులు సుప్రశిద్ధ వైద్య శిఖామణులు దీని నంగీకరింపక ప్రాచీనులు చెప్పినట్లు అది మజ్జాధాతు సంబంధమైనదనినారు [39] స్త్రీశుక్ర సంబంధమైన అనేక విశేషాంశములు వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు వెల్లడించినారు.

'జాతే రతేదాద్యసంశోష్యః సదృశం సుఖమిష్యతే, తస్మాత్ధోపచర్యా స్త్రీయథాగ్రే ప్రాప్నుయాద్రతిమ్' అను సూత్రము వలన వాత్స్యాయన మహర్షి జాతిభేద రహితముగ స్త్రీపురుషులకు సదృశముగనే సుఖము కలుగునని చెప్పియున్నాడు. కండూతి నివారణమును బట్టియును, శుక్రక్షరణమును బట్టియును, స్త్రీలకు కలుగు సుఖము ద్వివిధము. అందును శుక్రక్షరణము స్పందనమని విసృష్టియని మరల ద్వివిధము. స్పందనము వలన క్లిన్నత. విసృష్టి, మధనముల వలన సుఖము కలుగును.

34 Encyclopadiea of Sex Practice p. 231, Love 81, Ananga Ranga Tridibnath Ray pp 27—31 పాశ్చాత్యులందును స్త్రీపురుష విసృష్టి విషయమున ఔద్దాలకి, బాభ్రవ్య వాత్స్యాయనాదుల పోలిన మతభేదము లున్నవి.

35. Modern Marriage-Griffth page 91

36 Studies in the Psychalogy of Sex--Hovelock Ellis vol IV—p 550.

37 Clifford white—p. 156

38 Art of Love in the Orient—N K BASU, pp 202-204

39. Ananga Ranga—T. Ray page 30 Art of Love in the orient pp 202—205 Physiology of Sex KENNETH WALKER—page 55.

ఇది రతి మధ్యస్థితి. చివర విసృష్టి సుఖము పురుషునికేవలె స్త్రీకిని పూర్ణముగ లభించును అని ప్రాచ్యుల నిశ్చితాభిప్రాయము. విసృష్టి సంబంధమైన స్థితిని మూడురగములుగ విభజించి దాని స్వరూపమును "The libido may be devided into 3 phases The anti-orgastic, orgastic and post-orgastic phases During the anti-orgastic stage, the lustful sensation grows by degrees in intensity upto the moment of commencing ejaculation. The libido then remains relatively constant for sometime, the largest lust swells then suddenly to the maximum and reaches its acme, the orgasm at the instant of emission" అని టాల్మీమహాశయుడు 'ప్రణయము' అను గ్రంథమున వ్రాసియున్నాడు.(40)

ఈఅధ్యాయమున మహర్షి చెప్పిన 'ప్రథమరతే చండవేగతా శీఘ్రకాంతా చ పురుషస్య ముత్తరేషు యోషితః పునరేత వేవ విపరీత మాధాతుక్షమాత్' అను సూత్రములోని అర్థము వలననే బంధవిభేదముల ఆవశ్యకత ఏర్పడినది.

తదుపరి వాత్స్యాయను ప్రీతిలక్షణములను వివరించినాడు. ఆప్రీతి విభేదములు నాలుగు (1) అభ్యాసిక (2) అభిమానిక (3) సంప్రత్యయిక (4) విషయికములు ఇందు అభిమానిక ప్రీతి విషయమున 'ప్రకృతే ర్యా తృతీ యస్యాః స్త్రియా శ్చౌపరిష్టకే తేషు శేషుచ విజ్ఞేయా చుంబనాదిషు కర్మసు [౨ ౧ ౭ ౮]' గమనింప దగినది. స్త్రీపురుష ప్రకృతుల రెంటను చేరని తృతీయా ప్రకృతులకును (నపుంసకులు) ముఖచాపల్యముగల స్త్రీకిని ఔపరిష్టకరతియందును, అట్టివేయగు చుంబనాదికములందును రాగసంకల్పము వలన కలుగు ప్రీతి అభిమానికము.[41]

సాంప్రయోగికమున ద్వితీయాధ్యాయము ఆలింగన విచారాధ్యాయముల చుంబన వికల్పము, నఖరదన జాత్యాద్యధ్యాయములు, దశనచ్ఛేదాద్యధ్యాయములు తదితరములు.

రతావస్థాపనానంతరము వాత్స్యాయనుడు సంప్రయోగ స్వరూపమును నిరూపించినాడు. దీనికి చతుష్షష్టి యను నామాంత

40. Talmey—LOVE (Euger ...ics Publication Inc New Yark—page 90.

41. ఇట్టి ప్రేమకు పాశ్చాత్య ... కామతత్త్వవేత్తలు FELLATIO అని పేరు పెట్టినారు. దీనికి మనవారు ఔపరిష్టక రతి య... ...నారు. అంతఃపురికా ప్రకరణమున దీనినిగూర్చి విపులముగ చర్చయున్నది. స్త్రీల ఔపరిష్టకాది ... ...తులను గూర్చి ఎల్లిస్ మహాశయుడు విపులముగ వ్రాసియున్నాడు. (Studies, vol VI—pag ...e 557) ఇట్టి విధానము ఏనాడును విపులముగ నున్నట్లు భారతదేశమున పొడకట్టదు. కాని శం... ...కులందును ఇట్టి కామ వైపరీత్యము (Sexual Abnormality) గోచరించుచున్నది. దీనికి ప్ర... ...గా పురుషులందు కానగు అభిమానిక ప్రీతిలో నొకభాగమును పాశ్చాత్యులు Cunnilictus అనినారు ... ప్రాచీన భారతీయ కామశాస్త్ర గ్రంథములో నీమోహాన చుంబనాదిక మున్నను విశేష వ్యాప్తి ... ములేదు. పాశ్చాత్య దేశములందు విరివిగ నున్నట్లు రచనలవలన తెలియుచున్నది. 'The Supe... ...rior Berlin Prostitutes testify that about a quarter of their client de... ...sire to exercise the practice of CUNNILINCTUS to the utter disrega... ...of the coitus proper In France and Italy the proportios is Known to higher. The Number of European Women who find this agreeable undoubtedly greater in the household and without than we general believe" FLEXNER—History of Prostitution in Europe.

మున్నట్లు చెప్పి అందుకు కారణముగ నొక సూత్రమును వ్రాసినాడు.[42] సంప్రయోగము—(1) ఆలింగనము, (2) చుంబనము, (3) దంతక్షతము, (4) నఖక్షతము, (5) సీత్కృతము, (6) పాణిఘాతములు, (7) సంవేశనము, (8) ఉపసృప్తము, (9) ఔపరిష్టకము (10) పురుషాయితములు.

ఇందు ఆది అగు ఆలింగనము బాహ్యరతి సమయమున— స్పృష్టక, విద్ధక, ఉద్ఘృష్టక, పీడితములని నాలుగు విధములును, రతిసమయమున వృక్షాధిరూఢ, తిలతండుల, క్షీరనీర, లతావేష్టితములని నాలుగు విధములును (౨.౨.౭–౧౬) ఇందు సంప్రయోగ కాలములందు లతావేష్టితక, వృక్షాధిరూఢకము కలదు నాయిక ప్రయోక్త్రిగ నుండవలెనని యశోధరుని వ్యాఖ్యానము. ఈఉభయమునకు వాత్స్యాయనుడు స్థితకర్మ లనినాడు [౨.౨.౧౭] తదుపరి ఏకాంగోపగూహనములుగ ఊరు, జఘన, స్తన, లలటికాలితనములను సువర్ణనాభుని మతమును పేర్కొనినాడు. వీనిలో రతి పూర్వరంగమునకు (బాహ్యరతి) సంబంధించిన నాల్గింటిలో స్పృష్టక, ఉద్ఘట్టక, పీడితకములను వదలి తదుపరి వచ్చిన ఏకాంగోపగూహనములలోని ఊరు, జఘన, లలాటి కాలింగనములను గ్రహించి అనంగరంగాది కామశాస్త్రజ్ఞులు ఆలింగన షష్టము మాత్రమే పేర్కొనినారు. కుట్టినీ మతికర్త, దామోదరగుప్తుడు చక్రవాక, హంస, నకుల, పారావతాది ఆలింగన విధానములను పేర్కొనినాడు. కామ సూత్రములలోనే ఆమోద, ముదిత, ప్రేమ, ఆనంద, రుచి, మదన,వినోదాలింగనములు కనుపించుచున్నవి. ఆలింగన ప్రయోజనమునుగూర్చి 'పృచ్ఛతాం, శృణ్వతాం వాపి తథా కథయతా మపి ఉపగూహనవిధిం కృత్స్నం రిరంసా జాయతేః శృణాం' [౨.౨.౩౦] అను సూత్రమున ఉక్తి వైచిత్ర్యముతో వెల్లడించి మనుజులకు రిరంస (కామేచ్ఛ) కలిగించుటయే వీని ప్రయోజనమని స్పష్టముగ పలికినాడు.

ప్రణయ చుంబనము మానవుని కొకనాడు లభ్యమైన గుణము కాదని ఎల్లిస్ అభిప్రాయము. చుంబనమును ప్రపంచములలోని వివిధ జాతులు వివిధ రూపముల అనేక భావములకు వెల్లడి చేయుటకుపయోగించుచున్నారు.(43) 'వివాహ' గ్రంథకర్త వాన్ డి వెల్డి చుంబనమున రుచి, స్పర్శ, గ్రంథము

42. వాత్స్యాయన కామసూత్రముల—(౨. ౨. ౪) చతుష్షష్టి యనుమాట సాంప్రయోగికమునందుగాని, శాస్త్రైక దేశమునందుగాని వర్తించునట ! బుక్కులలో దశతయీ బహుత్వాన్ని యున్నవట వీటికి చతుష్షష్టి సంజ్ఞ యున్నది. సంప్రయోగాంగమునందును దశ మండలార్థ సంబంధము ముండుటవలన దీనికిని చతుష్షష్టి యన చెల్లునట ! ఆదశాంగము లెవ్వి ? గనం చుంబన దంత కర్మ నఖక్షతం సీత్కృత పాణిఘాతం సంవేశనం చోపసృప్తౌపరిష్టం పురుషాయితం చేతి దశాంగ మాహాః" అనునది ప్రమాణము.

43. Strange customs of courtship and Marriage— W. J. F[illegible]NG, Blakiston Company, Philadelphia pages 53 — 66

లున్నవనినాడు.(44) ఈఅభిప్రాయమున కను గుణ్యముగ కెన్నెత్ వాకర్ "Kisses provides a fitting prelude to love, and all the great Eastern works on the subject devote much attention to the art of kissing In the lovers' kiss the tongue often plays the part so that other special senses contribute their quota to it; Taste and smell are added to tacitile sensation In this connection it will be remembered that it was said of the kisses of POPP AEA that they had about them the favour of wild berries It is, however among the Mongolian Races that the olifactory component of the kisses enters so largely into courtship In the kiss of Europeans touch predominates over smell." (Physiology of sex— Page 47) వాత్స్యాయన మహర్షి స్త్రీపురుషాది విభేదముల ననుసరించి చుంబన వికల్ప ప్రకరణమున స్థానక్రియారూపాకదిములను చక్కగ నిరూపించినాడు. చుంబనాది పంచకములో ముందు వెనకలు లేవనియును [౨.3.౧] 'సర్వసర్వత్ర రాద స్యానపేక్షితత్వాదితి వాత్స్యాయనః' అనుచోట సమస్త శరీరమును ప్రయోగ యోగ్యస్థానమనియును పలికినాడు [౨3.3.].

మహర్షి వాత్స్యాయనుడు అతి నిశిత విచక్షణతో చుంబనమును ముగ్ధయగు కన్యకయొనర్చు నిమితము మొదలు ప్రౌఢ యగు నాయిక యొనరు జిహ్వాయుద్ధము వరకును పరిశోధించి విభజించినాడు. చుంబనయోగ్య స్థానముల విషయమున కామసూత్రములకును రతిమంజరికిని విశేష విభేదము కనుపించు చున్నది. రతిమంజరీకర్త యోనిని చుంబన యోగ్య స్థానముగ నిరూపింప మహర్షి దానిని ఊరుసంధిగనే పలికినాడు [45] తొడలు, కీలగడుపై నొనర్చు చుంబనమునకు నాగరసర్వస్వకర్త పద్మశ్రీ సంహతోష్ఠము అని నామకరణ మొనర్చెను. పాశ్చాత్యుల 'Brush and Bloom' అను చుంబనమును వాత్స్యాయనుడు నమితమని వ్యవహరించి నూతన వధూపరము గావించినాడు. కామసూత్రముల లోని ఉద్భ్రాంతమును రతి రహస్యకారుడు ఉద్భ్రాంతక మనినాడు. దీనిని నాగరసర్వస్వము భ్రమిత మనియును, అనంగరంగము తిర్యక్కనియను వ్యవహరించినవి. కామగ్రంథముల 'ప్రతిబోధ' మను పేరునున్న చుంబన విధానము చుంబన విధానము కాజాలదని నేటి వేత్తల అభిప్రాయము. వాత్స్యాయనుని సూత్రముల కనుపించని (౧) సూచి, (౨) ప్రతత (3) కిర అను చుంబన విభేదములను పద్మశ్రీ నిరూపించినాడు కామసూత్రములందున్న చుంబన ప్రతిచుంబన విధానముల కాలస్థలజాతి విభేదములను పరిశీలించి నచో ప్రాచీన భారతీయుల కామకళ ఎట్టి ఉచ్ఛస్థితి నొందినదో తేటపడగలదు. వాత్స్య

44 "Thre s are Blended in the kiss, touch, taste and smell; the sense of
smell ortant" Ideal Marriage — VAN DE VELDE page 153 ' The
prelud xual act begins with the kiss i e the erotic kiss This is rich in
its var , from the lightest, gainest, form, it may run the gamut of
intima d intensity to the pitch of Mariachinage in which the couple
someti or hours mutually explore and caress the inside of the mouth of
each o with their tongues as profousely as possible" I BID— ·

45. ఆదర్శ వి ంధకర్త వాన్‌డివెల్డి నూతన వధువుకు భయము పోద్రోలుటకు నేటి దంపతులు
ఇరువురు మోహనచుంబన మొనర్చుకొనుట యుక్తమనినాడు. పే. ౧౩౦.

-యన మతమున చుంబనములు ౧౩. (1) నిమితకము (Perfunctory kiss) (2) స్ఫురితము (Tremoulous) (3) ఘట్టితకము (Driving) (4) సమ (Straight) (5) వక్రలేకతిర్యక్ (Oblique) (6) ఉద్భ్రాంతము (Errastic) (7) అవపీడితము (Compressed) (8) మృదావపీడితము (Soft-Pressed) (9) చూషణము లేక అధరపాన (The sucking or lip-drinking) (10) ఆకృష్ట (Drawn-up) (11) ఉత్తర చుంబిత (Concurrent kiss) (12) సంపుటక (Cupping) (13) జిహ్వాయుద్ధ (Tongue tilting)(46) ఇంతేకాక ప్రతిబోధ (Awaking kiss) ఆది చుంబన విభేదములును కామసూత్రములందు కనుపించుచున్నవి. కాప్రి ఎబ్బింగు, ఫ్రాయిడ్ మొదలగు ఆధునిక విజ్ఞానులకంటె నెంతో పూర్వము భారత, రోమకదేశ కామకళా శాస్త్రవేత్తలు కామతంత్రమున చుంబన స్థానము గమనించి తదనుగుణ్యముగ శాస్త్ర రచన చేసియున్నారు. ఇట్టి విభాగావశ్యతకు స్త్రీజాతిలోని అహంభావ పూర్వకమైన ఆర్ద్ర రహితత (Mosochistic tendencies of a sex-conscious women) ప్రాచీనులు గుర్తించుటయే కారణము.(47) కామప్రేరణమున చుంబన శక్తి గమనించుటయును మరియొక కారణము. ఆశక్తినిగూర్చి ఆధునిక వివాహ కర్త గ్రిఫ్ఫిత్తు అన్నమాటలు సమంజసములు [48] ఈవాక్యములకు మహర్షి అంగీకారమును న్నది. గ్రిఫ్ఫిత్తు మహాశయుడు "నేటి ఆధునిక స్త్రీ చుంబనక్రియ పురుషకర్మ యని భావించుట కానవచ్చుచున్నది. అది పొరబాటు అతడెట్లు చుంబించినచో ఆమెయునట్లు చుంబింపవలెనని" ఈనాడు పాశ్చాత్యదేశములకు చెప్పవలసి వచ్చినది.[49] మహర్షి రెండు వేల వత్సరములకు మున్నే "కృతే ప్రతికృతం కుర్యాత్తాడితే ప్రతితాడితం, కరణేనచ తేనైవ చుంబితే ప్రతిచుంబితమ్" అని స్త్రీ లోకమునకు శాసనమొనర్చినాడు. (౨.౩.౩౪)

స్మరదీపిక నాగర సర్వస్వాది కామగ్రంథములందు చూషణము (Sucking) అను మరియొక సంప్రయోగాంగము (Form of Love Play) కనుపించుచున్నది. పద్మశ్రీ ఇందలి— ఓష్ఠ విమృష్టకము, చుంబితకము, అర్ధచుంబితకము, సంపుటకము—అని నాలుగు విభేదములను చెప్పినాడు. ఇవి వాత్స్యాయనుని చూషణ చుంబన విభాగము లేగాని అన్యములు కావు

46 'This Type of kissing has been endeared MARIACHINAGE in French, erived from the Mariaichins of the inhabitants of the district of Pays De Aost in Britany. Here this form of Love-Play is extremely popular among nrrried as well as unmarried people. It is here that the lovers sometimes emain locked in embrace indulging in tongue-tilting kiss for hours at imes" — Ideal Marrirge — p 153

గ్రబ్బులు, పక్షియుతులు చుంబన ప్రాధాన్యతను గుర్తించినట్లు కనుపింపదు. బాహ్యారతి పైన వారికే పణయమున్నట్లు గోచరింపదు. (Art of Love in the Orient — N K. BASU—page 67-169)

The more a couple kiss and make love, the more they will want to kiss and ake love, untill they work themselves up into such a state of tension that ey are unable to exercise proper control — GRIFFITH — Modern arriage page 67.

MD pages 156

తదుపరి కామసూత్రకర్త నఖాదానమును గురించి ప్రసంగించినాడు. ఉపయోగింప వలసిన సమయములను "తస్య ప్రథమసమాగమే ప్రవాస ప్రత్యాగమనే క్రుద్ధ ప్రసన్నాయాం మత్తాయాంచ ప్రయోగో ననిత్య మచండ వేగయోః (౨. ౪. ౨) అను సూత్రమున విశదీకరించినాడు. రాగోద్దీపన మైన తదుపరి స్థాన మస్థానమనిగాని సమయములనిగాని నిబంధనలు లేనట్లు సువర్ణనాభుడు (౨. ౪. ౬). సూత్రములందు 'కక్షౌ స్తనౌగళః పృష్ఠం జఘనమూరూచ స్థానాని (౨. ౪. ౫) అని స్థాన నిర్దేశమున్నది. స్మరదీపిక కారుడు ఇంత కంటె భిన్న స్థానముల పేర్కొనినాడు. కొక్కోకుడు మాసిక రజోదర్శనానంతర కాలమున కొన్ని దినములు నఖాదాన యోగ్యములని చెప్పినాడు. చండ, మధ్య, వేగల నఖలక్షణము లెట్లుండవలెనో వాత్స్యాయన యశోధరులు వెల్లడి చేసినారు. ఈసందర్భమున మహారాష్ట్రీ దాక్షిణాత్యుల నఖలక్షణములు నిరూపితము లైనవి. (౨. ౪. ౧౦, ౧౧) నవ విధములైన నఖాదాన రీతులు కామసూత్ర కర్త మతమున నేర్పడినవి (1) ఛురితకము (Clasping of the Nails) (2) అర్ధచంద్రకము (Half Moon) (3) మండలకము (Circle) (4) రేఖా (Vertical Lines) (5) మయూరపాద (Peacock Foot Print) (6) వ్యాఘ్రపాద (Tigers claus) (7) శశప్లుతకము (Poping of the Pare) (8) ఉత్పలపత్రకము (Lotus Pelat) ఇందు రేఖ నెటనైన ప్రయోగింపవచ్చునని వాత్స్యాయనుని మతము. కేవలము చేతులు, తొడలు, స్తనములు. గుహ్యాంగము (Mons Veneris) నందును మాత్రమేనని అనంగరంగకర్త. వాత్స్యాయనుని వ్యాఘ్ర నఖస్థానములకు భిన్నముగ నాగరసర్వస్వకర్త తొడల పిరుదలపై ప్రయోగింప వచ్చుననినాడు. ఉత్పల పత్రము విషయమునను కామసూత్రకర్తకును, అనంగరంగకర్తకును అభిప్రాయభేదమున్నది. అంతమున 'ఆకృతి వికార యుక్తాని చాన్యాన్యపి కుర్వీత (౨. ౪. ౨౩) అని అను రాగము నేర్పు ననుసరించి నఖాదానమొనర్ప వలెననియును, ఇందు చెప్పిన వికల్పములు మాత్రమే కాక అనంతభేదమున్నదని యను పూర్వాచార్యుల మతమైనట్లు పలికినాడు (౨. ౪. ౨౪). రాగ సంజననము కొరకు వైచిత్ర్యమును అపేక్షించుట లోకసహజమగుటవలన నఖాదానములొనర్చినను పరదారల విషయమున రహస్యప్రదేశములందు మాత్రమే ప్రయోగింప వలెనని చెప్పినాడు (౨. ౪. ౨౯) నఖక్షత దేహములు స్త్రీపురుషుల కిరువురకును రాగవర్ధకము లని ఆయన నిశ్చయము—అందువలననే ప్రాచీనులు 'సహసా నఖంపచ స్తన దత్త పరిరంభ' సంభోగులైనారు వేశ్యలు 'గరజల్ఖాలంకృత కుచ యుగళ' లైనారు.

దశనచ్ఛేద్యమును (Morsification) అతి గాఢమైన చుంబన విధానముగ పాశ్చాత్యులు పరిగణించినారు. 'రదనములు లను ఒక చోట చేర్చుటకే కాక అవి ప్రీతి ...న సమయముల రాగవృద్ధికరములుగ... చున్నవి. సంప్రయోగమున ప్ర... ధాన పాత్రలు (Active and pa... ners) ఇరువురును నిశితములు, ... అయిన రదనచ్ఛేద్యముల మూలక... రికానందము (Erotic Pleasure... దురు. కాని అట్టివారిని ఒకదా...

దాని పరస్పరము ఏకస్థానీయము లగునట్లు ప్రయోగింపవలయును. నాయికా నాయకుల భావ ప్రాప్తి అత్యున్నత స్థాయిని పొందినప్పుడు వారు దంతముల నుపయోగించుదురు. అట్టి సమయముల వారికి ఎట్టి క్రియలును వైపరీత్యము (Abnormal) గ తోచదు' అని ఒక ఆధునిక శాస్త్రజ్ఞుడు దంతక్షత ఆవశ్యకతను గూర్చి పలికినాడు[50] మరికొందరు శాస్త్రజ్ఞులు దీనిని వైపరీత్యముగ నెంచుట మాని ఒక మతము దంతక్షతాదాన సహన గుణములు వివాహితులకు కొంతవరకవసరమనియు చెప్పుచున్నారు [51] అన్య శాస్త్రకారాదృష్ట అధ్వగుడైన వాత్స్యాయనుడు రదనచ్ఛేదావశ్యకతను, కామ తంత్రమున తత్స్థానమును గమనించి నిరూపించినాడు. జయమంగళకర్త 'ఆలింగనాదయో దేశ ప్రవృత్తిం మనిరూహ్య ప్రయుజ్యమానా నరాగ హేతవ' అని హెచ్చరించి ఉన్నాడు 'గూఢక (Hidden) ముచ్ఛూనక (Swollen) బిందు (Spot) బిందుమాలా (Chain of spots) ప్రవాళమణి (Coral) మణిమాలా (Coral chain) ఖండాభ్రకం (Broken cloud) వరాహచర్వితక (Boars) మితి దశనచ్ఛేదన వికల్పాః [౨ ౫ ౪.] అనుసూత్రమున వీటి భేదములను నిరూపించినాడు. ఉచ్ఛూనకమును వాత్స్యాయనుడు లోపలి పెదవిపై ప్రయోగింపనగునని చెప్పగా అనంగగంగకర్త ఎడమ బుగ్గను దానిస్థానముగ చెప్పినాడు. ప్రవాళమణి రదనక్షతమును కామసూత్రములు అనేక మారులుగ ప్రయోగించి రూపమును పొందవలెనని చెప్పగా అనంగ రంగకర్త కళ్యాణమల్లుడు పొరపాటుపడి కరిణముగ కొఱికి ఒకమారే యొనర్పవలెననినాడు. కళ్యాణమల్లుడనినట్లు ప్రవాళమణి స్థానము పైపెదవి కాదు. దక్షిణ చుబుకము నందును ప్రయోగింపవచ్చును. మహర్షి అంగీకరించిన దానిని మండల రదనచ్ఛదముగ పరిగణించినాడు. 'తదుభయమపిచ చండ వేగయోః [౨ ౫.౧౮] అను సూత్రము ననుసరించి స్త్రీపురుషు లిరువురును వీనిని ప్రయోగింప వలయునని శాస్త్రకారుల మతమైనను విశేషముగ నవి పురుష ప్రవర్తకములుగ ప్రాచ్యదేశములందు కనిపించుచున్నవని పాశ్చాత్య జాతిశాస్త్ర వేత్తల అభిప్రాయము [52]

రాగోద్దీపక క్రియలలో కచాకర్ష మొకటి. (Hair-Caressing) ఈ కేశగ్రహణము నేటి వరకును పాశ్చాత్యలోకము తెరుగవట! కామసూత్ర రతిరహస్యములందు కచాకర్షణ విధానములు కనుపింపవు. పంచసాయకములోని ఒకానొక ప్రతిలో ఒక విధాన మున్నది. మరి

50 Van de Velde 'Ideal Marriage' page 156

51. FRITZ WITTELS — Critique of Love pp 49, 79 ఈతని అభిప్రాయమును మరియొక వేత్త ఇట్లు సంగ్రహించినాడు. "A certain amount of Sadistic impulse in man and Mosachistic impulse in Women is normal and even necessary. There is othing abnormal if these two instincts in a sane propostion are found ixed up and to appear successively in one and the same person"

ఈ అభిప్రాయమునకు భిన్నముగ 'ఆదర్శ వివాహ గ్రంథకర్త రదనచ్ఛదములను విశేషముగ స్త్రీలు ప్రయోగింతురని చెప్పినాడు. (Ided Marriage p 151). ఇది పాశ్చాత్యదేశ స్త్రీల విషయమున సత్యము కావచ్చును. కాని దక్షిణ స్త్రీల కిట్టి గుణము లేదని అన్య ఆధారములవలన తెలియుచున్నది.

యొక విధానము నాగర సర్వస్వము నందు న్నది (53) అనంగరంగమునకు ప్రతిరూపమైన కామప్రబోధమున వీని స్వరూప స్వభావాదులు విశదముగ కనుపించుచున్నవి. ఇట్టి ఉద్దీపన క్రియలలో చేర్పదగిన మరికొన్ని మర్దనములు. (Squeezes) గ్రహణములు(Grasps) కొన్ని కనుపించుచున్నవి. ఇవియును పూర్వగ్రంథములందు లేవు. ఇవి బాహ్యరతులు. కరతాడన విధానముల పురుషు లాచర్పదగిన వానిని నాల్గింటిని స్త్రీలాచర్పదగిన వానిని నాల్గింటిని అనంగరంగ కర్త పేర్కొనినాడు. పద్మశ్రీ కొన్ని మర్దనములను, గ్రహణములను చెప్పినాడు. ఆది పితకము (Enkindling) స్పృష్టకము (Touching) కంపితకము (Throbbing) నమిక్రమము (Attacking all about) ఇవి మర్దనరీతులు_ బద్ధముష్టి (Close Grasp), వేష్టితకము (Twinning) కృతగ్రంధికము (Knotted tightly) సముత్కృష్టి (Pinching) గ్రహణములు. ఔపరిష్టక సీత్కృతములును బాహ్యరీతిలోనివే. వీనిని మహర్షి వేరు అధ్యాయముల విశదీకరించెను.

సంవేశన చిత్రరతాధ్యాయము (Modus sexualis) నకు ముందు మహర్షి దేశసాత్మ్యము ననుసరించిన ఆయాదేశీయములగు ప్రవర్తనములను విశదపరచినాడు [54] 'ప్రకృత్యా మృదోర్వ్య రతిప్రియాః అశుచి

53. నాగర సర్వస్వము. ౩౮, ౩౯ అధ్యాయములు.

54. కామసూత్రములు—(౨. ౫. ౨౦ – ౩౮) ఈ సాత్మ్య వివరణననుసరించి ప్రాచీన భారతదేశ విభాగ స్వరూపము కొంతగ గోచరించుచున్నది ఇందు వాత్స్యాయనుడు పేర్కొనిన మధ్యదేశము మన్వాది సంహితలును పురాణములు పేర్కొనిన మధ్యదేశము హిమాలయ, వింధ్య మధ్యదేశము. తూర్పునందు వినాశనము (సరస్వతి అంతర్వాహిని యైన ప్రదేశము) పడమర ప్రయాగ, వరాహమిహిరుడు బృహత్సంహితలో (XIV, 2-4) ఈ ప్రదేశమునే మధ్యదేశ మనినాడు బౌద్ధుల మహావగ్గమున (V, 13 2) తూర్పు కజంగల దక్షిణము సతకన్నిక, పశ్చిమము థున, ఉత్తరము ఉషిరధజ లని యున్నది. వాశిష్ట, బౌధాయనులు దీని విస్తీర్ణము కొంత తగ్గించి చూపినారు (Studies in Vatsyana's Kama Satras) వాత్స్యాయనుని మాళవము నేటి తూర్పు మాళవము దాని ముఖ్యపట్టణము విదిశ. (Bhilsa). ఆభీరదేశవిషయమున కామసూత్ర వ్యాఖ్యాత 'ఆభీర దేశః శ్రీకంఠ కురుక్షేత్రాది భూమిః (౨. ౫. ౨౮ సూత్ర వ్యాఖ్యానము)' అని దేశ నిరూపణమున పొరబడినాడు. ఆయన చెప్పినట్లు ఆభీరము కురుక్షేత్ర క్షేత్రియములతో సంబంధము కలది కాదు. బృహత్సంహిత ఈదేశమును కొంకణ, ఆకర, అవంతి, వనవాసి మొదలగు దేశములతో కలిపి పలికినది. అందువలన ఆభీరము పశ్చిమభారతము లోనిది కావలయును అది నాసిక ప్రాంతము వాత్స్యాయనుని లాటము తూర్పు గుజరాతు బరోడా లగు సౌరాష్ట్ర అవంతులకు మధ్యదేశము. నేటి ఉత్తర కథియవాడ్ దేశము. కోసలము ఔంధ్ రాష్ట్రము. పాటలీపుత్రము మగధదేశ రాజధాని ప్రాంతము. మహారాష్ట్ర దేశమును కామసూత్ర వ్యాఖ్యాత 'నర్మదా కర్ణాట విషయోర్మధ్యే మహారాష్ట్ర విషయః' (౨. ౫. ౨౯) అని నిర్దేశించినాడు. వంగము దక్షిణ బంగాళదేశము. గౌడము ఉత్తర బంగాళము స్త్రీ రాజ్యమును కోసలతో కలిపి పేర్కొనినాడు ఈరాజ్యమును కొందరు బాల్ఖ్ ప్రాంత దేశమనినారు. కొంకరిమతమున భూట్టాను ఇతరులు ఈరాష్ట్రమును టిబ్బత్తు దేశమనినారు. కాని ఇది పశ్చిమ టిబ్బత్తు రాష్ట్రమునకు బహుభర్తృత్వము (Polyandry) వివాహధర్మముగ నున్నది. 'వంగ రక్త దేశా స్త్రీ రాజ్యం' అనివ్యాఖ్యాత (౨. ౫. ౨౭) ఉత్కళము నేటి ఒరిస్సారాష్ట్రము. బె తూర్పుననున్న దేశము కామరూపము (Assam) కొంకణ రాష్ట్రమునకు తూర్పునను మ. నకు దక్షిణమున నున్నదియును వనవాసము. దీని ముఖ్యపట్టణము వనవాసి. 'Vanavasa th

రుచయో నిరాచారాశ్చాంధ్ర్యః' [౨.౫.౨౮] అని ఆంధ్ర స్త్రీలక్షణమును చెప్పినాడు. దేశ సాత్మ్యముల వివరించు సందర్భముల కొక్కోకుడు వాత్స్యాయను ననుసరించినాడు. పద్మశ్రీ నూతన మార్గమును త్రొక్కినాడు. మాళ్వ దేశ సాత్మ్యమును గూర్చి వాత్స్యాయనుడు 'పరిష్వంగ చుంబన నఖదంత చూషణ ప్రధానాః క్షత వర్జితాః ప్రహణన సాధ్యాః ఆభీర్యశ్చ [౨.౫.౨౪] అని వాత్స్యాయనుడు. కొక్కోకుడు చూషణమును వదలినాడు. అనంగరంగకర్త వారికి కరతాడనాధికములన్న ఇష్టమనినాడు. ఆంధ్ర స్త్రీలకు వాడవకము (The art of holding the Linga by SPINCTFR CUNNI Muscles) అని అందరు నంగీకరించినారు [రతిరహస్యము— V. 14] కర్ణాటక స్త్రీల సాత్మ్యమునుగూర్చి నాగరసర్వస్వమును పూర్వగ్రంధములు ప్రసంగింపలేదు. కోసల స్త్రీలకు యోనికండూతి విశేషమనియును, కామతంత్రము నెరిగినవారని అనంగరంగము. వీరు చండవేగలని అపద్రవ్య ప్రధానలు(Artificial Phallus) అని వాత్స్యాయనుడు [౨.౫.౨౭]. పాటలీపుత్ర స్త్రీలను గురించి కామసూత్రములందు ఎట్టి ప్రసంగమును లేదు. అనంగరంగ కర్త నాగరీలక్షణములనే పాటలీపుత్రి స్త్రీల సాత్మ్యముగ చెప్పి ఉన్నాడు. వంగదేశమునకు పశ్చిమమున నున్నది స్త్రీ రాజ్యమని వ్యాఖ్యాత అభిప్రాయము. వారు ఖరవేగలు అపద్రవ్య ప్రియులు అని వాత్స్యాయనుని అభిప్రాయము. సకల చతుష్షష్టి ప్రయోగ రాగిణ్యో అశ్లీల పరుష వాక్యప్రియాః సయనేచ సరభసోపక్రమా మహారాష్ట్ర్యః [౨.౫.౨౦] అని మహారాష్ట్ర స్త్రీలక్షణమును వాత్స్యాయనుడు వచించినాడు. దానినే కొక్కోకుడు గ్రహించినాడు వీరికి గాఢరమేచ్ఛ కలదనియును, ఆలింగన చుంబనాదికములందు ఆసక్తి కలవారనియును, సంభోగమునకుముందు కరికరక్రీడ(Titilation)ను[55]

Eastern portion of the Bombay Presidency, North-Western Portion of the Madras Presidency and South Western portion of Hydrabad', 'కర్ణాట విషయా ద్దక్షిణేన ద్రావిడ విషయః' వాత్స్యాయనుని తదనంతరము జనించిన గ్రంధములందు మరికొన్ని దేశనామము లున్నవి అంగు తిరుభుక్తి విదేహము. నేటి తిరుహాట్. అది తూర్పున కౌశికీనదీ పరివేష్టితము దక్షిణమున గంగ పశ్చిమమున సదానీ Gandak అని Muir, Rapti—Pargitar, Little Gandak అని Fleet—J R A S 1907 p 644) ఉత్తరమున హిమాలయములు. పాట్నాకు ప్రాచీననామములు పుష్పపురము, పాటలీపుత్రమే పుష్పపురమందమన్న వీలులేదు. కావున అనంగరంగ కర్త పేర్కొనిన పుష్పపురము పశ్చిమ బీహారు కావచ్చునని కొందరి అభిప్రాయము. అంగము శ ... గీవారము— భాగల్‌పూర్, రాజ్‌మహల్, పూర్నియా జిల్లాలు మద్రదేశము కల్యాణి కో ... సౌవరము దక్షిణ పశ్చిమ రాజపుత్రస్థానము. మలయదేశము తిరువాన్కూ ... త్రము. కాంభోజము దక్షిణ—పశ్చిమ కాశ్మీరములోని రాజౌ ... ర, మేకల, కళింగులను వరసగ జెప్పుటకు ఈగ్రంధ ... మ్నాట దక్షిణ పశ్చిమ క్రమమునకు నడచి చెప్పి ...)

క్ ... శంస తెచ్చినాడు గాని కొక్కోక పద్మశ్రీలవలె రతిరహస్య కర్త మతమున ౫ విధములు. (VI- పలికినాడు.

వాంఛింతురనియును పలికినాడు. వంగగౌడ లౌహిత్య కామరూప స్త్రీలకు నాగరసర్వస్వకర్త అధరామృతపానశక్తి విశేషమని వాత్స్యాయనుని కంటె నధికముగ చెప్పెడునాడు. ఉత్కళులను గూర్చి వాత్స్యాయనుడుగాని, పద్మశ్రీగాని పలుకలేదు. ఉత్కళదేశ స్త్రీలకు ఔపరిష్టక రతి (Fellatio and cunniglingus) యందాసక్తి విస్తారమని రతిరహస్యకర్త అభిప్రాయము. కామరూప స్త్రీలను గూర్చి విశేషాంశములను వాత్స్యాయనుడు పలుకలేదు. కొక్కోకుడు వారికిని, నేపాళ చీనాదేశము వారికిని, శృంగారిక దృష్టినైశిత్యము విశేషమని పలికినాడు. వనవాసస్త్రీలు మృదుల హృదయలనియులు, అసభ్యవైవాహిక ధర్మమును పరిత్యజింతురని పలికినాడు లాటదేశ స్త్రీలపోలినవారే అపరాంత వాసులని వాత్స్యాయనుని అభిప్రాయము. వారికి బాహ్యరతి, సంప్రయోగముల వెంటను ప్రీతి కలదని కొక్కోకుడనినాడు. సింధు స్త్రీలు ఔపరిష్టక క్రియులనినాడు. వారికి ఔపరిష్టకాద్యముకాని రతమున తృప్తి లేదనినాడు. జలంధరదేశ స్త్రీలకు ప్రయోగ విధాన వైచిత్ర్యములున్న (Sexual Movements) [కామసూత్రములు, ద్వితీయాధికరణము, అష్టమాధ్యాయమున వర్ణితములు] ఆసక్తి అధికమని పద్మశ్రీ అభిప్రాయము. ద్రావిడ స్త్రీలకు శుక్రక్షరణము రతారంభమునుండి కలుగుననియును అందువలన ప్రథమ రతముననే తృప్తలగుదురని వాత్స్యాయన కొక్కోకుల మతము. పద్మశ్రీ వీరికి కరతాడన, మర్దన, ఔపరిష్టకాది ప్రీతికలదని చెప్పుచున్నాడు. కాశ్మీరస్త్రీ గంధప్రియ అని పద్మశ్రీ, ఇతర గ్రంథముల కానరాని అనేక దేశస్త్రీల సాత్మ్యములను నాగరసర్వస్వకర్త నిరూపించినాడు. [56] ఈ అధ్యాయాంతమున సూత్రకర్త దేశ సాత్మ్య ప్రకృతి సాత్మ్యముల ప్రయోగ విధానమును గుర్తించి 'దేశసాత్మ్యాత్ప్రకృతి సాత్మ్యం బలీయ ఇతి సువర్ణనాభో నతత్ర దేశ్యా ఉపచారాః' [౨౫.౩౮] అని నిశ్చయించినాడు. తుది సూత్రముగ చెప్పిన 'పరస్పరానుకూల్యేన తదేవం లజ్జమానయోః సంవత్సర శతేనాపి ప్రీతిర్నపరిహీయతే' అను వాక్య మెంతయో సమంజసమైనది. వీనిని గుర్తింపక పోవుట వలననే భారతదేశమున ప్రీతిరహిత వివాహ ధర్మములును, పాశ్చాత్య లోకములందు వివాహ విచ్ఛేదనములును జరుగుటయును, కలుగుటయును.

సంవేశన చిత్రరతములు (MODUS SEXUALIS): దేశ ప్రకృతి సాత్మ్యాపేక్షయా ఆలింగనాద్యుపచారముల మూలమున పరస్పరము అనురాగము కలిగిన నాయికానాయకులు సంవేశమునకు అర్హులయ్యెదరని పూర్వాధ్యాయమున స్థాపించిన తదనంతరము మహర్షి వాత్స్యాయనుడు సంవేశన ప్రకారములను, తదంతరతములైన చిత్రరతములను నిరూ

ప్రా… …నములలో రతి … కనుపించు … పశ్చిమేన … పుత్రకు … గ్రము …

56. ఆంధ్ర కామశాస్త్ర వ్యాఖ్యాత కావ్యాయన మహర్షి శేర్కానని అనేక గ్రంథముల నుండి గ్రహించి విపులము ముద్రణము పే. 370—371)

-చున్నవి. ఇవి కొన్ని స్వతః సిద్ధములు. కొన్ని నూతనత్వాపేక్షకులైన దంపతులు కనుగొనినవి.(57) అనేక కారణముల మూలమున సమస్త కాలములలోను సమస్తదేశప్రజలును వీనిని ఆదరించినారు. క్రీస్తునకు నెంతో పూర్వము ననే ఔద్దాలక, శ్వేతకాదులు, భారతావనిలో రతిబంధ విభేదములను గురించి శాస్త్రనిబద్ధములుగ నొనర్చిరి. వాత్స్యాయనునినాటి కవి క్రమక్రమముగ నలువది ఏనిమిదిగ సంగ్రహితములైనవి ప్రాచీన భారతము వీటికి సంబంధించిన విజ్ఞానము విశేషముగ నుండుట వలన నివి సాహిత్యశాస్త్ర గ్రంథముల కెక్కినవి.[58]

రతిబంధ విభేద నిరూపణమున ప్రాచీనాచార్యులను మించినవారు నేటికిని జన్మింపలేదు. అరబ్బుదేశ కామశాస్త్రవేత్త నఫజోయి షేకు వాత్స్యాయనాది గ్రంథములనుండి అనేక విభేదములను స్వీకరించినాడు రిచ్చర్డు బర్టన్ మహాశయుడు ఆయన అనంగరంగ అనువాద పీఠికలో పాశ్చాత్యుల కూహింపనైన నలవిగాని రతిబంధ విభేదములను భారతీయులు స్వీకరించుటకు వారి అవయవ వల్గన స్వభావము ముఖ్యకారణము కావచ్చు నని నాడు[59] వైవాహిక సౌఖ్యము (Happy Marriage) అనుగ్రంథమున డాక్టరు హైమ్సు అను వైద్యశాస్త్రజ్ఞుడు భారతీయ రతిబంధ విశేషములను గమనించి విస్తుపోయి "If some of these ideas are some what shocking because they have not been encountered before, it would be well for the married couples to try them gradually before condemning them" అని అభిప్రాయమిచ్చి ఉన్నాడు [60]

ఇట భారతేతర దేశములందలి రతిబంధ వైవిధ్యమును కొంతగ గమనింప వలసిఉన్నది. క్రీ. పూ. 1300 సంవత్సరములనాటి ఈజిప్టు పాపిరసు చిత్రలిపిలో పదునాలుగు రతిబంధ విభేదము లున్నవి. ఎలిఫాంటిస్ అను గ్రీసుదేశ కవయిత్రి ఒక గ్రంథమున నవవిధ రతిభేదములను (SUNT 1LLIS VENERIS NOVEM) మాత్రమే పేర్కొనినది. క్రీ. శ. ౧౪, ౫౧ శతాబ్దములలో రోము, ఫ్రాంసు మొదలగు దేశములందు భోగతత్పరత విశేషముగ పొడకట్టినది. అనేక కామకళా గ్రంథములు బయల్వెడలినవి. వానిలో సుప్రసిద్ధ ఇటలీ రచయిత ఆర్టినో (క్రీ. శ. 1497_1557) గ్రంథము ప్రధానమైనది. రోముక చక్రవర్తి నీరో భోగమందిరమున కొన్ని రతిబంధ చిత్రములను గీయించినాడు. రాఫెల్ శిష్యుడు

57 ASU—Love in the Orient—Chaptes X & XI

58. సాహిత్య దర్పణ కారుడు సమస్త రత కోవిదయైన ప్రౌఢ నాయికను "క్వచిత్తాంబూలాక్తః క్వచిదగ [illegible] ంకాంక మలినః, క్వచిచ్చూర్ణోద్గారీ, క్వచిదపిచ సాలక్తపదః, వలీభంగా భోగైరలక పతితైః [illegible] కుసుమైః స్త్రియా సర్వావస్థం కథయతి రతం ప్రచ్ఛదపటః" అని వర్ణించినపట్ల మార్జా[?] ధ, సముపద, ఉత్తానాది సురతి విశేషములను పురుషాయితమును గర్భితముగ పలికిన వాక్యములు [illegible] క ఉదాహరణము.

59. "T[illegible] reader will bear in mind that the exceeding pliablity of the Hindu's li[illegible] enables him to assume attitudes absolutely impossible to the Eurpeans, a[illegible]s chief object in Congress is to avoid tension of the muscles, which v[illegible] otherwise shorten the period of enjoyment" — Happy Marriage, I[illegible]rman Himes vol VI p 557

60 I[illegible] 98

రోమానో వాటినుండి పండ్రెంటిని మాత్రము గ్రహించి, నూతనముగ నాల్గింటిని చేర్చి చిత్రణ మొనర్చినాడు. తదుపరి మర్కాంటోనియో రైమాండి అను చిత్రకారుడు ఈపదునారు భేదములను మొదట చిత్రించి పండితప్రతిగా ముద్రించినాడు. ఈ ప్రతికి ఆర్టినో వ్రాసిన అసభ్య శృంగారములైన సానెట్లను పదునారింటినికూర్చి De Omnibus Veneris Schemabitus అను నామముతో మరియొక ఖండితప్రతి వచ్చినది. చక్రవర్తి అతనిని మరణదండనకు పాత్రునిచేయ ప్రయత్నించినాడు కాని ప్రభువర్గమున నతనికి విశేషమైన పలుకుబడి ఉండుటవలన ఆగ్రహామునుండి బయట పడినతరువాత మరికొన్ని సానెట్లను పెంచి ముప్పది ఆరు చిత్రములలో ప్రచురించినాడు. నేడు దీనికి ఆర్టినో చిత్రములని ప్రసిద్ధ నామము. రోమక సామ్రాజ్యము అత్యుత్తమ స్థితిలో నున్న కాలమున పుట్టిన 'ఆర్స్ ఆమొరిస్' గ్రంథకర్తయే ద్వాదశ రతి బంధములమించి గ్రహింపక పోవుటవలన నివి ఆజాతి కనుభవైక వేద్యములైనవి కావని పండితుల అభిప్రాయము. రోమక సామ్రాజ్య వైభవమునాడు పశ్చిమ భారతమునుండి కొందరు సామాన్య వేశ్యలు వెళ్ళినారుగాని వారవెంట నీభారత రతిబంధ భేదములు అచటికి వెళ్ళినట్లు కనుపింపవు [61] అరబ్బుదేశ కామశాస్త్ర వేత్తలు ముప్పది రెంటిని మించి సంవేశన విధానము లెరిగినట్లు లేదు. ఫోర్బెర్గు అను ఒకానొక ఆధునిక సాంఘిక శాస్త్రవేత్త (Sociologist) ప్రపంచములోని అనేక కామకళా గ్రంథములను అవలోడన మొనర్చి తొంబది రతిబంధ భేదములను భేదములను గుర్తించినట్లు తెలియుచున్నది. పారిస్ నగరమున ముద్రితములైన కొన్ని అశాస్త్రీయ గ్రంథములలో ౧౦౧ రతివిభేదము లున్నవట! శారీరకముగ ననువైనవియును, దంపతులు అన్యోన్యానురాగమును చూరగొన నవకాశము కల్పించునవియును అయిన సంవేశన విధానములు ౧౨కు మించిలేవని పాశ్చాత్య శాస్త్రజ్ఞుల అభిప్రాయము. 'మేహన ధర్మములు' (Genital Laws) గ్రంథకర్త ౧౦ ని మాత్రమంగీకరించినాడు. ఆదర్శ వివాహ గ్రంథకర్తయును బంధదశకమును స్వీకరించినాడు. దంపతుల వైవిధ్యానుభూతికి, వ్యక్తిగత లోపపూరణములకును నివి చాలునని ఆయన అభిప్రాయము. మిగిలిన వానిని కామకళలోని మల్లబంధ విశేషములని త్రోసిపార వేసినాడు. సుప్రసిద్ధ స్త్రీపురుష మానసిక శాస్త్రవేత్త (Sex-Psychologist) ఎల్లిస్ ౪౮ బంధవిభేదముల నంగీకరించినాడు.

వాత్స్యాయనుడు నిరూపించిన నలుబది ఆరు రతిబంధ భేదములలో తరువాత శాస్త్రజ్ఞులు కొన్నిటిని మాత్రమే స్వీకరించిరి. అనంగరంగకర్త ౩౨ గ్రహించెను. కొన్ని సందర్భములందు నామ వ్యత్యయము , లక్షణ వ్యత్యయములు కనుపించుచున్నవి. భారతదేశమున జన్మించిన కామశాస్త్రవేత్తలలో మహర్షిని అనుసరించినవారు కొం , పూర్వాచార్యులైన గోణికాపుత్రు న ంచినవారు కొందరు. మొత్తముమీద వేశనములు ౮౪గ పరిగణితము లగుచున్న అందువలన వీనికి 'చౌశీతి' అను నామము ౯ నది.

61. PAUL LECROIX. History of Prostitution — vol I p Putnams Translation)

బంధభేద స్వరూపమును నెల్లూరు శివ రామకవి కామకళానిధిలో నిట్లు ఎరిగించి నాడు: "ఆబంధములకు ఉత్తాన (SUPINE ATTITUDES) కరణములు, తిర్యక్కరణంబులు (Lateral) స్థితకరణంబులు, నుత్థిత కరణంబులు, వ్యానకరణంబులు నన నైదు విధంబులు. నారీరత్నంబు పల్యంకికాంకతల మున పన్నుండినపుడు తత్పాదంబులు, కరంబులు పట్టి పట్టెడి బంధంబు లుత్తాన కరణంబులు పువుబోడి ప్రక్కవాటుగనైన ప్రక్కగనైన కుక్షిప్రక్కగనైన పవ్వళించియుండ పురుషుం డభిముఖంబుగ పవ్వళించి పట్టునవి తిర్యక్కరణంబులు. అంగనామణి కూర్చున్నప్పుడు పురుషుండు పైకొనిపట్టు కరణంబులు స్థితకరణంబులు. మగువ నిలుచున్నప్పుడు స్తంభకుడ్యాదు లానికగా నుంచి పురుషుండు పట్టుబంధంబు లుత్థిత కరణంబులు కోమలాంగి కరంబులు పాదంబులు పాన్పునానాని తిర్యగ్జంతువులరీతి వ్రాలిన పురుషుండు వెనుకగ నిలచి పట్టుబంధంబులు వ్యానకరణంబులు. ఇవి ఐదును పురుష కృత్యములు. ఇక పురుషుడు రతిశ్రాంతుడై పవళింప దనివిదీరందక పురుషుని పైకొని లతాంగి పట్టునవి విపరీత కరణంబులు నన జను" అని[62]—

కళ్యాణమల్లుడు కూర్మ, పరివర్తిత, ఉపపాద, పద్మాసన, కర్కటక, ఫణిపాశ, సంయమన బంధములను స్థితకరణములలోను (Sedentary attitudes), వీణాకబంధకమును తిర్యక్కరణములోను (Lateral Group), చెప్పి ఉన్నాడు. ఇది వాత్స్యాయనాది ప్రాచీనాచార్యుల మార్గమునకు భిన్నమైనది.

'ఉత్ఫుల్లకం విజృంభితకం ఇంద్రాణికం చేతి త్రితయం మృగ్యాః ప్రాయేణ [౨.౬.౭], ఏకోన నీచతర రతేః సంపుటకం పీడితకం వేష్టితకం బాడబక మితి హస్తిన్యాః [౨.౬.౧౪] అని మృగీ, హస్తినుల బంధవిభేదములను మహర్షి నిరూపించినాడు. ఉత్తాన కరణముల లోని సమపాదము స్మరదీపిక, రతిమంజరీ, ప్రభృతి గ్రంథములలో కాకపాద, కామప్రద, నాగపాద, కామమర్దన ఇత్యాది నామవిభేదములతో పొడకట్టుచున్నది వాత్స్యాయనుని జృంభితకమును రతిరహస్యకర్త స్వీకరించి నాడు. పంచసాయకాదులు కళ్యాణమల్లుని సమపాదమును గ్రహించినవి స్మరదీపికలోని సమపాదమునకును, అనంగరంగములోని సమపాదమునకును కొంత విభేదము కనిపించు చున్నది. 'తరుణి తన పాదయుగళము, హరి యూరువు లందు నిల్పి యట బవళింపన్, యురమురము జేర్చి పైకొన, పరువడి సమపాద నామబంధం బయ్యెన్' అని నందికేశ్వర మతానుసారముగ శివరామకవిసమపాదమును చెప్పినాడు. నాయిక పాదము నొకదానిని పాన్పుపై జాపెన ఈబంధమే సరితమగునని కొక్కోకునిమతము. గ్రామ్యబంధమే సౌమ్య బంధము. శివరామకవి దీనిని గుర్తించినట్లు లేదు. కామసూత్రకారుని శూలచితమునే నాగర సర్వస్వము ఆయత మనినది. 'ఏక శ్శిరసి ఉపరి గచ్ఛే ద్వితీయః ప్రసారిత ఇతి శూలచితః అని మహర్షి శూలచితమును చెప్పి నాడు [౨.౬.౨౬] రతిరత్న ప్రదీపిక కర్త వ్యాఖ్యాత ననుసరించి దీనిని శూలాంక మని నాడు. రతిరహస్య వ్యాఖ్యాత కల్లినాథుడును,

62. నెల్లూరు శివ రామకవి — కామకళానిధి (శృంగార గ్రంథమండలి — సంపాదకులు, పురాణం సూర్యనారాయణ శాస్త్రిలవారు)

ఉత్తానకరణములు (SUPINE ATTITUDES)[63]

సంఖ్య	GROUP	రతి రహస్యము	నాగర సర్వస్వము	అనంగరంగము	కామసూత్రము	ఉచ్చనీచలు
౧	Normal	గ్రామ్య	గ్రామ్య	సౌమ్య	—	సమరతి
౨	,,	నాగరక	నాగరక	నాగర	—	,,
౩	Extended	సంపుట	—	—	సంపుట	నీచ
౪	,,	పీడిత	మర్కటక	—	పీడిత	,,
౫	,,	వేష్టిత	—	వేష్టిత	వేష్టితక	అతినీచ
౬	,,	వాడవక	—	—	వాడవక	,,
౭	,,	కార్ణ	కార్ణ	కా౼ర్ణ	—	సామాన్య
౮	,,	పరివర్తిత	—	పరివర్తిత	—	,,
౯	Super Extended	ఉత్ఫుల్లక	—	—	ఉత్ఫుల్లక	ఉచ్చ
౧౧	,,	—	సరిత	—	—	సమ
౧౧	,,	వేణువిదారిత	వేణువిదారిత	వేణువిదారిత	వేణువిదారిత	,,
౧౨	,,	అర్ధాంగనిపీడిత	అర్ధపిండిత	వీణక	అర్ధపీడితలక	సామాన్య
౧౩	,,	శూలచిత	ఆయత	ప్రై౹పిక్రిమ	శూలచితక	,,
౧౪	,,	అర్ధపద్మాసన	అర్ధపద్మాసన	ఉపపాద	—	,,
౧౫	Flexed	పద్మాసన	పద్మాసన	పద్మాసన	పద్మాసన	,,
౧౬	,,	ప్రేంఖ	ప్రేంఖన	అవిదారిత	—	,,
౧౭	,,	భుగ్న	ఉద్భుగ్నక	ఉద్భుగ్నక	భుగ్నక	నీచ
౧౮	,,	జృంభిక	జృంభిత	సమపాద	జృంభితక	సామాన్య
౧౯	,,	కార్కటకము	కార్కటకము	కార్కాటక	కార్కటకము	,,
౨౦	,,	పీడితకము	స్వస్తికము	—	పీడితకము	,,
౨౧	,,	ఊరస్ఫుటనము	పిండితము	స్ఫుటనము	ఉత్పీడితికము	,,
౨౨	Super Flexed	—	—	వ్యోమపాదము	—	ఉచ్చ
౨౩	,,	—	—	స్మరచక్రము	—	,,
౨౪	,,	ఫణిపాశము	నాగపాశము	ఫణిపాశము	—	,,
౨౫	,,	సంయమనము	—	సంయమనము	—	,,
౨౬	,,	—	హనుపాదిము	—	—	,,
౨౭	Extra Super Flexed	జృంభితము	జృంభితకము	జృంభితము	విజృంభితము	,,
౨౮		ఇంద్రాణికము	ఇంద్రాణికము	—	ఇంద్రాణికము	అత్యుచ్చము

63. ఉత్తానకరణములు అతిప్రాచీనములు ఇవి మిగిలినవానికంటె ప్రశస్తము లైనం యము. ఇందు యోనిమార్గము (Vaginal Passage) ఉన్నిద్ర లింగమున కను ప్రశస్తికి గల కారణము. వీటియందు స్త్రీపురుషు లన్యోన్యము అవయవ నిరూపణ నొనర్పుటకు వీలగుచున్నది. ఇందు సంపుటక, (ENCLOSING), పీడితక వేష్టితక (CLASPING), వేణువిదారిత (SPLIT BAMBOO) బం

స్త్రి శాస్త్రజ్ఞుల అభిప్రా గుణమై యుండుటయే మును, భావవ్యక్తీకరణము (OPPRESSIVE), నములు (POSES or

కొక్కోకుడును దీనిని త్రివిక్రమ మనినాడు. వాత్స్యాయన, కొక్కోకు లిరువురును వ్యోమపాదమును పేర్కొనలేదు. ఇది పంచసాయకకామ ప్రబోధము లందున్నది. రతిమంజరిలోని రతిసుందర బంధమునకును దీనికిని సన్నిహిత సంబంధ మున్నది. అందు నాయకుడు నాయిక పాదములను పట్టుట ఒక్కటియే విభేదము. స్మరచక్ర బంధమును పేర్కొనిన గ్రంథములు అనంగరంగ కామప్రబోధములు మాత్రమే. స్మరదీపికలో నొక స్మరచిత్రబంధము కనిపించుచున్నది కాని దానికిని కామప్రబోధాది గ్రంథములలోని స్మరచక్రమునకును విభేద మున్నది. ఆస్మరచక్రము వాత్స్యాయనుడు పేర్కొనిన శూలచితమునకు సన్నిహితమగ నున్నది. 'ఏచాన చుంబన మాచరింపుచును చక్రాకృతి భ్రమియించు నదియ చక్రిబంధమని' ఎంచిన కొక్కోకుని చక్రబంధమును చెప్పినాడుగాని ఇది విపరీత కరణము. ఉపరతికి సంబంధించినది. అవిదారిత బంధము అనంగరంగ, కామప్రబోధ, పంచసాయకము లందు మాత్రమె కనుపించుచున్నది. ఇది నాగర సర్వస్వ, రతిరహస్యములలోని వేణువిదారితము పంచసాయకమునందు తప్ప తక్కిన శాస్త్రగ్రంథము లన్నిటను కానవచ్చును. వాత్స్యాయనాదులు దీనికి రెండు రూపముల చెప్పిరి. ఒకపరి కుడికాలు భుజముపై నుంచుట ఎడమకాలు చాచుట, రెండవమారు ఎడమకాలు భుజముపైనుంచి కుడికాలు చాచుట దీని విభేదములు. అనంగరంగమున నిట్టి విభేదము కానరాదు. అందువలన కళ్యాణమల్లుడు చెప్పిన వేణువిదారితము రతిరహస్యసరితము. వాత్స్యాయనుని జృంభకమునే నాగర సర్వస్వకర్త భుగ్నకమనినాడు. దానిని అనంగరంగకర్త ఉద్భుగ్నక మనినాడు. ఇదినీచరతము. యోనికంటె లింగము సూక్ష్మమైన దైనప్పుడు ఇది యోగ్యమైన బంధము. ఇది హరిణీ శశజాతుల కైనది. [౨.౬.౧౫] కామసూత్రములలోని ఉత్పీడితకము, రతిరహస్యములోని ఉరస్ఫుటనము, నాగరసర్వస్వములోని పండితకమును ఒకే బంధ విశేషమును తెలియజేయుచున్నవి. దీనికిని అవిదారితమునకును విశేషభేదము లేదు. ఇందు అవిదారితము నందువలెగాక మోకాళ్ళను కలిపి పట్టవలయును. ఒకపాదమును

ATT!TUDES) కుబ్జలింగత్వముననే (Phallic insufficiency) ఉపకరించును ప్రపంచములోని సమస్త జాతులలోను ఈకరణముతే ప్రాముఖ్యత వహించినవి ఈజిప్టుదేశ పురాతన గోరీలందును, పెరూలోని ఇంకా జాతులవారి చంద్రదేవాలయములందును ఉత్తానకరణ శిల్పములు కనుపించుచున్నవి. ఆఫ్రికా అవారగక జాతులలోను, అమెరికా జాతులలోను ఈకరణముల నే విరివిగ వాడుదురు. దీనికి విపరీత కరణమే (ANTERIOR ATTITUDE) పురుషాయితము సర్వకాలములందును వీని నుపయోగించు జాతులు జాంజిబార్‌లోని సాహెలీలు, దక్షిణ భారతములోని నాయరు జాతులు. రోమకజాతులవారిలోను నిట్టి ఆచారమున్నట్లు అర్స్-అమటోరియా వలన తెలియుచున్నది. పురుషుని అధఃస్థితికి మహమ్మదీయ జాతు లంగీకరింపవు "పురుషుని భూమిని- స్త్రీని ఆకాశమును జేయువానికి నరకము కలుగుగాక!" అని వారికొక సామెత యున్నదట! సాహోలీ జాతిలో పురుషాయిత బంధప్రియత్వము విశేషము. అందు నాయికలు Digtisha అను నొక మంధన క్రియ యొనర్తురట. దానిని వృద్ధస్త్రీలు యువతులకు ఒక మండల దినములు నేర్పుదురట. అది ఎరుగని స్త్రీకి ఆయా జాతులలో గౌరవప్రతిపత్తులు తక్కువ కమట్రా షౌడిల్సు అనువారు ఈ బంధమును పాపకృత్యముగ తలచి వారి ముఖ్యాహారముగు ...వలె తిర్యక్కరణమున సంప్రయోగ మొనర్తురట!

పాన్పుపై చాచినచో నది అర్ధపీడితకము అని వ్యవ్యవహరించినారు. మహర్షి నిరూపించిన ఉత్తాన కరణములలో ఉత్ఫుల్లక, ఇంద్రాణికములను ప్రధానబంధ ద్వితయమును అనంగరంగకర్త త్యజించినాడు. సువర్ణనాభుని పీడితకమును గూడ త్యజించినాడు. ఉత్ఫుల్లకమునకు పంచసాయకకర్త చాటుకశ్లేలుకమను నామమును వాడినాడు. ఇది బాహ్యయోని (Mons Veneris) వికసించినట్లు చేయుటవలన నుత్ఫుల్లకము (Blooming posture) అయినది. దీనిని ఎర్రన ఆంధ్రకొక్కోకమున "కామిని కించి దున్నతముగా జఘనం బెగనెత్తి తత్కటీ సీమల క్రింద పాదములు సేరిచి కృష్ణు కటిద్వయంబులన్ ప్రేమను చేతులందు నిడ క్రీతి విభుండు కుచంబులాని యుద్దామగతిన్ రమింప నది ధాత్రిని ఫుల్లకనామబంధమా" అని నిరూపించినాడు. కౌర్మకబంధమును అనంగరంగకర్త అనాలోచితముగ స్థితకరణముల (Sedentary Postures) నుంచినాడు. అతడు దీనిలో పిరుదులు ఉన్నతములుగనొనర్చిన కలుగు పరివర్తిత బంధమును ఉత్తానకరణమేయనెను. రతిరహస్యము దీనిని వేరుగ చెప్పుచున్నది. నాయిక పాన్పుపై వెలికిల పరుండి చేతులను కాళ్ళను వివర మొనర్చినపుడు నాయకుడు ముఖమున ముఖమును, చేతుల చేతులును చేర్పగా నాయిక తొడలనెత్తిన నది పరివర్తితమట. అయిన నిది ఒక నూతన బంధవిభేదముగ కనుపించుట లేదు. దీనాలాపనిక శుకసప్తతిలో ఘనకూర్మమను మరియొక ఉత్తాన కరణము కనిపించుచున్నది. నాయిక వెనకగ పరుండినపుడు నాయకుడు ఆమె పాదములను మోచేతులలోనికి తీసుకొని తనపాదములను ఆమె వక్షస్థలముననుంచి రెండు చేతులతో నామె చేతులను పట్టుకొని రమించిన నది ఘనకూర్మమట. నెల్లూరు శివరామకవి ముప్పది ఆరు ఉత్తాన కరణ విభేదములను పలికినాడు.

తిర్యక్కరణములు (LATERAL ATTITUDES)[64]

సంఖ్య		కామసూత్రములు	రతి రహస్యము	నాగర సర్వస్వము	అనంగరంగము
౧	Anterior	పార్శ్వసంపుటము	పార్శ్వసంపుటము	సంపుటకము	సంపుటము
౨	"	పీడతకము	పీడితము	పీడితకము	—
౩	"	వేష్టితకము	వేష్టితము	వేష్టితకము	—
౪	"	వాడవకము	వాడవకము	వాడవకము	—
౫	"	—	సముద్గము	ముద్గకము	—
౬	"	—	పరివర్తము	—	—
౭	"	—	యుగ్మపాదము	యుగ్మపాదము	యుగ్మపాదము
౮	"	అర్ధపీడితకము	అర్ధాంగనిపీడితము	అర్ధపిండితము	వైణకము
౯	"	కర్కాటకము	కార్కటము	కార్కటకము	కార్కటకము
౧౦	Posterior	పరవృత్తము	—	పరావృత్తకము	—

64. తిర్యక్కరణముల వలన కొంత శారీరకోపయోగ స్త్రీపురుషుల కిదు ... గ కున్నది. స్త్రీపురుషభారము వహింప వలసిన అగత్యముండదు. పురుషునకు విసృష్టి అతివేగముగ ... దు. ఇరువురుగాని లేక ఒకరు

ఇందు యుగ్మపాదము నాగరసర్వస్వమతమున తిర్యక్కరణము, రతిరహస్య, అనంగకర్తల మతమున నది స్థితకరణము. అర్ధపీడిత కార్కటక, పరావృత్తకములు కామసూత్ర రతిరహస్యాది గ్రంథముల ననుసరించి స్థితకరణములు.

కామసూత్రములలోని పార్శ్వ సంపుటకమునే అనంగరంగకర్త సంఫుటక మనినాడు. 'ఋజు ప్రసారితా వప్పుభయో శ్చరణావితి సంపుటః, స ద్వివిధః పార్శ్వ సంపుట ఉత్తాన సంపుటశ్చ తథా కర్మయోగాత్' (౨. ౬. ౧౫. ౧౬) సూత్రములలో వాత్స్యాయనుడు సంపుటకి భేదద్వయమును చెప్పినాడు. కొక్కోకుడు దీనిని ప్రత్యేకముగ ప్రస్తావింపక ఉత్తాన సంపుటమును చెప్పునపుడు ప్రస్తావించినాడు. దీనిని నేటి పాశ్చాత్యులు Anterior Lateral Extended Attitudeగ పరిగణించిరి. వీటిలో నాయిక పింఢిత, వేష్టిత, బాడబకముల మూలమున రతితృప్తి నొందును. 'సంపుటక ప్రయుక్తయంత్రైవ దృఢమూరు పీడయే దితి పీడితకమ్; ఊరూ వ్యత్యస్యేదితి వేష్టితకమ్, బడబేవ నిష్ఠుర మవ గృహ్ణీయా దితి బాడబక వరాభ్యాసికమ్' అనునవి వాత్స్యాయనుని వాక్యులు (౨, ౬. ౧౭-౧౯). కార్కటకమును కామసూత్ర, రతిరహస్య, నాగరసర్వస్వాది గ్రంథములు ఉత్తానకరణములుగ భావించినవి. పంచసాయకమున నీ బంధవిభేదము కనుపింపదు. కామప్రబోధము దీనిని కుక్కుట బంధమని నది. నాయిక నాభిస్థానమున నిజపాదముల నుంచి నాయకుని డోలిక వలె నూపిన నది ప్రేంఖణమని కళ్యాణమల్లు డనినాడు. దీనిని తిర్యక్కరణముగ భావించుటలో పొరబడినాడు. నాయికానాయకులు శయన తలమున పార్శ్వవర్తనముకలిగి పరుండినపుడు ఇట్టి బంధవిభేదమున కవకాశము లేదు. సముద్గకముద్గకాది తిర్యక్కరణము లందు నాయకుని ఒక తొడ నాయిక ఊరువుల మధ్యనుండును. పరివర్తనక బంధమున నాయకుడు నాయికను వెనుకనుంచి పట్టుకొని రమించును. రతిరహస్య పరివర్తనకమునకును దీనికిని భేద

గాని కుండబొజ్జగల వారైను, లేదా గర్భధారణసమయమున నైనను నీతిర్యక్కరణములు (Lateral attitudes) ఉపకరించు చున్నవి. వీనినిగూర్చి ఒక విజ్ఞుడు వ్రాసిన వాక్యము లెంతయు సమంజసములైనవి "The Lateral attitude becomes distincly disadvantageous unlees and untill the woman draws up her leg on which she is lying. In other words, this attitude virtually become half-supine for the woman, while the man has to half-laternal and half-super posed" ఈతిర్యక్కరణమును ఓవిడ్ మహాశయుడు ఆర్ అమటోరియాలో నిట్లు పొగడి ఉన్నాడు. "Of loves thousand ways a simple way and with the least labour, this is, to lie on the RIGHT SIDE, and half-supine withal" కాని ఈతిర్యక్కరణమున భారతీయులు నాయికకు కుడిదిక్కున నుండరు. కామకళాతంత్రి మెరిగిన ఒక శాస్త్రవేత్త ఇందలి లోపములను గురించి "But it has its draw backs also — Viz superfect penetration and localised pressume on the woman's leg; this ofcourse, can only be avoided by approaching the normal Horizontal attitude or through the Extreme flexation and lifiting of the captive limb" అని వ్రాసిఉన్నాడు. ఎడ్విన్ హిర్ష్ఫ అను వైద్యశిఖామణి ఈతిర్యక్కరణము, నూతన వధూవరులకు సౌఖ్యదాయకమని అభిప్రాయపడినాడు. Power to Love అను గ్రంథమున నీగ్రోజాతులలో నామెయో స్, మరికొందరు నీతిర్యక్కరణములయెడ విశేషాసక్తి నిరూపింతురట కారణమని పెద్దన అభిప్రాయము.

మున్నది. అందు నాయికానాయకు లిరువు ర్గక విధానము నొంది విడివడక రమించిన రును మోహన సంయోగ మైన వెనుక సము నది పరివర్తకము.

స్థితకరణములు (SEDENTARY ATTITUDES)[65]

సంఖ్య		రతిరహస్యము	నాగర సర్వస్వము	అనంగరంగము
౧	Anterior	యుగ్మపాదము	యుగ్మపాదము	యుగ్మపాదము
౨	,,	విమర్దితకము	—	విమర్దితకము
౩	,,	మర్కటకము	—	మర్కటకము
౪	,,	పద్మాసనము	పద్మాసనము	పద్మాసనము
౫	,,	అర్ధపద్మాసనము	అర్ధపద్మాసనము	ఉపపాదము
౬	,,	—	—	బంధురితము
౭	,,	ఫణిపాశము	నాగపాశము	ఫణిపాశము
౮	,,	సంయమనము	—	సంయమనము
౯	,,	కౌర్మము	కౌర్మము	కౌర్మము
౧౦	,,	పరివర్తితము	—	పరివర్తితము
౧౧	,,	—	ఆశీనము	—
౧౨	,,	—	లలితము	—
౧౩	Posterior	—	ఆశీనము	—

కొక్కోకుడు మర్కటకమును స్థితకరణముగ చెప్పినాడు. లలితము పంచసాయక రతిమంజరులందు పద్మాసనముగ నున్నది. యుగ్మపాదము అనంగరంగ రతిరహస్యములలో స్థితకరణముగాని నాగరసర్వస్వము నది తిర్యక్కరణము. రతిరహస్య కామసూత్రములను అనువదించి జూచినచో అర్ధపీడితకము, కార్కటకములు రెండును ఉత్తానకరణములు. 'చరణౌ పూర్వం నాయకో స్వాధారయే దితి జృంభితకమ్, తత్కుంచితౌ ఉత్పీడితకమ్; తదేక స్మిన్ ప్రసారితేర్ధ పీడితకమ్ [౨.౬. ౨౩-౨౪] సంకుచితే స్వబస్తిదేశే విదధ్యా దితి కార్కటకమ్ (౨.౬.౨౮) ఇవి ఈబంధ ద్వితీయమునకును వాత్స్యాయన లక్షణములు. అనంగరంగ కర్తకు పూర్వమందున్న రచయిత లందరును పద్మాసనమును, ఉపపాదమును ఉత్తానకరణములుగ నిరూపింప నతడు వీనిని స్థితకరణములుగ పరిగణించినాడు. స్థిత

65. స్థితకరణమును షేకు 'డోక్-ఎల్-అజార్' అని పిలచినాడు. ఆతని గ్రంథమున దీని ప్రశస్తిని గురించి ఇట్లు చెప్పినాడు. "Try different manners, for every woman prefers a distinct method to all the others for her intimate pleasure The Majority of them have however, a prediliction for the DOK-EL-AZAR, as in the application of the same belley is pressed to belley, mouth can easily be gloved to mouth and the action of the womb with th[illegible] wall is rarely absent". ఇందు నాయిక ప్రధాన పాత్రను, నాయకుడు [illegible] ry role) వహించును. (Art of love in the orient — P. 24[illegible]

కరణముగ పద్మాసనబంధ మొనర్చుట యతి కష్ట సాధ్యము. కామప్రబోధములోని పద్మాసనమును నాగరసర్వస్వములోని లలితమును నొకటియని కామశాస్త్ర గ్రంథ పరనము మూలమున తెలియుచున్నది. అర్ధపాదమును అర్ధోపపాద మనుటయె సమంజసము. ఇది పొరబాటు.[66] బంధురితము అనంగరంగమునను కామప్రబోధమునందును తప్ప తదితర గ్రంథములందు కనిపించుట లేదు. రతిరహస్యమున ఫణిపాశబంధమును వర్ణించు సందర్భమునఉన్న శ్లోకములోని 'గట్టిగ బిగించు' అను నర్థముగల బంధురిత శబ్దప్రయోగమును చూచి కళ్యాణమల్లుడు ఈబంధవిభేదమును సృజించినట్లున్నాడని ఒకానొక నేటి కామకళావేత్త అభిప్రాయము.[67] బంధురితము కామప్రబోధము, అనంగరంగములందు తప్ప ఇతర గ్రంథములందు కనుపించుట లేదు. ఫణిపాశము కామప్రబోధమున కనుపింపదు. దీనికి శక్తివంతము, దీర్ఘమునైన సాధకము (లింగము) కావలయును. నాగరసర్వస్వ రతిరహస్యములు దీనిని ఉత్తానకరణములక్రింద లెక్కకట్టినవి. ఇందు నాయిక మోకాలిసందులనుండి చేతులపోనిచ్చి నాయకుని కంఠాలింగన మొనర్చిన నది నాగరపాశమగునని నిర్ణయించినవి. స్మరదీపికలో దీని నిరూపణము మరియొక రీతిగ నున్నది. భర్త హస్తములను మోకాలిసందుల యందుంచి రమించు: నానమే ఫణిపాశమని అందున్నది. కామప్రబోధకర్త సంయమన బంధమును కౌర్మమని పేర్కొని అనంగరంగ కర్తవలె స్థితకరణముగ పరిగణించినాడు. నాగరసర్వస్వ కర్త ఉత్తానకరణ విభాగమగు నొకదానిని కార్ముకాకృతిని పోలిన దానిని 'హనుపాద' మని నామకరణ మొనర్చినాడు. అనంగరంగము పరివర్తితమును పూర్వశాస్త్రజ్ఞులు ఉత్తానకరణముగ పరిగణించినారు. ఇది ప్రత్యేక బంధము కాదని విజ్ఞుల అభిప్రాయము. యుగ్మపాదబంధమును అనేకులు అనేక రీతులుగ నిరూపించిరి. పద్మశ్రీ దీనిని తిర్యక్కరణ మనినాడు. అట్లయినచో 'ప్రక్కకు తిరిగి పరుండిన నాయిక పాదములు ఎదురుగ కూర్చుండిన నాయకుని క్రోడము వద్ద నుంచును'. రతిరహస్యమునుబట్టి దీనిస్వరూపమును గ్రహించుట కష్టము. కొక్కోక గ్రంథానువాదకు డొకడు యుగ్మపాదమున నాయికానాయకు లిరువురును ఒకరి కొక రెదురుగ ఒక మోకాలిని ముడిచి రెండవ పాదమును ముడిచినవారి పాదమున కెదురుగ నిల్పి రమించుట అని పలికినాడు. రతిరత్న ప్రదీపికలో నాయిక కాళ్ళను ప్రక్కలకు ముడచి రెండుపాదముల నొకచోటికి చేర్చును. నాయకుడు నట్లే ఆమెకు క్రిందుగ నొనర్చును. కామప్రబోధమున నాయకుడు కూర్చొని కాళ్ళు ముడుచుననియును, నాయకుడు నట్లె యొనర్చుననియును నున్నది. విమర్దిత మర్కటక బంధములకు గలభేద మత్యల్పము. ఇందు మొదటి దానియందు భర్త పిరుదులను వర్తులముగ నాడించును. రెండవదానియందు పైకి క్రిందికి నాడించును. కొక్కోక కారుడు విమర్దితమున నాయిక నాయకుని కెదురుగ కూర్చుండుననియును, మర్కటమున తొడపై కూర్చుండి అటే చూచుననియును చెప్ప

66. Anangarangam—T. Ray Page 214
67. 6.

నాడు. ఇది వెనుకమళ్ళ అయిన స్థితకరణము. నాగర సర్వస్వమున ఒక మర్కట బంధ మున్నది. కాని దానికిని అనంగరంగములోని మర్కటబంధమునకు పోలికలేదు. నాగరసర్వస్వమున స్థితకరణములుగ నున్న అశిన, లలితములు — రెండును విపరీత బంధముగ పొడకట్టుచున్నవి.

ఉత్థిత కరణములు : (Standing Attitudes) [68] మహర్షి వాత్స్యాయనుడు ఉత్థిత వ్యాన కరణముల రెంటిని చిత్రరతములనినాడు సువర్ణనాభుడు స్థితకరణములను గురించి చెప్పలేదు. కాని నీటియందు పరుండి కూర్చొని, నిలచి భూమియందుకంటె సుగమముగ సంభోగించవచ్చునని అతని అభిప్రాయమైనట్లు మహర్షి వాత్స్యాయనుడు "జలేచ సంవిష్టోప విష్టస్థితాత్మకాం శ్చిత్రా న్యోగా నుపలక్షయే త్తథా సుకరత్వా దితి సువర్ణ నాభః [౨౬ ౩౨] అని చెప్పి తదుపరి వానిని శిష్టలంగీకరింపనట్లు 'వార్త్యంతు తచ్ఛిష్టై రపస్మృతత్వాదితి వాత్స్యాయనః [౨.౬ ౩౩] అని తనమతమును నిరూపించినాడు.

ఉత్థిత కరణములలో నొకటైన జానుకర్పరము (Knee-Elbow Fose) నందు నాయిక ఒక ఉన్నతమైన వేదికమీద కూర్చొని ఉండగా నాయకుడు ఆమె పాదములను మోచేతులమీద నిల్పినతరువాత ఆమె మెడను గాని, దేహమునుగాని ఆలింగన మొనర్చుకొనిన నిలచి రమించును. భర్త చేతులతో నాయికను కౌగలింపవచ్చునని నాగరసర్వస్వము. ఉత్థితలింగము పైకినిలిచి రమించుట జానుకర్పరమని కొక్కోకుడు. అట్టి సందర్భమున నాయిక భర్త శరీరమును మోకాళ్ళతో బంధింపవచ్చునసి రతిరత్న ప్రదీపిక చెప్పుచున్నది. హరివిక్రమబంధము (Rampant Lion Pose) కేవలము యౌవనవంతులకు మంచిదని అనంగరంగకర్త చెప్పుచున్నాడు. ఈబంధమున నాయకుడు పైకెత్తి నాయిక పాదమును చేతులో పట్టుకొనగా నామె కొంచెము వెనుకకు వ్రాలినట్లుండు ననినాడు. ఈ బంధమునే పంచసాయకము త్రిపాద మనినది. "భార్య మోకాలును భర్త హస్తమున నిల్పి రెండవ పాదము భూమిపైనుండి అతనిని బంధింపగా నతడు ఆమె నాలింగన మొనర్చి రమించుటయే త్రిపాదమట. కామసూత్రవ్యాఖ్యాత దీనికే వ్యాయితమను నామాంతర మున్నట్లు ఒక శ్లోకమును ఉటంకించినాడు. పద్మశ్రీ వ్యాపారమను నీబంధ విభేదము నొకదానిని పేర్కొనినాడు. అందు నాయిక ఎత్తిన పాదమును భర్త బుజము మీద ఉంచవలెనట. 'కీర్తి' (Favouring Pose) అని లోకమున ప్రఖ్యాతి పొందిన బంధమునే కామసూత్రకర్త రతిరహస్యకర్తలు అవలంబిత మనినారు. నాగరసర్వస్వము విలంబిత మనినది. పంచసాయకము వ్యతికరమని నది. ఇందు భర్త ఒక కుడ్యాన్ను ఆధారముగా గొని నిలచును. రెండు . యుంజేతులను

68. ఉత్థిత బంధములకు అరబ్బుదేశస్థులు ఎల్ కూర్సి అని నామకరణ మొనర్చినారు. స్థిరత మునకు సంబంధించిన ఈ కరణములను ప్రాచ్యపాశ్చాత్య ఖండములు రెండును దోషయుక్తములని నిర్ణయించినవి. ఇందు మూటిని హిందువులును, రెంటిని అరబ్బులును పేర్కొనినారు (Page 257 HAMMOND—Sexual Impotence, HIMES—Happy Marriage p 295) స్థితవ్యానకరణముల రెంటిని వాత్స్యాయనుడు చిత్రరతములు (Fantastic Poses) గ పరిగణించినాడు

చేర్చి భార్య్య కూర్చొంపుటకు అనువుగా నొక అసనమును నిర్మింప దానిపై నామె కూర్చుండి భర్తను పెనవేసుకొని కాళ్ళతో కుడ్యమును ఆధారము చేసుకొని పిరుదుల యలవతె నూపును. ఇట్టి సందర్భముల భార్య్య విశేషముగా నలసిపోయి సీత్కారమొనర్చుననియు, అధికముగా ఊపిరి విడచుననియును, ఇందుకు పురుషుడు అతిబలశాలి, యువకుడుగా నుండవలయుననియు కొక్కోకుని అభిప్రాయము. దీనినే అరబ్బులు డొక్–ఎల్–ఊ ఓడ్ (Driving the Nail Home) అందురు.

మరికొన్ని కామకళా గ్రంధములందు ప్రముఖ గ్రంధములలో కనుపింపని ఉద్థిత కరణములు కొన్ని కానవచ్చు చున్నవి. అవి (1) ద్విత్రాళము. భర్త నిలచి భార్యను హస్తముతో నామెపాదముల క్రింద నిలచి పట్టును. ఆమె భర్తను కంఠాలింగన మొనర్చుకొనును. దీనికి భర్త అతి శక్తివంతుడు కావలసి ఉన్నది. దీనినే నాగరసర్వస్వము. అర్పిత మనినది. 2. డోలా బంధము. నాయిక ఎత్తైన వేదిక మీాద కూర్చొని పాదముల పిన భర్త రొమ్ములపై నుంచి మొనర్చును. కాని దీనికిని కనుపించు డోలా (డోలా కును భేదమున్నది. ఇందు ... మైన వేదికమీాద కూర్చొని భార్య వద్ద చేతులుంపగా నామె అతనిని కంఠా ... మొనర్చుకొని పిఱుదుల పైకి క్రిందికి డోలవనాడించును. ఇది విపరీత బంధములలో (Reverse Attitudes) చేర్పదగినదని విజ్ఞుల అభిప్రాయము. (3) వేష్టితకము భార్య వేదికమీాద కూర్చొని ఒక పాదమును నిలచిన భర్త రొమ్ముపై నుంచి రెండవపాదముతో నతని చుట్టి కంఠాలింగన మొనర్చుకొనుటయే ఈ బంధ లక్షణము.

వ్యానకరణములు PRONE ATTITUDES).[69] వ్యానకరణములలోని ధేనుకాబంధము (Bovine Posture) ను నాగరసర్వస్వము, స్మరదీపికలు, పశుబంధ మనిన నేటి పాశ్చాత్య విద్వాంసులు దీనినే Standing

69. అతి ప్రాచీన కాలమున వ్యానకరణములే (Prone or Ventral Attituder) సంప్రయోగమున విశేషస్థితి వహించిన వనుటకు అనేక ప్రబల నిదర్శనములు కనిపించుచున్నవి. క్రైస్తవ దేశములందు మండలము మొదలు త్రిరాత్రిముల వరకు నిట్టి మానవాసహజకరణప్రీతిని తొలగింపుమని భగవంతుని ప్రార్థించినట్లు నిదర్శనము లున్నవి వాన్ డివెల్డి మహాశయుడు ఇందున్న అనేకదోషములు కారణముగ వీనిని గ్రోసిపుచ్చినాడు. ఉత్తానకరణములలోవలె నిందు యోని మార్గమునకును, లింగమునకును సంయోగము కుదురదు. ఇందు స్త్రీకి విస్పష్టి సుఖముండదు. కామాతపత్రసీమకు (Clitoridal Region) ఇందు సంబంధముండకపోవుట గొప్పలోపము. అని ఆయన అభిప్రాయము. (Marriage—Vendevelde 117-119) కాని ఇతని అభిప్రాయములకు భిన్నముగ క్లోట్జ్ అను జర్మన్య మానవజాత్య శాస్త్రజ్ఞుడు (Sexual Anthropology) వ్యానకరణము లత్యున్నతము లైనవనియును ప్రతివ్యక్తియ ‹ వానిని స్వీకరింప వలయుననియును అభిప్రాయమిచ్చినాడు. (Der Mensch Ein Vier r—Berlin 1908) క్రి. శ. 2వ శతాబ్దినాటి రోమక శిల్పమున నీవ్యానకరణములే విశేషముగ లైనవి. ఇందలి ధేనుకావ్యానక బంధమున (Bovine Posture) నితర బంధము లన్నిటికంటె ... (Viginal Canal) విశేషముగ స్రవించునని పిళ్లె మహాశయుని అభిప్రాయము. (The Love and Sane sex living—A. P. PILLAI. pp 878—9) అందుమూలమున ... మునకును, గర్భోత్పత్తికిని నీకరణములు అత్యుత్తమములని చెప్పవచ్చును.

అనినారు. అగబ్బులు
ఎ నామకరణ్మ మొనర్చిరి.
ఐభ (Elephant mode)
సూకర (Boar) గార్దభ
.్యనకరణములై యున్నవి.
ఎమున కష్టకారణమ ఎగనో, లేక
్యతిక్రమములగుట వలననో ఉపయోగ
ఎలేవు వ్యాఘ్రావస్కంధమను (Attack
of the Tiger) మ ర యొ క వ్యానకరణ
మున్నది దీనిని నేటి పాశ్చాత్య విద్వాంసులు
Wheel Barrow" అనినారు. నియతమనునది
నియు రొకశాయనియును నాగరసర్వస్వ
వాఖ్యాత తిృపాఠీ మహాశయుడు వ్రాసియు
న్నాను. కాని అనంగరంగ సంపాదకుడు
తిదివనాదరే ఈఅభిప్రాయముతో నేకీభవిం
సుటలేదు. (అనంగరంగము పేజి 224). ఈ
ధానమున నాయిక పర్యంకమున బోరగిల
బుంకి పాదముల పైకెత్తగా ఆమె నడుమ
కాముపవలె వంగి కామాయవసీమ కొంత
యందునకు తీసుకొని వచ్చిన భర్త ఆమె
డలను మరింత పైకెత్తి వాటి కాధార
ముగా నతని మోకాళ్ళు నిలిపి రమించుట
ఈబంధ లక్షణము. అందువలన తిృదివనాదరే
అభిప్రాయపడినట్లు ఇది భారతీయుల వ్యాన
కరణములు వ్యాఘ్రావస్కంధమును (Attack
of the tiger) పోలుటకు అవకాశము లేదు.
ఇ ది Posterior extended attitudes కు
ఉదాహరణము. అనగా ఇది ఉత్పల్లక బంధ
మునకు Posterior Form అని చెప్ప
వచ్చును.[70]

'ఏతేనైవ యోగేన శాన మైణేయం ఛాగ
లం గార్దభాక్రాంతం మార్జాల లలితక ం
వ్యాఘ్రావస్కంధనం గజోపమర్దితం వరాహ దృ
ష్టకం తురగరూఢాదిక మితి యత్రయత్ర విశేష
యోగో అపూర్వ స్తత్ర దుపలక్షయేత్ [౨.౬.
3౯]' అనుసూత్రమునుబట్టి వ్యానకరణముల
నెన్నిటినైన నూహించి పొందవచ్చునని వా
త్స్యాయనునిఅభిమతమైనట్లు తెలియుచున్నది.
ఇట మహర్షి చిత్రరతములలో కొన్ని
బృందసంప్రయోగ విధానములను (Group
Congress) చెప్పినాడు. పురుషుడు అనేక
నాయికలతో కలసి రమించుట వారికి కిత
కము, ఐగేయము, గాగలము, మొదలగు భేద
ములతో నొప్పుననియును, 'గ్రామనారీవిషయే
స్త్రీరాజ్యేచ బాహ్లికే బహవో యువానో అం
తఃపురస ధర్మాణః ఏకైకస్యాః పరిగ్రహా
భూతాః తేషా మేకైకో, యుగపచ్చ యథా
సాత్మ్యం యథా ప్రయోగంచ రంజయే యుః'
[౨ 3 ౪3] అను సూత్రమున అనేక యువ
కులు యుగపదముగ ఒక్కొక్కరు గా ని,
ఒక్కొకమారుగాని ఒకేమారుగ వేర్వేరు
ప్రదేశములగాని సంప్రయోగము నెరపుటను
చెప్పినాడు. ఇట్లు చెప్పుటవలన నిది గోష్ఠీ పరి
గ్రహాయగు వేశ్యకు రాజపరిగ్రహకు సంబంధిం
చినది. చిత్రరతాంతమున మహర్షి 'తత్సా
త్మ్యాద్దేశ సాత్మ్యాచ్చ తైస్తై ర్భావైః ప్రయో
జితైః స్త్రీణాం రాగశ్చ స్నేహశ్చ బహుమా
నశ్చ జాయతే [౨.౬.౪౯] అని స్త్రీ స్నేహ
రాగ గౌరవములను పొందుట కు చిత్రరతముల
చెప్పినట్లు సూచించినాడు [71] కుపిమ్మట

70. వాత్స్యాయన కామసూత్రములు (౨ ౬. ౪౨)

71. చిత్రరతముల గూర్చియు, సామాన్య రతి విధానములగూర్చియు వాత్స్యాయన
ములనే భగ్యంతరిమున ఎల్లిస్, హేర్ష వెల్డె (Sex in Human Relationsh

వచ్చు సీత్కృతాద్యధ్యాయమున మహర్షి పలికిన 'కలహరూపం సురతం మాచక్షతే వివాదాత్మకత్వా ద్వామ శీలత్వా చ్చ కామస్య' వివాదాత్మకము వామశీలము కలది అగుట వలన కామము కలహము వంటిదని ఆయన అభిప్రాయము పాశ్చాత్యులును దీనిని కలహరీతిగనె (Love duel) పరిగణించినారు. కలహమగుట వలననే ప్రహణము కలిగినది. దానివలన సీత్కృతము పుట్టినది. ఇట్టి ప్రహరణములందు క్రౌర్యము లేదా అన్న ప్రశ్నకు మానవ జాత్యస్వభావము నెరిగిన పాశ్చాత్య విజ్ఞాని ఎల్లిస్ మహాశయుడు ఇట్లు పలికినాడు.

"When the normal man inflicts or feels to inflict, some degree of physical pain on the woman he loves, he can scarcely be said to be moved by cruelty He feels, more or less obscurely, that the pain he inflicts, or desires to inflict, is really a part of his love, and that, more over, is not really resented by the women on whom it is exercised" [72]

'తస్మా త్ప్రహరణస్థాన మంగం స్కంధౌ శిర స్తనాంతరం పృష్ఠం జఘనం పార్శ్వ ఇతి స్థానాని, తచ్చతుర్విధం అపహ స్తకం, ప్రసృతక ముష్టిః సమతలకమితి' (౨. ౭. ౨) అను సూత్రమున ప్రహణన స్థానములను, తద్విభేదములను నిరూపించినాడు. సీత్కృతమున ధ్వనిరూపమున నున్నవి హింకారము, స్తనితము, కూజితము, రుదితము, సూత్కృతము, సీత్కృతము, దూత్కృతము, ఫూత్కృతము అని ఎనిమిది విధములు సంబాధక మోక్షణార్థ అలమర్థక పీడా బోధకములును అర్థసంబంధము వలన సీత్కృతములేనట ఇందు వికృతములు(Inarticulate Erotic Movements) వినవగు చుంబనములని పద్మశ్రీ అభిప్రాయపడి చుంబనములుగ పరిగణించినారు. ప్రధాన

---

and Women in Marriage) రైట్ (Sex factors in Marriage) మొదలగు పాశ్చాత్య విద్వాంసులు వెల్లడి చేసి ఉన్నారు. వాత్స్యాయనుడు పలికినట్లు సంప్రయోగిక విధానవైవిధ్యము మూలమున బహు శృంగార లక్షణుడగు (Poly-Erotic) పురుషునకు ఆసౌఖ్యము ఏకపత్నీత్వమున లభించుచున్నదని అంగీకరించు చున్నారు. వినుగును పోద్రోలుట, ఒకరికిగాని, ఇరువురకుగాని రతిసౌఖ్యమును వృద్ధి యొనర్చుట, ఆరోగ్య విషయికములును, స్థూలాది శరీరదోషమువలన కలిగిన అశక్తతను తొలగించుట, గర్భోత్పత్తి, గర్భనిరోధము—ఇట్టి రతివిభేద వైవిధ్యమునకు మూల కారణములు సమస్త వ్యక్తులకు నొక విధానము యుక్తమని నిర్ణయించుటకు వీలులేదు యాడ్లర్ మహాశయుడు చెప్పినట్లు కొందరు స్త్రీలకు విస్పష్టి కలుగవలెనన్న తిర్యక్కరణముగాని (Lateral) పురుషాయితము (Poste Riori) గాని కావలసి వచ్చును. (ADLER - ... Mangehafte) 'అమెరికా ...
లలో నెవ్వరికిని వైవాహిక జీవితమున విస్పష్టిన ... ఇదియే ప్రా...
... జ్ఞాల అభిప్రాయము. ఇందువలననే ఆదేశములో ... చే...
లను ప్రేమించు పునీత ఒక్కొక మార్గ సర్వ ర...
(Birth Control) మాటలోని సత్య...
ములవలనను సాంప్రయోగిక వైవిధ్య...
... (Human Sex A...
కూల్యట నుపయోగపడునని చెప్పినా...
అనుకూలపడుచున్నవి. పురుషాయిత...
సత్యము

72. Ellis—Love and Pain, page (27)

ప్రాత మొనర్చు చుంబన నఖక్షత దంతక్షతా తాడనాదికమును వలన కలుగుటచే సీత్కృతను లను చుంబనముల క్రింద పరిగణించుట పొసగదు. ప్రహణనములలోని కర్తరీకీలములు గమనింపదగినవి. ప్రహరణవిధులలో లెక్క గాని శాస్త్రముగాని లేదని వాత్స్యాయనుడు పలికినాడు.

తదుపరి అధ్యాయము పురుషోప సృప్తాధ్యాయము. ఇందు పురుషోప సృప్తకములు దశవిధములని చెప్పి మహర్షి "ఉపసృప్తకం మంథనం హులోవ మర్దనం పీడితకం నిర్ఘాతో వృషాఘాత శ్చటకవిలసితం సంపుట ఇతి పురుషోపసృప్తాని" (౨. ౮. ౩౩) ఇట్లు సూత్రి నిబద్ధమొనర్చినాడు. ఈ యంత్ర యోజన విధానమును (Penile Intromissions and Movements) కళ్యాణమల్ల కొక్కోకులు వారి గ్రంథములందు పేర్కొన లేదు. ఇవి నిరుపయోగములని కొక్కోకుడు చెప్పలేదు ఒకానొక తమిళ కొక్కోక గ్రంథ వ్యాఖ్యాత వీనినికూడ చేర్చినాడు. ఇవి అధికమైన ఉపయోగమును గూర్పగలవనుట నిస్సందేహము.[73] చటక విలసితమునకు కొన్ని గ్రంథముల 'చాతకవిలసితము' (The Sport of the Sparrow) అను నామమున్నది. ఈ

...యోజనము లన్ని... ...కరణ ...తిం... ...ుల ...ని

రక, ప్రేంఖోలితములు మూడున్నవని చెప్పినారు (౨, ౮, ౨౩). ఇంకలి సందంశముకు వాత్స్యాయనుడు 'బాడబేన లింగ మవ గృహ్య నిష్కర్షం త్యాం పీడయంత్యాం వాచిరావస్థానం సందంశః' అని నిరూపించినాడు [74] రతిలయమును (Speed of the Sex-Union) గురించి వాత్స్యాయనుడు ప్రసంగింపలేదు. కొక్కోకుడు అందు ధ్రుత, మధ్య, వజ్రములని త్రివిధ విభాగము లున్నట్లు పలికినాడు [75]

ఈ అధికరణమున తదుపరి వచ్చునది ఔపరిష్ట (Fellatio and Cunnilinctus) అధ్యాయము. ఇందు మొదట తృతీయాప్రకృతి (Hermophrodite) సంబంధమైన అనురాగము అభిమానికము గాన దానిని గూర్చి చెప్పి తదుపరి నిమిత, పార్శ్వతోదష్ట, బహిస్సందంశ, చుంబితక, ప్రమృష్టక, ఆమ్రచూతములను ఔపరిష్ట (Fellatio) విశేషములను తత్స్వరూపములు పలికినాడు (౨. ౯. ౧-౨౦) ఇందును స్తనన ప్రహణముల ప్రయోగముండవలయునని చెప్పి ఇట్టి ఔపరిష్టకములను కేవలము కులటలు, స్వైరిణులు, సంవాహికలు ప్రయోగించుకొందురని చెప్పినాడు. మరునాడు అచ్చోట చుంబనార్థము వదన సంసర్గ మొనర్చుట వలన బాధ కలుగుటచే ఇది పనికిరాదని ఆచార్యులు నిషేధించిరి. ఔపరిష్టకము నే స్త్రీ కొనర్తురో దానితో కొన్ని దేశములవారు సంగమింపరని చెప్పినాడు.

...వలి పురుషకృత్యమును (Cunnilinctu...

...hing hold of the Ph...
Vagina, the wom...
...a considerable tim...

గూర్చి కొలదిగననే ప్రసంగించినాడు. (౨. శ. ౩౧-౩౩) పురుషులలో విస్తారరూపమున నీముఖచుంబనము (Buccal Congress) కనుపించిన దానినిగూడ పై రీతి నిమిత పార్శ్వ దష్టాదులవలె గ్రహింప వలెనని ఆయన అభిప్రాయము. ఇట్టివాని జోలికి విద్వాంసులు ఉత్తములు పోరాదని వైద్యశాస్త్రములోని రస వీర్య విపాకాది భక్షణ సామ్యమున నొకశాస్త్రార్థ మొనర్చినాడు. 'అర్థ స్యాస్య రహస్యత్వా చల త్వాన్మన సస్తథా. కః కదా కిం కుతః కుర్యాదితి కో జ్ఞాతు మర్హతి' అని దీని అనిశ్చయ స్వరూపమును వెల్లడించినాడు. (౨.శ. ౪౧)[76]

అటుపిమ్మట వచ్చిన రతారంభావసానికాదధ్యాయమున సురతారంభ సురతావసానముల నొనర్పవలసిన కృత్యములను చెప్పినాడు. నృత్తవాదిత్రాది గోష్ఠులు, ఆపాదకములు, ఖాద్యములు, మొదలగులవి భావవృద్ధకములుగ ప్రవృత్తములైనవి ఇట రతి విభేదములు గూర్చి 'రాగవ దాహార్యరాగం

76 ఈ ఔపరిష్టకములను గురించి రతిరత్నప్రదీపిక కారుడును (Ch VI 21-54) కొక్కోక కర్తయును (309-318 శ్లోకములు) ప్రసంగించినారు. సంప్రయోగ పూర్వరంగమున ఏతదవసరములను గూర్చి వ్రాయుచు శాస్త్రజ్ఞులు ఎల్లిస్, వాన్‌డివెల్డీ లిరువురును ఔపరిష్టకములను (Fellatio and Cunnilinctus) గూర్చి ప్రసంగించి అవి నేటి అనాగర నాగరక జాతుల రెంటి యందును విశేషముగ కనుపించుచున్నవని చెప్పి యున్నారు ఔపరిష్టకములు భారతదేశమున విశేషప్రచారములో నవాది కాలము నుండి యున్నవని ఎల్లిస్ అభిప్రాయము (Studies, vol VI p 557) ప్రమాదమూలకము. ఇది ఏనాడును భారతదేశమున యూరోప్ ఖండములో వలె ప్రాచుర్యత వహింపలేదు ఇట్టి ఆచారమునకు మూలకారణమును ఒక విజ్ఞాని ఇట్లు నిరూపించినాడు

"These Two methods, though apparently reprehensible, may everywhere be found to spring up quite natnrally among some lovers sometimes during the height of their erotic frenzy as coital preludes Freud has pointed out in the second series of his BEITRAGE ZURNEUROSENLEHRE that the idea of practising fellatio as a part of sexual pleasure on the part of women has its origin in the almost inevitable factor of infantile fixation, because of the fact that the similarly, the desire for CUNNILINCTUS in men should cause us little alaram as the clitoris bears a natural analogy with the mothers teat, the latter also being a prominent erogenous centre and the pleasure derived in sucking bv an infant being paid to be often erotically tinged" ఈ అభిప్రాయములే ఎల్లిస్ మహాశయుడు అతని "Sexual Selection in Man" అను గ్రంథమున (Sec. III) విశదీకరించినాడు. ఇట్టి మానసిక దౌర్భాగ్య కృత్యములు (Pathological cases) భారతదేశమున కనుపింపవు. కొందరు పడుపువృత్తిలో జీవించువారు ఇట్టి కృత్యములగోరు విటులనుండి అత్యధికధనమును పొంది విరక్తితో నొనరింతురని తెలియుచున్నది. యూరపు దేశములోని వ్యభిచార చరిత్రమును పరిశీలించినచో నిట్టి వృత్తి వారియెడ విశేషమనియును జర్మను కుల స్త్రీలకే ఇట్టి భగచుంబనాసక్తి విస్తారమనియును, కేవల ముద్దానితోనే సంప్రయోగరహితలుగ నుండగలరనియును తెలియుచున్నది (FLEXNER S—History of Prostitution in Europe) తృతీయా ప్రకృతి (Hermophroditism) ని గూర్చి విజ్ఞుల అభిప్రాయ మిట్లున్నవి.

'In every male lurks female, some times so arrogant as to mask the true personality, sometimes so shy as to be scarcely perceptible, no longer can we Speak of the 'Male Type' and of the 'Female Type' but rather of a series of infinite gradations which extended from a flagrant Hermaproditism to from so attenuated that they merge into normality itself" (MARANON)

కృత్రిమరాగం వ్యవహితరాగం పోటారతం ఖలరత మయంత్రిత మితి రతివిశేషాః' అని మహర్షి సూత్రీకరించినాడు. గోత్రస్ఖలనమును గూర్చి జాగరూకత వలసినదని హెచ్చరించి ప్రణయ కలహ విధానముల జెప్పె చతుష్షష్టి మిగిలిన వాని కంటె శ్రేష్ఠము "విద్వద్భిః పూజితాం మేతాం ఖలైరపి సుపూజితాం, పూజితాం గణికా సంఘై ర్నందినీం కో నపూజయేత్" (౨. ౯. ౫౨) అను శ్లోక మొసర్చి సాంప్రయోగికమును ముగించినాడు.

కన్యా సంప్రయుక్తకము తరువాత వచ్చు నధికరణము, చతుష్షష్టికళావిచక్షణుడు, భావతః సంవక్ష్యమాణుడై అయిన నాయకునికి సమాగమోపాయమును ఆవాపముకావలయును. ఆందు కన్యక ముఖ్యురాలు గనుక నీయధికరణమున ప్రథమాధ్యాయము వరణ విధానము. ఇందలి సవర్ణాయాం అనన్యపూర్వాయాం, శాస్త్రాధిగతాయాం, ధర్మోర్థ పుత్రాః, సంబంధః పక్షవృద్ధిః అనుపసత్కృతా రతిశ్చ" అను సూత్రము ముఖ్యముగ గమనింపదగినది. సవర్ణయు, అనన్యపూర్వయు, అయిన నాయికవలన ధర్మము, అర్థము, పుత్రులు, సంబంధము, పక్షవృద్ధి, అకృత్రిమ, రతి లభించునని ఆయన అభిప్రాయము. (3. ౧. ౧). ఈభావము నేటి పాశ్చాత్యులు వివాహవిజయమునకు సంబంధించిన అభిప్రాయ ముతో కొంత వ్యతిరేకించుచున్నది [77]

భారతదేశమున వివాహము కాని వారు ఎవరును ఉండకూడదని ఋషుల అనుశాసనము. రూపాజీవమైన పణ్యస్త్రీయును కుమార్తె నెవరికైననిచ్చి వివాహ మొనర్చి తీరవలసినదే. అటుల యోగ్యుడైన వరుడు లభించని పక్షమున నామె శాస్త్రోక్తముగ నొక వృక్షమునకుగాని, ప్రతిమకుగాని, కౌక్షేయకమునకు గాని వివాహ మొనర్పవలెను [78] వివాహము కాని మధ్యవయస్కుడైన బ్రహ్మచారితో సహపంక్తి భోజనము పనికిరాదని స్మృతి వాక్యమున్నది.[79] వారి వివాహమునకు ప్రథమ కారణము 'కుమారుని మూలమున పితృతర్పణము [80] ప్రాచ్యఖండములు వివాహము, మృత్యువు రెండును దైవకార్యము లని భావింతురు. వీటన్నిటిని బట్టియు ను ప్రాచ్యదృక్పథమును బట్టియు హిందూవివాహము కేవలము న్యాయసమ్మత (Legal) పరస్పర ప్రేమానురాగ బంధములు (Mutual Sexual unions) కంటె విశేషమైనదని అర్థముకాగలదు. అందువలన ప్రాచ్యఖండముల లోని నైయ్యశాస్త్రజ్ఞులు, ధర్మశాస్త్రకర్తలు, సాంఘికశాస్త్రవేత్తలును కన్యావరణమునకు ఎన్నో నియముల నేర్పరచినారు. ప్రాచ్యదేశములందును కేవలము సహకారులుగ నుండుటకు మాత్రమే ఇట్టి నియమములు కొన్ని వారి పూర్వులు పలికినారు. అందలి అనేక నియమములు ప్రాచ్యదేశ వరణనియమము

77. Art of Love—Chapters III & IV.
78. N. K BASU—History of Prostitution in India vol I—p, 199
79. అత్రిసంహిత 2/50—వ్యాససంహిత 2/13.
80. "కళపూర్వేషాం దశాపరేషాం మధ్వంశానాం నరకాముక్తిర్య శాశ్వత బ్రహ్మలోక నివాస సిద్ధ్యర్థం .. స్త్రియ ముద్వహే (వివాహ సంకల్పము) 'జాయా మానో వై బ్రాహ్మణః త్రిభిః ఋణవాన్ జాయతే. బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్యః, ఏషవా అనృణో యః పుత్రీ యజ్వా బ్రహ్మచారీ" ఇత్యాదులు ప్రమాణములు.

లును ప్రధానముగ భారతీయ వరణవిధులతో సరిపోవుచున్నవి [81]

భారతీయ వివాహ లక్షణవేత్తలు రూపమునకు విశేషప్రాధాన్యత నిచ్చినట్లు కనుపింపదు. అది స్థిరమైనది కాకపోవుటయే ఇందుకు కారణము. ఆరూపమును వ్యక్తిగత, దేశగత, జాతిగతములు [82] జాతులను సంరక్షించుకొనుటకు ఆవశ్యకములైన శరీరధర్మములు (Biological means of race preservation) వారు విశేషముగ కోరినారు. నేటి మానసిక శాస్త్రవేత్తలును మరియొక రీతి స్త్రీ భ్రాతృ పితృ సమానులను, పురుషుడు మాతాభగినీ సమానులను వరించుట సహజముగ గోచరించునని చెప్పినారు.[83] అందుమూలమున ఒకనొక వేత్తయన్న క్రింది వాక్యము లెంతయో సమంజసములైనవి

"The Hindu Theologians have all along believed that marital partners are pre-ordained by God, where as the Freudian science admits that they are unconsciously pre-ordained by the children themselves, who alone can make a marriage happy or unhappy".

ఒకటి సత్యము. భారతీయ వివాహము న్యాయానురాగ బంధములకంటె సధకమైనదగుటచే విచ్ఛేదవిరహితము.[84]

కన్యయందు కోరదగిన లక్షణముల కొన్నిటిని మహర్షి వాత్స్యాయనుడు నిరూపించినాడు. వాటిని కళ్యాణమల్ల కొక్కొకులు వారి కాలమునకు అనుగుణ్యములుగ, నాటి అభిమానములతో పెంపొందినారు.

వరణయోగ్యయగు కన్యక లక్షణములను చెప్పు సందర్భమున నున్న వాత్స్యాయనుని సూత్రమున (౩. ౧. ౨) 'త్రివర్షాత్ప్రభృతి న్యూనవయసం' అను దానిని గమనింపవలసి ఉన్నది.[85] మిగిలిన లక్షణములన్నియు నన్ని

81 Psychological Factors in Marital Happiness—LEWIS TERMAN—page 474, Predicating Success and Failure in Marriage—E W. BURGESS and COTTRELL—page 47

82. Physiology of Sex—WALKER—page 53.

83. Happy Marriage—HIMES—page 77.

84. అయినప్పటికిని విచ్ఛేదమును గూర్చి కొన్ని స్మృతులు పలికినవి 'వివాదశీలీ, స్వయ మర్థ చోరిణీ, పరాభిభూ లాన్యవరాశీ భాషిణీ, ఆగ్రాశినీ చాన్య గృహప్రవేశని, భార్యాం త్యజేత్ పుత్రీ దశ ప్రసూతికామ్ (పరాశర స్మృతి), చతు స్రస్తు పరిత్యాజ్యా శిష్యగా గురుగాచయా, పతిఘ్నీతు విశేషేణ గిరజూలోపగతా చయా (వాశిష్ట స్మృతి), విధివత్ పరిగృహ్యాపి త్యజేత్కన్యాం విగర్హితామ్, వ్యాధితాం విప్రదుష్టావా ఛద్మనా చోపపాదితామ్,—భార్య భర్తను పరిత్యజించుటకు నష్టే మృతే ప్రవ్రజితే క్లీబేచ పతితే పతౌ పంచ స్వాపత్సు నారీణాం పతిరన్యో విధీయతే. (పరాశరము), భార్యను భర్త త్యజించినా విక్రయించినా భార్యాభర్త సంబంధము ఉండనే ఉంటుందని మనుస్మృతి.-, "న నిష్క్రయ విసర్గాభ్యాం భర్తుర్భార్యా విముచ్యతే" (9-46) ఇట్టివే 2-31, 3-24 పూర్వము ఒక స్త్రీని వివాహమాడినవాడు పరపూర్వాపతి, అన్యస్త్రీలలోలుడై భార్యను త్యజిస్తే వాడు స్త్రీజితుడును, పాపభాజనుడు—అతనికి యావజ్జీవమూ ఆశౌచ ముండునని భారతీయ ధర్మశాస్త్రము.

85. భార్యాభర్తల మధ్య ఉండే అంతర వని భారతీయుల నమ్మకము. శ 15 మొదలు 45 వరకును స్త్రీ ఏట వివాహము చేసుకొనిన

లమున పూర్ణాయుర్దాయము నొందు సంతానము కలుగు ్యని అనుసరించి స్త్రీ ఋతుధర్మం 12 ఏట ప్రారంభము. ాలు కావచ్చును. అందువలన యువకుడు 30 ఏట స్త్రీ 12 కు సంతృప్తికరముగను, సంతానవంతిముగను నొప్పునని

జాతులవారు సంగీకరించునవియే. ఇట పౌరుష దైవములను వరణద్వితయమును వాత్స్యాయనుడు పలికినాడు. 'తస్యాః వరణే మాతా పితరౌ సంబంధినశ్చ ప్రయతేరన్మిత్రాణిచ గృహీత వాక్యాని ఉభయ సంబద్ధాని' (౩. ౧. ౮) అను సూత్రమును బట్టి వరించునది నాయకుడొక్కడే కాదని తెలియుచున్నది.[86] 'నక్షత్రాఖ్యాం నదీనామ్నీం, వృక్ష నామ్నీంచ గర్హితాం, లకార రేఫోపేతాం చ వరణే పరివర్జయేత్' అనుసూత్రమున అశ్విని, రోహిణి ఇత్యాది నక్షత్రనామములను, గంగా యమునా కావేరి మొదలైన నదీ నామములు, మాలతీ కదంబ పారిజాత ప్రభృతి వృక్షలతా నామములుగల కన్యకలను వరింపరాదని వాత్స్యాయన మతము. దీనికిని మానసికవృత్తికిని కొంత సంబంధముండి యుండవలయును తదుపరి ఆయా దేశ లక్షణముల ననుసరించి వివాహము చేయవలసినదని 'దేశప్రవృత్తి సాత్మ్యాద్వా బ్రాహ్మ ప్రాజాపత్యార్ష దైవానామన్యతమేన వివాహేన శాస్త్రతః పరిణయేదితి వరణవిధానమ్' (౨. ౧. ౨౧) అని సూత్రీకరించి ఈ అధ్యాయము ముగించినాడు [87]

కన్యా విస్రంభణమున ఉపాయపూర్వకముగ నాయికను విశ్వసింప జేయుట నిరూపితమైనది. వివాహపూర్వ ప్రణయము భారత దేశమున లేకపోవుటవలన నీవిస్రంభణము కామశాస్త్రమున చెప్పవలసి వచ్చినని.[88]

భారతీయుల అభిప్రాయము (అష్టాంగ హృదయము - శరీరస్థానము) ఆధునిక వివాహగ్రంథకర్త పాశ్చాత్యలోకముల ఆర్థిక సాంఘికాది పరిస్థితుల ననుసరించి కన్యకకు 25 ఏటను, యువకుని కంటె కంటె కొలది సంవత్సరముల తరువాతను వివాహము యుక్తమనుచున్న (Griffith-Modern Marriage p 52) నేటి ఉత్తమ మధ్య తరగతి భారతీయులలో 16 మొదలు 24 సంవత్సరముల మధ్య వివాహములు జరుగుచున్నవి భార్యాభర్తల అంతరము సామాన్యముగ 5 మొదలు 15 వరకు నున్నది నేడు స్త్రీకి 18 సంవత్సరములు 25 సంవత్సరములు పురుషునకు వివాహయోగ్య కాలమని నిర్ణయింపవచ్చును. ఒక విద్వాంసు అభిప్రాయము అంతరమును గూర్చి ఆయన ఇట్లు వ్రాసినాడు "Ten Years of age may be put as the safe biologic "Buffer" between marital partners in view of the fact that senile changes take place earlier in Women than in men and that feminine charms is always the outstanding asset in the balance sheet of Nuptials"

86. History of Human Marriag. WESTERMARCK—'Marriage Consent'

87. ప్రపంచమునందలి వివాహసంస్థ ఒకనాడు జన్మించినది కాదనియును క్రమపరిణామమున నేటి రూపము వహించినదనియును తెలియుచున్నది (Marriage WESTERMARCK, Origin of Family—Angels) ప్రాచీన భారతమున నిట్టి సంప్రదాయము నుండి ఉండవలయును. వేద యుగమునుండి నేటివరకు నేర్పడిన వివాహవిధానములలో 8 విధములు ఆర్ష (Higher from of Purchase), బ్రాహ్మ్య (Religious), ప్రాజాపత్య (Sancotined by Law and Religion), దైవ (daughter given to a బుత్విక్కు Potentate) గాంధర్వము Mutual consent) పైశాచము, రాక్షసము, ఆసురము—ఇందు మొదటి నాలుగును ధార్మ్యములు, మిగిలినవి పు... ములు ...ములలో గాంధర్వము ప్రధానము (౩ ... ౨౯) వీనికి స్వయంవర బహుభర్తృత్వములను చేర్పవచ్చును. మహానిర్వాణ తంత్రము (...) వలన సంఘ వివాహములను ఒకరీతి శైవవివాహములు పురాతన భారతము నొప్పుచున్నట్లు తె... ది

88. కన్యావ్రణయము (Pre-Marital courtsh... జాతులలోను కొన్ని నాగరక జాతులలోను విశేషము. (HANNA and Ab... age Manual, IWAN BL...

కన్యావిస్రంభణ మెరుగని వారివలన జాతులు రోగగ్రస్తము లగుచున్నవి.[89] తదుపరి వచ్చు బాల్యోపక్రమ ఏకపురుషాభి యోగాద్యధ్యాయముల కన్యక బాహ్య ఆంతర రతిసుఖమునకు ఎట్టివానిని స్వీకరింపవలయునో మహర్షి నిరూపించినాడు. తదుపరివచ్చు వివాహాధ్యాయమున సప్తవిధ వివాహ స్వరూపమును తెల్పి అంతమున 'సుఖత్వా దబహుక్లేశా దపి చా వరణా దిహ అనురాగా దాత్మకత్వాచ్చ గాంధర్వ ప్రవరో మతః' [౩.౫.౮౦] అను గాంధర్వ వివాహ (Romantic marriage) ఆధిక్యతను నిరూపించినాడు

భార్యాధికరణము ఒక రీతిగ కన్యాసంప్రయుక్తమునకు పరిశిష్టము. 'భర్తాతు దేవతా స్త్రీణాం' అను న్యాయమున భార్య మెలగవలసినరీతిని గృహకర్తవ్యములను నిరూపించి "జ్ఞాతి కులస్యా నభిగమన మన్యత్ర వ్యసనోత్సవాభ్యాం [౪ ౧.౪౪] మొదలైన నీతులనెన్నిటినో వాత్స్యాయను డుపదేశించినాడు. ఈ ప్రకరణమున నాటి సాంఘిక స్థితియందు గృహిణి ఎట్టి ఉన్నతస్థితి ననుభవించునో తెలియగలదు. మనువు భార్యను గురించి చెప్పిన వాక్యములన్నియును సత్యములని వాత్స్యాయనుడు భంగ్యంతరముగ నిరూపించినట్లు వ్యక్తమగును [90] ఇందలి జ్యేష్ఠావృత్త ప్రకరణమున "జాడ్య దౌశ్శీల్య దౌర్భాగ్యే భ్యః ప్రజానుత్పత్తే రాభిక్ష్యేన దారికోత్పత్తే నాయక చాపలాద్వా సపత్న్యధిక వేదనమ్" [౪.౨.౧] అనుసూత్రమున బహుభార్యాత్వ కారణముల జెప్పినాడు.[91] సపత్నిక భార్యా

Sexual Life of our time, Physiology of Sex—Chapter IX 103—115 Night courtship ను గురించి City of the Saints, Burton--SPEARE-Dark Daughter-Rhys & Brynmore Jones—Welsh People pp 582-4 Burton Saints etc—' అనాగరిక జాతులలోని కన్యకా కామమునకు Ernest CRAWLEY-Mystic Rose 2 vols-నేటి అమెరికాలో వివాహమునకు పూర్వము 73% పురుషులు 63% స్త్రీలు వివాహమునకు పూర్వమే కామవ్యాపారము కలిగినట్లు టెర్మన్ పలికినాడు అతడు అమెరికానుగురించి "If this drop should continue at the avarage rate shown for those born since 1890, Virginity at Marriage will be close to the vanishing point for males born after 1930 and for females born after 1940" అని పలికినాడు. నేటికది సత్యము. కన్యాప్రణయమును గూర్చి ఎల్లిస్ మహాశయుడు (Psycholo?y of Sex vol III, pp-380-381 "In same countries it is said to be almost a universal practice for the women to have Sexual relationship before legal Marriage, Some times she marries the first man whom she tries! Same times she tries sevaral before finding the man who suits her"—ఇట్టి హాస్యాస్పదమైన వివాహ పూర్వ ప్రణయము భారతదేశమున నేనాడును లేదని చెప్పవచ్చును Health Disease in Relation to Marriage KAMINER—vol I (2) SENANCOUR—Dil Amour vol III p 57, (3) W STEKEL Frigid' in Women vol I (4) KRAFT Ebbing—Psychopathia Sexualis, Sex Fri' ship & Marriage—BARNES cap. X (Allen UNWIN)

89. WALKER—Physiology of Sex—Chap—VIII-Strange Customs of co' & Marriage W J FIELDING chap XVII etc

90. మనుస్మృతి XI—26-29, III—60. విధాన

91. ప్రపంచ వివాహ చరిత్ర కారుడు వెస్టర్ మార్కు (1) జనసంఖ్య (2) స్త్రీపురుష గ్రపత్తులలో మున శారీరక Physical) ఉద్వేగ (Emotional) వైజ్ఞానిక (Intellectual) ...లలో సామ్యత ...పుట (3) స్త్రీ, ఋతుధర్మము, గర్భధారణము, దీర్ఘవ్యాధి కారణము

లక్షణముల చెప్పిన తరువాత పునర్భూవును పేర్కొని ఆమెకు ప్రథమ గౌరవము లేదని యున్నూ, అందలి అక్షతయోని [అగర్భాధాన] క్షతయోని [గర్భాధాన] అనుభేదము లున్నవనియును చెప్పినాడు ఇట పునర్భూ నిర్వచనమున గోనర్దీయ, బాభ్రవ్య మతభేదములు నిరూపితములైనవి బాభ్రవ్యుని పునర్భూవు పునర్భూవు కాదని కామసూత్ర వ్యాఖ్యాత 'యాతు పునః పునస్త్రిప్రాప్త మత్సపావేశ్యా విశేషే అంతర్భూతా' అని కొట్టివేసి వేశ్యా విశేషముగ పరిగణించినాడు. పునర్భూప్రకరణమున కొన్ని సూత్రములలో [౯౯౬-౧౦౦౨] ఆమెకు వేశ్యకంటె ఉన్నత స్థానము నిచ్చి దాను ఉపపత్ని (Secondary Wife) గ మహర్షి పరిగణించినాడు. దుర్భగా ప్రకరణమున సపత్నీ బాధనొందు స్త్రీ తప్పించుకొని నాయకానురాగమును పొందురీతిని అతడు విశదీకరించినాడు. అంతఃపురికా ప్రకరణమున అంతఃపురస్త్రీల విషయమున రాజును, జానపదులన భార్య లేరీతి వశమొనర్చుకొన వలయునో చెప్పినాడు. భార్యాధికరణ ఫలశ్రుతిగ మహర్షి పలిత "యువతిశ్చ జితక్రోధా యథా శాస్త్ర ప్రవర్తినీ కరోతి వశ్యం భర్తారం సపత్నీ శ్చాధితిష్ఠతి' అనుమాట సత్యముగ విజ్ఞానప్రముదముగ నీయధికరణమును అయన చేకూర్చినాడు,

వేశ్యవల్ల కేవలము కామము మాత్రమే లభించి పరదారల వలన అర్థకామములు లభించుటచే వైశికముకంటె పారదారికాధికరణమును తదుపరి ముఖ్యముగ మహర్షి పలికెనాడు అందును ముందు స్త్రీపురుష శీలావస్థాపన మొనర్చి భారతీయుల పావిత్ర్య లక్షణములను ద్యోతక మొనర్చినాడు [92] పరదారల పొందవలసిన నాయకునకును, నాయకుని పొందుగోరు పరదారకును పరస్పరము స్త్రీపురుష శీలావస్థాన శక్తు లత్యావసర మగుటయే ఈఅధ్యాయమును చెప్పుటకు మూలకారణము. ఇందు మదనావస్థ ఉత్పత్తి మొదలు ప్రాణాంతము వరకు పదిదశలని ప్రాచీనమతమును పేర్కొనినాడు. [౫.౧.౫] [93] స్త్రీలు సర్వసాధారణముగ వ్యావర్తనమును పొందుటకుగల కారణములను చెప్ప

(దక్షిణత్వము) బహునాయికత్వాపేక్ష (Polygomous Nature) నవ్యతాప్రియత్వము (4) సంతానము ఆస్తిపాస్తులు బహుభార్యాత్వమునకు కారణములని చెప్పినాడు. చూడు. ఆంధ్ర వారపత్రిక — 'నా బహుభార్యాత్వము — బహుభర్తృత్వము' (27-4-48)

92 శీలమును గూర్చి ప్రపంచములోని అనేక దేశముల భిన్నభిన్నములైన అభిప్రాయము లున్నవి పతి ప్రదక్షిణార్థము వివిధజాతులు వివిధమార్గముల ననుసరించినారు — W J Fielding—Strange customs of courtship & Marriage pp 134-155, MEHTA Scientific curiosities of Love, Life and Marriage pp 263-256 The battle of venus—HAAG, అనాగరిక జాతులలో కనుపించు కన్యాత్వమును దోషపరిహారము (Defloration sceintific curiosities of Love Life and Marriage page 141, 142) చేయుటగమున లేదని విస్పష్టము.

93. అలంకార శాస్త్రవేత్తలు దశావస్థలను చర్చించి 'మరణము' కాదు మరణయత్నము పదియవ అవస్థ అని చెప్పినారు ప్రతాపరుద్రీయమున ప్రలాపము, సంజ్వరము అను మరి రెండు అవస్థలను అధికముగ చెప్పినాడు భావప్రకాశమున శారదాతనయుడు ఈ దశావస్థలకు భిన్నముగ 'దశధా మన్మథావస్థా భవేద్ద్వాదశ ధాఽపివా, ఇచ్ఛోత్కంఠాభిలాషశ్చ చింతా స్మృతి గుణస్తుతీ, ఉద్వేగో ధః ప్రలాపస్య ఉన్మాదో వ్యాధిరేవచ, జాడ్యం మరణ మిత్యేతే ద్వాదశ కీర్త్యతే బుధైః' అని పలికెను. (కావ్యాలంకార సంగ్రహము సంపాదకుడు సన్నిధానం సూర్యనారాయణశాస్త్రి పుట ౩౯౬)

(గీ ౧.౧౭.౪౨) స్థాలీపులాక న్యాయమున చెప్పినానుగాని ఇంకను నిట్టి వనేకము లున్నవనినాడు [94] పరదారలయెడ సంసిద్ధతగల పురుషుల నెన్ని, తదుపరి కామసూత్రకర్త అభియోగ విధానములను, పరిచయ కారణములను, బాహ్యాభ్యంతర పరిచయ లక్షణములను చెప్పినాడు. భావపరీక్షాధ్యాయమున దూతీకర్మమూలమున అభియోగము నెరపుట నిరూపితమైనది. దూతీకర్మాధ్యాయమున దూతీలక్షణ మున్నది వాత్స్యాయనుడు 'దర్శితేంగి తాకారాంతు ప్రవిరళ దర్శనా మపూర్వాంచ దూత్యోప స్పర్శయేత్ [౫.౫.౧]' అను వాక్యమున దూతి ఉపయోగమును జెప్పె 1. నిసృష్టార్థ 2. పరిమితార్థ 3. పత్రహారి[95] అనుదూతికల విభేదమును పలికినాడు. భార్యాదూతిత్వ మిందు గమనింప దగినది. ఈమె ఎందు నిమిత్తము దూత్యమొనర్చు చున్నదో ఎరుగని ముగ్ధరాలు, మూఢదూతిక.

తదుపరి అధ్యాయము ఈశ్వరకామితము. ఇందు ప్రభువుల పరదారాభిగమనము నిరూపితము. 'న త్వేవం పరభవన మీశ్వర ప్రవిశేత్' [౫.౫.౨౯] అని వాత్స్యాయ నాభిమతమును నిర్దేశించినాడు. తదుపరివచ్చు అంతఃపురికా ప్రకరణమున నీసూత్రమును సమన్వయమొనర్చి వీరికిని పరభవన ప్రవేశము పనికిరాదనినాడు. ఇందలి రెండవ మూడవసూత్రమున అంతఃపురికలు అపద్రవ్యముల మూలమునగాని అవ్యక్త లింగముల మూలమునగాని, లేక పురుష ప్రతిమల మూలమునగాని అభిలాషము తీర్చుకొన వలెనని చెప్పెనాడు. [౬,౬ ౨-౪][96] ఈ ప్రకరణమున చెప్పిన

94. FAUSBOLL—Jatakas vol V 448, Kuntala Jalaka p 536

95. ప్రాచీన భారతీయుల ప్రణయలేఖలు చిత్రలిపిలోను, సంజ్ఞలలోను వ్రాసుకొనెడివారు. పత్రి పుష్పాదికములను అందుల కుపయోగించుకొనుట కావ్య నాటకాదులవలన తెలియుచున్నది. చక్షుగోచరము గాని రీతిగ గుమ్మపాలతోగాని, పటిక నీటితోగాని వ్రాయుట గోనునులవలె (Ars Amatoria B III 625-29) భారతీయు లెరిగినట్లు లేదు.

96. కామసూత్రములను పరిశీలించినపుడు హస్తినీ జాతిస్త్రీలు అపద్రవ్య ప్రియులని తెలియుచున్నది. నష్టరాగ ప్రత్యానయనాద్యధ్యాయమున అపద్రవ్యములను వృష్యయోగములుగ మహర్షి పలికి యున్నాడు. మంద ధృష్టములగు నష్టములను నష్టరాగలకు సంబాధకము నుపదుగ్గన మొనర్చి 'అపద్రవ్యాణి యోజయేత్' (౭. 3. 3) అని చెప్పినాడు. 'తామ్ర సువర్ణరజత తామ్ర కాలాయస గజదంతగవల (కొమ్ము) ద్రవ్యమయాని' (౭ ౨ ౫) అని, పలికి త్రాపుషాణి సైసకానిచ మృదూని శీత వీర్యాని వృష్యాని కర్మణిచ దృష్టాని భవంతీతి బాభ్రవీయాః యోగాః (౭ ౨. ౬) అని బాభ్రవీయుల సీసక త్రాపుసక అపద్రవ్యములను చెప్పి 'దారుమయాణి సామ్యతశ్చేతి వాత్స్యాయనః' అని దారుమయ అపద్రవ్యములను సామ్యమునుబట్టి యోజన చేయదగును అని నిజాభిప్రాయమును వెల్లడించినాడు. ఇందలి కర్కశ పర్యంత, బహుళ సంఘటి, చూడక, ఏకచూడక, కంచుక, జాలకాది భేదములను చెప్పినాడు. వాటి ప్రయోగ వి... మును నిరూపించినాడు. (౭. ౨. ౧౪) అనేక అనాగరక జాతులలో నష్టరాగలయిన వృద్ధస్త్రీ... గసాపనారము అపద్రవ్యముల నుపయోగించుట నేటికిని అలవాటు. ఇట్టివానిలో పురుష వి... ను పోలిన కృత్రిమ లింగము (Artificial Phallus—DILDO—) ఒకటి. ఇగి స్వజ... గు (Tribades) స్త్రీలు పాశ్చాత్యదేశములందు విరివిగ నుపయోగింతురు. వాడు దీని ...eur, Bijou Indiscret, Gaude Mihi, Penis Succda Neus ఇత్యాది నామ... వహరింతురు. ఈ అపద్రవ్యములు అన్ని దేశములందును అతిప్రాచీన కాలమునుండి ఉన్న... దేశమున ఇవి మధ్యకాలములోనే విశేష ప్రాచుర్యము వహించినట్లు బ్రాంటోమ్

స్వైరేవ పుత్రై రంతః పురాణి కామచారైరననీవర్జ ముపయుజ్యంతే వైదర్భి కాణాం [౫.౬.౩౬] అనుసూత్రము వలన నాత్మబంధు ప్రణయము (INCEST)[97] అంతః పురస్త్రీల కున్నట్లు తెలియుచున్నది. ఇట స్త్రీవినాశ కారణములను 'అతిగోష్ఠీ నిరంకుశతా భర్తు స్వైరతా పురుషైస్సహ నియంత్రణతా ప్రవాసేవస్థానం విదేశే నివాసః స్వవృత్త్యుపఘాతః స్వైరిణీ సంసర్గః పత్యురీర్ష్యాళుతా చేతి స్త్రీణాం వినాశ కారణాని [౫.౬.౪౯] అను సూత్రమున పలికినాడు [98]

అతి ప్రాచీన కాలముననే భారతదేశమున నన్యదేశములందువలె పణ్యావృత్తి (వేశ్యావృత్తి) ఏర్పడినది. ఇందు ఉత్తములు గణికలు. అత్యుత్తమ నాగరికత వ్యాపించిన ఆకాల ముల నాగరకులు భార్యలలో లుప్తమగు భోగమును భోగస్త్రీలయందు (Femmes De joie) పొందెడివారు. అందువలన సాంఘిక వ్యవస్థలో వారి కున్నత స్థానము ప్రాపించినది. అందువలననే గణికకళా ప్రావీణ్యలక్షమున విద్యాసముద్దేశాధ్యాయమున వాత్స్యాయనుడు నిరూపించినాడు. వీరికి సంబంధించిన కామమును ఆయన వైశికమున నిరూపించినాడు. కొందరు మహర్షి భార్యాధికరణమును వదలి కేవలము పారదారికమునకు విశేష ప్రాధాన్య మిచ్చినారు. కళ్యాణమల్లుడు వేశ్యాప్రకరణమును వదలినాడు. కొందరు శాస్త్రకారులు కేవలము వేశ్యయే నాయిక యైనట్లు గ్రంథరచన మొనర్చినారు.

ఇందు వేశ్యకు గమ్యుల కేవలార్థులు ప్రీతియశోర్థులని ద్వివిధములుగ రూపించి వాని అంతర్విభేదములను నిరూపించి, సహాయుల

మహాశయుని 'Lives of Fair and Gallent Women' అను గ్రంథమువలన తెలియుచున్నది. ప్రాచీన గ్రీసుదేశమున వీని యుపయోగ మున్నట్లు ఎరిస్టాఫానిస్ 'Lysistrata' వలన తెలియవచ్చుచున్నది బాబలోనియా శిల్పములందు స్త్రీలు ఇట్టివాని హస్తమునం దుంచుకొన్నట్లు ప్రతిమలు బహుళముగ కనిపించును. వీనికి ప్రాచీన గ్రీకులు Olibos అని నామకరణ మొనర్చిరి స్త్రీల జాత్యజీవితము (Sexual Life of Women) అను గ్రంథమున కిస్చ్ మహాశయుడు ఇట్టివానిలో అతి దీర్ఘములైన వానిని (వాత్స్యాయన మహర్షి సంఘాటీ వంటిది) వాన్ మస్చకా చూచినట్లు చెప్పుచున్నాడు. ఇట్టి కృత్రిమలింగములలో కపి పాలుపోసి యోని రంధ్రముద్వార లోపలికంపి శుక్రస్యందనము కలుగునట్లొనర్తురని అతని అభిప్రాయము. ఇట్టిదే 'కృత్రిమయోని' (Mannikin) ను పురుషులుపయోగింతురు.

ఈ సూత్రముల ననుసరించి స్వీయలింగ ప్రణయము, (Autoeroticism) అపద్రవ్య (Olibos) ప్రణయము ప్రాచీన భారతీయులు ఎరిగినట్లు తెలియుచున్నది ఇది అభావమున స్వజాతి ప్రణయము గాని పాశ్చాత్యలోకములోని స్వతఃసిద్ధ స్వజాతి ప్రణయము (Hemo-Sexuality) కాదు.

97· Chapter VII—INCEST, Physical Love in the Family R J Mehta-Scientific Curiosities of Sex Life pp 60-67 కాని ఇది పురాతన ఇరాను ఈజిప్టు రాజవంశములలోని వైవాహిక సంబంధమైన స్వీయబంధు ప్రణయము వంటిది కాదు ఇది వ ... నకము. 'తథా ప్రతిశేభి రేవ జ్ఞాతి సంబంధిభి ర్నాన్యై రుపయుజ్యంతే స్సైరాజ కానాం' ... స్యమున నిట్టి స్వబంధు ప్రణయము జ్ఞాతుల మూలమున జరుగునని మహర్షి పలికినాడు. ఈప్రక ... గరక్షితము ఒకే ప్రయోజనము కలిగినది.

98. ఆధునిక వ్యభిచారమునకు కారణములకు: (Encyclopaedia Brittan ... XII (Seventh Edn.) page 464.

చెప్పి. ఆమె కగమ్ములను వివరించి, గోష్ఠీ ఉపావర్తనాదిక్రియా స్వరూపమును వెల్లడించినాడు. వారికి కాంతానువృత్త విధానమును, కాంతాను వృత్తమున, ప్రియాస్వీకరణము, అర్థాగమోపాయాద్యధ్యాయమున అర్థస్వీకరణ విధానమును చెప్పినాడు. తదుపరి విశీర్ణ ప్రీతిసంధానా ధ్యాయమున విశీర్ణ నాయకుని పొందు విధానమును చెప్పినాడు. లాభవిశేషాద్యధ్యాయమున గణిక, రూపజీవ, కుంభదాసీలు వారి లాభములనెట్లు ఉపయోగింపవలయునో శాసించినాడు. తదుపరి అర్థానర్థానుబంధ సంశయ విచారాధ్యాయము వైశికము చివర అధ్యాయము ఇందు విటులనేకులు విశ్వాసముగలిగి గోష్ఠీ పరిగ్రహముగ పొందిన వేశ్య ద్రవ్యార్జన మొనర్పవలసిన రీతిని నిరూపించినాడు. అంతమున 'కుంభదాసీ, పరిచారికా కులటా, స్వైరిణీ, నటీ, శిల్పకారికా. ప్రకాశ వినష్టా రూపాజీవా గణికా చేతి వేశ్యా విశేషాః' [౭.౬.౫౭] అని అందలి విభేదములను నిరూపించి వేశ్యలు అర్థప్రయోజనలుగాని, రతిప్రయోజనలు గారని నిశ్చయించినాడు.[99] పణ్యాజీవనము ఒకనాడు వచ్చినదికాదు. వివాహవిచ్ఛేదకమును కాదు. దీనిని గూర్చి ఎల్లిస్ మహాశయుడు "The History of the rise and development of prostitution enables us to see that prostitution is not an accident of our Marriage system, but an essential constituent which appears with its other concurrently essential constituents" అని చెప్పియున్నాడు. ఇట్టి దృష్టి వాత్స్యాయనాది ప్రాచీన కామశాస్త్రవేత్తల కున్నట్లు గోచరింపదు. కాంతానువృత్తాద్యధ్యాయమున పణ్యస్త్రీల కామలక్షణములను గూర్చి ప్రశ్నించుకొని మహర్షి 'సూక్ష్మత్వా దతి లోభాశ్చ ప్రకృత్యాజ్ఞానత స్తథా, కామలక్ష్మతు దుర్జ్ఞానం స్త్రీణాం తద్భావితై రపి' ఇత్యాదిగ పలికినాడు. కాని నేటి జాతిశాస్త్రవేత్తలు (Sexologists) మానసిక శాస్త్రవేత్తలు పణ్యస్త్రీ కామమునుగూర్చి 'It is not from any innate wish of their own, but from necessity that most women enter this profession, indeed, psychological investigation has shown that, far from being over sexed, the majority of prostitutes are under-sexed. many of them are even homosexual, with no feeling whatever for men' (100) అని చెప్పుచున్నారు.

ఔపనిషదికము తరువాతి అధికరణము. స్త్రీపురుష సుఖానుభూతి కేవల మానసికమే కాదు, శారీరకమును ఇందు తన్మూలమున శారీరకలోపముల తీర్చుటకై వశీకరణ, వృష్య

99. వాత్స్యాయనుడు వర్ణించిన గణికలు పురాతన గ్రీసుదేశములోని Heterai వంటివారు. ఈ మహానుభావుని మతమున వేశ్య కేవలము అర్థప్రయోజన, కృత్రిమ ప్రణయ. పాశ్చాత్య దేశమునందలి పురాతన దేవాలయ దాసీత్వము పణ్యవృత్తిలో నొకజాతిది. "Their prostitute fulfils a social mission; She is the guardian of virginal Modesty, the channel to carry of adulterous desire the protector of matrons who few late maternity," it is her part to act as the shield to the female" అన్న ఒక సాంఘిక శాస్త్రవేత్తనుబట్టి ఈ స్త్రీ నిజవృత్తి మూలమున భంగ్యతరముగా నెట్టి మాహోన్నతసేవ స్వజాతి కొనర్చునో గమనింపదగినది. అందుమూలమున పణ్యవృత్తి ఉండతగినదనిగాని, వలెననిగాని కాదు.

100. Physiology of Sex—WALKER—page 144

యోగ, వాజీకరణ(101) వర్ధనాది యోగములు చెప్పినాడు. 'పురుషునికి విస్పృష్టి త్వరితముగ కలుగకుండుటకు వాత్స్యాయన కొక్కోకులు(102) బుద్ధిని బహుధా ప్రసరింప జేయుట అవసరమనినారు. ఇందలి సుభగంకరణాధ్యాయమున వేశ్యావివాహ స్వరూపమును విశదీకరించినాడు [౭ ౧.౧౩–౨౩]. రంగోపజీవులైనవారు నృత్యగీతాదులందు తోడ్పడు వారికే కన్యక నీయవలయునని నియమించి ప్రాచీన భారత కళాకర్మ రక్షణకు మహర్షి శాస్త్రమైనాడు. ఇందలి నష్టరాగ ప్రత్యానయనాధ్యాయమున లింగవేధను గూర్చిన సూత్రము గమనింప దగినది. [౭.౧.౧౯] బహుపాదకాది మూలములను నూరి పిల్లనగ్రోవికి పట్టించిన తరువాత వాయించినచో నాథునికి స్త్రీలు వశ్యులగుదురనుట నమ్మతగినదేనా? ఇతర శాస్త్రగ్రంథము లందున్న వశీకరణాదిక మంత్రములు వాత్స్యాయనమున లేవు.

మహర్షి వాత్స్యాయనుడు కేవలము నాయికా నాయక కామమును వర్ణించినాడు

101. మహర్షి వాత్స్యాయనుడు ఈఅధ్యాయమున 'దాక్షిణాత్యానాం లింగస్య కర్ణయో రివ వ్యధనం బాలస్య' [౭.౨.౧౬] అను సూత్రమున లింగవేధనుగూర్చి చెప్పిఉన్నాడు. ఇట్టి కథ నేటికిని కొన్ని అనాగరక జాతులందు కనిపించుచున్నది. లింగవేధ జరిగిన తరువాత అందు లోహ, వాంశిక, కాష్ఠ, అస్థి మొదలైనవానితో నొనర్చిన పుడకలనుంతురు. డైక్ జాతివారును, మరికొందరును ఉపయోగించు నిట్టి వేధ సంబంధమైన అపద్రవ్యములను గురించి రైలీస్కాట్టు ఇట్లు వ్రాసినాడు. "Analagous methods are in use among other native races, such as metal rings in which feathers are inserted collars made of bistles for fastering round the conna Glands etc In some tribes small sharp stones or bits of metal are inperted under the skin of the glaws" అని ఇండోనీషియునులలోను, ఉత్తర సెలిబి జాతులలోను నేటికి ఇట్టి ఆచార మున్నదట! చైనాజాతివారు అపద్రవ్యముగ ఈకలను చుట్టి వెండిపూత పోసిన గొట్టము నుపయోగింతురట నేటి ఐరోపా, దక్షిణఅమెరికా, తూర్పుఇండియా దీవులందు వేశ్యావాటికలలో ఉపయోగార్థము అపద్రవ్యములను బహిరంగముగా నమ్ముదురని తెలియుచున్నది అది రబ్బరుతో తయారైనవి. చైనా జపాను దేశములందు భోగ స్త్రీలు రిన్నోటమా అను రెండు బంతులను గుహ్యస్థానమునం దుంచుకొని వీని కదలిక మూలమున [illegible]కాధిక్యతను పొందుదు[illegible]ట బాకమాంట్ వ్రాతల ననుసరించి క్రీ శ. ౧౦ శతాబ్దమునాటి ఫ్రెంచి స్త్రీలు ఇట్టి కందుకముల రాగవర్ధకములుగ నుపయోగించినట్లు తెలియుచున్నది. వీనికి వాడిడిన నామము POMMES D AMOUR అపద్రవ్యములలో శృంగార కింకిణుల (Bells of eroticism) నిట చెప్పవలసిఉన్నది. మానవజాత్య సంబంధము (The sexua l relations of mankind) అను గ్రంథమున మాంటిగజ్జ వీనిని గురించి ఇట్లు వ్రాసి ఉన్నాడు. 'I was amazed to find a custom in this country which is both lascivious and Ridiculous.... The women holds great store with them for when they are swen into the skin of the man's member they causes a swelling of tremulous length of the entire genital parts. Hence they claim their males have greater endurance and give them far greater pleasure . The men decorated in this fashion are held in high esteem by the women, and, when they walk through the streets believe it to be a mark of honour if the tinkling of the bells is heard' పురాతన భారతీయ స్త్రీల కింకిణీ ధారణ మెందుల కుద్దేశితమైనదో దీని[illegible] తెగ మనకర్థము కాగలదు. శృంగార కలస్వనములకు గల సన్నిహిత సంబంధమే అందు కారణము.

102. రతిరహస్యము — V 3.4 అనంగరంగకర్త వాజీకరణ వశీకరణాదులతోపాటు యోని [illegible] (Uterus Toilet)ను గురించియు విపులముగ వ్రాసినాడు.

గాని పాశ్చాత్యలోకముల విరివిగను, ప్రాచ్యలోకముల కొలదిగను పొడకట్టు కామోన్మాదములైన అసహజ ప్రణయములను (Abnormalities) స్పృశింపలేదు. కొన్ని తావుల స్వీయజాతి ప్రణయము (Uni sexual love) నుద్ఘాటించినను విశేషముగ నందు పుంభావరూపత అనుగుణమున్నది.(103) ఇందలి Tribadism, Gyandry (పోటూరతము) మొదలగు గుణము లచ్చటచ్చట పొడకట్టుక పోలేదు. పశుపక్షిప్రణయము (Zoo Philia or Beastiality) మందునకైన లేదు. కాని ప్రాచీన దేవాలయ శిల్పముల వీనివిభేదములు క్వచిత్తుగ కాననగును. (Podophilia) బాలప్రణయము మచ్చునకైనలేదు. Sodomy కనుపింపదు. అష్టవిధ వివాహములలోగాని అన్యత్రగాని దూషణము (Rape) కొన్ని జాతులవలె నెట్టిహీనులకైన వివాహవిధానముగ నామహానుభావుడు పరిగణింపలేదు. వీనినిబట్టి మహర్షి దృక్పథము కామతంత్రమును జాత్యభ్యుదమున కనుగుణ్యముగ నిబద్ధించుటగాని అన్యముకాదు. ఈమహాశాస్త్రగ్రంధరచనము మూలమున మహర్షి భారతదేశమునకు నాటిసాంఘిక వ్యవస్థను గ్రహించుట కత్యుత్త మాధారగ్రంథమును సృజించి మహోపకార మొనర్చినాడు. ఈశాస్త్రగ్రంథయ వలన నానాటి సాంఘిక నాగరికత, జీవన విధానము, వర్ణవ్యవస్థ, విద్యావైదుష్యములు, క్రీడాదికములు, దేశసౌభాగ్య సంపదలు విస్పష్టముగ వెల్లడియగుచున్నవి.

ఓకానొక ఆధునిక జాతిశాస్త్రజ్ఞుడు గ్రంథాంతమున ఫలశ్రుతిగ "The Question of sex — with the racial questions that rest on it — stands before the coming generations as the chief problem for solution. Sex lies at the root of life, and we can never learn to reverence life until we know how to understand sex" అని పలికినాడు. మహర్షి వాత్స్యాయనుడు బాభ్రవ్యాది మతములను గురువులవద్ద పఠించి తెలిసికొని స్వబుద్ధిని తరచిచూచి యథావిధిగా ఈకామసూత్రముల రచించి శాస్త్రప్రయోజనమును పైజాతి శాస్త్రజ్ఞునికంటె నత్యున్నతస్థాయి నందుకొని ఇట్లు పలికినాడు.

> "తదేత ద్బ్రహ్మ చర్యేణ పరేణ చ సమాధినా
> విహితం లోక యాత్రార్థం నరాగోర్థోస్య సంవిధిః
> రక్ష న్ధర్మార్థ కామానాం స్థితా స్వాలోకవర్తనీం
> అస్య శాస్త్రస్య తత్వజ్ఞో భవత్యేవ జితేంద్రియః"

103. MEHATA — Scientific curiosities — Chapter VI; page 86.

లీలావతీకావ్యము*

డా॥ ఏ. యస్. ఉపాధ్యే ఎం. ఏ., డి. లిట్.

(లీలావఈ (సంస్కృతమున లీలావతీ) అను నీగ్రంథము మహారాష్ట్రీప్రాకృతమున వ్రాయబడిన శృంగారకావ్యము. ఇందు 1800 అనుష్టుప్ శ్లోకములు కలవు. ఇందు అశ్వాసాది విభజన లేదు. ఆదినుండి అంతమువరకును కావ్యమంతయు ఒకే ఖండము. ఇందలి ఇతివృత్తము సాతవాహనుడను రాజుయొక్కయు, సింహళద్వీపరాజపుత్రికయగు లీలావతి యొక్కయు ప్రేమగాథ. ఇందలి ప్రధాన ఘట్టము సప్తగోదావరీతీరమున భీమేశ్వర క్షేత్రమున స్థాపింపబడినది.

ఇతరగ్రంథములలో ఉదహరింపబడిన కొన్ని శ్లోకములనుండియే చిరకాల మీలీలావతీకావ్యము తెలియనయి యుండినది. ఇటీవల జైసల్మీర్, పట్టన్, బికనీరులలోని గ్రంథాలయములలో ఈకావ్యముయొక్క ప్రతులు దొరకినవి. జైసల్మీర్ ప్రతి సంవత్ 1265 (క్రీ. శ. 1208) నాటిది. పట్టన్ ప్రతి ఇంతకంటెను అర్వాచీనము. ఈరెండుప్రతులయందును గల ప్రాకృతమూలమున కొన్నివ్యత్యాసము లున్నవి. బికనీరుప్రతి సంవత్ 1461 (క్రీ. శ 1404) నాటిది. దీనిలో ప్రాకృత మూలముతోపాటు సంస్కృత వ్యాఖ్య యు కలదు. 1926 భారతిలో శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు తమవద్ద మలబారులో దొరకిన లీలావతీ ప్రతియొకటి కలదని వ్రాసినారు. దీనిని నేను చూడలేదు. తక్కిన మూడు ప్రతులనుబట్టి నేనొక పాఠమును సంకలనము చేసి ముద్రించుచున్నాను.

ఈలీలావతీ కావ్యకర్త కుతూహలుడను బ్రాహ్మణకవి. అతడు వేదవేదాంగవిదుడగు భూషణభట్టు కుమారుడు, అధీతవేదత్రయుడును నిరతాగ్నిహోత్రియునగు బహులాదిత్యుని పౌత్రుడు. ఒకనాడు వెన్నెలరాత్రి బహులాదిత్యుడును అతనిభార్య సావిత్రియు తను సౌధోపరిభాగమున కూర్చొని యుండగ సావిత్రి వినోదార్థము ప్రాకృతభాషలో నొక దివ్యమానుషీకథను చెప్పుమని భర్తను కోరెను. అంతట బహులాదిత్యుడీలీలావతీ కథను చెప్పెను.

ఈజంబూద్వీపమున సకలసంపత్సమేతమగు అశ్మకరాజ్య ముండెను. దానికి ప్రతిష్ఠానపురము రాజధాని. అది గోదావరీతీరమునం దుండెను దానికి సద్గుణశోభితుడును, కవివత్సలుడునగు సాతవాహనుడు పాలకుడుగ నుండెను. ఒకనాడు సాతవాహనుడు కొలువు దీర్చి యుండి చంద్రలేఖయను గణిక లావణ్యము నభినందించుచు నామె యంగరాగము నెవరు తీర్చిన వారెవరని ప్రశ్నించెను. ఆమెయు ముందు ఆమహారాజు చిత్రము నొక పత్రమున వ్రాసిన చిత్రకారుడే సింహళద్వీపమునుండి తిరిగివచ్చి, తనయింట విడిసి, తన నలంకరించెనని చెప్పెను. అంతట నొక మంత్రి ఆచిత్రకారుడు సింహళరాజు పంపిన గూఢ

* ఆంగ్లమునకు అనువాదము — సంపాదకుడు.

చారి అగునేమో అని సూచించెను. శాతవాహనుడు దానికి బదులుగ తన సేనాని విజయానందుడును, మంత్రి పొట్టిసుడును సముద్ర తీరమును చేరిరనియు, ఆవలియొడ్డున సింహళ రాజును యుద్ధసన్నద్ధుడగుచుండెననియు చారులు వార్త తెచ్చిరని చెప్పి కొలువు ముగించి అంతఃపురమున కేగెను. మహారాజు భోజనాదికములను నిర్వర్తించుకొని విశ్రమించియుండగ విజయానందుడు వచ్చి అతనిని దర్శించి తనవృత్తాంతము వినిపించెను.

విజయానందుడు ససైన్యుడై మలయ పాండ్యపాలకులను జయించి దక్షిణసముద్ర తీరమును చేరి, సింహళద్వీపముపై దండెత్తుటకు సన్నాహములు చేయుచుండెను. అంతట మంత్రి పొట్టిసుడు సింహళరాజగు శీలమేఘుడు మిక్కిలి బలవంతుడనియు, ముందుగ దూత నొకనిని బంపి యతనితో సామముగనే వ్యవహారము నడపుట యుక్తమనియు, ఆరాజు అసమానసౌందర్యవతియగు తన కుమార్తె లీలావతిని శాతవాహనమహారాజున కిచ్చి వివాహము చేయుట కంగీకరించినచో ఎల్లరకును శ్రేయస్కరమనియు సూచించెను. ఈసూచన నంగీకరించి విజయానందుడు తానే స్వయముగ సింహళమున కేగ నిశ్చయించెను. అతడెక్కిన నౌక సముద్రమధ్యమున నుండగ నొక తుపాను చెలరేగి దానిని దూరమున నున్న గోదావరీముఖద్వారమువద్దకు విసిరివేసెను. అచ్చట నాపడవ ఒకరాతికి తగిలి పగిలిపోయెను. ఎట్లో విజయానందుడు తీరమును చేరగలిగెను. అచ్చటనుండి యొక అరణ్యముగుండా పోయి అతడు సప్తగోదావరీ భీమమును చేరెను. అచ్చట గోదావరిలో స్నానము చేసి, ఈశ్వరుని దర్శించి, ప్రక్క నున్న మఠమున నొక పాశుపతయతివద్ద విశ్రమించెను. సాయంకాలమగుటతోడనే అచటి వనమున భీషణాననుడను రాక్షసుడు రాత్రులు పర్యటించుననియు, క్రొత్తవారి కతనివలన ప్రమాదము కలుగుననియు, అందువలన అనతి దూరముననే మహానుమతియను యక్షయువతియు, ఋషిపుత్రికయగు కువలయావలియను యువతియు నివసించు నొక యాశ్రమమున రాత్రిగడపుట శ్రేయస్కరమనియు చెప్పి ఆయతి విజయానందుని ఆయాశ్రమమున విడచెను. ఆయువతుల పరిచయము కలిగిన తర్వాత విజయానందుడు వారి వృత్తాంతము నిట్లు తెలిసికొనెను.

మహానుమతి వృత్తాంతము

మేరుపర్వతదక్షిణసానువులమీద సులసా అను నగర ముండెను. అందు హంసయను విద్యాధరరాజు పద్మయను భార్యతోను, వసంతశ్రీ శారదశ్రీలను పుత్రికలతోను నివసించుచుండెను. ఒకనాడు శివునియెదుట వీణ వాయించి తిరిగి వచ్చుచు దారిలో నాట్యము చేయుచున్న గణపతిని చూచిరి. శారదశ్రీ అతనిని పరిహాసము చేసెను. కుపితుడై గణపతి ఆమెను నీచయోనిజవు కమ్మని శపించెను. ఆమెచే ప్రార్థితుడై గణేశు డామె కొంతకాలము మనుష్యస్త్రీగనుండి తిరిగి స్వస్వరూపము నందుననియు, వసంతశ్రీకి కోరినభర్త లభించుననియు అనుగ్రహించెను. కొంతకాలమునకు పిమ్మట వసంతశ్రీ కుబేరుని పుత్రుడగు నలకూబరుని పతిగ కోరెను. ఇద్దరి తల్లిదండ్రులు నంగీకరించి వారికి వివాహము చేసిరి.

ఈదంపతులకు మహానుమతి పుట్టెను. ఒక నాడు మహానుమతి మలయపర్వతమున కేగి డోలాక్రీడ నాడవలెనని కోరిక పుట్టి కువలయావలియను సఖితోకూడి అలకాపురినుండి విమానము నెక్కి వెడలెను. అట్లు పోయి కెరలా అను నగరమున క్రిందికి దిగి వారు అచ్చటి సిద్ధరాజపుత్రుడగు మాధవానిలుని ఉద్యానమును ప్రవేశించి డోలల నూగిరి. ఇంతలో మాధవానిలు డచటికి వచ్చెను. దర్శన మాత్రముననే అతడును మహానుమతియు బద్ధానురాగులైరి. అలకాపురమునకు పోయిన పిమ్మట మహానుమతి మాధవానిలుని కొరకు పరితపింపసాగెను.

కువలయావలి వృత్తాంతము

విపులాశయుడను రాజు రాజ్యమును త్యజించి హిమాలయమున కేగి తపము చేసెను. అతని తపోతీవ్రతకు భయపడి ఇంద్రుడు రంభను పంపెను. ఆమె యతనిని వంచించి యతనివలన గర్భము ధరించెను. పిమ్మట కువలయావలి జనింపగ నాశిశువును తండ్రివద్ద వదలి రంభ స్వర్గమున కేగెను. యౌవనావిర్భావ మయిన పిమ్మట నాకువలయావలి ఒక నాడు చిత్రాంగదుడను గంధర్వుని జూచెను. వారు పరస్పరమును ప్రేమించుకొని రహస్యముగ వివాహము చేసుకొనిరి ఇంతలో విపులాశయు డచటికివచ్చి, సంగతి గ్రహించి ఆ గంధర్వయువకుని రాక్షసజన్మనందుమని శపించెను దుఃఖమును భరింపలేక కువలయావలి ఉరిపోసుకొని చావబోయెను. రంభ వచ్చి ఆమెను రక్షించి నలకూబరుని యింట దిగవిడచెను. అచట కువలయావలి మహానుమతికి సఖి అయ్యెను.

ఒకనాడు మాధవానిలుని కలియుటకై కువలయావలి కెరలాపురమున కేగెను. అచ్చట గతరాత్రి యెవరో మాధవానిలుని ఎత్తుకొనిపోయిరని ఆమెకు తెలియవచ్చెను. ఈవార్త విని మహానుమతి మిక్కిలి దుఃఖించి భవానినిగూర్చి తపమొనర్చి తనప్రియుని పొందవలెనని నిశ్చయించెను. అందువలననే కువలయావలీమహానుమతులీ సప్తగోదావరీ తీరమునకు వచ్చి యీయాశ్రమమున నుండిరి.

లీలావతి వృత్తాంతము

ఒకనాడు గోదావరి ఆవలియొడ్డున పెద్ద కలవర ముదయించెను. కొంతసేపటికి ఒక రాజపుత్రిక వచ్చి సఖులతోకూడి నదిలో స్నానము చేసెను. ఈరాజపుత్రిక సింహళ రాజగు శీలమేఘునికిని మనుష్యరూపమునంది పద్మ అని పేరొందిన శారదశ్రీకిని పుట్టిన లీలావతియను కూతురు. ఆమె జననకాలమున దైవజ్ఞులామె చక్రవర్తిభార్యయగునని చెప్పిరి. లీలావతికి యౌవనముదయింపగనే తండ్రి వివిధదేశముల రాజుల చిత్రములను తెప్పించి ఆమె కిచ్చెను. అందు సాతవాహనుని చిత్రమును చూచి ఆమె ఆరాజును ప్రేమించెను. ఈలీలావతిని తన మాతృసోదరీ పుత్రికగ గుర్తించి మహానుమతి ఆమెను తనవద్ద కాహ్వానించి ఆదరించెను.

* * *

ఈవృత్తాంతములనువిని మిక్కిలియానందించి విజయానందుడు తానుసాతవాహనమహారాజు సేనానినని ప్రకటించెను. ఆమీదట నొక పరిచారిక సహాయముతో నేగి విజయానందుడు లీలావతిని ఆమెవసతిలో దర్శించెను అచటనుండి బయలుదేరి అతడుసాతవాహనునివద్దకువచ్చెను.

విజయానందు డీవిచిత్రవృత్తాంతములను మహారాజుకు చెప్పుచుండగనే పోట్టిసుడను మంత్రి ధనకనకవస్తువాహనము లతో విజయయాత్ర ముగించి తిరిగవచ్చెను. అతడు తెచ్చిన వస్తువులలో నొకచక్రని కంఠమాల ఉండెను. దానిని గైకొని హాలసాతవాహనుడు లీలావతికి తన పారితోషికముగ నిచ్చిరమ్మని విజయానందుని బంపెను విజయానందుడు సప్తగోదావరీక్షేత్రమునకు వచ్చి ఆయాభరణము నామె కిచ్చెను దానిని చూచి కువలయావలీమహానుమతులు మాధవానిలుడు మరణించెనని దుఃఖించిరి. విజయానందు డీవార్తను హాలునికి తెలిపెను.

హాలుడు హతాశుడై, లీలావతి తనకు లభింపదను కారణమున జీవితముపై విరక్తి చెందెను. అతనిగురువగు నాగార్జును డతని నూరడించి పాతాళమునకు పోయి నూతన శక్తులను సంపాదింపుమని ప్రబోధించెను. రాజు ఈయాచార్యునితోడను, విజయానందునితోడను కలసి గోదావరీతీరమునందలి అరణ్యమున ప్రవేశించెను. ఆమీదట నతడు ఒకటివెంబడిఒకటిగ రెండుగుహాలను ప్రవేశించెను. ఆపైన వారొక ద్వారమును సమీపించిరి. దానిని అనేకభయంకరసర్పములు రక్షించుచుండెను. ఆద్వారమును దాటిపోవుటకు ప్రయత్నించుచుండిన ఒకయువకుని అవి వారించుచుండెను. హాలుని చూడగనే ఆ సర్పములాయువకుని వదలిపారిపోయెను. పిమ్మట నాయువకుడు తాను మాధవానిలుడనని చెప్పి, హాలునివలన కువలయావలీమహానుమతులవృత్తాంతము వినెను. ఆమీద తాను వారినిత్వరలో నేకలిసెదనని వార్తనంపఘుని హాలుని బ్రతిమాలి తన తల్లితండ్రులవద్దకు పోయెను.

రాజధానిక మరలివచ్చి హాలమహారాజు ససైన్యుడై బయలుదేరెను. విజయానందుని నాయకత్వమున పోవుచు నీసైన్యము సప్తగోదావరీభీమమును చేరెను. అచట నివసించుచుండిన పాశుపతయతి రాజును అనేకవిధముల నాదరించి అపారింతము నలజడిపరచుచున్న రాక్షసుని చంపుమని కోరెను. ఒకరాత్రి హాలు డారాక్షసునితో ప్రచండయుద్ధ మాచరించి యతని శిరము ఖండించెను. అంతట నతని దేహామునుండి యొక దివ్యపురుషు డీవలికి వచ్చి తాను చిత్రాంగదుడను గంధర్వుడనని చెప్పెను. హాలుడతనికి కువలయావలివృత్తాంతము నెరిగించెను. విజయానందుడు మహానుమతికువలయావలీలీలావతులకు సర్వవృత్తాంతమును తెలిపెను. ఇంతలో మాధవానిలుడును వచ్చెను. అలకాపురినుండి నలకూబరుడును, విద్యాధరరాజగు హంసయు కూడ వచ్చిరి. వీరియ్యానును హా ' అక్షయనిధి నొసగిరి. అంతట మాధ ...ను

మతుల వివాహము శోభాయమానముగ జరిగెను. సింహాళమున కొకదూత పంపబడెను. ఆమీద లీలావతీసాతవాహనుల వివాహము జరిగెను. యక్షవిద్యాధరరాజు లీమహారాజు వకు అంతర్ధాన, అక్షయకోశ, దివిగమనశక్తులను ఇచ్చిరి. ఆమీద నెల్లరును తమ తమ స్థానముల కేగిరి. హాలసాతవాహనుడును లీలావతీసహితుడై ప్రతిష్ఠానపురమును చేరెను.

గౌతమీపుత్రసాతకర్ణి రాజధాని

శ్రీ రా. నరసింహారావు బి. ఏ. ఆనర్సు.

సాతవాహనరాజవంశజులలో గౌతమీపుత్రసాతకర్ణి ఉత్తమప్రతిష్ఠ గడించినవాడనుట సుప్రసిద్ధవిషయము। అతడు పెక్కుయుద్ధములు చేసి యపారమైన భూభాగము నేలినవాడు. ఈరాజు తన విశాలసామ్రాజ్యమునంతను ఎటనుండి పాలించెనను ప్రశ్న బయల్వెడలుచున్నది

పూర్వసాతవాహనుల శాసనములును, నాణెములును స్పష్టముగ వారు మహారాష్ట్ర మాలవదేశములనేలుట సూచించుచున్నవి.(1) అంతేకాక క్షాత్రపవంశీయులు గుజరాత్, కథియవార్, మహారాష్ట్రములకు అధినాథులుగనున్నట్లు శాసనములేకాక నాణెములును విశదపరచుచున్నవి క్షాత్రపులలో నొకడగు భూమకుడు గుజరాత్‌ను, కథియవారును పాలించెను (2) అతనియనంతరము రాజ్యమునకు వచ్చిన నహపానుడు ఉజ్జయినీమహారాష్ట్రముల కేలికగనున్నట్లతనియల్లుడగు ఉషవదత్తుని శాసనములనుండి తెలియుచున్నది.(3) దీనినిబట్టి సాతవాహనులీభూభాగమునుండి తరిమివేయబడిరని తేలుచున్నదికదా! తన పుత్రుడు క్షహరాటవంశనాశకుడు (ఖకరాట-వశ-నిరవసేస-కరస) అశిక, అసక, మూలక, సురర, కుకుర, అపరాంత, విదర్భ, ఆకరావంతిప్రభృతిదేశములపాలకుడునని వర్ణించు బాలశ్రీ నాసికశాసనమును(4) ఈయంశమును బలపరచుచున్నది. బాలశ్రీశాసనమునందలి దేశములపట్టిక, ఉషవదత్తుని నాసికశాసనముల యందీయబడిన పట్టికకు సరియగుచున్నది. మరియు గౌతమీపుత్రునిచే పునర్ముద్రితములైన నహపానుని నాణెము లున్నవి.(5) పై చరిత్రాంశములనుబట్టి క్షాత్రపులయేలుబడియందుండిన మండలములన్నియు సాతవాహనులచే గెలుచుకొనబడినవని స్పష్టమగుచున్నది.

ఈసాతవాహనవిజయకాలమును నిర్ణయింపవచ్చును. మహారాష్ట్రదేశ సంబంధియగు గౌతమీపుత్రుని మొదటిశాసన మాతని 18వ రాజ్యసంవత్సరమునాటిదై(6) వైజయంతీ సేనానివేశమునుండి ఈయబడినది. ఈతేదీకి ముందీత డెచ్చట నుండెనను ప్రశ్న బయల్వెడలును. ఒకపండితుని యూహానుబట్టి క్షాత్రపులచే తరిమివేయబడిన సాతవాహనులు విదర్భయందు తల దాచుకొనిరి. ఆ మండలమునందలి బెనాటకమను తన ముఖ్యపట్టణమునుండియే గౌతమీపుత్రుడు మహారాష్ట్రమును వశపరచుకొనెను.(7) కాని గౌతమీపుత్రునిచే జయించబడిన మండలములలో విదర్భయు పేర్కొనబడుట పైయభిప్రాయమునకు బాధకము. అతడు రాజ్యమునకు వచ్చిన

1. A. S. W. I. vol. V. p. 86! vol. IV. p/ 99. Rapson C A G. Intro.
2. C· A. C. Intro 3. E. I. vol. VJII Nask Ins.
4 I bid; No. II 5 Jogalthambi hoard
6. E. I. vol. VIII Nasik Ins. No. IV 7. A B O. R. I. vol. XX VII p 37

తరువాత 18వసంవత్సరమునకుముందే విదర్భ యందుండజాలదు అని దీనివలన నిరూపింప బడును. కావున విదర్భయందలి బెనాకటక మాతని రాజధానియైయుండుట కవకాశము లేదు.

ప్రతిష్ఠానము లేక పైఠాన్ సాతవాహనుల రాజధానియని పరంపరగా వచ్చు కథల వలన తెలియుచున్నది. ఎప్పటినుండి సాతవాహనరాజధాని యిచటనుండెనో స్పష్టముగ తెలియదు. ఉన్నదంతయు సాతవాహనుల పైఠనమును ప్రశంసమాత్రమే (8) టాలమీ రచనలననుసరించి గౌతమీపుత్రునిపుత్రుడైన పులమావి పైఠనునందు క్రీ. శ. 130 ప్రాంతమున పాలించెనని నిశ్చయముగ తెలియుచున్నది. అశిక, అసక, మూలకాదిమండలములవిజయము బాలశ్రీ శాసనమున పేర్కొనబడియుంటవలన నీవిజయములకు పూర్వము ప్రతిష్ఠానము గౌతమీపుత్రుని రాజధానియై యుండజాలదు.

అగుచో అతని మొదటిరాజధాని యగు నగరము ఏది ? ఒక్కవిషయముమాత్రము నిశ్చితము. క్షాత్రపులనుండి దక్షిణాపథ పశ్చిమోత్తరభాగములను జయించువరకు నతడాభాగముల కావల నివసించెను. ఆభాగము దక్షిణాపథప్రాగ్దక్షిణప్రాంతమున నుండి యామండలమునకు గౌతమీపుత్రుడు మొదట నధిపతియైయుండెననుట కభ్యంతరమేమియు కన్పింపదు. నాసికశాసనములలో నొకటి యతనిని "...కటకస్వామి"గ వర్ణించినది. దీనియర్థమును గూర్చియు, ఇది యే స్థలమైయుండుననుటనుగూర్చియు నభిప్రాయభేదములున్నవి. కొందరు దీనిని 'ధనకటక సామినహా'(9) యనియు, ఇతరులు 'బెనాకటక సమనహా'(10) యనియు చదివిరి గౌతమీపుత్రుని ధనకటకాధిపతినిజేయు భండార్కరుల యర్థనిర్ణయమే బెనకటకశ్రమణపరముగ నితరులు చెప్పు అర్థముకన్న సమంజసముగ నున్నది. ఒకవేళ 'బెనాకటక'మను నర్థమే స్వీకార్యమగుచో దానికి బెనా-వెనా-వేణ్ణా-కృష్ణవేణ్ణా లేక కృష్ణా సంబంధియగు కటకము అను అర్థ మేర్పడును. ఆకాలమున కటకోపపదద్యోతితమై, కృష్ణయొడ్డుననున్న నగరరాజ మొక్కటే (11) అది ధాన్యకటక మహానగరము.

కృష్ణానదియొడ్డుననున్న ధాన్యకటకమే గౌతమీపుత్రుని రాజధానియను నభిప్రాయమునకు సహాయకములుగ నితరాంశములను కొన్నిటిని పేర్కొనవచ్చును. గౌతమీపుత్రుని పుత్రుడైన పులమావియు, తదనంతరరాజులును ఆంధ్రదేశమును పాలించిరనుట సువిదితము.[12] పులమావి ఆంధ్రదేశమును జయించెననుటకు ఆధారము లేదు. కాగా పైతృకముగనే ఆంధ్రదేశము పులమావికి సంక్రమించినది. గౌతమీపుత్రుని యశ్వములు సాగరత్రయజలపానము జేసెనను(13) వర్ణన గౌతమీపుత్రున కీదేశముతో గల సంబంధమును సువ్యక్తముచేయుచున్నది. మరియు తూర్పు సముద్ర మీసాగరత్రియమున చేరియున్నది.

8. Jayaswal—Saka Satavahana Hist. Appendix: I
9. Ind Ant - vol. XXXX VII pp. 151...155.
10. E. I. VIII Ins, VIII 11, E. I. VI pp. 85—89 The Mydavolu grant
12. Inscriptions and coins of Kings Nos. 23—30 are found in Andhradesa
13. See note 6 above

ఆంధ్రదేశమున కీరాజన్యుడు పరిపాలకుడు కానియెడల నతడు త్రిసముద్రపీతసత్వుడు కాజాలడుగదా! ధాన్యకటకమున కనతిదూర స్థలములగు నమరావతీ, చేబ్రోలు పట్టణములలో నీరాజు నాణెములు కనుగొనబడినవి [14] నైజామురాజ్యమున ఇటీవల బయల్వెడలిన కొండాపురము, పణిగిరి, గాజులబండలలోని శిథిలములును, పురములును సాతవాహన యుగమునాటివే [15] తనతనయుడు మహేంద్ర, సిరిన, చకోరాదిపర్వతముల కధిపతియని బాలశ్రీ నాసికశాసనమున వర్ణించినది మహేంద్రము కళింగదేశమునందలి మహేంద్రగిరియే. కర్నూలుజిల్లాయందలి శ్రీపర్వతము లేక శ్రీశైలమే సిరిరనము. శ్రీపర్వతచకోరముల ప్రశంస వాఙ్మయమున కన్పించుచున్నది. చకోరాద్రియు శ్రీపర్వత సమీపమున నుండి యుండును. మరియు నాసికశాసనము పై పర్వతత్రయమును పేర్కొను మిషచే తూర్పుకనుమలను పేర్కొనినది. ఆంధ్రదేశ మధికముగ నీకనుమల కిరువైపుల వ్యాపించియుండుటచేతను గౌతమీపుత్రసాతకర్ణి ఈకొండలకేలికయగుటవలనను అతడాంధ్రదేశాధిపతియనువిషయము చెప్పకనే చెప్పనట్లైనది.

పైనచెప్పిన యంశములనుబట్టి క్షాత్రపులు పడమటిదేశములనుండి తరిమివేసినప్పుడు సాతవాహనులు వారి స్వదేశమైన ఆంధ్రదేశముననే తలదాచుకొని అచ్చటనే పరిపాలించుచు వచ్చిరని తేలుచున్నది.

గౌతమీపుత్రుడు ప్రతిష్ఠానమునుండి పరిపాలించెనని యెచ్చటను చెప్పబడలేదు అందువలన పై నాసికశాసనములోని ధనకట లేక బెనాకట అను నగరము ఆంధ్రదేశమునందలి ధనకటమే కావలెను. అప్పుడు ఈరాజు తన రాజ్యకాలమునందలి మొదటి 17సంవత్సరములును ఈధనకటనగరమునుండి ఆంధ్రదేశమును పాలించి, ఆమీద దక్షిణాపథమునందలి ఉత్తరపశ్చిమోత్తరభాగములను, ఇతర ప్రాంతములను జయించి పరిపాలించెనని నిర్ణయింప వచ్చును.

---

14. J. A. H. C. vol III No. 1.
15. For an account of these places see J. A. H. C. vol. III No. 4 and vol IV. Nos. — I and II. A. B O. R. I. vol. XII pp. 171 — 185

ఆంధ్రులు-దూరప్రాచ్య దేశములు*

ఆచార్య కె. ఏ. నీలకంఠశాస్త్రి ఎం. ఏ.

క్రీ. శ. 60—70 నాటి 'పెరిప్లస్' అను గ్రంథమున మసేలియా అను ప్రాంతము తీరము వెంబడిని, లోభాగమునకును బహుదూరము వ్యాపించియుండెననియు, నిచట చక్కని సన్నబట్ట తయారుచేయబడుననియు వ్రాయబడినది. స్కాఫ్ అను వ్యాఖ్యాత ఈమసేలియా టాలెమీభూగోళమున పేర్కొనబడిన మైసోలియా అగునని చెప్పినాడు. తర్వాతవచ్చిన టాలెమీ మైసోలాస్ అను నదిని, కొంటకొస్సిల, అల్లొసైని అను వాణిజ్య కేంద్రములను, కొడ్డూర అను మరియొక రేవును, క్రైసీకి పోవు ఓడలు బయలుదేరు స్థలమును పేర్కొనినాడు. కొంటకొస్సిల నేటి ఘంటశాల కానగును. కొడ్డూరగూడూరుతో సమన్వయింపబడినది.(1) శ్రీ టేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారు ఈస్థలము కృష్ణాముఖద్వారమువద్ద అవనిగడ్డ తాలూకాలో గల కోడూరు కావలెననిరి. ఇది సంభవమే (2) అల్లొసైని కోరంగి అని ఊహింపబడినది. క్రైసీకి బయలుదేరు ఓడలు తీరమువెంబడి కొంతదూర మేగి ఆమీదట నొకచోట నుండి తూర్పుగ సముద్రములోనికి తిరిగెడివట.(3) ఈస్థలము గోదావరీముఖద్వారమునకు దగ్గరగ నుండెను. మలేఇండోచైనాలకు క్రీస్తుశకారంభకాలముననే అనేకమంది హిందువులు వలసపోయిరని ఎల్లరు నంగీకరించుచున్నారు. పైనపేర్కొనబడిన రెండు గ్రీకు గ్రంథములు నీసందర్భమున ఆంధ్రులు ముఖ్యపాత్రను నిర్వహించిరని సూచించుచున్నవి. సాతివాహనులు క్రీస్తుశకారంభమున కీవలావల గల కాలమునం దీప్రాంతము నేలిరి. వారికాలముననే యీదూరప్రాచ్యదేశములకు ఆంధ్రుల ప్రభావము, ముఖ్యముగ కళావిషయకము, వ్యాపించియుండును. ఈసాతవాహనుల పరిపాలన మంతరించినపిమ్మటకూడ నీప్రభావము కనిపించుచున్నది

ఈప్రాంతమున లభించిన ప్రాచీనశాసనముల లిపి ఆంధ్రదేశసంబంధమును సూచించుచున్నది. ఈశాసనములు చంపా, తూర్పు బోర్నియో, పశ్చిమజావా, మలేద్వీపకల్పములలో దొరికినవి. ఇవి క్రీ. శ 300—500 నాటివి. డా॥ వోగెల్ సూచన ననుసరించి యీశాసనముల లిపి పల్లవలిపిగ పరిగణింపబడుచున్నది. అంతకుపూర్వమే బర్నెల్ పండితుడు దీనికి వేంగీలిపి అని పేరు పెట్టినాడు (4) పల్లవులు అధికారమునకు వచ్చుటకు చిరకాలము పూర్వమే హిందువులు ప్రాచ్యదేశములకు పోయియుందురని క్రోంపండితుని అభిప్రాయము. పల్లవులు వాడిన లిపిని పల్లవులే ప్రవేశపెట్టిరని చెప్పుటకు వీలు కాదనియు, ఈప్రాచ్యదేశములకు వచ్చిన పల్లవలిపి సమ

---

* ఆంగ్లమునకు అనువాదము—సంపాదకుడు.

1 Dubreuil — Ancient Dekkan pp. 86—88
2. Mc Crindle — Ptolemy p. 68 3. Ibid p. 69
4. VG vii pp. 73—4

కాలికపల్లవరాజ్యమునుండికాక అంతకు పూర్వము స్వతంత్రరాజ్యములు వర్ధిల్లిన ప్రదేశమునుండియే తీసికొని రాబడియుండుననియు కూడ పై పండితుని అభిప్రాయము (౬) ఇదిమిక్కిలి సమంజసముగ నున్నది. ఇటీవల లభించిన శాసనములను పరిశోధించినచో దక్షిణాపథమున దొరికిన అశోకుని బ్రాహ్మీశాసనములును, భట్టిప్రోలుచైత్యబ్రాహ్మీశాసనములును మొదలుగ ఇక్ష్వాకుశాలంకాయనవిష్ణుకుండిన శాసనములద్వారా పల్లవగ్రంథలిపి పరిణతమయ్యెనని స్పష్టమగుచున్నది. ఈప్రాచ్యదేశములలో దొరికిన శాసనముల లిపి అదేకాలమున ప్రాగాంధ్రమున దొరికిన శాసనముల లిపిని పోలియున్నది. ఇట్టిలిపిలో చెక్కబడిన శాసనములు ద్రవిడదేశమున దొరకలేదు. అదియునుగాక నీప్రాచ్యదేశములలో ముఖ్యముగ చంపాలో, లభించిన శాసనములలో పృథ్వీశబ్దము ప్రిథివీశబ్దముగను, మహ్కృతశబ్దము మ్రిక్కతశబ్దముగను కనిపించుచున్నవి. నేటికిని ఆంధ్రులీశబ్దములను ప్రిథివీ, మ్రిక్కత అనియే ఉచ్చరింతురు. ఈయంశము నీప్రాంతమునకు మొదట వలసవచ్చినవారు ఆంధ్రదేశీయులే అని సూచించును.

కళావిషయమున ఆంధ్రసంబంధ మీప్రాంతములలో స్పష్టముగ గాంచనగుచున్నది. శిలానిర్మితములును, కంచులో పోతపోయబడినవియు నగు ఆరు బుద్ధవిగ్రహములు ఈదేశములలో దొరికినవి. ఈవిగ్రహములు అన్నివిధములను అమరావతీబుద్ధవిగ్రహములను పోలియున్నవి. వీనిలోనెల్ల ప్రాచీనతమమైనది సుమాత్రాద్వీపమున పాలెంబాంగ్‌కు సమీపమున బుకిత్ సెగున్‌టాంగ్ అనుచోట దొరికిన నల్లరాతి బుద్ధవిగ్రహము. మొత్తము మీద నీవిగ్రహము 12 అడుగుల మొత్తు ఉన్నది. ఈవిగ్రహమున ఉత్తరీయము రెండు భుజములను కప్పివేసి, మెడను చుట్టుకొనియున్నది. దీనివిబట్టి ఇది కుడిభుజముక్రింద నుండి పైకి వచ్చి యెడమముంజేతి మీద విడువబడిన ఉత్తరీయముగల అమరావతిబుద్ధవిగ్రహముకంటె ప్రాచీనమనియు, బహుశః క్రీ. శ. 2వశతాబ్దిది కావచ్చుననియు, ఇదియును అమరావతిలోనే నిర్మింపబడియుండుననియు, సయాంలోని పోంగ్‌టుక్ వద్ద దొరికిన చిన్న కంచుబుద్ధవిగ్రహము నిదేరీతి నున్నదనియు, ఈరెండును క్రీ. శ. 150 తో అంతమైన ఒక భారతీయశిల్పపద్ధతిలో నిర్మింపబడినవనియు,(6) క్రీ. శ. 2వశతాబ్దిలోనే ఇట్లు నిర్మింపబడిన విగ్రహములను వేంగీనుండి యితరదేశములకు పంపుట ప్రారంభమయ్యెననియు బెఖోఫెర్ అను కళావిమర్శకుని అభిప్రాయము. పైకంచువిగ్రహము 1927 లో దొరకినది. దీనితోపాటు క్రీ. శ. 1, 2 శతాబ్దులనాటి దీపపుసెమ్మె ఒకటి లభించినది. అది గ్రీకోరోమను పద్ధతిలో ఉన్నది. కృష్ణాజిల్లాఅల్లూరులోని ప్రాకృతశాసన మొకటి 'యొనకదీపిక'ను పేర్కొనుచున్నది.(7) బహుశః ఈదీపిక ఆప్రాంతముననే తయారుచేయబడి పైవిగ్రహముతోపాటు సయాంకు కొనిపోబడెనేమో! ఆనాటి చంపాలోభాగమగు నేటి అన్నాంలోని క్వాంగ్‌నాంరాష్ట్రమున డాంగ్

5. HJG. pp. 69—70
6. JGIS (1935) pp. 124—6
7. Gopalachari — Early History of the Andhra country p. 89

డూటింగ్ అనుచోట ఒకమీటరు ఎత్తుగల మరియొక కంచుబుద్ధవిగ్రహము దొరికినది. ఇది మనోహరమగు విగ్రహము. కుడిభుజము మీద ఉత్తరీయము లేదు. దక్షిణహస్తము చిన్ముద్రలోను, వామహస్తము కటకాకృతిని ఉన్నవి ఇది అమరావతీసాంప్రదాయమునకు చెందినది. ఈవిగ్రహము దొరికినప్రాంతమునకు పూర్వము అమరావతి అని పేరుండెను. దక్షిణజావాలో మరియొక కంచుబుద్ధవిగ్రహము లభించినది. దీని యెత్తు 42 సెంటిమీటర్లు. 75 సెంటిమీటర్ల యెత్తుగల మరియొక విగ్రహము సెలిబిస్‌దీవి పడమటితీరమున దొరికినది. డా॥ బాష్ అను పండితుడు ఈసెలిబీస్ విగ్రహము అమరావతిలో నిర్మింపబడి, అక్కడనుండియే ఈదీవికి పంపబడెననియు, స్థానిక శిల్పపద్ధతికిని దీనినిర్మాణపద్ధతికిని ఎట్టి పోలికయు లేదనియు వ్రాసినాడు.(8)

బర్మా ఆంధ్రదేశమునకు మిక్కిలి సమీపమునందుండుటవలన ఆదేశమున ఆంధ్రుల ప్రభావము విశేషముగ కనిపింపవలెను. కాని యీరెండుదేశముల ప్రాచీనసంబంధమును సూచించుటకు కొన్ని గాథలుమాత్రము కలవు ఇచటి మాన్‌ప్రజల ప్రతినామమగు తెలెంగ్ 'తెలుగు' శబ్దమును స్ఫురింపచేయుననియు, అందువలన నీప్రజలలో కొందరైనను తెలుగువారు కలరనియు ఒకవాదము. ఒక గాథప్రకారము క్రీ. పూ. 345 లో ఈ తెలింగులే థటన్‌ను స్థాపించిరి. డా॥ నిహార్ రంజన్ రే అను పండితుడు క్రీ. శ. 5, 6 శతాబ్దులలో ప్రోం ప్రాంతమున వర్ధిల్లిన థేరవాద బౌద్ధము ఆంధ్రకుంతలపల్లవభూములలోని అమరావతినాగార్జునకొండ కాంచీపురం కావేరీపట్టణ ఉరగపురములనుండి వచ్చియుండవలెనని వ్రాసినాడు (9)

క్రీ శ. 10వశతాబ్దివరకునుకూడ నీదూరదేశములపై ఆంధ్రదేశప్రభావము సాగుచునే వచ్చెను. కాంభోజదేశమునందు ఈకాలమున పాశుపతశైవము వర్ధిల్లినది. క్రీ. శ. 968నాటి ఒకశాసనమునందు ఈ క్రింది శ్లోకము కలదు—(10)

దక్షిణాపథవిన్యస్తసార స్సిద్ధిప్రదోఽర్థినాం।
యుక్తం యో యుక్తినిపుణై శ్శ్రీపర్వత ఇతిరితః॥

ఇందొక రాజు శ్రీపర్వతముతో చమత్కారముగ పోల్చబడినాడు. ఈశ్రీపర్వతము శైవమతమునకు ఆటపట్టుగనుండిన శ్రీశైలమే.

ఇంతవరకును ఆంధ్రదేశమునకును దూరప్రాచ్యదేశములకును గల సంబంధము స్థాలీపులాకన్యాయముగ పేర్కొనబడినది. ఈయంశమును జాగ్రత్తగ పరిశోధించినయెడల ఎన్నియో వివరములును, విశేషాంశములును బయల్పడగలవు.

8, TBG 1933 9. Theravada Buddhism in Burma p 44.
10. Coedes — Ins. du Cambodge I. p. 149 (v. 7)

పా॰ఫి

(సాతవాహ
శార్త్రికాభివృ
కూడ మహ
సాతవాహ
నార్జించి
ములు
లితహా
లగు
మరియొక
శిల్పచి
కళాస
సాత
లను
మహ
వాస్తు
మొదల
హనర
రంభించు
అశోకవ
ండితుల
స్తూపము
సార్ నా
అన్నియు
ములగుకట్టడ
సాతవాహనయు
చైత్యమున పరి
కొండలలో అశో
తలవు. ఈగుహ

కట్టబడినవికూడ గలవు. వీనిలో కొన్ని సమతలములయందున్నవి. కొన్ని కొండలమీద నిర్మింపబడినవి. వీనియందును పలురకములు కనిపించుచున్నవి. ఇందు సాధారణముగ చైత్యముండును కాని శాలిహుండం, సంఘారామము, గుంటుపల్లి, విద్యాధరపురములలో చైత్యమునకు బదులు బుద్ధవిగ్రహ ముండెడిది. ఈచైత్యములు ప్రాయికముగ ఇటుకవే అయినను రామతీర్థమున శిలా చైత్యములున్నవి. గుంటుపల్లి, రామతీర్థములలోమాత్రము లోభాగమున వలయము చివర అడ్డగోడ కలదు. ఈచైత్యగృహములలో 60అడుగుల పొడవును, 13అడుగుల వెడల్పునుగల రామతీర్థచైత్యాలయము మిక్కిలి పెద్దది. 9'9పొడవును 8'6వెడల్పునుగల సంఘారామ చైత్యగృహము మిక్కిలి చిన్నది.

స్తూపములు :— ప్రతిబౌద్ధతీర్థమునను ఒక మహాచైత్యము ప్రధానముగ ఆరాధ్యముగ నుండెడిది. దానిచుట్టును అనేకస్తూపము లుండెడివి. స్తూప, చైత్య, దగోబా, అనుపదములు పర్యాయపదము గ వాడబడుచున్నవి. స్తూప అనునది స [illegible] గుచేయుట) అను సంస్కృ [illegible] వచ్చినది. చైత్య శబ్ద [illegible] రెండుమాటలును [illegible] చేయబడినపిమ్మట [illegible] వానిమీద [illegible] ర్థము నిచ్చు చు [illegible] ము స్తూపశబ్ద మునకు [illegible] ను. దగోబా అనునది ధ [illegible] రూపాంతరముగ ఎంచబ [illegible] న్నగుచోట్ల నిదియే 'పగోడా' [illegible] పబడు చున్నది.

(ఈస్తూపములు సామాన్యముగ శారీరకములనియు, పారిభోగికములనియు, ఉద్దేశికములనియు మూడు విధములు. శారీరకములు దంతములు, గోళ్ళు, కేశములు, చితాభస్మము, ధాతువులు మున్నగు వానిమీద నిర్మింపబడినవి. పారిభోగికస్తూపములు ఆయా వ్యక్తు లుపయోగించిన వస్తువులమీద నిర్మింపబడినవి. ఉద్దేశికములు వారివారి జ్ఞాపకార్థము కట్టబడినవి.

స్తూపమునకు బౌద్ధమతమునుమూలమున విశేషముగు ప్రాముఖ్యమును, ప్రచారమును లభించినవి కాని అది బౌద్ధుల ప్రత్యేకనిర్మాణము కాదు. జైనులును స్తూపములను నిర్మించిరి. బుద్ధునికి పూర్వమే సుప్రసిద్ధుల శరీరావశేషములమీదను, వారి స్మారకముగను స్తూపములను నిర్మించు ఆచార ముండెడిది. అతని జీవితకాలమునందు అతడే కొందరు శిష్యుల శరీరావశేషములమీద వీనిని నిర్మింపచేసెను ఆనుహసీయుడే తాను మరణించుటకు ముందు బుద్ధులయొక్కయు, ప్రత్యేక బుద్ధుల యొక్కయు, అర్హతులయొక్కయు, చక్రవర్తులయొక్కయు స్మారకముగ స్తూపములను నిర్మింపవలెనని చెప్పెనట.

(బుద్ధుడు మరణించినపిమ్మట అతని శరీరావశేషములకొరకు కొంత వివాదము జరగెను. తుదకు అవి ఎనిమిది భాగములు చేయబడి ఎనిమిది చోట్ల స్తూపములలో భద్రపరుపబడెను. అశోకచక్రవర్తి బౌద్ధము నవలంబించినపిమ్మట వీనిలో ఒక్క రామగ్రామ స్తూపము తప్ప మిగిలిన [illegible] స్తూపములను తెరిపించి, వానిలోని [illegible] ను ముక్కలు చేయించి, [illegible] లకు పంచియిచ్చి [illegible]

నట. ఆంధ్రదేశమున బయల్పడలిన భట్టిప్రోలు, అమరావతి, నాగార్జునకొండమహాచైత్యములు బుద్ధుని ధాతువులమీద నిర్మింపబడినవే.)

ఈస్తూపములు మొట్టమొదట మిక్కిలి నిరాడంబరములుగ నుండెడివి. క్రమక్రమముగ ఇవి అభివృద్ధిచెందినవి. సౌందర్యమునకును, శిల్పశోభకును అమరావతియందును, ఎత్తుగ పెరుగుటకు సింహళబర్మాలలోను, విస్తృతికి బోరోబాదురులోను స్తూపము పరమావధిని గాంచినది.

ఈస్తూపములు ముఖ్యముగ రెండురకములు. కొన్ని కొండలలో రాతిలో దొలవబడినవి. వీనిలో చిన్నచిన్న ఉద్దేశికస్తూపములు కొన్ని, పెద్దపెద్దచైత్యములు కొన్ని. చిన్నచిన్న స్తూపములు ఆంధ్రదేశమున సంఘారామము వద్ద లింగాలమెట్టమీద వందలకొలది కలవు. బొజ్జన్నకొండమీదను కొన్ని కలవు. మహారాష్ట్రమున భాజాలో 17వనంబరు విహారమునకు సమీపమున చిన్నస్తూపములు 14 కలవు. పెద్దస్తూపములు ఒక్కసంఘారామముననే కలవు ఇంను ‌. ాజన్నకొండశిఖరమున ఉన్న ఏకశిలాస్తూపము 64 అడుగుల 8 అంగుళముల వ్యాసము కలది. ఇటువంటిది, ఇంతపెద్ద స్తూపము మరియెచ్చటను లేదు. ఇచ్చటనేగల ఉద్దేశికఏకశిలాస్తూపములలో ౽ అడుగుల వ్యాసముకలవి 54 ఉన్నవి. ఈతరగతికి చెందిన, ఇంతకంటెను చిన్నవిలయిన స్తూపములు మరిఎచ్చటను లేవ రెండవరకపు స్తూపములు ఇటుక ... కినవి. వీనిలోనెల్ల 138 100 అడుగుల ఎత్తును ము మిక్కిలి పెద్దది.

దీనితర్వాత గణనకువచ్చునది భట్టిప్రోలు స్తూపము.

ఇట్టిస్తూపములు ఆంధ్రదేశమునందు గంజాంజిల్లాలోని శాలిహుండమునను, విశాఖపట్టణంజిల్లాలోని రామతీర్థం, ధారపాలెం, సంఘారామములందును, తూర్పుగోదావరి జిల్లాలోని ఆదుర్రు, కొడవలి, పిఠాపురములలోను, పశ్చిమగోదావరిజిల్లాలోని గుంటుపల్లి, ఆరుగొలనులలోను, కృష్ణాజిల్లాలోని జగ్గయ్యపేట, నందిగామ, విద్యాధరపురము, గుడివాడ, ఘంటసాలలలోను, గుంటూరుజిల్లాలోని భట్టిప్రోలు, అమరావతి, నాగార్జునకొండ, గరికపాడు, గోలి, చినగంజాం, పెదగంజాం, మోటుగుల, బుద్ధాంలలోను; నైజాం రాజ్యమునందలి గుమ్మడిదుర్రు, అల్లూరు, కొండాపురం, ఫణిగిరి, గాజులబండలలోను కలవు.)

ఈస్తూపముల నిర్మాణమునందును వైవిధ్యము కనిపించుచున .డి. కొన్ని చతురస్రముమీదను, కొన్ని వ ,లముమీదను, కొన్ని స్వస్తికమీదను, కొ ౨ బండిచక్రమువలెను నిర్మింపబడినవి.)కొ ... ంభాగమున నీరు పోసి దిమ్మిసచేయు ... ము కలదు. కొన్నిటిలో ... కలిసి యున్నవి. కొ ... దానిపైన ఒకవ ...

విహారము ... సించుటకై ఏ ... చిన్నచిన్న గుహాలు, గుహావిహా ... మున క ... లున్నవి.

నీటికుండీ గలదు. అంధ్రదేశమున శాలిహుం డం, రామతీర్థం, సంఘారామము అమరావతి నాగార్జునకొండలలో ప్రత్యేకముగ నిర్మింప బడిన కట్టడములు కలవు. వీనిని పరిశోధించి నప్పుడు ఆకాలపు భిక్షువులు ఉపయోగించిన అనేకవిధములగు వస్తువులు దొరికినవి. నాగార్జునకొండవిహారములలో పాకశాలలు, స్నానాగారములు, మురికినీరు పోవుటకు కాలువలుకూడ నుండెడివి. విజయపురిలో ఆచార్య నాగార్జునునికొరకు సాతవాహనరాజు అనేక అంతస్థులుగల విహారమును కట్టించెనట. ధాన్యకటకము సమీపమున ఎన్నో సంఘారామము లుండెడివి. వేంగీలో బహుగోపురములతో శోభించెడి పెద్ద సంఘారామము ఉండెడిది. ధాన్యకటకసంఘారామమును అనుకరించి టిబెట్‌లోని లాసాలో ఆరు విద్యాశాలలుగల విద్యాపీఠము నిర్మింపబడెనట. అల్లూరులో దొరికిన ఒకశాసనమును బట్టి అచ్చట పూర్వశైలీయభిక్షుసంఘముయొక్క విహార ముండెడిదని తెలియుచున్నది.

సమావేశభవనములు :- ... వందలు వేలు భిక్షువులును, భిక్ష... ... శీర్షము... చ... వ... అ... వ... నిర్... ఘ...

కన్హేరీ, నాసిక, కార్లామున్నగుచోట్ల కొండలలో పెద్దపెద్దభవనములు నిర్మింపబడినవి. ఆంధ్రదేశమున సంఘారామ, రామతీర్థం, గుంటుపల్లి, నాగార్జునకొండలలో ఇట్టిభవనము లుండెడివి. వీనిస్తంభములు నేటికిని నిలచియున్నవి.

శిల్పములు :— పైన వివరింపబడిన వాస్తువులలో కొన్ని శిల్పశోభితములు. మహారాష్ట్రమునందలి గుహలలో చాలభాగము నిరాడంబరములు. కొన్నిటిలోమాత్రము స్తంభముల మీదను, గుహాముఖములమీదను చైత్యవాతాయనపాకారజంతుశిల్పములు కలవు. కార్లాభాజాకన్హేరీచైత్యాలయములలో కొద్దిగ మనుష్యశిల్పము (మిథునములు) కలదు. ఇది అంతయు ప్రాచీనము. వీటిలోను, ఇతరగుహలలోను మహాయానము ప్రబలినపిమ్మట బుద్ధశిల్పములు చెక్కబడినవి. సాతవాహన యుగముయొక్క కళాశోభకు శిల్పము ఉత్కృష్టనిదర్శనము. సాంచీద్వారములును, అమరావతీమహాచైత్యమును ఆనాటి లోకోత్తరశిల్పమునకు ...ద్ధులు. ఇంతియేగాక చిత్ర... ...యుగమున వర్ధిల్లినది. ...నారులలో కొన్ని ...శాలోని మూ... ఈకాలపు చిత్రి...

౧. మహారాష్ట్రమునందలి గుహలు*

నేడు దక్షిణాపథమునందలి పశ్చిమోత్తర భాగము మహారాష్ట్రమని పిలువబడుచున్నది. ఇందు రాష్ట్రిక, పెటనకభోజకులను తెగల వారు నివసించుచుండిరి. కొంతకాలము ఈ ప్రాంతమున మౌర్యుల అధికారము సాగెను. అశోకునికాలమునందు ఈ తెగలవారు అతని సామ్రాజ్యపు పడమటిసరిహద్దునందుండిరి. ఆచక్రవర్తి మరణించినపిమ్మట ఆంధ్రసాత వాహనవంశజుడగు సిముకు డీప్రాంతమును జయించి పరిపాలించెను. సాతవాహనుల యధికార మీప్రాంతముమీద సుమారు ఒకటిన్నర శతాబ్దములకాలము సాగెను. ఆమీద క్షహరాటులు దీనిని జయించి కొంతకాలము ఏలిరి. పిమ్మట సాతవాహనులు తిరిగీ ఈప్రాంతమును వశపరచుకొనిరి. ఆమీద ఉజ్జయిని నుండి రాజ్యమేలిన శకక్షాత్రపులు దీనిని కొద్దికాలము పరిపాలించిరి. మరల నిది సాతవాహనుల వశమయ్యెను. ఇట్లు మధ్యమధ్య కొంతకాలమునదప్ప సుమారు నాలుగుశతాబ్దములకాలము మహారాష్ట్రము సాతవాహనుల ఏలుబడియందుండెను. ఈకాలమున అనేక స్థలములలో బౌద్ధసంఘములకొరకు పర్వతములలో చైత్యగృహ విహారములును, సమావేశభవన

ఇట్టిగుహలు భాజా

కెన్హేరీ, కొండ్వికే

పిరల్‌ఖోరా, నాసి

మహార్, వాయ్, శైలర్‌వాడీ, మొరోల్, సిర్వాల్, అజంతా మొదలగుచోట్ల గాంచ నగుచున్నవి. మొత్తముమీద ఈస్థలములలో మూడునాలుగువందల గుహ లున్నవి.

పైగుహలలో అనేకభేదములు కనిపించుచున్నవి. కొన్ని మిక్కిలి మోటుగను, నిరాడంబరములుగను ఉన్నవి. మరికొన్ని చక్కని పనితనముతో, సుందరశిల్పములతో అత్యాడంబరములుగ నున్నవి కొన్నిటియందు శాసనములు చెక్కబడియున్నవి చాలగుహలలో ఇవి లేవు శాసనములు ఆయాగుహల నిర్మాణకాలములను ఆనాటి సాతవాహన రాజుల రాజ్యకాలసంవత్సరములద్వారా తెలియచేయుచున్నవి. కొన్ని గుహలలో ఇట్టి రాజ్యకాలవర్షములను పేర్కొనక, ఆయాగుహలను దొలిపించినవారి పేర్లను మాత్రము తెల్పు శాసనము లున్నవి. ఈశాసనముల లిపినిబట్టి ఆయాగుహల నిర్మాణకాలములను ఊహింప వచ్చును. అట్లే శాసనములు లేని గుహల యొక్క నిర్మాణకాలమును వాని సాముదాయిక లక్షణములనుబట్టియు, నిర్మాణకాలములు తెలియదగిన ఇతరగుహలతోగల పోలికలను బట్టియు నానాఘాట్‌లో

రాజుల కుటుంబ

* ఈగుహల

సూచన

in Cav

ర్వాడీ గుహలలో కొన్ని క్రీ. పూ. 250_100 నాటివి. జునార్, పిరల్‌కోరా, నాసికలో ఒక గుహ కొంచెమెక్కు_వతక్కు_వగ నీకాలపువే. అజాంతాలోని 8, 9, 10, 12, 13 నంబర్లు గల గుహలు క్రీ. పూ. 150 నాటివి కావచ్చును. కన్హేరీలో కొన్ని గుహలు క్రీ పూ. 100_క్రీ శ. 150 నాటివి. కొన్ని క్రీ. శ. 5, 6 శతాబ్దులనాటివి నాసికకార్లాలలో ముఖ్యములైన గుహలు క్షహరాట నహపాను ని యొక్క_యు, సాతవాహనులలో గౌతమీ పుత్రి, వాసిష్ఠీ పుత్రపులోమావి, యజ్ఞశ్రీల యొక్క_యు కాలపువి.

ఈగుహలలో ముఖ్యమైనవాని నీక్రింద వర్ణించుచున్నాము :—

(1) కుడా :—ఇది రత్నగిరిజిల్లాలో సావిత్రీ నదీతీరమున బొంబాయికి దక్షిణముగ 45 మైళ్ళదూరమున గలదు. ఇచ్చట రాజపురి కొండలను కొండలు కలవు. ఈకొండలలో నొకటి రెండుభుజములు కలిగియున్నది. అందు ఉత్తరభుజమున 2౩గుహాలు దొలువబడి యున్నవి. వీనిలో ఒకదానియందుమాత్రము శిల్పమున్నది. తక్కి_నవి నిరాడంబరములు. ఇందు 8, 15నంబర్లుగలవి రెండు చైత్యగృహములు. 16_2_ నంబర్లుగలవి చక్క_ని విహారములు.

౧వగుహ :—ఇది యొక చైత్యగృహము. దీనిముందు 22అడుగుల పొడుగును, అడుగుల వెడల్పునుగల —గా ... నిలో రెండు లావైన ... న్నవి. ఎడమవైపు గోడ ... వైశా ల్యముగల గది ... రాతి అరుగు ఉన్నది. ... డమధ్య 7అడుగుల దా... 22చద రపుఅడుగుల వైశాల్యముగల చావడి కలదు. ఈచావడి వెనుకఅంచున రెండు లావైన పలకల స్తంభము లున్నవి. ఈ స్తంభముల వెనుక 23అడుగుల పొడవును, 7అడుగుల వెడల్పును గల మరియొకచావడి కలదు. దీని లోపలి గోడలవెంబడి రెండున్నరఅడుగుల ఎత్తుగల అరుగు ఉన్నది. ఈరెండవచావడి వెనుక 15 అడుగుల పొడవును, 14½అడుగుల వెడల్పును గల గదిలో మధ్య రాతిలోదొలవబడిన చైత్య మున్నది. దాని అగ్రము గదిపై కప్పును అంటియున్నది. చైత్యము నిరాడంబరమైనది. ఈగుహాముందువసారాలో క్రీ.పూ. 2వశతాబ్దినాటి బ్రాహ్మీలిపిలో చెక్క_బడిన శాసనమొకటి ఉన్నది. దీనినిబట్టి ఈగుహ ఆ కాలమునాటిదని ఊహింపవచ్చును.

౬వగుహ :— ఇది విశాలమైన గుహ. దీనిలో శిల్పమేమియు లేదు. ముందు రెండు స్తంభములుగల వసారా ఉన్నది. వసారా వెనకగోడలో రెండు పెద్ద కంతలకిటికీ లున్నవి. దీని వెనుక 34½చదరపుఅడుగుల చావడి కలదు. గోడలను ఆని అరుగు ఉన్నది. దినిలో గదులు లేవు. ముందువసారాలో నాసికలోని సాతవాహనరాజులశాసనముల లిపిలో చెక్క_బడిన శాసనమొకటి ఉన్నది.

౬వగుహ :— ఇది కుడాలోని గుహల యందు ప్రధానమైనది. చక్క_ని చైత్యగృహము. గుహముందు 8అడుగులు ముందుకు వచ్చు మంటపమున్నది. దీని నిటునటు నేనుగులు మోయుచున్నవి. దీనివెనుక ముందు రెండు స్తంభములుగలిగి, 24½అడుగుల పొడవును, 7½ అడుగుల వెడల్పును గల వసారా ఉన్నది. వసారావెనుకగోడలో 6అడుగుల వెడల్పుగల ద్వారమున్నది. ద్వారమునకు

రెండువైపులను కంతకిటికీ లున్నవి. ద్వారము దాటినతోడనే 29అడుగుల చదరముగల చావడి కలదు. దీనిగోడలను ఆనుకొని అరుగు ఉన్నది. ఈచావడివెనుక అంచుమీద రెండు స్తంభము లున్నవి. వీనిపైనగల అడ్డదూలము మీద జంతువులయొక్కయు, వామనులయొక్కయు, పుష్పములయొక్కయు, శిల్పములు గల ప్రాకారము చెక్కబడి యున్నది. ఈ స్తంభములవెనుక 20అడుగుల లోతును, 15 అడుగుల వెడల్పును, 10½అడుగుల యెత్తును గల గది యున్నది. దీనిమధ్య 7అడుగుల 3 అంగుళముల వ్యాసముగల శిలా చైత్య మున్నది. ఈగుహాముందువసారాలో వెనుక గోడమీద ద్వారమునకు రెండువైపులను శిల్పము లున్నవి. ఎడమవైపు సర్వాలంకార భూషితులైన ఒకస్త్రీయు, ఒక పురుషుడు నున్నారు. స్త్రీ ఎడమచేతిని వామనుని తల పైన ఆనించినది. వామనుడు ఆమె పాదములకు గల అందెలను సర్దుచున్నాడు. కుడిప్రక్కపున నిట్టిదే శిల్ప మున్నది. అందు స్త్రీ ఎడమచేత మూడు తామరమొగ్గలను పట్టుకొని యున్నది. చావడిలో కుడివైపుగోడమీద సింహాసనాసీనుడై తామరపువ్వుమీద పాదములుంచిన బుద్ధుని బొమ్మయు, అపువ్వు కాడకు ఇటునటు లేళ్ళును, నాగులును చెక్కబడియున్నారు. ఇవి క్రీ. శ. ౫, 6శతాబ్దులలో చెక్కబడినవి కావలెను. ఈచైత్యగృహము కార్లాచైత్యాలయమును పోలియున్నది. దానివలెనే ఇదియును క్రీ. శ. 2వశతాబ్దినాటిది కావచ్చును.

ఇవిగాక ౭, 15నంబర్లుగల మరిరెండు చైత్యగృహములు, 16—22 నంబర్లుగల ఏడు విహారములును ఇచ్చట కలవు.

మహాడ్ :— ఈగ్రామము సావిత్రీనదీతీరమున కుడాకు 28 మైళ్ళదూరమునం దున్నది. ఇచ్చట 28 గుహ లున్నవి.

౧వగుహ :— ఇది అర్వాచీనము. దీని ముందు ఆరుస్తంభములును, 53 అడుగుల పొడవును, 8 అడుగుల వెడల్పునుగల వసారాయును కలదు. వసారా వెనుకగోడలో మూడు ద్వారములును, రెండు కిటికీలును ఉన్నవి దీని వెనుక 57 1/2 అడుగుల పొడవును, 34 1/2 అడుగుల వెడల్పునుగల చావడి కలదు. దాని గోడలనాని అరుగు కలదు. పక్కగోడలలోను, వెనుకగోడలోను గదులు కలవు వెనుకగోడ మధ్య నొక ద్వారమును, దానివెనుక 20అడుగుల పొడవును, 17 అడుగుల వెడల్పును గల గదియును కలవు. ఈగది మధ్య చదరముగ నున్న బండకలదు. దానిమీద ధ్యానముద్రలో నున్న బుద్ధుని బొమ్మయు, క్రింద పరిచారకులును, పైన యక్షులును చెక్కబడి యున్నారు.

౮వగుహ :— ఇది ఒక చైత్యగృహము. ముందు రెండుస్తంభములవసారా కలదు దీని వెనుక 27 అడుగుల పొడవును, 23 అడుగుల వెడల్పును, 9 అడుగుల యెత్తును కల చావడి ఉన్నది. దీనిగోడలలో 8 గదు లున్నవి. చావడి వెనుక నింకొక 15 అడుగుల చదరముగల గదిలో ఒక శిలాచైత్య మున్నది.

[illegible]శివగుహ :— ఇదియు నొక చైత్య గృహ[illegible]కలి [illegible]ము వెనుకగోడమీద చెక్క[illegible]లేదు.
[illegible]కే గది ఉన్నది. దాని [illegible] 8 అంగుళముల వ్యాకవ[illegible]న్నది. ఈచైత్యపు వేదికపైల[illegible]మున్నది.

కోల్ .— ఇది మహార్‌కు ఎదురుగ సావిత్రీనది అవలియొడ్డున గల చిన్న పల్లె. ఈపల్లెలోగల కొండమీద రెండువరుసల గుహ లున్నవి. ఒకవరుసలోనివి మిక్కిలి శిథిలములై పోయినవి. రెండవవరుసలోనివి అసంపూర్ణములు.

సిర్వాల్ :— ఈపేరుగల గ్రామము పూనాకు దక్షిణముగ నీరానదీ తీరమునందున్నది ఇచ్చట నిరాడంబరములగు 20 గుహాలు కలవు. అందొకటి 20 అడుగుల లోతును, 14 అడుగుల వెడల్పును కలది. దానిమధ్య 5 అడుగుల వ్యాసముగల చైత్యమున్నది రెండవగుహ 26 అడుగుల చదరముగల విహారము. దీనియందు 9 గదులున్నవి. మిగిలినవి చిన్న గుహాలు.

వాయ్ :— ఇది సతారా జిల్లాలోని గ్రామము. ఇచట 18 గుహ లున్నవి అవనంబరుకలది చైత్యగృహము. దీనిలోని చావడి 31 అడుగుల పొడవును, 30 అడుగుల వెడల్పును, 9 అడుగుల యెత్తును కలది. దీనిలో 7 గదులున్నవి. దీనివెనుక 16 అడుగుల చదరముగల గదిలో నిరాడంబరమైన చైత్యమున్నది. ౨వ నంబరుగుహ 27 అడుగుల పొడవును, 21 అడుగుల వెడల్పునుగల విహారము. 3వ నంబరుగుహ మరియొక విహారము. తక్కినవి చిన్నచిన్న గుహాలు.

కరాద్ :— ఇదియును సతారాజిల్లాలోని గ్రామమే. ఇందు మూడువరుసల గుహలున్నవి. ఒకదానిలో 23ను, రెండవదానిలో 19యు, మూడవదానిలో 22ను, మొత్తము 64 గుహాలు కలవు. ఈగుహాలన్నియు మిక్కిలి చిన్నవి. వీటివసారాలలోను, చావడులలోను ...ంభములు ...చైత్యాలయములలోని చైత్యములు మిక్కిలి మోటుగ నున్నవి. ఈయంశములనుబట్టి ఈగుహాలు మిక్కిలి ప్రాచీనములని చెప్పవచ్చును. ఇవి క్రీ. పూ. 1వశతాబ్దినాటివి కావచ్చును. ఇందు కొన్ని మాత్రము అర్వాచీనము లున్నవి.

౧వగుహ :— ఇది చైత్యగృహము. ఇందలి చైత్యము నిరాడంబరమైనది. దీని పైకప్పు కార్లాలోవలె వంగి యున్నది. కాని చైత్యముచుట్టును ప్రదక్షిణమార్గము లేదు. ఆలయప్రధానద్వారముమీద గుఱ్ఱపులాడము వంటి కిటికీకి బదులుగ చదరపు కిటికీ ఉన్నది. ఈద్వారమునకు రెండువైపులను స్తంభము లున్నవి. వీటి అగ్రములమీద నాసికలోవలె సింహములును, చక్రమును, త్రిరత్నచిహ్నమును ఉన్నవి.

౬వగుహ :—దీనియందు
లోని స్తంభాగ్రములు నా
గ్రములవలె జంతుశిల్పవ
వెనుక 16 అడుగుల పొ
వెడల్పునుగల చావడి
అడుగుల లోతును, 1
గల గదిలో 7 అడుగుల
ము ఉన్నవి.

౧౧వగుహ ,— ఇది
గృహము.

౮౯వగుహ:—ఇదిం
చైత్యము 27 అడుగుల
గుల వెడల్పును 1
గల గది
పాికా
ఛత్రవ
కొం
బాయిమ

నాలుగుమైళ్ళదూరమునం దున్నది. ఇచ్చటి గుహలలో రెండు చైత్యాలయములును, ఒక విహారమును ముఖ్యములు.

౧వగుహ :— ఇది చైత్యగృహము. ఇది మిక్కిలి పెద్దది. గుహాముఖమునుండి ఆలయము లోపలివెనుకగోడవరకునుగల లోతు 66 1/2 అడుగులు. వెడల్పు 28 అడుగులు. ఎత్తు 28 1/2 అడుగులు. చైత్యమున్నగది లోతు 49 అడుగులు. వెడల్పు 14 అడుగు 8 అంగుళములు. దీనిమధ్యనున్న చైత్యము యొక్క వ్యాసము 9 1/2 అడుగులు. ఈ చైత్యహర్మిక ఎత్తు ఇతరచైత్యముల హర్మికకు రెండురెట్లు. చైత్యము చుట్టును 30 స్తంభము లున్నవి. వీనిలో నొక స్తంభము మీద

...వలె చిన్నస్తూపము చెక్కబడి ...ముఖమున క్రిందిభాగమున ...బొమ్మ చెక్కబడియున్నది. ...ముపలె చెక్కబడినది. 2వశతాబ్దిలిపిలో చెక్క...యున్నది.

...యొక విహారము. దీని ...పొడుగు 18 అడుగులు, ...లు. దీనిలో పలకలస్తంభ ...వు వసారా కుడిప్రక్క... కలదు. దానిలో నొక ...న ఒక చైత్యవాతాయ...రా వెనుక 29 అడుగుల ...ను, 8 1/2 ... దీనికి ...ల వు. ...కప్పులు

భాజా :— ఈగ్రామము పునాబొంబాయి మార్గమున లోనవ్లాస్టేషనుకు సమీపమున కార్లాకు 2 మైళ్ళదూరమునం దున్నది. ఇచ్చట సుమారు 20 గుహలున్నవి ఇవి రెండు అంతర్వులలో ఉన్నవి.

౧౨వగుహ :— ఇది ఒకచైత్యగృహము. ఇది క్రీ. పూ. 200 నాటిది. సమగ్రముగ నున్నది. చైత్యమున్న గది 59 అడుగుల లోతును, 23 అడుగుల వెడల్పును కలది. దీని మూడువైపులను $3\frac{1}{2}$, వెడల్పుగల ప్రదక్షిణ మార్గ మున్నది. చైత్యమునకు మూడువైపులను 11 అడుగుల ఎత్తుగల 27 పలకలస్తంభము లున్నవి. ఇందు కొన్ని స్తంభముల అగ్రములమీద చక్రము, స్వస్తిక, త్రిశూలము, కమలము మున్నగు చిహ్నము లున్నవి. కార్లాలోవలెనే చైత్యముపైన కమ్ములుగల వంపు ఉన్నది. నేలమట్టమునుండి దీని యొత్తు 26 అడుగులు. హర్మిక రెండంతర్వులలో నున్నది.

౧౩వగుహ :— 30 అడుగుల పొడవును, 14 1/2 అడుగుల వెడల్పును గల విహారము.

౧౪వగుహ :— 25 1/2 అడుగుల పొడవును, 7 అడుగుల వెడల్పును గల విహారము.

౧౯వగుహ :— 18 1/2 అడుగుల పొడవును, 12 1/2 అడుగుల వెడల్పునుగల విహారము. ఇందు 5గదు లున్నవి.

ఇవిగాక 1-11, 15, 16 నంబర్లుగల గుహలును విహారములే.

17వనంబరు గుహకు సమీపమున రాతిలో దొలిచి నిర్మింపబడిన 14శిలాచైత్యము లున్నవి. వీని వ్యాసము 4 అడుగులనుండి 6 అడుగులవరకు . కొన్నిటిమీ...

ఛత్రము లున్నవి. అన్నిటికిని వేదికాగ్రమున ప్రాకారశిల్ప మున్నది. ఈదృశ్యము అనకాపల్లివద్దగల శంఖరంలోని లింగాలకొండమీది చైత్యములను స్ఫురింపజేయుచున్నది. వానికి ప్రాకారశిల్పము లేదు. అవి ఈభాజాచైత్యములకంటెను ప్రాచీనములు కావలెను. ఈ చైత్యములకు మరికొంతదూరమున నొక గది దొలవబడి యున్నది. అందు కుడిగోడలో నొకగూడు కలదు. దానిప్రక్కన గోడమీద సాంచీలోవలె చిన్న చైత్యములపంక్తి చెక్కబడ యున్నది.

బేడ్సా :— ఈపేరుగలగ్రామము భాజాకు తూర్పుగ కర్కులరైలుస్టేషనుకు 4 1/2 మైళ్ళ దూరమునం దున్నది. ఇచ్చట స్వల్పసంఖ్యాకములగు గుహ లున్నవి. వీనిలో నొక చైత్యగృహమును, ఒక విహారమును ముఖ్యములు.

చైత్యగృహము .— ఇచట నొకపర్వతపంక్తికి ముందు ఒక గుట్ట కలదు. ఈగుట్టలో ఒకవైపునుండి రెండవవైపునకు 13 గజముల పొడవును 4 అడుగుల వెడల్పునుగల దారి దొలవబడినది. దీనికావల పర్వతములో ఈచైత్యగృహ మున్నది. ముందు పలకలుగల రెండుస్తంభముల వసారా కలదు. ఈ స్తంభాగ్రములమీద నాసికకార్లేలలోవలె ఏనుగులును, సింహములును, వానిపై స్వారి చేయు స్త్రీపురుషులును చిత్రింపబడియున్నారు ఈ వసారా పొడవు 30 అడుగులు, వెడల్పు 12 అడుగులు. రెండువైపులను రెండు గదులున్నవి. వసారావెనుకగోడమీద ప్రాకారశిల్పమును, చైత్యములు నున్నవి. వసారా వెనుక చైత్యముగల గది ఉన్నది. దాని లోతు 45 అడుగులు, వెడల్పు 21 అడుగులు. చైత్యము చుట్టును 10 అడుగుల ఎత్తుగల 24 పలకలస్తంభము లున్నవి. వీనికావల 3 1/2 అడుగుల వెడల్పుగల ప్రదక్షిణమార్గమున్నది. కొన్నిస్తంభములమీద చైత్యము, త్రిశూలము మున్నగు చిహ్నములు చెక్కబడినవి. చైత్యవేదిక అడుగునను, అగ్రముననుప్రాకారశిల్ప మున్నది.

విహారము :—ఇది విలక్షణ మైనది. చైత్యాలయమువలె దీని వెనుకభాగము వర్తులము పైకప్పు గూడువలె వంపుగ నున్నది. దీని పొడవు 32 1/2 అడుగులు, వెడల్పు 18 అడుగులు. ఇందు 11 గదులు కలవు వీని ద్వారబంధములమీద గుర్రపులాడములవంటి చైత్యవాతాయనము లున్నవి.

పిత్తల్‌కోరా :— ఈగ్రామము ఖాండేష్ జిల్లాలో చాలీస్‌గాం రైలుస్టేషనుకు 12 మైళ్ళ దూరమునం దున్నది. ఇచ్చటగల గుహలలో నొక చైత్యగృహమును, ఒక విహారమును ముఖ్యములు.

చైత్యగృహము :— దీని లోతు 50 అడుగులు, వెడల్పు 34 1/2 అడుగులు, ఎత్తు 30 1/2 అడుగులు. చైత్యమున్నగది వెడల్పు 20 అడుగుల 8 అంగుళములు. చైత్యము చుట్టును 14 అడుగుల ఎత్తుగల 25 స్తంభము లున్నవి. ఈగది అజంతాలోని 10వగుహను పోలియున్నది. తర్వాతకాలమున దీని గోడల మీద బుద్ధునియొక్కయు, త్రిశూలములయొక్కయు వర్ణచిత్రములు చిత్రింపబడినవి.

విహారము :— ఇది 50 అడుగుల వెడల్పు గలది. దీనిలోభాగమున వరుసవెంబడి వరుసగ నాలుగువరుసల స్తంభము లున్నవి. ఈయంశమునం దిది ఎల్లోరాలోని దశావతార గుహను పోలియున్నది. కొండనే విహారము నందువలె దీనియందును కప్పులోభాగమున

అడ్డునిలువుకమ్ములు చెక్కబడి యున్నవి. ఈవిహారమునందలి గదుల ద్వారములమీద చైత్యవాతాయనము లున్నవి. స్తంభముల అగ్రములందు సింహములును, వృషభములును సాంచీద్వారములమీదవలె రెక్కలు గల జంతువులును చెక్కబడి యున్నవి. ఈ విహారము క్రీ. శ. 1వ శతాబ్దినాటిది కావచ్చును.

శైలర్వాడీ :— ఈపల్లె పునా బొంబాయి మార్గమున టలేగాం రైలుస్టేషనుకు 2 మైళ్ళ దూరమునం దున్నది. ఇచ్చట నొక కొండలో నొక చైత్యాలయమును, కొన్ని చిన్నవిహారములు నున్నవి. ఒకదానిలో క్రీ. శ. 2వశతాబ్దినాటి లిపిలో శాసన మున్నది.

జున్నార్ :—ఇది పునాజిల్లాలో ఉన్నది. ఇది ప్రాచీనకాలమున సుప్రసిద్ధవాణిజ్యకేంద్రముగ నుండిన టగర అను నగరమని కొందరి అభిప్రాయము. ఇచ్చట శివనేరి, తుల్జాలెనా, గణేశలేనా, సులేమాన్, మాన్మోడి అను అయిదు కొండలచరియలలో మొత్తముమీద 57గుహ లున్నవి. వీనిలో శిల్పములుగాని, ఆడంబరితగాని లేవు. సామాన్యముగ నీగుహలలో చైత్యవాతాయనమును, ప్రాకారశిల్పమును, చైత్యములును గాంచనగుచున్నవి. ఒకటిరెండుగుహలలోమాత్రము స్తంభాగ్రములయందు జంతుశిల్పము లున్నవి. ఇక్కడి గుహాలలో కొన్ని బహుప్రాచీనములు, మరి కొన్ని అర్వాచీనములు. కొన్ని విలక్షణములు. ప్రాచీనములు క్రీ. పూ. 100నాటివి. అర్వాచీనములు క్రీ. శ. 2శతాబ్దివి. ఈగుహలలో చాలభాగము ప్రాచీనార్వాచీనములకు మధ్యకాలమునకు చెందినవి.

శివనేరీగుహలు :—ఇవి చరిత్రప్రసిద్ధుడగు శివాజీ జన్మస్థానమగు శివనేరిగ్రామమువద్ద గలదు. ఇచట కొండ తూర్పు వాలులో ఈ గుహలు దొలవబడినవి. ఇవి రెండంతస్థులలో ఉన్నవి. కొండ దిగువ చిన్నచిన్నగుహలు అనేకము లున్నవి. వానిపైన ఒక పెద్దగుహ కలదు. దీనిముందు రెండు స్తంభములును, వాని మధ్య విశాలమగు ద్వారమునుకలవు. వీని వెనుక చతురముగనున్న చావడి ఉన్నది. దానిమధ్య నొక శిలాచైత్యము కలదు. దీని పైభాగమున రెండంతస్థులగుహ ఉన్నది. దీనిలో క్రీ పూ. 2వశతాబ్దిలిపిలో ఒక శాసన మున్నది. దీనిలో పెక్కు గదులు కలవు. ఈ గుహప్రక్కగ నొక విహార మున్నది. దీనిలో స్తంభములు లేవు ఆప్రక్కగ ఆరుగదులు గల మరియొక విహారము కలదు. ఆమీద 36 అడుగుల పొడవును, 33అడుగుల వెడల్పును గల పెద్ద విహార మున్నది. ఇందు 12గదు లున్నవి. దీనిద్వారమునకు రెండువైపులను రెండు కిటికీ లున్నవి. దీనికావల నింకొక విహార మున్నది. దాని పొడవు 31అడుగులు, వెవల్పు 2౦అడుగులు. దీని ముఖమున వర్ణచిత్ర మున్నది. ఈగుహలవరుసలో రెండు చైత్యగృహము లున్నవి ఇందొకదానిలో కొండనే నాసికలలోవలె వెనుకగోడలో నొక చైత్యము చెక్కబడినది. రెండవది సంపూర్ణ చైత్యగృహము. దీనియం దొక పెద్దద్వారమును, రెండు కంతకిటికీలు నున్నవి. ప్రదక్షిణపథమునకును, చైత్యమునకును మధ్య నాలుగు లావైన స్తంభము లున్నవి. చైత్యాలయము పొడవు 31అడుగులు, వెడల్పు 20 1/2 అడుగులు. చైత్యముయొక్క వ్యాసము 10అడుగులు. దీని వేదికాగ్రమున ప్రాకారశిల్ప

మున్నది. చైత్యఛత్రము కప్పుమీద చెక్కబడియున్నది. కప్పు లోభాగమున వర్ణచిత్రము లున్నవి. ఈగుహాలో క్రీస్తుశకారంభకాలపు లిపిలో శాసన మొకటి కలదు.

తులజాగుహాలు :— కార్లాలోవలె ఈ గుహాలలో ఒకదానిని ఇటీవల నెవరో తులజా అను దేవి ఆలయమున మార్చినారు. అందు వలన నీగుహాలకు స్థానికులు తులజాలేనా అని పేరు పెట్టినారు. వీనిలో విలక్షణమైన చైత్య గృహ మొకటియు, 2 విహారములును, అనేకములగు చిన్నచిన్న గుహాలు నున్నవి. ఇచటి చైత్యాలయము వలయాకారముగ నున్నది. దీని వ్యాసము 25 1/2 అడుగులు. దీనిమధ్య 8 అడుగుల వ్యాసముగల చైత్య మున్నది. దీనిచుట్టును 12 పలకలస్తంభములు కలవు. ఈస్తంభముల వెలుపలనున్న ప్రదక్షిణమార్గముపైన అర్ధవలయాకృతిగల కప్పు కలదు. చైత్యము నిరాడంబరము. ఈచైత్యగృహము నకు ప్రాగుత్తరముగ నొక గుహ కలదు. దీని ముఖమంతయు నాసిక చైత్యాలయములవలె చైత్యవాతాయనములచే అలంకరింపబడినది. దీని ద్వారబంధము పైకమ్మిమీద స్వస్తికాలంకారమును, ప్రక్కకమ్ములమీద పుష్పాలంకారమును చెక్కబడినవి. దీనిపైన ఒక పెద్ద వాతాయనమును, దానికి రెండువైపులను రెండు చిన్న వాతాయనములు నున్నవి. దీనిలోపలిగోడలో నొక చైత్యమును దాని కిటునటు యక్షులు నున్నారు. అపైన ప్రాకార శిల్ప మున్నది.

గణేశలేనాగుహాలు :— ఈ గుహాలలో నొక దానియందు ఇటీవల నెవరో గణపతి విగ్రహమును చెక్కుటవలన వీని కాపేరు వచ్చినది. ఈగుహాలలో రెండు చైత్యాలయములును, మూడునాలుగు విహారములును ముఖ్యములు. అందు ఒక చైత్యగృహపు ముందువసారాలో నాసికలోని స్తంభముల వంటివి నాలుగు స్తంభము లున్నవి దీని పొడవు 25 అడుగులు, ఎత్తు 24 అడుగులు, లోతు 24 అడుగులు. చైత్యమున్నగది వెడల్పు 13 అడుగులు. చైత్యముచుట్టును 10 అడుగుల ఎత్తుగల 20 స్తంభములున్నవి. వీని అగ్రములు నాసికస్తంభాగ్రములవలె ఉన్నవి. వెనుక వంపుగలభాగమున 6 సామాన్యస్తంభము లున్నవి. చైత్యము ఎత్తు 16 1/2 అడుగులు. వేదికాగ్రమున ప్రాకారశిల్పము కలదు. దీనికప్పు గూడువలె వంపుకలిగి యున్నది. రెండవ చైత్యగృహము చతురస్రాకృతి కలది. దీనికప్పు సదునుగ ఉన్నది. వంపు లేదు. దీని లోతు 22 అడుగులు, వెడల్పు 13 అడుగులు, ఎత్తు 14 అడుగులు. చైత్యఛత్రము కప్పులో చెక్కబడినది. ముందువసారా వెనుకగోడలో ఒక ప్రధానద్వారమును, దానికి రెండువైపులను ఉపద్వారములును కంతకిటికీలు నున్నవి. ప్రదక్షిణపథము వెడల్పు 3 అడుగులు. ఈ గుహాలో క్రీ. పూ. 100 నాటి ఒక శాసన మున్నది. జున్నార్ గుహాలలో నెల్ల నిది ప్రాచీన తమము.

సులేమాన్ కొండలోనిగుహాలు :— ఈ గుహాలలో రెండు చైత్య గృహ ములు ను, రెండు విహారములును ముఖ్యములు. ఒకచైత్య గృహము లోతు 22 అడుగులు, వెడల్పు ౮ అడుగులు. చైత్యము వ్యాసము 4 అడుగుల 10 అంగుళములు, ఎత్తు 9 అడుగుల 4 అంగుళములు. గుహ ఎత్తు 16 అడుగులు. గుహా ముఖమున చైత్యవాతాయనము లున్నవి. వానిలో కొన్నిటియందు చిన్న చైత్యము

లును, మరికొన్నిటియందు కమలములు నున్నవి. మధ్యమధ్య ప్రాకారశిల్ప మున్నది. ప్రధానద్వారముయొక్క కమ్మెలమీద నాసికలోవలె రేఖాపుష్పస్వస్తికశిల్పము లున్నవి. రెండవచైత్యగృహము అసంపూర్ణము. ముందు విశాలమగు గుహాముఖ మున్నది. లోపల అర్ధవలయాకారమగు రాయి యున్నది. ఇందు ఒకగూటిలో బారహూట్‌లోవలె శ్రీవిగ్రహము చెక్కబడియున్నది. మరియొక చోట క్రీ. పూ. 100 ప్రాంతపు శాసనమొకటి కలదు. ఇచటి రెండు ముఖ్యవిహారములలో నొకదానియందు 3 గదులును, లోపలిగోడలో నొక చైత్యము నున్నవి. రెండవవిహారము వెడల్పు 12 అడుగులు, పొడవు 33 అడుగులు. లోపలిగోడమీద ప్రాకారశిల్ప మున్నది.

కొండ్వితే :— ఈగ్రామము కన్హేరీకి దక్షిణముగ మొరోల్‌గ్రామమునకు దగ్గరగ నున్నది. ఇచటి కొండలో 16 గుహలు ఉన్నవి. ఇందొకచైత్యాలయమును, ఒకవిహారమును ముఖ్యములు. ఈచైత్యగృహము బరాబర్ కొండలలోని సుదామగుహవలె విలక్షణమైనది ముందు రెండుగోడలనడుమ చతురస్రమగు ప్రదేశమున్నది. దీని లోతు 29 1/2 అడుగులు, వెడల్పు 17 అడుగులు, ఎత్తు 9 అడుగులు. దీనివెనుక వలయాకారముగల భాగమున్నది. దీనిమధ్య చైత్యము కలదు. దీని వెనుక గోడమీద కమలముపైనకూర్చొనిన బుద్ధునియొక్కయు, పరిచారకుల యొక్కయు, నాగులయొక్కయు, యక్షుల యొక్కయు బొమ్మలు చెక్కబడినవి. మరియొకచోట నిలచిన బుద్ధుని బొమ్మ కలదు. ఈశిల్పములన్నియు గుహా దొలవబడినపిమ్మట చెక్కబడినవే. ఇచటి ముఖ్యవిహారపు వసారాలో 4 స్తంభము లున్నవి. వసారాపొడవు 24 అడుగులు, వెడల్పు 14 అడుగులు.

నానేఘాట్ :— ఇది జున్నార్‌కు ఏడు మైళ్ళదూరమునం దున్నది. ఇచటిగోడలో పెక్కుగుహలు కలవు వీనిలో చాలభాగము శిథిలములై పోయినవి. అయినను ఇందు రెండు గుహలు ముఖ్యములు. వానిలో ఒకదాని యందు వెనుకగోడమీద కొన్ని మనుష్య విగ్రహములు చెక్కబడినవి వానిక్రింద ఆవ్యక్తులపేర్లును చెక్కబడినవి ఈపేర్లనుబట్టి యీవిగ్రహములు సిముకసాతవాహనుడు, అతని కుమారుడు శ్రీసాతకర్ణి, అతనిభార్య, నాగానిక, ఆమె తండ్రి త్రణకయిరో, ఆమె పుత్రులు కుమారభాయ, కుమారహకుసిరి, కుమారసాతవాహన అని తెలియుచున్నవి. మరియొక గుహలో ప్రధానద్వారమునకు రెండువైపులను పెద్దశాసనము చెక్కబడియున్నది. అది శ్రీసాతకర్ణి చేసిన బహుయజ్ఞములను ఆయాసందర్భములలో చేయబడిన దానములను పేర్కొనుచున్నది. ఈగుహలు నిరాడంబరములుగ నున్నవి. నాసికలోని కృష్ణునిగుహాయు, ఈగుహలును ఒకేవిధముగ నున్నవి. ఇవి క్రీ. పూ. 2వశతాబ్దిచరమ పాదమునాటివి.

కన్హేరీ:— ఈగ్రామము బొంబాయినగరమునకు సమీపమునందున్న సాల్సెటీఅను ద్వీపమునం దున్నది. బి. బి. సి. ఐ రైలులైను మీది బోరివ్లీ అను స్టేషనులో దిగి తూర్పుగ సుమారు రెండుమైళ్ళు పోయినచో ఈగ్రామము కనిపించును. ఇచటికి ఐదుమైళ్ళదూరమున కన్హగిరి అను కొండ కలదు. దానిలో సుమారు 103గుహ లున్నవి. ఇవియే కన్హేరీ గుహలని ప్రసిద్ధి నందినవి. ఈగ్రామమువద్ద,

పడమటికనుమల వరుసలు చీలి యున్నవి. బొరివ్లీ స్టేషనునుండియే ఒక చిన్నగుట్ట వచ్చు లు ను. దీనిపైననే కన్హేరీగ్రామ మున్నది. ఈగుట్ట వ వెనుక నొక లోయ ఉన్నది. వలయాకార ముగనున్న దీనిలో చిట్టడవి వ్యాపించి యు న్నది దీని తూర్పుఅంచున ఇంకొక గుట్ట కలదు. దాని వెనుక మరియొక పెద్దలోయ కలదు. దానివెనుక నొక పర్వతపంక్తి ఉన్నది. దీని ప్రక్కలు వాలుగను అగ్రము సమమ గను ఉన్నవి. ఈకొండమీద మూడు అ రుపులలో గుహలు దొలువబడి యున ఇందు కొన్ని అతిప్రాచీనములు, మరిక అర్వాచీనములు. ఈగుహాలలో సుమా ప్రాకృతశాసనము కలవు. వానినిబట్టి హాల నిర్మాణములు క్రీ. పూ. 2 నుండి క్రీ శ 4శతాబ్దివరకును వచ్చెనని తెలియనగుచున్నది. చాల శిథిలములైనవి. కొన్ని పడిపోవుచున్న గుహాలలో చాలభాగము విహారములు. క పెద్దపెద్ద సమావేశభవనములు. కొన్ని చైత గృహములు, మరికొన్ని బుద్ధాలయములు.

వీనిలో ముఖ్యములైన గుహాలను ఈక్రింద వర్ణించుచున్నాము :—

౧వగుహ :—ఇది రెండు అంతస్తుల గుహ దిగువ అంతస్తులలో ముందు రెండువసా లును, వానివెనుక నొక చావడియు కల చావడి వెనుకగోడలో మూడు గదు లున రెండవవసారాపైన గుర్రపులాడమువంట కిటికీ కలదు. దీనిద్వారా కావలసిన గాలియు, వెలుగును లోనికి వచ్చును. పై అంతస్తులో మూడు గదు లున్నవి. ఈగుహ నిరాడంబరమైనది. దీనిలో శిల్పము లేమియు లేవు.

ంన మూడు భాగములలో శిల్ప మున్నది. మొదటి
ు భాగమున ఒక మిథునముకలదు. ఇందలి స్త్రీ
త్రిభంగిలో నిలచి యున్నది. ఆమె ఎడమ
చేయి నడుమునకు ఆని యున్నది. కుడిచెయ్యి
వ్రేలాడుచున్నది పురుషుడు ఎడమచేతిని
మోచేతివద్ద వంచి పైకెత్తి లీలారవిందమును
పట్టుకొనినాడు. అతని కుడిచెయ్యి స్త్రీ నడుము
చుట్టు నున్నది. ఈదృశ్యమున కావల నిలచిన
ద్మపాణిబొమ్మ కలదు. పిమ్మట మరియొక
థున మున్నది. ఇందు స్త్రీ త్రిభంగిలో
చి రెండు చేతులను పైకెత్తి అంజలి పెట్టి
చెను ఎడమవైపునకు వంగి నమస్క
చున్నది. పురుషుడు ఎడమచేతిని మధ్య
లారవిందము నెత్తిపట్టుకొని కుడిచేతిని
కాన్చి నిలచినాడు. ఈశిల్పముల
అనేకముద్రలలో బుద్ధవిగ్రహము
ఈగోడవెనుక నొకగది కలదు. దాని
రం 1/2 అడుగులు, వెడల్పు 40అడు
ు దీని మధ్య చైత్యమున్నది. దాని వ్యా
ము 16అడుగులు దానిచుట్టును 34 స్తంభవం
లున్నవి. వీనిలో ముందు గల నాలుగు
స్తంభములును, చైత్యముచుట్టును వంపులో
ఉన్నవియు నిరాడంబరములగు పలకల స్తంభ
ములు. ఒకవైపు ఆరును, మరియొకవైపు 11
ు మూలములును అగ్రములును కలవి. ఈ
స్తంభమూలముల ఒకదానిలో నొకటి గ
లుగు చతురము లున్నవి. ఆపైన గిన్నె
భాగము కలదు. దానిమీద పలకలు
స్తంభభాగము. దానిఅగ్రమున రెండు
వలయములు. ఆపైన ఆమలకము. దానిమీద
మరియొక వలయము. దా ని మీ ద మరల
నాలుగు చతురములు. ఈచతురశీర్షికమీద
ఏనుగులును, చైత్యములును, మనుష్యులును

చెక్కబడియున్నారు. ఇందలి చైత్యమును, వసారాగోడమీది మిథునశిల్పములును ప్రాచీనములు. బుద్ధశిల్పములు అర్వాచీనములు. ఈ కన్హేరీ చైత్యగృహము కార్లా చైత్యాలయమునకు నకలు.

౧౧వగుహ :— ఇది ఒక విహారము. ముందు వసారాలో పది పలకల స్తంభము లున్నవి. కుడివైపుగోడలో ఒకగూటిలో సింహాసనాసీనుడైన బుద్ధుని బొమ్మ కలదు. పైన పక్షులును, క్రింద భక్తులు నున్నారు. ఈదృశ్యము చుట్టును పద్మపాణి బొమ్మ లున్నవి ఈవసారావెనుక విశాలమైన చావడి కలదు. దీనిలో ఎనిమిది స్తంభములుగల నాలుగువరుస లున్నవి చావడి వెనుకగోడలో మధ్య సింహాసనాసీనుడగు బుద్ధుని బొమ్మ చెక్కబడినది. దీని కొకవైపు ఎనిమిదియు, రెండవవైపు ఎనిమిదియు మొత్తము పదహారు గదులున్నవి

౯౦వగుహ :— ఇది ఈ ప్రాంతమున గాంచనగు గుహలన్నిటికంటెను మనోహరమైనది. ఇది నేలమట్టమునకు అయిదారు అడుగుల ఎత్తున ఉన్నది. దీనిని చేరుటకు క్రింద నుండి మెట్లున్నవి ముందుగ నాలుగుస్తంభముల వసారా కలదు. దీనిలో శిల్ప మేమియు లేదు వసారా వెనుకగోడమధ్యలో ద్వారమున్నది. ఈద్వారపు కమ్ములమీద శిల్పమున్నది. కుడివైపుకమ్మిమీద అగుపడున సింహాసనాసీనుడైనబుద్ధుడును, ఆపైన ధ్యానిబుద్ధుడును, ఆమీద రెండంతరువులవేదిక పైన చామరసహితమైన చైత్యమును కలవు. కమ్మి మధ్యభాగమున పద్మపాణిచిత్రమును, వాని క్రింద నొక భక్తుడును, పైన ఇద్దరు యక్షులును కలరు. కమ్మిపైభాగమున ధ్యానిబుద్ధుని యొక్కయు, సింహాసనస్థుడగు బుద్ధుని యొక్కయు, పద్మపాణియొక్కయు బొమ్మలున్నవి. అట్లే ద్వారబంధపు ఎడమకమ్మి దిగువభాగమున చైత్యమును, సింహాసనాసీనుడగు బుద్ధుడును, ముగ్గురు ధ్యానిబుద్ధులును కలరు. దీనిపైభాగమున మూడు పద్మపాణి బొమ్మ లున్నవి. ఆపైవరుసలో ఒక పద్మపాణియు, ఐదుగురు సింహాసనస్థులగు బుద్ధులును కలరు. ద్వారమునకు రెండువైపులను గల గోడమీదకూడ శిల్పము లున్నవి. కుడివైపుగోడమీద అనేక బుద్ధపద్మపాణిచిత్రములు కలవు వీనిప్రక్క చైనాలిపిలోని శాసనమొకటి ఉన్నది. ద్వారము వెనుక చతురస్రమగు చావడి కలదు. దీని కుడియెడమల గోడలు మనోహరములగు శిల్పములతో నిండియున్నవి వెనుకగోడ మధ్య నొక వేదిక కలదు. దీనిమీద సింహాసనమున కూర్చొనిన బుద్ధుకు అతని కుడిచేయి అభయముద్రలో ఉన్నది ఎడమచేత నేదియో కలదు ఈయాసనమును రెండు సింహములు వీపులమీద మోయుచున్నవి పైన ఇద్దరు యక్షులు అటునిటు వీణలు వాయించుచు నెగురుచున్నారు. ఈదృశ్యమునకు కుడివైపునగల గోడమీద పైవరుసలో సింహాసనస్థుడగు బుద్ధుడున్నాడు, అతనిపాదములు పొడుగైన కాడగల తామరపువ్వుమీద నున్నవి. క్రిందివరుసలో ఐదుపడగలుగల నాగరాజొకడు ఈకాడను పట్టుకొని నిలచినాడు. అతనివెనుక నొక నాగిని కలదు. ఈమెవెనుక నొకనాగుడును, నాగినియు, పద్మహస్తులై నిలచియున్నారు. తామర కాడకు ఆవలివైపునను ఇదే దృశ్యమున్నది. ఆపైన సర్వాలంకారభూషితుడగు రాజు కలడు. అతనివెనుక రెండుచేతులను స్వస్తికా

కృతిలో వక్షమున చేర్చి నిలచిన స్త్రీ కలదు. ఆపైన నొకపురుషుడు వీణావాయింప, ప్రక్కన నిలచి ఒక స్త్రీ తాళము వేయుచున్నది. ఎడమవైపుగోడమీదను పెక్కుశిల్పము లున్నవి. ముందుగ నొక పద్మపాణి బొమ్మ కలదు. ఆపైన వ్యాళీముఖమునుండి వెలికివచ్చుచున్న తామరతీగ కలదు. దీనిప్రక్కన పెద్దపెద్ద పద్మపాణిబొమ్మలు కలవు

ఈకన్హేరీగుహాలు పలురకములైనవి. కొన్ని విశాలభవనములు. కొన్ని చిన్న కంతలు. అనేకములు నిరాడంబరములగు విహారములు, సమావేశభవనములు. ఒకటి పెద్ద చైత్యగృహము. అతిప్రాచీనములగు గుహాలు చాలవరకు శిథిలావస్థయం దున్నవి. ప్రతిగుహాకును నీటితొట్టి కలదు.

నాసిక :— ఇది సుప్రసిద్ధమగు యాత్రాస్థలము. దీనికి సమీపమునగల త్రియంబకమున గోదావరీనది ఉత్పత్తియైనది. బొంబాయినాగపూరు రైలుమార్గమున నాసిక్ రోడ్డు రైలుస్టేషను కలదు. దీనికి ఐదుమైళ్ళదూరమున నాసికపట్టణ మున్నది. పట్టణమునకు ఐదుమైళ్ళలో నొక కొండలవరుస కలదు. అందు పెద్దగంటవంటి ఆకారముగల కొండ యొకటి ఉన్నది. దీనికిచటి శాసనములలో తిరణ్హు లేక త్రిరస్మి పర్వతమనుపేరు గాంచ నగుచున్నది. ఈపర్వతముమీద తూర్పుపడమరలుగ నొకవరుసలో 17 గుహాలు దొలువబడి యున్నవి. వీనిని స్థానికులు పాండులేనా లేక పాండవగుంఫా లేక పాండవులగుహాలని పిలుచుచున్నారు. ఈపర్వతము నేలమట్టమునకు 300 అడుగుల ఎత్తుగ నున్నది. దూరమునుండి చూచినచో ఈగుహాలవరుస పర్వతమునడుమునకు ఒకపటకా పెట్టినట్లు కన్పిం

చును. గుహాలముందు ఒక సన్నని మేర సమానుగ చేయబడినది. దీని కొకవైపున గుహాలున్నవి. రెండవవైపున నిట్టనిలువుగ కొండచరియ ఉన్నది. పడమటగ పోనుపోను ఈప్రదేశము సన్ననై కొండకు అంటుకొని పోవుచున్నది. ఈనాసికగుహాలు అనేకకారణముల వలన మిక్కిలి ముఖ్యమైనవి. ఇచ్చట సాతవాహనరాజులలో రెండవవాడగు కృష్ణుని కాలమునుండి కడపటివారిలో ముఖ్యుడగు యజ్ఞశ్రీకాలమువరకును దొలువబడినగుహాలున్నవి. వీనిని పరిశీలించినచో నాలుగు శతాబ్దులనాటి గుహావాస్తుపరిణామము విదితము కాగలదు. ఈగుహాలలో ఎన్నియో శాసనము లున్నవి. వీనినిబట్టి ఆయాగుహాల నిర్మాణ కాలములు తెలియనగుచున్నవి.

౧వగుహా :— ఈగుహా పైకప్పు మంటపమువలె కొంతదూరము ముందుకు చొచ్చుకొని యున్నది. ముందుగ ఆరు నిరాడంబరములగు స్తంభములు కల వసారా ఉన్నది. వీని అగ్రములు చతురస్రములు. వీటిపైన రెండువరుసల శిల్పము లున్నవి. మొదటివరుసలో పరుగెత్తుచున్న ఏనుగులు, సింహములు, వృషభములు నున్నవి. పైవరుసలో ప్రాకారశిల్ప మున్నది. దీనిలో త్రిరత్నచిహ్నము, తామరతీగలు, సింహములు చెక్కబడినవి. వసారావెనుకఅంచునను ఆరు స్తంభము లున్నవి ఆవెనుక నొకగోడయు దానిమధ్య నొక ద్వారము నున్నవి. దానివెనుక చతురస్రమగు చావడి కలదు. ఇందు స్తంభములు లేవు. చావడివెనుకగోడలో నొక వేదికయు, దానిమీద నొక విగ్రహము నున్నవి. పూర్తిగ అరిగిపోవుటవలన నావిగ్రహ మేదియో తెలియుటలేదు.

౨వగుహ :— ఈగుహకు ముందుభాగమున ఇతరగుహాలలోవలె స్తంభములు లేవు. ముందువసారాగోడమధ్య నొక ద్వారము కలదు. ఈవసారా పొడుగు 11 1/2 అడుగులు, వెడల్పు 4 1/2 అడుగులు. ఈద్వారపు అడ్డదూలముమీద సాతవాహనరాజగు వాసిష్ఠీపుత్రపులోమావికాలపు శాసనము కలదు. ఎడమవైపు గోడమీద రెండు ధ్యానిబుద్ధుని బొమ్మ లున్నవి. కుడివైపుగోడమీద సింహాసనస్థుడగు బుద్ధుడును, యక్షులును కలరు. వసారావెనుక చావడిగోడమీద కుడివైపున సింహాసనస్థుడగు బుద్ధుడును, ఒకచేత చామరమును మరియొకచేత తామరపువ్వునుగల వ్యక్తియు,ఐదుపడగలుగల నాగులు నున్నారు. ఎడమవైపున పద్మపాణిబొమ్మ కలదు. ఇవి అన్నియు తర్వాత చెక్కబడిన శిల్పములు.

౩వగుహ :— ఇది మిక్కిలి ముఖ్యమైన విహారము. దీనికి రాణిగుహ అనియు, గౌతమీపుత్రునిగుహ అనియు పేర్లు. సాతవాహనచక్రవర్తులలో అగ్రగణ్యుడును, మహావిజేతయునగు గౌతమీపుత్రసాతకర్ణి పరాక్రమమును, విజయములను వర్ణించుచు అతని తల్లి బాలశ్రీ వేయించిన చరిత్రప్రసిద్ధమగు శాసనము ఈగుహయందు దున్నది. ఆరాజుమరణానంతర మతని పెరుగ ఆమహారాణి బౌద్ధభిక్షువుల కీగుహను దానము చేసెను. దీనికి ఆమహారాజు కుమారుడగు పులోమావి ఒక గ్రామమును దానము చేసెను. అందువలననే ఈగుహ మిక్కిలి అందముగ నున్నది.

ముందు నిలచి చూచినచో ఇది యొక విమానమా అను భ్రాంతి కలుగును. దీని పైన కప్పు మంటపమువలె ముందుకు చొచ్చుకొని వచ్చును. అట్టడుగున ఎనిమిదిమూలములు ముందుకు వచ్చినవి. వీనిలో ఆరిటిని బలిష్టులగు వామనులు తమ భుజములమీద పెట్టుకొని మోయుచున్నారు. నేలమట్టమునుండి ఐదడుగుల యెత్తువరకును ఒకగోడ ఉన్నది. దీనిమధ్య నొక మెట్లవరుస కలదు. ఈగోడ అట్టడుగున పైనపేర్కొనబడిన వామనులున్నారు. ఆపైన చక్కగ చెక్కబడిన త్రిరత్నచిహ్నముల వరుస కలదు. ఆమీద కొంతభాగమున అడ్డనిలువు కమ్ములతో ప్రాకారశిల్ప మున్నది. ఇంకా నిలువుకమ్ముల మీద అర్ధవలయము లున్నవి. పైన మరియొక త్రిరత్నములవరుస ఉన్నది. ఈపెట్టగోడ లోపలిభాగమున ప్రవేశమునకు అటు మూడుస్తంభములును ఇటు మూడుస్తంభములును కలవు ఇవి ఆరుపలకల స్తంభములు. వీని అగ్రములలో ఆమలకము లున్నవి. వానిపైన పోనుపోను పెద్దవగు చతురము లున్నవి. వీనిని యక్షులును, సింహములును, మోయుచున్నట్లు చెక్కబడినవి. ఈచతురములమీద మనోహరములగు శిల్పము లున్నవి ఒకదానిమీద ఒకేశరీరముగల రెండు వృషభము లున్నవి. వానిపైన ఇద్దరు స్వారి చేయుచున్నారు. రెండవస్తంభముపైన ఒక ఏనుగు కూర్చొని లీలగా నొక కమలమును తొండముతో పట్టుకొనినది. దానిమీద నొక స్త్రీయు నిద్దరు పురుషులును స్వారిచేయుచున్నారు. మరియొక స్తంభాగ్రమున నిర్వురు పురుషులు రెండు సింహములపై స్వారిచేయుచున్న దృశ్యమున్నది. ఈమూడు స్తంభములును ఎడమవైపున ఉన్నవి. కుడివైపునగల స్తంభముల పైనకూడ నిట్టి శిల్పములే ఉన్నవి. ఒకదానిమీద రెండు ఏనుగులును వానిపైన నొక స్త్రీయు నిర్వురు పురుషులును కలరు. మరి

యొకదానిమీద ఇర్వురు పురుషులు రెండు సింహములపై స్వారి చేయుచున్నారు. మూడవస్తంభముమీద నొక సింహముపై ఇద్దరు స్వారి చేయుచున్న దృశ్య మున్నది. ఈస్తంభములపైన గల గుహాముఖమున మూడువరుసలలో పరుగెత్తుచున్న మనుష్యుల యొక్కయు, సింహములయొక్కయు, ఏనుగుల యొక్కయు చిత్రము లున్నవి. ఇట్టి చిత్రములు అమరావతీమహాచైత్యముయొక్క వేది కాగ్రమున కలవు. ఈవరుసలకుపైన ప్రాకార శిల్ప మున్నది. దానిపైన అర్ధచంద్రికల వరుస కలదు.

పైన వర్ణింపబడిన స్తంభములవెనుక నొక వసారా కలదు. దాని కుడివైపు గోడను చేరి ఒక అరుగు ఉన్నది. ఎడమవైపు గోడలో ఒక గూడు కలదు. వెనుకగోడలో మధ్య ప్రధానద్వార మున్నది. దానికి ఎడమవైపున ఒక నిలువు కిటికీయును, కుడివైపున అడ్డ కిటికీయును కలవు. ఎడమవైపు కిటికీపైని 14 పంక్తులలో బ్రాహ్మీలిపిలో గౌతమీబాలశ్రీ శాసనమున్నది. ఇందు మొదటి ఆరుపంక్తుల లోను మధ్య కొంచెము స్థలమున శాసనము లేదు. ఈఖాళీలో వేషభూషాలంకృతుడగు నొక యోధుని రేఖాచిత్రము కలదు. ఇది గౌతమీపుత్రసాతకర్ణిది కావలెను. ప్రధాన ద్వారము గుహాకంతటికిని అలంకారముగ నున్నది. ఇది క్రీ. పూ. 1వశతాబ్దమున నిర్మింపబడిన సాంచీచైత్యద్వారములవలె చెక్కబడి నది. ఇట్టిదే మరియొకద్వారము అమరావతీ చైత్యశిల్పములలో మహాభినిష్క్రమణదృశ్యమున చెక్కబడినది. ఈద్వారమునకు రెండు వైపులను ద్వారపాలకులబొమ్మలవంటి బొమ్మలు రెండు కలవు. ఇందలి వ్యక్తులు ఎడమచేతిని వంచి, నడుమునకు ఆన్చి, కుడిచేతిని మోచేతివద్ద వంచి, పైకి ఎత్తి లీలార విందమును పట్టుకొని నిలచినారు. ద్వారపు నిలువుకమ్మలు ఆరేసి అరలుగ నుండి ఒక్కొక దానియందును శిల్పములు కలవు. కుడివైపు కమ్మి అట్టడుగున ఒకవామనుడు కుడచేతిని పైకి ఎత్తి ద్వారమునంతటిని మోయుచున్నట్లు చిత్రింపబడినాడు ఆపై దృశ్యమునందు రాజోచితవేషభూషాలంకృతుడగు నొక పురుషు డున్నాడు. అతనికి ఎడమవైపున ఒకస్త్రీ ముందుకు వంగి నిలచి యున్నది. ఆపైవరుసలో ఒక పురుషుడు కుడిచేయి నడుమున చేర్చి ఎడమచేతినొకస్త్రీ భుజముల చుట్టును పోనిచ్చినాడు. ఆస్త్రీ కాళ్ళను స్వస్తికాకృతిని పెట్టుకొని నిలచి కుడిచేత పురుషుని కుడిభుజమును పట్టుకొని, ఎడమచేతిని తన నడుమున కాన్చుకొనినది దానిపైవరుసలలో ఒకభిక్షువు ఎడమచేతిని మధ్యకు వంచి పైకి ఎత్తి కుడిచేతితో ఎదుటనున్న స్త్రీ యిచ్చుచున్న వస్తువును తీసుకొనుచున్నాడు. ఆపైవరుసలో ఏనుగుపై స్వారిచేయుచున్న మిథున మున్నది. అన్నిటికంటెను పైన ఒక పురుషుడు తన చేతులలో ఒకస్త్రీని ఎద్దుటికో తీసికొని పోవుదృశ్య మున్నది. ఎడమవైపు నిలువుకమ్మిమీదను ఇట్లే శిల్పము లున్నవి. అట్టడుగున వామను డున్నాడు. ఆపైన ఒకస్త్రీ ఎడమచేత నొక చెట్టుకొమ్మను పట్టుకొని కుడిచేత ఒకలేడికి ఏదియో పెట్టుచున్నది. ఆపైన ఒక మిథునము నొక బాలుడును కలరు. ఆమీద దృశ్యము మధ్యగ నొక చెట్టుక్రింద నొక స్త్రీ కూర్చొని ఉన్నది. ఆమెకు ముందొకడును, వెనుకనొకడును పురుషు లున్నారు. అన్నిటి కంటెను పైన ఒకస్త్రీని ఒక పురుషుడు తను

చేతులలో తీసుకొని పోవుచున్న దృశ్యము న్నది. అడ్డకమ్మిక్రింద ముత్యాల తోరణ మున్నది ఈస్తంభాలము నిలువుకమ్ములను దాటి రెండువైపులను కొంతదూరమేగి పైకి వంపు తిరిగినది. ఈవంపులకును నిలువుకమ్ములకును నడుమ ఏటవాలుగ అటునిటు రెండు సింహాము లున్నవి. ఈఅడ్డకమ్మిమీద వరుసగ ప్రాకారావృతమైన బోధివృక్షమును, అటునిటు చామర వాహికలుగల ఒక చైత్యమును, ధర్మచక్ర స్తంభమును చెక్కబడినవి. ఈకమ్మిపైన కొంత దూరమున మఱియొక అడ్డకమ్మి కలదు. దానిపైన పూర్ణకమలముల వరుస కలదు. ఈకమ్మి చివరలును పైకి వంపు తిరిగియున్నవి. ఈవంపులకును, నిలువుకమ్ములకును మధ్య కూడ సింహాము లున్నవి.

ఈద్వారమున కవతల నొక చావడి కలదు. దానిలోతు 46అడుగులు, వెడల్పు 41అడుగులు దీనిలో స్తంభములు లేవు కుడిగోడలో అయిదును, వెనుకగోడలో ఆరును, ఎడమగోడలో ఏడును మొత్తము 18గదు లున్నవి. ఈవెనుకగోడమీద మధ్య కార్లా చైత్యమునకు ప్రతివంటి ఒక చైత్యము చెక్కబడి యున్నది. దీనిక్రింద రెండువైపులను చామరవాహకు లున్నారు. ఆపైన కుడివైపున ధర్మచక్రము నున్నది. ఆపైన రెండువైపులను యక్షు లున్నారు. ఈయక్షులపైన రెండేసి ఛత్రము లున్నవి. చైత్యముమీద ఒక పెద్ద ఛత్రమున్నది.

౮వగుహ :—ఇది శిథిలావస్థయం దున్నది. దీనిముందు వసారాలో 4 స్తంభము లున్నవి. వీని అగ్రములయందు ఏనుగులును వాటిపై స్త్రీపురుషులును చెక్కబడినారు. స్తంభముల పైన ప్రాకారశిల మున్నది. వసారా కుడి యెడమగోడలలో గూళ్ళు కలవు. దీనివెనుక గోడలో మూడు ద్వారము లున్నవి. వీని వెనుక స్తంభములులేని చావడి ఒకటి ఉన్నది.

౯వగుహ :—ఇది మిగిలిన గుహలకంటెను ఎత్తుగ నున్నది. ఈగుహాలో ముందుకల వసారాలో నాలుగు స్తంభము లున్నవి. ఈ స్తంభములు పొట్టిగ ఉన్నవి. ఇందు ఒకదాని అగ్రమున లేడి కలదు. ఇంకొకదానిపైన రెండు వృషభము లున్నవి. మూడవదానిపైన ఇద్దరు పురుషులు కలరు. కుడివైపున గల ఒక స్తంభముమీద ఎడమచేయి నడుమున జేర్చి కుడిచేత నొకపుష్పమును ముక్కుదగ్గర పెట్టుకొని వాసన చూచుచున్న పురుషుని రేఖాచిత్ర మున్నది.

౧౦వగుహ :—ఈగుహ పైకప్పు మంటపమువలె ముందుకు చొచ్చుకొని వచ్చినది. గుహ అడుగుభాగమున కుడిగోడలో ఐదు అడుగుల యెత్తుగల మనుష్యుని బొమ్మ చెక్కబడెదది. ఆవ్యక్తి ఎడమచేత ఒకగదను పట్టుకొని కుడిచేతిని మొలలోని బాకు పిడిమీద ఉంచినాడు. అతని తలమీద అయిదు పడగ లున్నవి. అతనికి ఇటునటు చామరవాహక లున్నారు. గుహాముందువసారాలో ఆమలక స్తంభము లున్నవి. ఇవి కార్లాచైత్యగృహాములోని స్తంభములవలె ఉన్నవి వీని అగ్రముల మీద ఏనుగులపైనను, గుఱ్ఱములపైనను స్వారి చేయుచున్న మనుష్యులు చెక్కబడినారు. ఈ స్తంభములవెనుక వసారా ఉన్నది. దీని వెనుకగోడలో శిల్పము లేమియు లేవు. మధ్య ప్రధానద్వారమును, రెండువైపులను రెండు ఉపద్వారములు నున్నవి ద్వారమునకు రెండువైపులను ఒక్కొక కిటికీ కలదు. ఈవసారావెనుక స్తంభములులేని చావడి

ఒకటి ఉన్నది. దీని వెనుకగోడమధ్యలో ఒక బొమ్మ చెక్కబడి యున్నది. అది కొద్దిగ కుడి వైపుకు వంగి, ఎడమచేతిని గదమీద ఆను కొని, కుడిచేత మొలలోనున్న బాకుపిడి పట్టు కొని తలమీద ఐదుపడగలుగల పురుషుని బొమ్మ. దానిక్రిందగ కుడివైపున కాళ్ళను స్వస్తికాకృతిలోపెట్టి రెండుచేతులను తనపైన జోడించి కొంచెము ముందుకు వంగి నమస్క రించుచు నిలచిన స్త్రీ బొమ్మ కలదు. పురుషు నికి పైన ఒక హార్మికయు, దానిమీద నొక ఛత్రమును కలవు ఈగోడుగు కామనుండి ప్రక్కలకు మరిరెండు ఛత్రము నున్నవి. వీని అంచులనుండి ముత్యాలసరములు వ్రేలాడు చున్నవి. ఈగుహలో క్షహరాటరాజగు నహ పానుని అల్లుడు ఉషవదత్తుని శాసన మున్నది.

౧౭వగుహ :—ఇది ఒక విహారము. దీనిని ఇంద్రాగ్నిదత్తుడు, ధర్మరక్షితుడనను యువ నులు నిర్మించిరి. దీనిముందు సన్నని వసారా కలదు. దానిముందు ఏనుగులపై స్వారిచేయు చున్న మనుష్యులబొమ్మలు చెక్కబడిన అగ్ర ములు కల నాలుగు స్తంభము లున్నవి. వసారావెనుక నొక చావడి కలదు. దీని లోపలి మూడుగోడలను ఆని ఒక అరుగు కలదు.

౧౮వగుహ :—ఇది ఒక చైత్యగృహము. ఇందు మహాహకుశ్రీ అను సాతవాహనరాజు దౌహిత్రి శాసన మున్నది. ఈగుహాముఖమున చైత్యవాతాయనములలో మనుష్య శిరములు చెక్కబడినవి. ఈగుహ బేడ్సా, కొండనే చైత్యాలయములను పోలియున్నది. ఈయంశ ములనుబట్టి ఇది మిక్కిలి ప్రాచీనమైనది అనియు బహుశః క్రీ. పూ. 2వశతాబ్దినాటి దనియు ఊహింపవచ్చును. ఈగుహాలోతు 39అడుగులు, వెడల్పు 22అడుగులు. ఈగుహా ముఖము మిక్కిలి అందముగ నున్నది. మధ్యగ ప్రధానద్వారమున్నది. దీని నిలువు కమ్ములమీద లతలును, అడ్డకమ్మిమీద స్వస్తికాత్రిరత్నచిహ్నములును మనోహర ముగ చెక్కబడినవి ద్వారముపైన గుర్రపు లాడమువంటి పెద్ద చైత్యవాతాయన మున్నది. దానిచుట్టును వరుసవరుసలుగ చిన్న చిన్న వాతాయనము లున్నవి. రెండేసివరుస లకు మధ్యగల అంచులలో మనుష్యశిరములు గల చిన్న వాతాయనము లున్నవి. ఈసాంప్ర దాయము ఉత్తరసాతవాహనయుగమునందలి పల్లవవాస్తువులో కనిపించుచున్నది. ద్వారము దాటగనే 25అడుగుల లోతును, 10అడుగుల వెడల్పును, 23అడుగుల ఎత్తును గల గది యున్నది. దీనిమధ్య 5½అడుగుల వ్యాస మును, 6అడుగుల ఎత్తునుగల శిలా చైత్య మున్నది. చైత్యము చుట్టును నిరాడంబరము లగు స్తంభము లున్నవి. వాటి అగ్రముల శీర్షి కలు లేవు. ద్వారమునకు కుడిపైపున ఒక మనుష్యుని బొమ్మ కలదు అతడు తలను కొంచెము కుడివైపుకు వంచి, కుడిచేత కటి వస్త్రపు అంచును పట్టుకొని, ఎడమచేతినిపైకి ఎత్తి లీలారవిందమును పట్టుకొని నిలచియు న్నాడు.

౨౦వగుహ:— ఇది విలక్షణమైన ఆల యము. దీనిని బాపకి అను భిక్షువు ప్రారం భించెను. వాసు అనునతడు సుప్రసిద్ధ సాతవా హనచక్రవర్తియగు గౌతమీపుత్రయజ్ఞశ్రీ ఏడవరాజ్యసంవత్సరమున దీనిని పూర్తిచేయిం చెను. గుహాముఖమున ఆరు పలకలస్తంభము లున్నవి. దీని వెనుక స్తంభములులేని విశాల మగు చావడి కలదు. దీని గోడలలో 20

గములు కలవు. ఈచావడి వెనుకగోడ మధ్య అతిమనోహరముగ చెక్కబడిన నాలుగు స్తంభము లున్నవి ఇవి ఆమూలాగ్రమును ఆరు పలకలు కలిగియున్నవి వీనిమధ్యను, అగ్రమునను చక్కని రేఖాశిల్పములుకల ఉద్యాణము లున్నవి. వీనినుండి ముత్యాలతోరణములు వ్రేలాడుచున్నవి. ఈస్తంభములు ఎల్లోరా, అజంతాగుహాలలోని స్తంభములను స్ఫురణకు తెచ్చుచున్నవి. ఈస్తంభములవెనుక మరియొక వసారా కలదు, ఈవసారా వెనుక గోడ మధ్య చక్కని శిల్పముకల ద్వార మున్నది. దీనికి రెండువైపులను ఎత్తైన పద్మపాణివిగ్రహము లున్నవి ద్వారమునకు అవతల గర్భాలయము కలదు. దానిమధ్య ఒక పెద్ద ఎత్తైన సింహాసన మున్నది. దీనిమీద కూర్చొని బుద్ధుడు ఎడమచేత ధర్మచక్రమును పట్టుకొని కుడిచేత దానిని త్రిప్పుచున్నాడు. విలక్షణమైన ఈగుహ హిందూదేవాలయమువలె నున్నది. ఇందు ముందువసారాయు, దానివెనుక చావడియు క్రీ. శ. 2వశతాబ్దినాటివి. ఆవెనుక భాగము క్రీ. శ. 5, 6 శతాబ్దులనాటిది.

కార్లా :— ఈపేరుగల గ్రామము పూనా బొంబాయిమార్గమున మాలవెల్లి రైలుస్టేషనుకు మూడుమైళ్ళదూరమునం దున్నది. గ్రామమునంటి ఒక కొండలవరుస కలదు. అందు ఒకకొండమీద 10, 12 గుహాలు కలవు. ఇచ్చటి దృశ్యమే మిక్కిలి రంజకముగ నున్నది. వలయాకారముగనున్న పర్వతపంక్తి, దానిలోపల విశాలమైన లోయని, దీనిలో నిట్టనిలువుగ నొక కొండ. దాని అగ్రము నీలశిలామయమై వలయాకారముగ అంచువరకును చొచ్చుకొని వచ్చినది. దీనిమూలమున ఈ గుహాలు చెక్కబడినవి. వీని కెదురుగ కొంత పదునైన ప్రదేశము కలదు. ఇక్కడి గుహాలన్నిటిలోను ఒక చైత్యగృహము చాలముఖ్యమైనది. దీనిలో చైత్యగృహవాస్తువు పరమావధిని గాంచినది. ఇంత పెద్దదియు, ఇంత అందమైనదియు చైత్యాలయము మరియొకటి భారతదేశమునం దెచ్చటను కన్పింపదు. ఇదికాక ఇచ్చట కొన్ని చిన్నచిన్న విహారములును, రెండు రెండంతస్థుల విహారములును, రెండు స్తంభములులేని సమావేశ భవనములును కలవు. కాని ఇవి అన్నియు శిథిలావస్థయం దున్నవి.

గుహాముందు ప్రవేశమార్గము కలదు. దానికి రెండువైపులను రెండు ఎత్తైన అరుగు లున్నవి. అందు కుడివైపుగల అరుగుమీద లావైన 16 పలకల స్తంభమొకటి ఉన్నది. దీని అగ్రము ఒక గంటవలె నున్నది. దానిమీద నొక ఉద్యాణము కలదు. దానిమీద తామరరేకులుగల పట్టీ ఉన్నది. దినిపైన నాలుగు చతురము లున్నవి. వీనిపైన ప్రాకారశిల్పమున్నది. దీనిమీద నాలుగు సింహాము లున్నవి. మార్గమునకు ఎడమవైపునకూడ నట్టిదే మరియొక సింహస్తంభ ముండెడిది, కాని అది మధ్యకు విరిగి పోయినది. నిలచిన భాగముమీద నొక దేవీవిగ్రహమును చెక్కి ఇటీవల ఎవరో దానిచుట్టును ఒక చిన్నగుడి కట్టినారు. ఈసింహ స్తంభములవెనుక గుహ కలదు. వెలుపలి అంచునుండి చైత్యము వెనుకనున్న గోడవరకును దీని లోతు 124 అడుగులు, వెడల్పు 45½అడుగులు, నేలమట్టమునుండి పైకప్పువరకునుగల ఎత్తు 46 అడుగులు.

గుహాముందు ఒక వసారా ఉన్నది. దీని పొడవు 52అడుగులు, వెడల్పు 15అడుగులు.

దీనిలో ముందుమార్గమున కిటునటు నాలుగు పలకల స్తంభము లున్నవి. వీనిపైన కొంత వెడల్పు అయిన భాగమున్నది దానిపైన తిరిగీ నాలుగు స్తంభములు కలవు. ఈవసారా గోడలమీద చక్కని శిల్పము లున్నవి. గుహ ఎడమ గోడకును, మొదటి స్తంభమునకును మధ్యగల రాతిమీద దిగువ రెండు చిత్రము లలో సింహాసనముమీద కూర్చొని ధర్మబోధ చేయుచున్న బుద్ధుని బొమ్మ లున్నవి వాని పైన ఒక మిథునము కలదు. అందలి స్త్రీపురుషుల బొమ్మలు అనేకాభరణభూషితములై మిక్కిలి మనోహరములుగ నున్నవి స్త్రీ కంఠమున నొక ముత్యాలహార మున్నది. దాని చివర పులిగోరువంటి ఆభరణము స్తనముల మధ్య వ్రేలాడుచున్నది ఆమె హస్తములకు అనేకకంకణము లున్నవి కాళ్ళకు కడియములు కలవు. ఆమె కుడిచేతిని మోచేతివద్ద వంచి, ముంజేతిని పైకి ఎత్తి ఒక అరవిందమును కుడిచెవివద్ద పెట్టుకొనినది. ఎడమ చేయి ప్రక్కకు వంపబడి పురుషుని కంఠమును చుట్టుచున్నది పురుషుడు రాజోచితముగు ఉష్ణీషమును, ఆభరణములను ధరించినాడు. అతడు ఎడమచేత కటివస్త్రపు అంచును పట్టుకొనినాడు. కుడిచేత స్త్రీ వీపును చుట్టినాడు.

వసారా కుడి ఎడమగోడలలోను శిల్పము లున్నవి. కుడిగోడలో దిగువ మూడు పెద్ద ఏనుగు లున్నవి. ప్రతివాని వీపుమీదను విమానమువంటి అంబారీ ఉన్నది. అందొకదానిలో అటునిటు చామరగ్రాహికలు కొలువ సింహాసనాసీనుడగు ... బొమ్మ కలదు. మధ్య అంబారీలో ... దున్నాడు. అతని కిటునటు ... ను, పైన యక్షులు నున్నారు. మూడవదానిలో ధ్యానిబుద్ధుడున్నాడు. ఈఅంబారీలపైన ఒక అంచు కలదు. దీనిపైన కొంతదూరము ప్రాకారశిల్ప మున్నది. దీనిపైన ఒకమూల విమాన మొకటి కలదు. దాని ప్రక్క నొకగూటిలో ఒక మిథున మున్నది అందలి స్త్రీ కొద్దిగ ఎడమవైపునకు వంగి కుడిచేత లీలారవిందమును పట్టుకొని, ఎడమచేత పురుషుని నడుమును చుట్టుచున్నది. పురుషుడు తన కుడిచేత స్త్రీ వీపును చుట్టి ఎడమచేత లీలారవిందమును పట్టుకొనినాడు. దీని ప్రక్కన ఒక చైత్యవాతాయన మున్నది దాని ప్రక్క మరియొక విమానము కలదు. దీని ప్రక్క ఒకగూటిలో మరియొక మిథున మున్నది అందు స్త్రీ కుడిచేత కరిహస్తము పట్టినది. కుడిచేతిని తలపైకి వంచి అరచేయి తలపై పెట్టినది. తల కొద్దిగ ఎడమవైపుకు వాల్చియున్నది. పురుషుడు నడుమును ఎడమవైపుకు వంచి, కుడిచేతిని వ్రేలాడవేసి, ఎడమచేత స్త్రీనడుమును పట్టుకొనినాడు. ఈ గృశ్యములపైన మరియొక అంచు కలదు దీనిమీద తిరిగీ ప్రాకారశిల్ప మున్నది. దీనిమీద చిత్రవిచిత్రములగు మూడు విమానము లున్నవి. ఈపైన మరియొక ప్రాకారశిల్పము కలదు. దానికి పై భాగమున మరికొన్ని విమానములు చెక్కబడినవి కట్టకడపట మరియొక వరుసలో రెండు విమానములును రెండు వాతాయనములును కలవు. వసారా ఎడమగోడకును మొదటిస్తంభమునకును నడుమగల రాతిమీద కుడివైపున ఉన్నట్లు ఒకమిథునము చెక్కబడినది. ఎడమవైపు గోడమీదకూడ కుడివైపు గోడమీదవలెనే ఏనుగులును, విమానములును, వాతాయనములు నున్నవి, అట్లే మిథునములును చెక్కబడినవి.

వసారా వెనుకగోడమధ్య ప్రధానద్వారమున్నది. దాని కుడివైపుగోడమూలలో ఒక ఉపద్వారముకలదు. దీనివెనుక ప్రదక్షిణమార్గమున్నది. ఆప్రక్కన ఒక మిథున మున్నది. ఈచిన్నద్వారముపైన వాతాయనము కలదు. ద్వారమును చేరి ఒక పెద్ద చట్రములో మరియొక మిథున మున్నది. దానిప్రక్కన పద్మపాణిబొమ్మ, దానిప్రక్క మరియొక మిథునము కలవు. ఆతర్వాత ప్రధానద్వార మున్నది. దానికి ఎడమవైపున మరియొక మిథునము, సింహాసనస్థుడై పాదముల నొకతామరపుప్వుమీద పెట్టి బుద్ధుడు కూర్చొనగా ఆపుప్వు కాడకు అటునిటు నాగనాగినులు, ఆమీద మరియొక మిథునము కలరు. తర్వాత మరియొక ఉపద్వార మున్నది ఈదృశ్యములకు పైన బుద్ధులవరుస, దానిపైన ప్రాకారశిల్పము కలవు

ఈవసారావెనుక నొక విశాలమగు గది ఉన్నది. దీని లోతు 70 అడుగులు, వెడల్పు 26 అడుగులు, ఎత్తు 46 అడుగులు. దీనిమధ్య శిలాచైత్య మున్నది. దీనిచుట్టును 38 స్తంభము లున్నవి. చైత్యముచుట్టును వలయమునందు 8 నిరాడంబలములగు స్తంభములు కలవు. మిగిలినవి రెండుప్రక్కలను ఉన్నవి. ఇవి అద్భుతముగ చెక్కబడినవి వీనిమూలమున చతురస్రములును, ఆపైన డేగిసావంటి భాగ[illegible]ు కలవు. అగ్రమున గంటవంటి శీర్షిక[illegible], దానిమీద చతురస్రములును, వాటిపైన[illegible] కాళ్ళపైకూర్చొనినపనుగులును, వానిమీద [illegible]గావిహారము చేయుచున్న స్త్రీపురుషుల [illegible]లు నున్నవి. ఈబొమ్మలలో జీవకళ ఉ[illegible]న్నది. ఇట్టి మనోహరశిల్పము మరివే[illegible]డను, ఎచ్చటను కానరాదు.

ఎడమవరుసలో ఒక స్తంభముమీద నొక చిన్నచైత్యమును, దాని కిటునటు సింహస్తంభములును ఉన్నవి మరియొకస్తంభముమీద ధర్మచక్రము చెక్కబడినది. చైత్యవేదిక రెండు అంతర్యాలలో ఉన్నది. వీని అగ్రముల ప్రాకారశిల్పము కలదు. దీని హార్మికపైన పశ్చిమోత్తరదిశను 10 అంగుళముల లోతుగల కంత కలదు దీనికి 10 అంగుళముల చతురమును, 4 అంగుళముల మందమునుగల రాతిపలక మూతగ అమర్చబడినది. బహుశః ఈగోతిలో ఏదైనను అవశేషము గుప్తపరుపబడియుండును చైత్యముపైన కొయ్యతో చేయబడిన ఛత్ర మున్నది. పైకప్పు బండిగూడువలె వంపుగ నున్నది. దీనిలో వంపుగల కమ్ములు అమర్చబడినవి. ప్రధానద్వారముపైన పెద్ద వాతాయనమున్నది. దానిలో నుండి లోపలికి గాలియు, వెలుగును వచ్చుచున్నవి.

ఇతరగుహాలు :— చైత్యగృహమున కుత్తరముగ 100 అడుగులు పొడవుగల సమావేశభవన మొకటి కలదు. దీనిపైన 28 అడుగుల పొడవును, 27 అడుగుల వెడల్పును, 8 అడుగుల ఎత్తును కలిగిన 13 గదులుగల విహారమొకటి ఉన్నది. దీనిప్రక్కనే, పైభాగమున మరియొకవిహార మున్నది దీనిపొడవు 48 అడుగులు, వెడల్పు 34 అడుగులు, ఎత్తు 9 అడుగులు. ఇంకను ఉత్తరముగ ఇంకొకవిహారమున్నది. దాని పొడవు 39 అడుగులు, వెడల్పు 17 అడుగులు. దానిలో 3 గదులు ఉన్నవి. చైత్యగృహమునకు దక్షిణముగ 3[illegible] అడుగులు పొడవు 16 అడుగులు వెడల్పు కల మరియొకవిహారము కలదు. [illegible]గిలినగుహాలు శిథిలావస్థయందున్నవి.

అజంతాగుహలు :— అజంతా ఎల్లోరాలు జగత్ప్రసిద్ధములు. ఇందు అజంతా ముఖ్యముగ చిత్రములకును, ఎల్లోరా శిల్ప వాస్తుచిత్రకళలకును ప్రసిద్ధినందినవి. అజంతా గుహలు వింధ్యాద్రుల శాఖలో తపతీనది లోయలో ఉన్నవి. వీనిని ఇటు ఔరంగాబాదు నుండిగాని అటు చాలీస్‌గాం నుండికాని చేర వచ్చును. ఈగుహలచుట్టును చిట్టడవి ఉన్నది. ఇవి నేలమట్టమునుండి 250 అడుగుల ఎత్తుగ నిట్టనిలువుగ నున్న కొండపక్కలో దొలవ బడినవి. ఈకొండ గుర్రపులాడమువలె వంపు తిరిగి యున్నది. దీనిపైనుండి వాఘీరా అను ఏరు మధ్యగల లోయలోనికి దూకుచున్నది. ఇక్కడ 600 గజముల దూరములో 29 గుహ లున్నవి. ఇవి నేలమట్టమునుండి 35-100 అడు గుల మధ్యగల ఎత్తునందు ఉన్నవి. ఈగుహ లలో 8, 9, 10, 12, 13 నంబర్లు గలవి మిక్కిలి ప్రాచీనములు. వాటి వాస్తులక్షణము లనుబట్టియు, వానికిని నాసిక కార్లాలలోగల గుహలకును గల పోలికలనుబట్టియు ఈఐదు గుహలును సాతవాహనయుగమున నిర్మింప బడినవని కోవిదుల నిర్ణయము. వీనిలో వర్ణ చిత్రము లున్నవి. ఇందు మొదట కొన్ని చిత్రింపబడినవి. కొంతకాలమైన పిమ్మట వాటి పైన క్రొత్తచిత్రములు వేయబడినవి. అందు వలన బహుసూక్ష్మముగ పరిశీలించినగాని అడుగునగల చిత్రములు కనిపింపవు. ఈచిత్ర ములును సాతవాహనయుగపువే అని పండి తులు నిర్ణయించినారు.

12, 13వ గుహలు :— ఇవిరెండును విహారములే. కొందరు 12వగుహ ప్రాచీన తమమనియు, మరికొందరు 13వగుహ ప్రాచీన తమమనియు [illegible] యపడినారు. 13వగుహ లోని చావడి లోతు 16 1/2 అడుగులు, వెడల్పు 13 1/2 అడుగులు, ఎత్తు 7 అడు గులు. దీనిలో ఎడమగోడలో 3, కుడిగోడలో 2, వెనుకగోడలో 2 గదులు కలవు. 12వ గుహలోని చావడి 36 అడుగుల చతురము. దీని లోపలిగోడలలో 12 గదు లున్నవి. ఇందు 11 గదులలో రెండేసి అరుగులున్నవి. ఈఅరుగులకు ఒక చివర తలగడవలె ఎత్తుగ ఉన్నది. గదులగుమ్మములపైన చైత్యవాతా యనములు కలవు గోడలమీద ప్రాకార శిల్పము కలదు.

8 వగుహ :— ఇదికూడ ఒక విహారము. దీని ముఖము శిథిలమైపోయినది. దీనిలోని చావడి పొడుగు 32 అడుగులు, వెడల్పు 17 అడుగులు, ఎత్తు 10 అడుగులు. ఇందు 8 గదు లున్నవి.

9 వగుహ :— ఇది ఒక చిన్న చైత్య గృహము. బహుప్రాచీనము. బహుశః క్రీ.పూ. 1వశతాబ్దిదేమో ! దీని లోతు 45 అడుగులు, వెడల్పు 23 అడుగులు, ఎత్తు 22 అడుగులు. ఈగుహాముఖమున 3 3/4 అడుగుల వెడల్పు గల అంచు కలదు. దీనిమీద చైత్యవాతా యనములు చెక్కబడినవి. దీనిముందు కుడి ఎడమగోడలమీద పెద్ద బుద్ధుని బొమ్మలు కలవు. లోపల చైత్యముచుట్టును 23 స్తం భము లున్నవి. రెండువైపులను మొదట నున్న స్తంభముల మూలములును, [illegible] లును చతురముగ నుండి మధ్యభాగ[illegible] పల కలుతేరి యున్నది. ఈస్తంభములు [illegible] అడు గుల ఎత్తుగ నున్నవి. చైత్యము [illegible] ఇక్క వ్యాసము 7 అడుగులు. దాని [illegible] ఎత్తు 5 అడుగులు. అండముయొక్క [illegible] వ్యాసము 6 అడుగులు, ఎత్తు 4 అడు[illegible] నిపైన

11/4 అడుగుల యెత్తుగల హార్మిక కలదు. దీనిప్రక్కలు ప్రాకారమువలె చెక్కబడినవి. దీనిపైన ఆరుస్తంభములును, వానిమీద నొక పలకయు కలవు దీనిమీద కార్లాలోవలె ఒక దారుఛత్ర మున్నది. చైత్యముపైకప్పు వంపుగ నున్నది. ద్వారముమీద 11 1/2 అడుగుల ఎత్తుగల పెద్ద చైత్యవాతాయన మున్నది. దీనిమధ్య 2 1/4 అడుగుల వెడల్పుగలిగిన ప్రాకారశిల్పము చెక్కబడిన అంచు కలదు.

ఈగుహాలో కొన్ని వర్ణచిత్రము లున్నవి. ఇవి రెండుమూడు సార్లు భిన్నకాలములలో నిర్మింపబడినవి. గోడలమీద రెండువరుసల చిత్రములు కనిపించుచున్నవి. వీనిలో నాలుగు చిత్రములు మిక్కిలి పురాతనములు. ఇందలి వ్యక్తుల వేషభూషలు సాంచీఅమరావతీశిల్పములలోని వ్యక్తుల వేషభూషలను పోలియున్నవి. (1) గుహముందుగోడ లోపలివైపు కిటికీమీది చిత్రము. ఇది శిబిజాతకము ఇందు ఒకరాజు సింహాసనముమీద ఒకకాలును, పాదపీఠముమీద ఒకకాలును ఆనుకొని కూర్చొనినాడు. ఇతడు వెడల్పైన కంఠాభరణమును, పెద్దభూషలను, కర్ణికలను, ఎత్తైన ఉష్ణీషమును ధరించినాడు కార్లా, బేడ్సా, నాసికలలో స్తంభాగ్రముల నున్న పురుషుల భూషణము ... ఉన్నవి. అతనివెనుక అటునిటు నిర్వు... రుషులు నిలచియున్నారు. వారితో ఒకస్త్రీ ...డ కలదు. కొంచెముదూరముగ మరి ...రు పురుషు లున్నారు. పైన ఇంద్రుడు ...శమునం దెగురుచున్నాడు. ఈ దృశ్యము ... ఎడమవైపున ఒకకొండయు, దానిమీద నిర్వురు మనుష్యులును చిత్రింపబడినారు. (2) ముందుగోడ ఎడమవైపు చిత్రము, దీని క్రిందిభాగము బెల్లులు ఊడిపోయినది. పైభాగమున ఆర్గురు బుద్ధు లున్నారు. ఒక్కొక్కనిపైన మూడేసి ఛత్రము లున్నవి. స్తంభములమీద కూర్చొని, నిలచి ఉన్న బుద్ధుని బొమ్మలు కలవు పైకప్పు లోపలిభాగమున చతురములలో కమలములు చిత్రింపబడినవి. (3) వెనుకగోడమీద — ఎడమచివర ఒకకొండమీద బుద్ధుడు నిద్దరు శిష్యులును కలరు. వీరిక్రింది వరుసలో ఒక వ్యక్తి ముందుకు వంగి ఒక పాత్రలోనుండి దేనినో ఇంకొక పాత్రలోనికి పోయుచున్నాడు. దీనికి కుడివైపున ఒక ప్రాసాదము ఎదుట భిక్షాపాత్రను ధరించిన బుద్ధుడును 4 భిక్షువులును నిలచి యున్నారు ఈప్రాసాదమున కొకవైపున నిచ్చెన మీద పైకెక్కి ఒకడు లోనుండి ఒక కూజాను అందుకొనుచున్నాడు. రెండవచివర మరియొకడు కూజా తీసికొని నిచ్చెనమీద దిగుచున్నాడు. దీనికి కుడివైపుగ ఆకుపచ్చని అంచుగల తెల్లటి పంచను, లేళ్ళ చర్మమును, జటామకుటమును ధరించి ఎడమచేత ఒక పాత్రను పట్టుకొని కుడిచేత నభయహస్తముంచిన బోధిసత్వుడు చిత్రింపబడినాడు. ఇంకను కుడివైపున ధర్మచక్రముద్రలో సింహాసనాసీనుడగు బుద్ధుడున్నాడు. బహుభూషాలంకృతులైన యిర్వురు వెనుక నిలచి చామరములు వీచుచున్నారు. బుద్ధునికి ముందు జటామకుటధారియగు ఒక పురుషుడు రెండుచేతులతోను పూర్ణకలశము నెత్తిపట్టుకొనినాడు. అతని వ్రేళ్ళలో నొకదానినుండి ఒకపుష్పమాల వ్రేలాడుచున్నది. (4) క్రిందివరుసలో బుద్ధునియెదుట నొక జంత్రమును వాయించుచున్న పురుషుడును, స్త్రీయును కలరు. ఇంకను కుడివైపున పైన మూడు ఛత్రములుగల చైత్యమున్నది. ఆపైన

సింహాసనాసీనుడగు బుద్ధుడును, అతడు పాదములనాన్చిన తామరపువ్వుకాడను పట్టుకొనిన నాగులును కలరు. ఆమీద నొక బుద్ధుడును, అతని కిటునటు వజ్రచామరహస్తులగు పరిచారకులును, ఎదురుగ నొకరాజును రాణియు, నమస్కరించుచున్న బాలుడొకడును కలరు.

(౮) గంపగుహ:- ఇది మరియొక చైత్యగృహము. అజంతాచైత్యాలయములన్నిటను ప్రాచీనతమము దీని లోతు 95అడుగులు, వెడల్పు 41అడుగులు, ఎత్తు 36అడుగులు. దీనిలోభాగము అర్ధవలయాకారముగ నున్నది. ఇందు చైత్యముచుట్టును 39 పలకల స్తంభములున్నవి. ఈ స్తంభముల ఎత్తు 14అడుగులు. వీనిపైన 9¾అడుగుల ఎత్తు గోడ కలదు. దానిపైన 12 1/2అడుగుల ఎత్తున వంపు కలదు. దీనిలోభాగమున కార్లాలోవలె కర్రకమ్ములున్నవి. ప్రదక్షిణపథము వెడల్పు 6అడుగులు. చైత్యము నిరాడంబరమైనది. దాని వ్యాసము 15 1/2అడుగులు. ఇందు క్రీ. శ. 2వశతాబ్దినాటి లిపిలో శాసనమొకటి కలదు. భాజా, పిరల్‌కోరా చైత్యగృహములవలె ఈ గుహకూడ క్రీ.పూ. 2వశతాబ్దిది కావచ్చును.

ఈగుహాయంతయు చిత్రింపబడినది. కొన్నిచోట్ల రెండుమూడుసార్లు చిత్రములను నిర్మించినట్లు కనిపించుచున్నది. ప్రాచీనచిత్రములలో అక్కడక్కడ కొన్నిభాగములు మాత్రము కనిపించుచున్నవి. గుహ కుడిగోడమీద పెద్దపెద్ద ఏనుగులు చిత్రింపబడినవి. అందొకదానిశరీరముమీద నీలిరంగు మచ్చలున్నవి. మరియొకటి ఆరుదంతములుకల శ్వేతగజము. దీనికి ఎడమవైపున అనేకవేషభూషాలంకృతులై పాదచారులుగను, అశ్వములమీదను పోవుచున్న మనుష్యుల ఊరేగింపు కలదు దీనివెనుక గుంపులుగుంపులుగ స్త్రీలున్నారు. ఇవి క్రీ. శ. 2వశతాబ్ది మధ్యభాగమునాటి చిత్రములు. గుహ ఎడమగోడమీద సాంచీద్వారములవంటి రెండుద్వారములు కలవు. వీనిముందు ఆయుధహస్తులై కొందరు సైనికులు నడచి పోవుచున్నారు.

౨.- ఆంధ్రదేశమునందలి గుహలు

శాతవాహనయుగమునాటి గుహలు మహారాష్ట్రముననే కాక ఆంధ్రదేశమునందును కలవు. కాని మహారాష్ట్రమునగల గుహలలో చైత్యములును, భిక్షులునివసించుగదులును కొండలలోనే దొలవబడినవి. ఆంధ్రదేశమునకూడ నీసాంప్రదాయ మవలంబింపబడినది. కాని ఈగుహావిహారములతో పాటుగను, చైత్యగృహాగుహలతో పాటుగను ఇటుకలతో నిర్మింపబడిన చైత్యగృహములును, విహారములును, కొండరాళ్ళతో నిర్మింపబడిన పలువిధముల చైత్యములునుకూడ గాంపించుచున్నవి. ఇది ఆంధ్రదేశబౌద్ధతీర్థములలో స్పష్టముగ గోచరము కనిపించు విశేషలక్షణము.

పైవిధమగు గుహలు ఆంధ్రదేశమున శంఖరం, కోరుకొండ, ఎర్రంపాలెం, గుంటుపల్లి మున్నగుచోట్ల కలవు.

గుంటుపల్లి:— ఇది పశ్చిమగోదావరిజిల్లా ఏలూరుతాలూకాలో కామవరపుకోటకు 6 మైళ్ళదూరమునందున్న పల్లె. ఈపల్లెకు ఒక మైలు దూరమున తూర్పుపడమరలుగ వ్యాపించి

-చిన కొండ ఒకటి కలదు. ఈకొండ మధ్య దక్షిణముఖముగ గుఱ్ఱపులాడమువలెనుండు భాగము కలదు. దీని లోతు అరమైలు, ముఖమున వెడల్పు 500గజములు. దీనిలో పడమటిశాఖలో ఒక విలక్షణమైన చైత్యగృహమును, దానికి ప్రాగుత్తరముగ నొక విహారమును దొలవబడినవి.

చైత్యగృహము :—ఇది ఇతరస్థలముల సామాన్యముగ గాంచనగు గుహలవలె చతురస్రముగగాక వలయాకారముగ నున్నది. దీని వ్యాసము 18అడుగులు, ఎత్తు 14అడుగుల 9 అంగుళములు. దీనిమధ్య కొంచెమెక్కువ తక్కువగ గుహలో సగముభాగము నాక్రమించు శిలాచైత్య మున్నది. దీనిచుట్టును 3అడుగుల వెడల్పుగల ప్రదక్షిణమార్గమున్నది. చైత్యవేదిక వ్యాసము 11అడుగుల 8 అంగుళములు, ఎత్తు 3 అడుగుల 9 అంగుళములు. దీనిమీద 9అడుగుల 2అంగుళముల వ్యాసమును, 4అడుగుల 9అంగుళముల ఎత్తునుగ గల అండము కలదు. అండము మీది హార్మికలో ఛత్రపుకాడను దించుటకుపయోగపడు గుంట ఉన్నది. ఈగుహ పైకప్పు చేజెర్లకపోతేశ్వరాలయపుకప్పువలె కోళ్ళగూడు ఆకారమున ఉన్నది. దీనిలోభాగమున వంపుగల కఱ్ఱకమ్ము లున్నవి. గుహాముఖమున పెద్ద గుఱ్ఱపులాడపు ఆకారముగల వాతాయనమున్నది. దీని అడుగున కమ్ములు ముందుకు చొచ్చుకొని వచ్చుచున్నవి. గయ వద్ద బరాబర్ కొండలలో లోమశఋషిగుహ అను ప్రాచీనగుహ కలదు. దానిముఖమును ఇట్లే ఉన్నది. ఈరెండుగుహల లోపలికొలతలును ఒకేవిధముగ నున్నవి. ఈగుంటుపల్లి గుహాముఖము సమానముగగాక అర్ధవలయాకారముగ నున్నది. బరాబర్ కొండలోని సుదామగుహాముఖముకూడ ఇట్లే ఉన్నది. ఈయంశములనుబట్టి ఈగుంటుపల్లిచైత్యాలయము బరాబర్ గుహలు నిర్మింపబడినకాలముననే, అనగా క్రీ. పూ. 200ప్రాంతమున నిర్మింపబడెనని చెప్పనగును.

విహారము :—ఈచైత్యగృహమునకు పైభాగమున ప్రాగుత్తరముగ విహారము కలదు. దీనిని చేరుటకు ఒక దారి కలదు. ఈమార్గమునకు ఎడమవైపున సాంచీద్వారమునందలి పైఅడ్డకమ్మిమీద గాంచనగు త్రిరత్న చిహ్నము చెక్కబడిన రాతిపలక కలదు. దాని నితరఫలకములతో చేర్చుటకు వీలగునట్లు వెనుక నొక కంత కలదు. దీనినిబట్టి యీగుంటుపల్లివిహారమునకు ముందు సాంచీద్వారమువంటి ద్వార ముండెడిదేమో అని సందేహము కలుగుచున్నది. (ఈవిహారము అడ్డదిడ్డముగ చెక్కబడిన గదులతోను, కంతలతోను నిండియున్నది కాని మహారాష్ట్రమున కార్లా, నాసిక, బేడ్సా, భాజా మొదలగుచోట్ల గల విహారములవలె తీర్చి దిద్దినట్లు లేదు. కాని దీని నిర్మాణవిధానముమాత్రము బహుప్రాచీనతను, వైలక్షణ్యమును చూపుచున్నది. గుహకు మధ్య నొకటియు, రెండువైపులను రెండును మొత్తము మూడు ద్వారము లున్నవి. మధ్యద్వారమునకు రెండువైపులను కిటి[illegible] కలవు. వీనిమీదను ద్వారములమీ[illegible] వాతాయనము లున్నవి. ఇవిత[illegible]ర శిల్పమును, అలంకార వ[illegible]ందు కొన్నిగదులు అసం పూ[illegible]మునందు ఒక్క చైత్య గృ

మరియొకవిహారము :— ఈవిహారమునకు పైభాగమున మరియొక చిన్న విహారము కలదు. దానిలో 5 గదు లున్నవి. ఈవిహారము శిథిలావస్థయం దున్నది.

శంఖరం* :— ఈ గ్రామము విశాఖపట్టణం జిల్లాలో అనకాపల్లికి రెండుమైళ్ళదూరమునం దున్నది. ఇచ్చట తూర్పుపడమరలుగ రెండు కొండ లున్నవి. అందు తూర్పుకొండకు బొజ్జన్నకొండ అనియు, రెండవదానికి లింగాల మెట్ట అనియు పేర్లు. ఈరెండుకొండలమీదను ప్రఖ్యాతమగు బౌద్ధతీర్థమొకటి ఉండెను, వీని మీద అనేకవిహారములును, చైత్యాలయములును, గుహాలయములును కలవు

1వ గుహ :— ఇది బొజ్జన్నకొండ పడమటి అంచున కలదు. దీనిని చేరుటకు క్రింద నుండి మెట్లవరుస ఉన్నది. కొండలో కొంత భాగమును చెక్కివేసి 21అడుగుల పొడవును, 9అడుగుల వెడల్పును గల చతురస్రమును నిర్మించినారు. ఈచతురస్రమునకు ఎడమవైపున దక్షిణముఖముగ కొండ గలదు. దానిలో నొక చైత్యాలయము దొలువబడినది. ఈ గుహాముఖపు కుడివైపున కొండలో 5'5 పొడవును, 5'7 వెడల్పును, 3అడుగుల యెత్తును గల గూడు కలదు. ద్వారమునకు పైన 4అడుగుల పొడవును, 3అడుగుల వెడల్పునుగల గూడు కలదు దాని కిరువైపులను ఒక జంతువును, ధ్యానిబు[illegible]ను చెక్కబడి యున్నారు. ద్వారము ఎత[illegible] అడుగులు, వెడల్పు 4అడుగులు. దీ[illegible] వైపులను 12 1/2అడుగుల యెత్తున[illegible] ల బొమ్మలున్నవి. ఇవి మిక్కిలి మోటుగ నున్నవి. ఈద్వారమువెనుక 31 1/2అడుగుల పొడవును, 34అడుగుల వెడల్పును, 8 1/2 అడుగుల యెత్తును గల చావడి ఉన్నది. దీనిలో వరుసకు నాలుగువంతున నాలుగు వరుసల స్తంభము లున్నవి ఈ స్తంభముల మూలములు చతురములుగను, పైభాగములు పలకలుగను, అగ్రములు చతురములుగను ఉన్నవి. మధ్యనున్న రెండు స్తంభములమీదను చామరవాహకులు చెక్కబడినారు. వీని మధ్య నొక చైత్యమున్నది. దీని అడుగున నొక చతురస్రవేదిక కలదు. దీని వ్యాసము 4అడుగుల 3అంగుళములు. దీని వాస్తు లక్షణములను, మోటుదనమును చూడ నిది మిక్కిలి ప్రాచీనమగు చైత్యాలయమని తోచుచున్నది.

2వ గుహ :— ఇది మొదటి గుహపైన దొలవబడినది దీనిని చేరుటకు సన్నని మెట్ల వరుస కలదు ఈవరుసకుడిపైపున ఏకశిలా స్తూపము లున్నవి. ఈగుహ మొదటిగుహపై అంచుకంటెను 6అడుగులు లోపలికి ఉన్నది. దీని ప్రవేశద్వారము ఎత్తు 5 1/2అడుగులు, వెడల్పు 5అడుగులు. దీనిపైన 7అడుగుల ఎత్తుగల చైత్యవాతాయన మున్నది. దీనిలో ధ్యానిబుద్ధుని విగ్రహము కలదు. అతని కిటు నటు భక్తులును, పైన యక్షులును కలరు. ద్వారమునకు కుడివైపున 4అడుగుల వెడల్పును, 6అడుగుల యెత్తునుగల గూడు ఉన్నది. దీనిలో నిలచియున్న బుద్ధునియొక్కయు, భక్తులయొక్కయు బొమ్మలు గల[illegible]

* Arch Sur. In[illegible] pp 149—180.
ఆంధ్రపత్రిక స[illegible] లోని "బొజ్జన్నకొండలోని సంఘారామ[illegible]
ఆర్. నా వ్యాస[illegible]

బడినవి. ద్వారమునకు వెనుక 15అడుగుల పొడవును, 5అడుగుల వెడల్పునుగల వసారా కలదు. దీని ఎడమగోడమీద పద్మముమీద కూర్చొనిన బుద్ధుడును, చామరవాహకులును చెక్కబడినారు. కుడిగోడమీద పెద్ద ధ్యాని బుద్ధునివిగ్రహ మున్నది. అతని కుడివైపున ఒక స్తూపము చెక్కబడినది. వసారావెనుక గోడమీద ఎడమవైపునుండి ధ్యానిబుద్ధుని వరుసలు చెక్కబడినవి ఇవిగాక ఇట్టిదే ఒక పెద్ద విగ్రహమునున్నది. ఈవసారా వెనుక చావడి కలదు. దాని వెనుకగోడలో 6 1/2 అడుగుల వెడల్పును, 3 1/2అడుగుల లోతును గల గూడులో ధ్యానిబుద్ధుడు చెక్కబడినాడు. అతని కిటునటు చామరవాహకు లున్నారు. ఈ చావడి కుడియెడమగోడలలో మూడు విభాగములుగ బుద్ధుని బొమ్మలు చెక్కబడినవి. అందు కిరీటధారియై, ఎడమచేత అభయ ముద్ర ధరించిన బుద్ధుని బొమ్మ మనోహరముగ నున్నది.

3వ గుహ :—కొండపైన ఈ రెండవ గుహమీద కొంతభాగము సదునుగ చెక్కబడినది. ఆమీద కొండ కొంతదూరము నిలువుగ కోసివేయబడినది. ఈభాగమున ఈగుహ కలదు. దీని పొడవు 7అడుగులు, వెడల్పు 5 అడుగులు, ఎత్తు 5అడుగులు. దీని వెనుక గోడలో నొకగూడులో ధ్యానిబుద్ధుని బొమ్మ చెక్కబడినది.

వ గుహ :—ఈబొజ్జన్నకొండ పైభాగ ...కశిలానిర్మితమగు పెద్దచైత్య మున్నది. ఇట్లే ఉన్నడూరాంతరముగ కొండవాలులో ఈ...లును ఒకేవిధం.ఇది మిక్కిలి చిన్నది. దీనిద్వార గుహాముఖము ...పున గోడమీద రెండు బుద్ధ బొమ్మ లున్నవి. ద్వారము ఎత్తు 5అడుగులు, వెడల్పు 2అడుగులు. దీనివెనుక 8 1/2అడుగుల చతురమును, 7అడుగుల యెత్తునుగల వసారా కలదు. దీనివెనుకగోడమీద ధ్యాని బుద్ధుని వరుస ఉన్నది.

౫వ గుహ :—ఇది ౪వ గుహ దగ్గర ఉన్నది. దీని చావడి పొడవు 12అడుగులు, వెడల్పు 8 1/2అడుగులు. దీనివెనుకగోడ మధ్య ధ్యానిబుద్ధు డున్నాడు. అటునిటు ద్వారపాలకులు కలరు. కుడిప్రక్కగోడమీద పెద్ద ధ్యానిబుద్ధుని బొమ్మ ఉన్నది. ఎడమ వైపున ఒకనాగు డున్నాడు. దిగువ నొక సింహ మున్నది.

౬వగుహ :— ఇది పై రెండుగుహలకును ఎడమవైపున ఉన్నది. దీని పొడవు 8 అడుగులు, వెడల్పు 7 1/2 అడుగులు, ఎత్తు 6 అడుగులు. దీనిలో శిల్పమేమియు లేదు.

౭వగుహ :— ఇంతవరకును వర్ణింపబడిన గుహలు బొజ్జన్నకొండలోనివి. దీనికి పడమటగనున్న లింగాలమెట్టయందుకూడ ఒక గుహ కలదు. ఈకొండ పడమటిభాగన కొంత మేర కొండనుండి వేరు చేం...
రాతిలో రెండు ...
నవి. వీటికీవల ...
గుహ కలదు ...
వెడల్పు 9 ...
గులు. ...
లోపల ...
గుల ...

3. ఆంధ్రదేశ బౌద్ధక్షేత్రములు

ఇంతవరకును సాతవాహన యుగమున పర్వతములలో దొలవబడిన చైత్యగృహములను, విహారములను వర్ణించియుంటిమి. ఇవిగాక ప్రత్యేకముగ ఆంధ్రదేశమునందు అనేకచోట్ల ఇటుకలతో నిర్మింపబడిన చైత్యములు, మహాచైత్యములు, విహారములు మున్నగు బౌద్ధనిర్మాణము లెన్నియో బయలుపడినవి. వాని నీక్రింద వర్ణించుచున్నాము.

శాలిహుండం* :— ఈగ్రామము గంజాంజిల్లాలో చికకోలుతాలూకాలో వంశధారనది దక్షిణతీరమునం దున్నది. ఇది ప్రాచీనకాలమున ప్రసిద్ధమగు రేవుపట్టణముగ నుండిన కళింగపట్టణమునకు ఆరుమైళ్ళదూరమునను, చికాకోల్‌రోడ్డురైలుస్టేషనుకు 12 మైళ్ళ దూరమునను ఉన్నది. గ్రామమునకు దక్షిణమున వంశధార ఒడ్డున తూర్పుపడమరలుగ 400 అడుగుల ఎత్తుగల రెండుకొండ లున్నవి. ఇందు తూర్పునగల కొండమీద బౌద్ధశిథి ము లున్నవి.

ర్వతశిఖరము :— ఈతూర్పు కొండ ... బ లున్నవి. అవి ... వాని ఇటుక ... న్నవి. కొండ ... డపు ఆకా ... తురముగ ... ఇది ఒక ... ఇది పెద్దపెద్ద ఇటుకలతో నిర్మింపబడినది. వీని పొడవు 18 అంగుళములు, వెడల్పు 11 అంగుళములు, మందము 3 అంగుళములు. దీని చుట్టునుగల గోడమందము 3 అడుగులు. స్తూపముచుట్టును ఇటుకతో కట్టిన అరుగు కలదు దీనికి పడమరగ 12 అడుగులదూరమునందు మరిరెండు చిన్నస్తూపము లున్నవి. వీని వ్యాసము 25 అడుగులు ఇందొకదానియందు చితాభస్మముగల రాతిపెట్టె ఒకటి దొరకినది.

కొండవాలు :— పర్వతపు తూర్పువాలులో పైస్తూపమునకు ఉత్తరముగ 100 అడుగులు దిగువ రెండు మట్టిదిబ్బ లున్నవి. వీనివ్యాసము 35 అడుగులు, ఎత్తు 3 అడుగులు. వీనిలో ఒకదానిలో 29 అడుగుల వ్యాసముగల స్తూపము బయలుపడినది. దీని నిర్మాణవిధానము ఒక బండి చక్రము వలె ఉన్నది. మధ్యనున్న దిమ్మవ్యాసము 9 అడుగులు. ఈకట్టడమునం దుపయోగింపబడిన ఇటుకల పొడవు 11 నుండి 17 అంగుళములు, వెడల్పు 7 నుండి 11 అంగుళములు, దళసరి 3 అంగుళములు. చక్రపు ఆకులవలెనుండు గోడల పొడవు 18 అడుగులు, వెడల్పు 1 అడుగు.

చైత్యగృహము :— మరి నూరడుగులు దిగువగ నీచైత్యగృహము కలదు. దీని పొ ... 24 అడుగులు, వెడల్పు 12 1/2 అ ... గోడల మందము 2 అడుగులు. దీ ... డుగుల యెత్తుగల బుద్ధుని విగ్ర ... ద్ధనిర్మాణాలు

34—38.

ష్ఠింపబడి యుండెను. ఈవిగ్రహము సున్న ముతో తయారుచేయబడినది. ఇది 9 అడు గుల పొడవును, 6 అడుగుల వెడల్పును 1 అడుగు ఎత్తునుగల అరుగుమీద స్థాపింప బడెను. విగ్రమునకును, వలయాకారము నున్న వెనుకగోడకును మధ్యగల భాగవ ఇటుకతో నింపివేసిరి.

శాలిహుండం గ్రామమునందు ప్రాచీనవస్తువులు చెదరి పడియున్నవి. 12 బౌద్ధశిల్పములును, ఒక అర మును ముఖ్యములు ఈశిల్ప క్రీ శ. 8, 9 శతాబ్దులనాటి శిల్పములు. వీనిలో కొన్ని లిపిలో శాసనము లున్నవి. బుద్ధ, అవలోకితేశ్వర వి ముగ నున్నవి.

రామతీర్థము*: పట్టణం జిల్లాలో విజయన దూరమునం దున్నది. సట్టనిలువుగ కొన్ని కొ దానికి గురుభక్త కొండ మీద 500 అడుగుల మున్నది. దానిమీద కలదు.

మహాచైత్యము: పడమటికొనను ఈమ వ్యాసము 42 అడుగు అడుగులు. దీనికి 1 వలయాకారమగు గో మధ్యగలది ప్రదక్షిణ 84 అడుగులు. ఈచైత ముగ నొక చెరువుకలది

* Arch Sur Ind.

2 మీాద ఉన్నది. దీని పొడవు 217అడుగులు,
వెడల్పు 11అడుగులు. దీనిగోడల మందము
౯ 2 1/2అడుగులు. దీనివలయములో 9అడు
గుల వ్యాసముగల శిలాచైత్య ము న్న ది.
మొదటి చైత్యగృహమువలెనే దీని ఉత్తరపు
లోభాగమునను 6అడుగుల పొడవును,
ుల వెడల్పునుగల దిమ్మ ఉన్నది.
రుము వెలుపల అభయముద్రాన్వితు
ద్ధుని బొమ్మ కలదు. చైత్య ము
0అడుగుల వెడల్పుగల ప్రదక్షిణ
ది.

చైత్యగృహము :—ఇది పైకట్ట
ప్పగ 20అడుగులనూరమునం
) ఇటు చైత్యము వ్యాసము
శములు. దీని ప్రవేశద్వా
డుగులు. దీనికి సమీాపమున
ంద 6అడుగుల వ్యాసము
న్నది.

హము :—దీని పొడవు
డల్పు 4 1/2అడుగులు,
అడుగులు. దీనిలోపల
్నది. అందొక అవశేష

ము :—దీని పొడవు
13 1/2అడుగులు,
2అడుగులు. ఇందలి
శేషపాత్ర దొరికినది.
ఈ ఐదవచైత్యగృహ
ఒకవరుసలో 24గదు
ని పొడవు 8అడుగులు,
లు. దీనిని ఆని 18
వరుస ఉన్నది. ఈవరుస

పడమటిచివర నొక ఇటుకతోకట్టబడిన స్తూప మున్నది.

మరియొక విహారము:—మహాచైత్యమున కుత్తరముగ నొక గుట్ట కలదు. ఈ గుట్ట దిగువ 175అడుగుల పొడవును 94అడుగుల వెడల్పును గల సమతల మున్నది. దీనిపడమట మరియొకగుట్ట కలదు. ఈగుట్టకు పడమట 22అడుగులదూరమున ఈ విహార మున్నది దీని పొడవు 99అడుగులు, వెడల్పు 39 1/2అడుగులు, గోడల మందము 3 1/2 అడుగులు.

పైన వర్ణింపబడిన శిథిలములన్నియు గురుభక్తకొండపైన గలవు. ఈకొండకు పశ్చిమోత్తరముగ దుర్గకొండయను మరియొక కొండ కలదు. ఈకొండదిగువ దక్షిణభాగమున కొండలో నాలుగు పెద్దగుహలు వాటి యంతట నవియే ఏర్పడినవి కలవు. వీని ముందు 565 అడుగుల పొడవున ఒక దిమ్మ కలదు. దాని మీద భిక్షువులు నివసించెడి గదుల పునాదులు కలవు. ఈదుర్గకొండ శిఖరమున 30 అడుగుల వ్యాసముగల ఇటుకస్తూపమును, 60 అడుగుల పొడవును, 13 అడుగుల వెడల్పును గల ఒక చైత్యగృహమును కలవు.

ఈగురుభక్తకొండదుర్గకొండలమీద ఖననము జరిగినప్పుడు ఎన్నియో పురాతనవస్తువులు బయలుపడినవి. అందొక ముద్రిక కలదు. దానిమీద "సిరి సివ (మక) విజయరజ (సె) ల అను ప్రాకృత శాసన మున్నది. మరి దిరికమీద "భోజప" అను శాసనము ప్రరపుబొమ్మకల సీసపునాణె మొకటి ఇవిగాక అవశేషపాత్రలు, పలుంగులు, చిత్రములుగల కుండపెంకులు, మట్టితోను, దంతముతోను, రాతితోను చేయబడిన గృహోపకరణములును కూడ లభించినవి.

శంఖరం* :—ఈ గ్రామము విశాఖపట్టణం జిల్లాలోని అనకాపల్లి రెలుస్టేషనుకు ఉత్తరముగ ఒకమైలుదూరమునం దున్నది. గ్రామమున కుత్తరమున రెండు కొండలు, ఒకదానినొకటి అంటి తూర్పుపడమరలుగ ఉన్నవి. ఈరెండును కలసి 23 ఎకరముల భూమి నాక్రమించినవి. ఈగ్రామముయొక్క పూర్వనామము సంఘారామము అయియుండును. ఇచటి కొండలమీద గుహలును, పలువిధముల శిలాచైత్యములును, విహారములును, చైత్యగృహములును కలవు. ముఖ్యముగ నిచ్చట రాతిలోనే చెక్కబడిన చైత్యములు విస్మయజనకములుగ నున్నవి. ఈకొండలలో తూర్పున ఉండుదానికి బొజ్జన్న కొండ అనియు, పడమటనున్నదానికి లింగాలమెట్ట అనియు పేర్లు.

మహాచైత్యము :— బొజ్జన్నకొండమీద క్రిందిభాగమున గుహలును శిలాచైత్యములు నున్నవి. దీని శిఖరమున మరికొన్ని కట్టడములున్నవి. ఈపర్వతాగ్రమంతయు సదును చేయబడినది ఇది ఒక పెద్ద విశాలమైన రాతిచపటా వలె కనిపించును. దీని పొడవు 115 అడుగులు, వెడల్పు 23 అడుగులు. ఇది కొండకు అడ్డముగ ఉత్తరదక్షిణములుగ వ్యాపించి యున్నది. దీనిమీద అనేకస్థలముల చిన్నవియు, పెద్దవియు 54 శిలాచైత్యము లున్నవి. ఇవి అన్నియు కొండరాతిలో చెక్కబడినవే. వీనిలో ఒక్కొకదాని వ్యాసము 2 అడుగులు. అన్నిటిలో పెద్దచైత్యముయొక్క వ్యాసము

---

h Sur Ind. Rept. 1907—08 pp. 149—180.

10 1/2 అడుగులు. ఈచపటాకు ఉత్తరమునను, దక్షిణమునను 12 అడుగుల ఎత్తును, 4 అడుగుల వెడల్పును గల రాతిస్తంభము లున్నవి. ఉత్తరపుచివర 7 అడుగుల చతురము గల ఇటుక కట్టడ మున్నది. దాని నాలుగు మూలలను నాలుగు శిలాచైత్యము లున్నవి. చపటాతూర్పున ఉత్తరదక్షిణముగ 75 1/2 అడుగుల పొడవును, 12 అడుగుల ఎత్తును గల గోడ కొండలోనే దొలవబడినది. ఈగోడ ఉత్తరపు చివర 6 అడుగుల వ్యాసముగల శిలాచైత్యము కలదు. దీనిపైన హార్మికయు, ఛత్రమునుకూడ ఉన్నవి. రాతిగోడలో మరియొక చైత్యము చెక్కబడినది.

ఈచపటాకు పడమట 76 1/2 అడుగుల పొడవును, 70 1/2 అడుగుల వెడల్పును 12 అడుగుల ఎత్తును గల దిమ్మ కలదు. దీనిమీద ఒక మహాచైత్యము కొండరాతిలో దొలవబడియున్నది. దీని వేదిక వ్యాసము 64 అడుగుల 8 అంగుళములు. దీనిచుట్టును ఇటుకకట్టు కలదు. ఈవేదికమీద 60 అడుగుల 8 అంగుళముల వ్యాసముగల అండము ఉన్నది. ఈ అండము మీద హార్మికయొక్క ఆనవాళ్ళు కలవు. దీనిపైన ఛత్రముకూడ నుండియుండును ఈచైత్యమున్న దిమ్మకు ప్రాగ్దక్షిణ దిశను 11 1/2 అడుగులవెడల్పుగల మెట్ల వరుస కలదు. దీనికి ప్రాగుత్తరముగ ఇటుకతో కట్టబడిన చావడియు, దానివెనుక నొక చిన్న గదియు ఉన్నవి. మహాచైత్యమునకు పడమటను, దక్షిణమునను వరుసవరుసల శిలాచైత్యము లున్నవి. ఇందు రెండిటియందు చైత్యాకృతిగల అవశేషపాత్రలు దొరికినవి.

మరియొకస్తూపము :— మహాచైత్యమున్న దిమ్మకు తూర్పున నాలుగు శిలాచైత్యము లున్నవి. వీటి దిగువభాగమున ఇటుకకట్టుబడి ఉన్నది.

చైత్యగృహము :— పైన వర్ణింపబడిన కట్టడములన్నియు పర్వతాగ్రమునందలి పశ్చిమార్ధమునందున్నవి. వీనిలో మహాచైత్యము ప్రధానమైనది. తూర్పువగల సగమునందు ఈ చైత్యగృహము ముఖ్యము. ఈభాగము 154 అడుగుల పొడవును, 73 అడుగుల వెడల్పును కలిగియున్నది. ఇందు చైత్యగృహ మొకటి కలదు. దాని పొడవు 10 అడుగులు, వెడల్పు 8 1/2 అడుగులు, గోడల మందము 4 అడుగులు వెనుక వలయాకారముగనున్న భాగము లోపల చతురస్రమగు రాతితిన్నె కలదు. దాని మధ్య ఒక విగ్రహముండిన గొయ్యి కలదు.

విహారములు :— పైచైత్యగృహమునకు పడమట 44 1/2 అడుగుల పొడవును, 30 అడుగుల వెడల్పునుగల చావడి ఉన్నది దీనికి ఉత్తరదక్షిణములను, పడమటను గదులవరుస లున్నవి పడమటచివర 11 అడుగుల వెడల్పుగల ద్వారమున్నది. దానికి రెండువైపులను 21 అడుగుల పొడవును, 11 అడుగుల వెడల్పును గల రెండు చైత్యగృహము లున్నవి. దీనికి క్రింద అంతరువులో మరియొక గదుల వరుస కలదు. వీని మధ్య 5 1/2 అడుగుల వ్యాసమును, 5 అడుగుల ఎత్తును గల శిలాచైత్య మున్నది. అట్లే మహాచైత్యమునకు తూర్పుగ 9 గదులుగల వరుస ఒ దక్షిణమున 22 గదులుగల వరుస ఉన్నవి. గుహలుగల కొండయొక్క భాగమునకును, మహాచైత్యమున్న గ్రమునకును మధ్యగల కొండ అ వులుగ చెక్కబడినది. వీనిమీద

మునకు అన్నినైపులను చిన్నచిన్న గదుల వరుస లున్నవి మధ్యమధ్య వీనికెదురుగ శిలాచైత్యములును, ఇటుకతో కట్టబడిన చైత్యములు నున్నవి.

బొజ్జన్నకొండకు ఎదురుగనున్న లింగాల మెట్టకూడ మిక్కిలి ముఖ్యమైనది. దీని తూర్పువాలు బొజ్జన్నకొండను కలియుచున్నది. ఈవాలుమీద రెండువరుసలలో అనేక శిలాచైత్యములు కొండరాతిలో దొలవబడినవి. అట్లే పర్వతాగ్రమునందలి తూర్పు భాగమునకూడ ఇట్టి శిలాచైత్యములు కొన్ని వందలు నిర్మింపబడినవి. ఆమీద కొంత దూరము పర్వతశిఖరమున్నది. దానికి పడమట తిరిగీ కొంతసమతలము కలదు. ఇచ్చట మరల శిలాచైత్యములు కలవు. ముందుగ 3-4 అడుగుల వ్యాసముగల 33 చైత్యములు రెండువరుసలలో ఉన్నవి. వీని పై భాగమున ఒకదాని ప్రక్కనొకటిగనున్న 6వరుసలలో 200చైత్యములున్నవి. వీనికి దక్షిణముగ మరికొన్నివందల చైత్యములు వీలయినస్థలములందెల్ల నిర్మింపబడినవి.

మూడు చైత్యములు :—ఈచైత్యములకు పడమట కొండ నిట్టనిలువుగ కోసివేయబడినది. ఈవిధముగ నేర్పడిన భాగమునకు తూర్పుగ కొండ కలదు. దీనిలో ఒక గుహ దొలవబడినది. దీని ముఖమునుండి 9 1/2 అడుగుల వెడల్పును, 18అడుగుల ఎత్తునుగల సఘుస"కలదు. ఈదానికి పడమట 55అడుగుల యొకవ ముగల ప్రదేశమున కొండరాయి ఒక కలదు. ౩ త్యమువలె చెక్కబడినది. దీనికి పడ దొరికినస్థిరియొక బండరాయివంటి భాగము విధముల దానికి పడమట 5అడుగుల వెడల్పు

* నపీణమార్గమునకు తూర్పున కొండరాతిలో ఒక గుహ దొలువబడినది. గుహకెదురుగను, మార్గమునకు పడమటను మరియొక పెద్దచైత్యము నిర్మింపబడినది. దీని వేదిక వ్యాసము 38 1/2అడుగులు. నేల మట్టమునుండి దీనిపైనగల అండముయొక్క అగ్రమునకుగల ఎత్తు 26అడుగులు. ఈ చైత్యమునకు పడమట మరియొక చైత్యము చెక్కబడినది, దీని వేదికవ్యాసము 26అడుగులు, ఎత్తు 7అడుగులు. ఈవేదికమీదగల అండముయొక్క వ్యాసము 20అడుగులు, ఎత్తు 11 అడుగులు.

ఇట్లు ఈలింగాలమెట్ట పై భాగమంతయు మూడు పెద్దచైత్యములుగను, కొన్నివందల చిన్నచైత్యములపంక్తులుగను చెక్కబడినది. ఈశంఖరం బౌద్ధశిథిలముల పరిశోధన జరిగినప్పుడు అనేక ప్రాచీనవస్తువులు దొరికినవి. వీనిలో బంగారు, రాగి, సీసపునాణెములును, ముద్రికలును ముఖ్యములు. బంగారునాణెము క్రీ. శ. 4వశతాబ్దినాటి గుప్తసామ్రాట్టగు సముద్రగుప్తునిది. రాగినాణెములలో నొకటి వేంగిచాళుక్యరాజగు కుబ్జవిష్ణువర్ధనునిది. సీసపు నాణెములు గురరిపుముద్రగల సాతవాహన నాణెములు. ముద్రికలలో కొన్ని ముక్కోణములు, కొన్ని చతురములు, మరికొన్ని కోడిగుడ్డు ఆకారము కలవి. ఇందు కొన్నిటిమీద చైత్యము చెక్కబడి యున్నది. కొన్నిటిమీద క్రీ. శ. 5, 6, 7శతాబ్దులనాటి లిపిలో వ్రాతలున్నవి. ఇవిగాక 185ముట్టితో చేయబడిన ముద్రికలు లభించినవి. ఇందు కొన్ని పైముద్రికల అచ్చులు. వీనిపై అక్షరములును కలవు. ఇవిగాక ఇనుప పనిముట్లు, కంచు దీపపుసెమ్మాలు, మట్టిసెమ్మాలు, పూసలు, శంఖ వలయములు మట్టితో చేసిన ఆభరణము…

కడుల్ళు, మనుష్యులయొక్కయు జంతువుల యొక్కయు బొమ్మలు, స్ఫటికములు, కుండలు, భిక్షాపాత్రములు, చైత్యఛత్రములు, చైత్యములు, స్తంభములు, అవశేషపాత్రలు, 4 1/2అంగుళముల ఎత్తు, 3 1/2అంగుళముల వెడల్పు గల బుద్ధవిగ్రహము మున్నగునవి ఎన్నియోకూడ దొరికినవి.

గుంటుపల్లి * :—ఈగ్రామమువద్ద కొండలో దొలవబడిన ప్రాచీన చైత్యగృహమును, విహారములును ఇదివరలో వర్ణింపబడినవి. ఇవి గాక వీటిసమీపమున కొన్ని ఇటుకకట్టడములును కలవు. ఇవిఅన్నియు ఇచటి బౌద్ధతీర్థమునకు సంబంధించినవే.)

ఇటుకస్తూపములు :—చైత్యగృహమునకు ముందు ఒక ఎత్తైన దిమ్మ కలదు. దీనిప్రక్క పైనున్న విహారగుహకు పోవు దారి కలదు. ఈదారికి సమీపమున కొండచాలుమీద అనేకస్తూపముల పునాదులు కనిపించుచున్నవి. వీనిపై భాగములు పోయినవి. ఈపునాదులైనను అక్కడక్కడ పోయినవి. ఇవి మిక్కిలి చిన్నవి. అందువలన ఇవి ఆరాధ్యస్తూపములని ఊహింపవచ్చును.

చైత్యగృహము :—ఇది పైస్తూపములకు పడమటగ ఉన్నది. ఈచైత్యాలయమునకు పడమట పెద్దపెద్ద బండ లున్నవి. తూర్పున ఒక మంటప మున్నది. ఈఆలయము గుర్రపు లాడమువలె ఉన్నది. దీని పొడవు 54అడుగులు, వెడల్పు 14 1/2అడుగులు, గోడల మందము 4అడుగులు. దీని పునాదులు మిక్కిలి బలిష్టములుగ నుండుటనుబట్టి దీనిమీద కోళ్ళగూడువంటి కప్పు ఉండెనని ఊహింపవచ్చును. దీని వలయము చివర అడ్డుగ నొక ద్వారముగల గోడకలదు. ఈ గోడలోభాగమున చుట్టును గోడలవెంబడి అరుగు గలదు. ఇది ప్రదక్షిణపథము. మధ్య ఎత్తైన ఇటుకదిమ్మ కలదు. దీని ఎదుటిగోడలో మూడు గూళ్ళు ఉన్నవి. ఈదిమ్మమీద బుద్ధవిగ్రహ ముండెడిది. ఆలయద్వారముమీద చైత్యవాతాయన ముండెను. ఈవిగ్రహము అమరావతీమహాచైత్యమునందలి మూడవదశ శిల్పములలోని బుద్ధవిగ్రహమువలె ఉన్నది. దీనినిబట్టి ఈచైత్యాలయము క్రీ. శ. 1వ శతాబ్ది మధ్యభాగమున నిర్మింపబడెనని ఊహింపవచ్చును.

మంటపము :—ఇది చైత్యగృహమునకు తూర్పుగ ఉన్నది. దీని పొడవు 56అడుగులు, వెడల్పు 34అడుగులు. దీనిఉత్తరదక్షిణముల 15అడుగుల ఎత్తుగల రాతిగోడ లున్నవి. తూర్పుపడమరల ద్వారము లున్నవి. లోపల నాలుగేసి స్తంభములుకల ఆరువరుస లున్నవి. ఇది ఒక సమావేశభవనము కావచ్చును.

అనేకస్తూపములు :— పైమంటపమునకు సమీపమున ఒకచోట అనేకస్తూపముల సముదాయము కలదు. ఇవి అనేకపరిమాణములు కలవి, అనేకవిధములైనవి. ఇచట గాంచనగు వైవిధ్యము మరియెచ్చటను కానరాదు. వీనిలో చాలభాగము అంత ఎత్తులేని గుండ్రని దిమ్మలమీద నిర్మింపబడినవి. కొన్నిటికి ఇట్టి దిమ్మలు లేక పైఅండముమాత్రము కలదు. ఇందొకదానిలో ఒక అవశేషపాత్రి దొరకినది. దీనినిబట్టి ఇవి అన్నియు భిక్షువుల సమాధులని తోచుచున్నది. ఇట్టివి ౩౫ స్తూపములు 600 అడుగుల పొడవును 150 అడుగుల వెడల్పునుగల ప్రదేశమునం దున్నవి.

* Arch. Sur. Southern Circle Rept. 1916—17 pp. 30—36.

వీనియన్నిటిలోను పెద్దదగు స్తూపముయొక్క వేదికకుగల మెట్లమీద క్రీ. శ. 2వశతాబ్దపు అక్షరములలో సుయజ్ఞనాథుని శిష్యురాలగు సానాదా అనునామె ఆమెట్లను కట్టించెనని తెల్పు శాసనము కలదు.

శిలాచైత్యము :— ఇది ఒక రాతి అరుగు మీద ఉన్నది. దీనివేదిక వ్యాసము 18½అడుగులు, ఎత్తు 5 అడుగులు. పైఅండపు వ్యాసము 16 అడుగులు, ఎత్తు 8 1/2 అడుగులు. పైన హర్మికయు, ఛత్రవంను కలవు. చైత్యము వెలుపల నంతయు చిన్నచిన్నరాళ్లు ఒకదానిలోఒకటి దూర్చి అతికినారు. దీనిలో ఒక అవశేషపాత్ర లభించినది. ఇందు ఒకరాగిపాత్ర, స్ఫటికపూస, బంగారుభిక్షాపాత్ర, రెండుబంగారుపూసలు కలవు. ఈచైత్యము అన్నివిధములను క్రీ. పూ. 2వశతాబ్దినాటి భీల్సాచైత్యములను పోలియున్నది.

గుడివాడ* —(ఇది కృష్ణాజిల్లాలో సుప్రసిద్ధమైన గ్రామము.) (బందరుబెజవాడరైలు మార్గమునం దున్నది.) (ఇచట నొక దిబ్బలో బౌద్ధస్తూపమొకటి బయల్పడినది.) ఈప్రదేశము 140 అడుగుల చతురము.) అమరావతీ స్తూపమువలెనే దీనినికూడ జనులు ధనము దొరకునను ఆశతో త్రవ్వి ధ్వంసము చేసిరి. ఆమీద నొక రోడ్డును వేయుటకు దీనిలోని ఇటుకలు కొన్ని తీసికొనిపోబడినవి. 1870కి పూర్వమే ఇందొక అవశేషపాత్ర లభించెనట. తర్వాత దీనిని సూవెల్ త్రవ్వి పరిశోధించెను. ఆసమయమునం దిచ్చట నాలుగుమూలలను నాలుగు రాతిపెట్టెలు దొరకినవి. ...నిలో అవశేషపాత్రి లుండెను. చైత్య... ...పలి భాగమంతయు మట్టితో గట్టిచే... ...ని

చుట్టును ప్రాకారముండినట్లు లేదు. ఇది అనేక విధముల భట్టిప్రోలుస్తూపమును పోలి యున్నది.

ఈగ్రామపు పడమటి పొలిమేరలో లాల పాడు దిబ్బ అను దిబ్బ కలదు. ఈప్రాంత మొక కోటవలె కనిపించును. ఇచట భూమిని త్రవ్వగా అనేకప్రాచీనవస్తువులు దొరకినవి. వీనిలో యజ్ఞశ్రీ, చంద్రశ్రీలసీసపునాణెములును, ఓడముద్రగల పులోమావి నాణెమును ముఖ్యములు.

భట్టిప్రోలు♦ :— ఇది గుంటూరుజిల్లా రేపల్లెతాలూకాలోని గ్రామము. తెనాలి రేపల్లె రైలుమార్గమునం దున్నది. ఇచటికి కృష్ణానది నాలుగుమైళ్ళదూరమునం దున్నది. ఇచటి ఒక దిబ్బలో అతిప్రాచీనమైన బౌద్ధ స్తూప మొకటి అణగి యుండెడిది. ఇచటి చలువరాతిపలకలమీద చెక్కబడిన ప్రాకృత శాసనముల అక్షరస్వభావమునుబట్టి యీ స్తూపము క్రీ. పూ. 3వశతాబ్దినాటికి ఉండ నట్లు తెలియనగుచున్నది. ఈస్తూపమును గూడ మొదట స్థానికులగు ప్రజలు కనిపెట్టి, చలవరాతిపలకలను కృష్ణ కాలువమీది తూమును కట్టుటకును, ఇటుకలను రోడ్డు వేయుటకును దుర్వినియోగము చేసిరి.

ఇచటి దిబ్బ అంతయు ఇటుకలకట్టడముతో నిండియుండెను. ఈయిటుకల పొడవు 2 అడుగులు, వెడల్పు 1 1/2 అడుగులు. స్తూపము యొక్క ఆవరణ వైశాల్యము 1700 చదరపు గజములు. దీనిమధ్య చుట్టును ఎనిమిది ఇటుకలుగల రంధ్రము ఆమూలాగ్రము ఉన్నది. చైత్యపు ఎత్తు 66అడుగులు, వ్యాసము 132 అడుగులు. దీనిచుట్టును ఉండిన ప్రాకార...

* ' ... — South Inc... ...ntiquities. ♦ Ibid.

యొక్క వ్యాసము 148అడుగులు. ఈప్రాకారము చలవరాతిపలకలతో నిర్మింపబడెను. దీని ఎత్తు 4అడుగులు. స్తూపము మధ్య ఒక ఎత్తైన చలవరాతి స్తంభ ముండెను. దీని అగ్రమున ఛత్రముయొక్క కామ తగల్చబడెను. ఈస్తూపము మధ్యగల రంధ్రమునను, ఇతర స్థలములను ఖననము చేయగా 5అవశేష పాత్రలు దొరికినవి.

11 ఘంటశాల :—ఈగ్రామము కృష్ణాజిల్లాలో చల్లపల్లిజమీందారీలో బందరుకు 13మైళ్ళ దూరమునం దున్నది. గ్రామమునకు ప్రాగుత్తరముగ ఒక పొలములో ("లంజదిబ్బ", అను దిబ్బకలదు దానియందు ఒకస్తూపము బయల్పడినది. దాని వ్యాసము 112అడుగులు, ఎత్తు 23అడుగులు ఈస్తూపముయొక్క నిర్మాణ విధానము విలక్షణమైనది. దీనిమధ్య 10అడుగుల చతురముగల ఇటుక స్తంభ మున్నది. దీని చుట్టును 19అడుగుల చతురమును, 3అడుగుల మందమునుగల గోడలుగల మరియొక దిమ్మ కలదు. ఈరెండుదిమ్మలను కలుపుచు నిలువుగనొకటియు, అడ్డముగ నొకటియు రెండు గోడలు కలవు. మిగిలినభాగమంతయు ఖాళీగనే ఉన్నది. ఈరెండవ దిమ్మకు వెలుపల 56 అడుగుల వ్యాసమును, 3 1/2అడుగుల మందమునుగల వలయాకారమగు గోడ కలదు. పై అడ్డునిలువుగోడలు దీనిలోపలిఅంచును తాకుచున్నవి. ఇచటికి 11 1/2అడుగుల దూరమున 18అడుగుల మందముగల మరియొక ఇటుకవలయ మున్నది. దీని వెలుపలిభాగము సున్నము చేయబడినది. లోపలివలయమునకును, ఈవెలుపలివలయమునకును మధ్యనున్న భాగమున ఆకులవంటి 16గోడలు కలవు. ఇట్లు 32గదులేర్పడినవి. వెలుపలిగోడను తగులుచు నేలమట్టమునుండి 4 1/2అడుగుల ఎత్తున 5 1/2అడుగుల వెడల్పుగల తిన్నె ఉన్నది. ఇది ప్రదక్షిణమార్గముగ నుపయోగపడి యుండవచ్చును. దీనికి నాలుగు దిక్కులను ముందుకు వచ్చు వేదిక లున్నవి. ఇవి ఆయకస్తంభవేదికలుకావలెను. స్తూపముమధ్య 9అంగుళముల చతురమగు రంధ్ర ముండెను, దీనిలో ఒక కుండ దొరికినది. ఆకుండలో ఒక సీసపునాణెము, ఒకస్ఫటికము, మూడు పూసలు కలవు. దీనిక్రింద మరియొక కుండలో 2ఎముకముక్కలు, ఒక తెల్లపూస, ఆరు ముత్యములు, 2బంగారపు పువ్వులు దొరికినవి.

ఈచైత్యమున కొన్ని శిల్పములుగల చలవరాతిపలకలు దొరికినవి | అందొకదానిమీద బుద్ధపాదములు చెక్కబడి యున్నవి. రెండవది చైత్యవేదికయొక్క ఉష్ణీషములోని భాగము. దానిపైన సింహాసనముమీద నొక ధర్మచక్రమును, దానిచుట్టును పుష్పదామమును కలవు మూడవదానిమీద ఒక వేదికమీద నొక కలశమును, దానినుండి పైకివచ్చు తామర తీగయు మిక్కిలి మనోహరముగ చెక్కబడినవి. ఇదే శిల్పము సాంచీద్వారములలో ఒకదాని స్తంభముమీద కలదు. నాల్గవది పలకలుగల స్తంభము. దీనిమీద అడుగున నొక సింహాసన మున్నది. అందు రెండు తామర పువ్వులు కలవు. ప్రక్కలకు రెండు తామర తీగలున్నవి. సింహాసనము వెనుక నొక ధర్మచక్రస్తంభ మున్నది. ఐదవది అర్ధకమలములు గలస[illegible]ము. ఆరవది గుండ్రని చలవరాతి అమ[illegible] [illegible]మీద పుష్పములయొక్కయు, జం[illegible] -యు వరుసలు చెక్కబడి

యున్నవి. అరవది శిల
నొక పెద్దరంధ్రమును,
ఎనిమిది చిన్నరంధ్రవ
దానిమీద నొక దృశ్య
బుద్ధుని జనస్థఘట్టము.
కము. తొమ్మిదవదాని
ఘట్టము చెక్కబడినది
జగ్గయ్యపేట* :—
ఎగువనున్న పాలేరునది
4 మైళ్ళలో ఉత్తరవ
మున్నది. దీనికే జగ్గ
తరము. గ్రామము
దూరమున ధనబో
దాని పశ్చిమదక్షిణ
కలవు. వీనిని గ్రావ
డిర. 1881లో ఒక
మును, కొన్ని చల
పరిచినవి. 1889లో
లించి
ఇంద
గల
నది.
గల
శిల్పము
నవి. ఒకొ
గళములు.
గుల పొడవును
ప్రదేశ మున్న
భము లున్నవి
యుండును.
క్రీ. పూ. 2వ
శాసనములు

* B

అమగుల 10 అంగుళ
పగుల 9 అంగుళములు.
ు 22 అమగులు. నేల
అమగులవెత్తున ఒక
పాలు అటు అయిదును,
ము లున్నవి. ఆలయ
వాతాయన మున్నది.
ఉన్నది. ఇది నాసిక
లో దొలవ బ డి న
డి గుంటుపల్లిచైత్యా

•

ం గ్రామము గు
గాకాలో బాపట్ల
న్నది. ఇది క్షత్రి
ఒక విశాలవై
టను పెద్దపెద్ద ది
ట్టు క్రింద నొక పెద్ద
ఈ గానునకు
కిము
ద్దాం
త్రము
కట్టి

న్నది.
ము, దాని
చును. మునట
డే దీన్నిపైన ఒక
ముంచెడిదట.
కొంతవరకును
గృహమున

అతు

పగులగొట్టి ముగ్గు చేసుకొనిరట.
ఈదిబ్బను పరిశీలించినచో దీ.
చైత్యము పూడియున్నదని తోచ.

ఈపత్రము వెనుక చతురస్రమైన
దిబ్బ ఉన్నది. వీనిమీద పశువులపా
బడినది. ఈపాకను రాటలపై నిర్మి
ప్రతిరాట అడుగునను చక్కని జంత
లును, అర్ధకమలమునుగల చలవ
ముక్క లున్నవి. ఇవి అమరావతీ మహ
ప్రాకారమునందలి నిలువుకమ్ములవలె
ఇందొక ముక్కమీద నొక చైత్య
యొక దానిమీద పూర్ణకలశమున
యున్నవి మూడవదానిమీద అ
దానిలో మనుష్యులును సింహము
ఈపాకను వేయునప్పు డచట
పెద్ద చలవరాతిస్తంభములు చ
రమున పాతబడినవి దొరికినవట
చుట్టుపట్ల ఇండ్లదొడ్లలో ఉ
ముల అగ్రమున అష్టక
అనువైన తొర్ర లున్న
డలో విహారములయ
స్తంభములను పోలి
పూర్వము ఒక వి
చున్నది.

ఒక యింటిలో
3౦ అడుగుల వె
మనోహరమైన
కొందరుమను
పలక ఒకటి
యున్నది. ·
మున అట
నాగా
..

ారిచుట్టును కొన్ని చైత్యఫలకముల
హ్మీ అక్షరములుగల కొన్ని చలవ
లును, బుద్ధుని తల ఒకటియు కను
ని 1927లో ఆర్కి శాఖవారు ఇచ్చట
చేసిరి. దానికి ఫలితముగ నిచట 34
లను, రెండు ప్రాకృతశాసనములును,
ంగీలిపిలోని సంస్కృతశాసనమును,
ాహనరాజుల సీసపునాణెములు
ము, ఒక వెండిపాత్రయు, బంగారు
ణమును దొరికినవి ఇచట లభించిన
ాసనములలో నొకదానినుండి
ఒక మహాచైత్యమనియు, దీనిని
వాసి యెవడో కట్టించెననియు,
ముననో మరియితరసందర్భము
ియ తెగకు చెందిన మహాతల
వరు సహాయము చేసిరనియు
రి. సంస్కృతశాశనము క్రీ. శ.
కావచ్చునని నిర్ణయింపబడె
బుద్ధవిగ్రహశిల్పముక్రింద
ఆచార్యమౌద్గల్యాయ
ఆచార్యధర్మదేవుని
ండను శ్రమణునిచేత
పనము తెలుపు
ంరెడ్డిపల్లిస్తూపము
చక్కగ నుండె
ను, బుద్ధపూజ
పచుండెననియు

రెడ్డిపల్లిగ్రామ
దున్నది.
కొంచెము
ము

ఈకొండప్రక్కనుండి ప్రవహించెననుటకు నిద శిల్పశోభితమై
ర్శనములు కనిపించుచున్నవి. కొండపైని దానికి
1ఫర్లాంగు పొడవును 1½ఫర్లాంగు వెడల్పును జీవిత
గల సమతలము కలదు. ఇది ఉత్తరదక్షిణము న
లకు వ్యాపించి యున్నది. దీని కుత్తరమ ను
తూర్పునను కొండ లున్నవి. దక్షి
ముల కొండపైకి పోవుటకు
కలవు. ఈసమతలముయొక్క ద
చైత్య మున్నది వలయాకా
కట్టడము 30అంగుల చ
నిర్మింపబడినది. వేదిక
మలచబడిన శిల్పఫలక
కాంచనగుచున్నవి.
మును, హార్మికయు
ఈవేదిక 4అడుగు
మునకు ఉత్తరవ
రముయొక్క ఫ
ఈవిహారము
విహారమునకు
దీనికి దక్షిణ
లున్నవి.

ఈకొండ
మొత్తముపై
వీనిలో 21
కలు వీ
లలోవలె
యున్నవి.
మీదను
నుండి
పలకల

నున్న

గామము గుం శేషము లనేకములు కనవచ్చుచున్నవి. ఇచటి
ంటూ నాగేశ్వరాలయ ప్రాంగణమునందు ఎన్నియో
ప్లది. రాతిపలక లున్నవి. ఇందు కొన్ని చలవరాతి
, పలకలు. వీనిపైన అర్ధకమలములు చెక్కబడి
కొన్నిటిపై తరువాతకాలపు శాసనము
భీమేశ్వరాలయపుధ్వజ స్తంభము
కమీాద స్తంభము అడుగున నొక
లక మున్నది. దీనిచుట్టును
కమలములలత చెక్కబడి
నున్న గాడిలో ధ్వజస్తం
ఈఆమలకము ఆరాధ్య
మున హార్మికకు బదు
కొచుచున్నది. ఇట్టిదే
కనున్న ఒక ఖంతి
ముముందు రెండు
వి. వాని అగ
కబడియున్నది.
చుటకు తగిన

శ్వరాలయము
రావతీ ద్రాక్షా
రాలయమును
వటి అంతస్థు
ది. రెండవ
గర్భాల
యముకూడ
పెమే ఒక
ణము లను
పల్లు మణగి
మావతిలో
కొంననియు
౨౬ ౧

ఈఆలయముల కెదురుగ విశాలమైన
మున్నది. ఇందు ఇప్పుడు పొగాకు
చున్నారు. ఈభాగమునందు త్రవ్వినః
(20" × 10" × 3") పెద్దఇటుకలు
చున్నవి ఒకచోట 5 అడుగు
త్రవ్వగా ఒక వైపు నలుపురంగును
వైపు ఎరుపురంగునుగల కుండపెం
నవి ఇంకొకచోట ఎనుములకతోన
తోను చేయబడిన గాజుల ము
నవి. మరియొక స్థలమున నొక
కొన్ని సాతవాహననాణెము
వీనిలో రెండు గౌతమీపుత్ర
యజ్ఞశ్రీవి ఇవిగాక ఇటీవల
మైన, చక్కని పనితనమును
మృత్ప్రతిమ దొరికినది. న
కొండాపురములలో నిట్టి అవ
కినవి ఈకారణములనుబట్
భాగము పూర్వ మొకమః
ననియు, నిడియే పల్ల
నగరమనియు నిది
కూడ ప్రముఖముగ
వచ్చును.

వేల్పూరు* :—
జిల్లా సత్తెనపల్లి తా
పల్లి క్రోసూరురో
ఒక కుగ్రామము
సాతవాహనయు
ములు కనవచ

అచ్చంపే
గుల యెత్తు
పైన రామే

ా చైత్యములును, శిల్పములును
ంగలవు.

కల్లు‡ :—ఈగ్రామము గుంటూరు
ౖడుతాలూకాలో రెంటచింతలకు
లో ఉన్నది గోలివాగు అను ఒక
ామముగుండ ప్రవహించి కృష్ణా
యను. ఈవాగు ఒడ్డున రెండు
లు కలవు. అందొకటి సమతల
. దీనిలో నేలమట్టమున ఒక
– ఫునాదు లున్నవి. అచ్చ
ౕన చలవరాతి స్తంభములు
యున్నవి వాగుఒడ్డున 100అడు
గుట్ట ఒకటి ఉన్నది. దీని
ారముల పునాదులును, విరిగి
ంలు నున్నవి.

రం†:—ఈగ్రామము పల్నాడు
ొట్టుముక్కలను అంటియు
ముాల అను నొక ప్రదే
ాగు కృష్ణానదిలో కలి
ిలమున పెక్కుచలవ
వీనిలో కొన్నిటి
జంతువులు చెక్క
తియు నొక విహార
ము నిరూపించు

ాము గుంటూారు
ప రి జా ల కు
డి. ఇందొక
రణ కలదు.
ునను, పూజా

ామి.

దీకము జరుగుచ
ఈశివాలయము
శిల్పము లనేకమ
రాతిలో చెక్క
రథమున్నది. ఇ
ద్రావిడరథము
లోపల శివపార
గల శిల్పఫలక
పల్లవయుగపు
రణలో ఏడెని
భము లున్న
లములున్నవి.
సమర్చుటకు
మూపు నా
ములు చైత్
చెప్పవచ్చు
కొని యున
ఖములవలె
లున్నవి.
నొక దిబ్బ
స్తంభము
చున్నారు.
ఒక చైత్య
రెం
జిల్లా ప
మాచర్ల
నుకు
గ్రామమ
అందు
సమము
నుండి ర

లుపలిగోడ మం
ాకారముగనున్న
్మనుండి అంచు
ఎనిమిది సన్నవి

ముగ 32 అడు
చైత్యమున్నది.
గల దిబ్బలో
40 అడుగులు.
డెడిది. గ్రామ
బలి ఇచ్చు
యందొాకగుడి
మతో స్థాని
మరి చెట్టును
డ డు గ స ల
సు, గులక
పటా కన
చు పోగా
పోయి ఈ
కనపడినది.
అంతట
న్పించెను.
యి 5అడు
భము,
ు పోవు
ఱకట్టడపు
మహూరు
సన్నని
త్వవ్వచు
చివలనే
గోతుకు
ు మరి
యము

కాంచమువం
ఈకట్టడము
క్రింద ఒక
ఆద్రు వ
ఇప్పటికి
ఈదిబ్బలో
మున్నది.
నొక వేదిః
యెత్తున
న్నది దీః
కొలత
గులు.
'అమగ
గుల వ
కొని వ
మధ్యల
యపు
ఈదివ
190అ
మంద,
మరియె
గల
అమగ
డము
నై
ఈక
యొక్క
మూ
ములో
కట్టడ
భాగ
నింపి

త్యారాధన

సూక్ష్మము
ుంచుటకు
అందువలన
ా ము ను
ాచిన శిల్ప
ింపబడెన
ాను ఈ
ాబడెనది.
ీవనశలో
శిల్పము
ాంకిన
బాహ్యా
క్యాకు
న్నవి.
క్రీ శ.

వర్ణిం

దృశ్య
మదిగు
లను
ాము
న్నవి.
ముల
చున్న
షిదిగు
రాజు
ుత్తో
రాజు

II A:

తొండముతో రెంపపు చివర పట్టుకొని దాని నిటునటు లాగుచున్నాడు. గోతిపైన ఈమనుష్యుడు రెండుపెద్దదంతములను ఒక కర్రకు రెండు చివరలను కట్టి దానిని కావడివలె భుజముమీద పెట్టుకొని పోవుచున్నాడు ఈ దృశ్యమునకు రెండువైపులను పైన చైత్య వాతాయనముల వరుసగల సన్నని గోడలు కలవు రెండవదృశ్యము మధ్యభాగమునం దొక విశాలమైన ఆసనమున్నది దాని కుడి దిగువ నొకమనుష్యుడు ఒక దాగరలో రెండు దంతములను పెట్టుకొని మోకాళ్లు మడచుకొని కూర్చొని నాడు. ఆసనము వెనుక ముగ్గురును, ఎడమవైపు ఒకతెయు పరిచారికలు నిలచి ఆత్రముతో చూచుచున్నారు. ఆసనముమీద ఎడమకాలు క్రిందకు చాచి కుడికాలు మడచుకొని ఒక రాజు కూర్చొని తన ఒడిలో పడిపోవుచున్న రాణిని పట్టుకొనుచున్నాడు.

(2) బుద్ధుడు యశోధరవద్దకు వచ్చుట:— ఇది యొక మనోహారమగు దృశ్యము. కుడి చివర నొక ద్వారము దాటి ఎడమచేతను త్తరీయమును పట్టుకొని, కుడిచేత నభయముద్ర ధరించి బుద్ధుడు వచ్చుచున్నాడు. విమోషకుడు నొక పరిచారికయు అతనిని లోన ప్రవేశపెట్టి నమస్కరించుచున్నాడు. అతని కెదురుగ వెనుకభాగమున కొందరు పరిచారికలున్నారు. ముందుభాగమున రాహులుడును మరియొకబాలుడును ఒకరిపైనొకరు యెక్కి ఆడుకొనుచున్నారు. బుద్ధుడు ప్రవేశింపగనే రాహులుడు పరుగెత్తిపోయి అతని ఉత్తరీయము పట్టుకొని అతనిని లోనికి తీసికొని వచ్చుచున్నాడు. ఒక సింహాసనమున కూర్చొని సిద్ధార్థుని పెంచిన గౌతమి అతడిప్పుడు ఏమి చేయునో చూతమని నిరీక్షించుచున్నది. ఇంతలో రాహులుడు పరిగెత్తిపోయి తల్లియగు యశోధరకు బుద్ధుని రాకను తెలిపినాడు. ఆమె వెంటనే తాను కూర్చొనిన ఆసనము నుండి లేచి దానిని కుడిచేత బుద్ధునికి చూపు చున్నది. ఇతర పరిచారకులు ఆమెవైపు జాలిగ చూచుచున్నారు.

(3) నలగిరిదమనము:— ఇది యొక చక్కని శిల్పము దేవదత్తుడను బుద్ధుని బంధువు అతనియెడ ఈర్ష్య వహించి అతని కెన్నియోసార్లు ప్రాణాపాయము కల్పించెను. ఒకసారి బుద్ధు డొక మిత్రుని ఇంటికి భిక్షారము పోవునని ముందుగనే తెలుసుకొని దేవదత్తుడు రాజగు అజాతశత్రువు మావటివానిని వశపరచుకొని నలగిరియను పొగరుబోతుఏనుగును బుద్ధుడు వచ్చుదారిలో విడచి పెట్టించెను. ఈదృశ్యమునందు ఎడమవైపున నలగిరి ఒకస్త్రీని క్రిందపడవేసి కాలితో త్రొక్కుచున్నది. ఆమెభర్త కాబోలును ఆమెకెదురుగ కూర్చొని విలపించుచున్నాడు. ఏనుగు మరియొకనిని తొండముచుట్టబెట్టి పైకి ఎత్తినది. ఒక పురుషుడు భయముతో వెనుకకు పడిపోవుచున్నాడు. మరియొకడు పరుగెత్తుచున్నాడు. నలుగురు కర్రలు తీసుకొని పారిపోవుచు వెనుకకుతిరిగి చూచుచున్నారు. దృశ్యము కుడివైపు బుద్ధుడును అతని శిష్యులును వచ్చుచున్నారు. నలగిరి అతనిని చూచిన వెంటనే ముందుకు వచ్చి వంగి అతనికి నమస్కరించుచున్నది. దీనిని చూచి వెనుక కొందరు సంభ్రమాశ్చర్యములతో చేతులు పైకెత్తి "హా" అనుచున్నారు. కొందరు నమస్కరించుచున్నారు.

(4) వెస్సంతరజాతకము :— ఈజాతకకథ ఇచ్చట సవివరముగను మనోహరముగను చిత్రింపబడినది. పూర్వజన్మలో బోధిసత్వుడు వెస్సంతరుడను రాజపుత్రుడుగ జన్మించి మహాదాతగ నుండెను. అతని దాతృత్వము బహుకఠినముగ పరీక్షింపబడెను. ఇది యీ శిల్పమునకు కథావస్తువు. మొదటిదృశ్యమున గజారూఢుడై వెస్సంతరుడు దానశాలకేగుచున్నాడు. అతనికి ముందుగ నొకడొక కలశమును, మరియొకడు ఒక వెడలుపైన పాత్రను ఇంకొకడు ఖడ్గమును పట్టుకొని పోవుచున్నారు. వెనుక మరియొక ఖడ్గవాహకుడును కొందరు పరిజనులును అనుసరించుచున్నారు. రెండవ దృశ్యమున వెస్సంతరుడు గజమును దానము చేయుట చూపబడినది. అతని యేనుగు ఎక్కడనుండిన అక్కడ సమృద్ధిగ వర్షములు కురియునట. ఒకప్పుడు కళింగదేశమున వర్షములు కురియక క్షామము వచ్చెనట. కొందరు కళింగబ్రాహ్మణులు వెస్సంతరునివద్దకు వచ్చి అతని యేనుగును యాచించిరట. దృశ్యము కుడిచివర శ్వేతఛత్రము నొకడును ఖడ్గము నొకడును పట్టుకొని పరిజనులు నిలచియున్నారు. వారిముందు ఒక వామనుడు కలశమును పట్టుకొని యున్నాడు. మధ్యలో ఏనుగు కలదు. దాని తొండము ఒక బ్రాహ్మణుని కుడిచేతనున్నది. రాజు ఒక జారీతో దానిమీద ఉదకము పోసి దానము చేయుచున్నాడు. నీళ్ళు పడుచోట పెద్ద పాత్ర కలదు. దానము పట్టుచున్న బ్రాహ్మణుని వెనుక మరియిద్దరు బ్రాహ్మణులున్నారు. వారివెనుక చాలమంది నిలచి వింతగ చూచుచున్నారు. మూడవదృశ్యమున పైగజమును దానము చేసినందులకు కోపించి తనతండ్రి తనకు దేశాంతరగమన శిక్షను విధింపగ వెస్సంతరుడు భార్యను, బిడ్డలను తీసికొని ఒకబండిలో అరణ్యమార్గమున పయనము చేయుటయు, మార్గమునందు బండి యెద్దులను దానముచేసి అతడును, భార్యయు బండిని తామే లాగుకొని పోవుటయు చూపబడినవి. నాల్గవదృశ్యమునం దిరాజపుత్రుడు బండిని సహితము దానము చేసి, తానును భార్యయు బిడ్డల నెత్తుకొని నడచి పోవుటయు, భార్య దగ్గరలేని సమయమున అతడు తన బిడ్డల నొక బ్రాహ్మణునికి దానము చేయుటయు శిల్పింపబడినవి. ఐదవదృశ్యమునందు భార్య తిరిగివచ్చునప్పటికి అతడు ధ్యానమున కూర్చొని యుండుట చూపబడినది. కడపట వెస్సంతరుని బిడ్డలు తమ తాత తొడలమీద కూర్చొనియుండుట కలదు.

(5) మారగర్వభంగము :—దృశ్యము మధ్యలో బుద్ధుడు ధ్యానముద్రలో కూర్చొని యున్నాడు. అతని కిటునటు మారుని కుమార్తెలు చక్కని భంగిమలలో నిలచి యున్నారు. దూరమున నిలచి మారుడు ఈవృత్తాంతమును చూచుచున్నాడు. ఆపైన ఏనుగుమీద కూర్చొని, వెనుకకు తిరిగి బుద్ధునికి నమస్కరించుచు మారుడు వెడలిపోవుచున్న దృశ్యము గలదు. దిగువ నిద్దరుకుబ్జు లితనిని హేళన చేయుచున్నారు

(6) సుజాత బుద్ధునికి ఆహారము నిచ్చుట:- ఒకప్పుడు బోధిసత్వగౌతముడు ఉరువెల్వగ్రామమువద్ద ఒక చెట్టుక్రింద కూర్చొని, నిరశనవ్రతముబూని ధ్యానమున ప్రవేశించెను. కొన్నిదినములైనపిమ్మట నతడు స్మృతితప్పి పడిపోయెను. ఉరువెల్వగ్రామాధిపతి కూతురు సుజాత అనునామె యితనిని చూచి, యిత

కాహారమును పెట్టి స్వస్థుని చేసెను. ఈకథ యీశిల్పమున చెక్కబడినది. దృశ్యము మధ్య బోధిసత్త్వుడు ఒకరాతిమీద కూర్చొని యున్నాడు. అతనివెనుక నొకస్త్రీ చామరముతోనో, విసనకఱ్ఱతోనో విసరుచున్నది. అతని యెదుట నొకస్త్రీ అతనిపాదములకు మోకరించి నమస్కరించుచున్నది. మరియొకస్త్రీ కలశముతో అతని చేతులలో నీరు పోయుచున్నది ఇంకొక స్త్రీ ఏదియో పాత్రను అందించుచున్నది మరిముగ్గురు స్త్రీలు నిలచి నమస్కరించుచున్నారు.

(7) ధర్మబోధ :— దృశ్యము మధ్య బుద్ధుడు పద్మాసనస్థుడై, యెడమ చేతిని వడిలోనుంచి, కుడిచేత అభయ ముద్రను ధరించినాడు. వెనుక నిటునటు చామరవాహకులున్నారు. క్రింద రెండువైపుల నిద్దరు కూర్చొని నమస్కరించుచున్నారు. మధ్య మరియొకడు వెనుకకు తిరిగి కూర్చొని నమస్కరించుచున్నాడు ఈముగ్గురి వేషభూషలును రాజోచితములుగ నున్నవి.

(8) మాతృపోషకజాతకము :— బోధిసత్త్వుడొకప్పుడు ఏనుగుగ అవతరించెను. కొంతకాలమునకు అతని తల్లి ముసలిదై లేవలేని స్థితికి వచ్చెను అంతట బోధిసత్త్వుడు ఆమెను చక్కని పరస్తీరమునందున్న ఒక గుహాయందుంచి జాగ్రతగ సంరక్షణ చేసెను. దృశ్యము ఎడమవైపున ముసలియేనుగు కూర్చొని యున్నది దానికెదురుగ బోధిసత్త్వుడు నిలచి తొండమును చాచి తల్లిపై నీరు పోయుచున్నాడు.

(9) శశజాతకము :— బోధిసత్త్వుడు ఒకసారి కుందేలుగ నవతరించి ఒకఅరణ్యమునందొక ఆశ్రమప్రాంతమున నివసించెను. అతనికి ఒకకోతియు, ఒకనక్కయు మిత్రులుగ నుండిరి. ఒకప్పుడు పూర్ణిమకు ముందుదిన ముపవాసము వచ్చెను. అంతట నీమిత్రులు మరుదిన మెవరైనను అతిథులు వచ్చినచో వారికాహార మీయవలెననియు, వానిని ప్రతియొక్కరును ముందుగనే జాగ్రత పెట్టుకొనవలెననియు తీర్మానించుకొనిరి వానరము ఒక మామిడిపండును సంపాదించెను. నక్క ఒక బల్లిని, పుల్లపాలను సంపాదించెను. కుందేలు తాను గడ్డి తిని బ్రతుకుచుండుటను, గడ్డిని మరియొకరి కాహారముగ నిచ్చుట భావ్యము కాకుండుటను గమనించి అతిథికి తననే సమర్పింప నిశ్చయించెను. ఇంద్రుడు ఈవృత్తాంతమును కనిపెట్టి కుందేలును పరీక్షింపనెంచెను. మరుసటిదినము అతడు బ్రాహ్మణవేషమును ధరించి కుందేలువద్దకు వచ్చి భిక్ష నర్థించెను. అంతట కుందేలు బ్రాహ్మణునితో "ఓయీ! కట్టెలు తెచ్చి, నిప్పుచేయుము. నేను దానిలో కాలి ఉడికెదను. అప్పుడు నీవు నన్ను తినవచ్చును" అని చెప్పెను. బ్రాహ్మణుడు నిప్పు చేసెను. కుందేలు దానిలో దూకెను. అంతట నింద్రుడు నిజరూపమును చూపి కుందేలు నభినందించెను. ఈకథ యీశిల్పమున చెక్కబడినది. దృశ్యము ఎడమదిగువ నక్కయు, చేతులలో మామిడిపండుగల కోతియు ఉన్నవి. వాని ముందు వెనుకకాళ్ళపై నిలచి ముందుకు దూకబోవుచున్న కుందేలు ఉన్నది. దాని ముందు మంటలు పైకెగయుచున్న అగ్నిహోత్ర మున్నది. దానికావల బ్రాహ్మణుడు కూర్చొని కుడిచేత నేదియో అగ్నిలో హోమము చేయుచున్నాడు. అతనివెనుక నొక కుటీరమును, దూరమున నొక స్తూప

ఘును, మరియిద్దరు వ్యక్తులు నున్నారు. కుండేలు వెనుక రెండుచేతులను పైకియెత్తి నిలచిన ఇందు)డున్నాడు.

(10) ధర్మచక్రప్రవర్తనము :— ఇది సాంకేతికశిల్పము. దృశ్యముమధ్య నొక శూన్యాసనము దానిమధ్య స్వస్తికగల గుండ్రని దిండు. క్రింద పాదపీఠము దిగువ రెండు లేళ్ళు ఇది మృగదావనమున మొట్టమొదట బుద్ధుడు చేసిన ధర్మచక్రప్రవర్తనము.

కొండాపురము‡ :—కొండాపుర గ్రామము నైజాంరాజ్యములో మెదకుజిల్లా కలబగూరు తాలూకాలో ఉన్నది. హైదరాబాదు-బిదరు రోడ్డున 38మైళ్ళు పోయినతర్వాత రోడ్డుప్రక్కగ కొద్దిదూరమున నీగ్రామము కలదు గ్రామమునకు దక్షిణముగ అరమైలు దూరమునందు దిబ్బ కలదు. ఇది చుట్టుప్రక్కల గల భూమికంటెను, సుమారు 30అడుగుల యెత్తుగను, సముద్రపుమట్టమునకు 1800అడుగుల యెత్తుగను ఉన్నది. ఈదిబ్బయొక్క వైశాల్యము 84ఎకరములు. ఈ దిబ్బకు తూర్పుగ నొకటియు, పశ్చిమోత్తరముల నొకటియు రెండువర్లు ప్రవహించుచున్నవి. దక్షిణముగ పల్లపుప్రదేశ మున్నది. వీనిలో తూర్పున ఉన్న యేటిలో ఎల్లప్పుడును నీరు ఉండును. వర్షాకాలమున నీరెండేరులును జలప్రపూర్ణములై ప్రవహించునపుడు ఈదిబ్బ ద్వీపమువలె నుండును పూర్వకాలమున ఈ రెండేరులును కలిసి యిచటికి 12మైళ్ళదూరమునందున్న మంజీరానదిలోనికి ప్రవహించెడివి. తర్వాతకాలమున ఈయేరుల నీటిని నిలువచేయుటకు కావలెను, ఈదిబ్బకు దక్షిణముగ నొకగట్టు కట్టబడినది. దిబ్బచుట్టును కొంచెముదూరములో కొన్నిగుట్టలును, వానికి మరికొంతదూరమున వలయాకారముగు పర్వతపంక్తియు గలవు ఇచటి మైదానమునందు ఇట్టివే మరికొన్ని దిబ్బలు కలవు వాటిని ఇంకను ఎవరును పరిశోధింపలేదు.

ఈకొండాపురము దిబ్బలో దొరికిన వస్తువులలోనెల్ల అమూల్యమైనవి నాణెములు. ఇవి కొన్ని అంగుళములలోతుకు త్రవ్వుటతోడనే బయటపడినవి. వీనిసంఖ్య 1800కు పైబడి ఉన్నది వీనిలో రోమనుచక్రవర్తి (క్రీ. పూ. 37 - క్రీ. శ. 14) అగు ఆగస్టసు యొక్క బంగారునాణెమొకటి కలదు పదివెండితో చేయబడిన Punch Marked నాణెములు, 100 క్రీ. శ. 2వశతాబ్దినాటి పోటిన్ నాణెములు. 50 రాగినాణెములు మిగిలినవన్నియు సీసపునాణెములు ఈనాణెములలో చాలభాగము ఆంధ్రసాతవాహనరాజులవి. ఇందు కొన్నిటిమీద చిహ్నములుమాత్రముండి శాసనములు కానరావు కొన్నిటిమీగ బ్రాహ్మీలిపిలో శాసనము లున్నవి. కాని అవి యింతవరకును ప్రకటింపబడిన సాతవాహన నాణెములకంటె భిన్నములుగ నున్నవి. కొన్ని మాత్రము సుప్రసిద్ధములైన రాజులవి. గౌతమీపుత్రసాతకర్ణి, పులోమావి, శివశ్రీ, యజ్ఞశ్రీల నాణెములు కొన్ని ఇందు కలవు సూక్ష్మముగ పరిశీలించినచో ఈనాణెములు క్రీ. పూ. 3వశతాబ్దికిని క్రీ. శ. 2వశతాబ్దికిని మధ్యకాలమునాటివి అని తెలియుచున్నది. ఈనాణెములేకాక ఇందు కొన్నిటిని పోతపోసిన మూసలు సహితము ఇచ్చట దొరికినవి. ఈమూసలు ఆంధ్రరాజుల నాణెములవే కాక Punch Marked నాణెములవి కూడ

‡ ABORI vol XXII pp. 171—185 లోని శ్రీగులాం యజ్దానీగారి సచిత్రవ్యాసము.

నై యున్నవి. ఈకారణములను బట్టి ఈప్రదేశమున సాతవాహనయుగమునందు ఒక టంకశాల ఉండెడిదనియు, నిది ముఖ్యమైన ఒక మహానగరమనియు నిర్ణయింపవచ్చును. ఈ నాణెములుకాక ఇక్కడ పదిపంద్రెండు మృన్ముద్రికలును దొరికినవి. అవియునుగాక మూడు బ్రాహ్మీలిపిలోని అక్షరములుగల కుండముక్కలుకూడ నిచట దొరికినవి. ఈ అక్షరములు క్రీ. శ. 1వశతాబ్దినాటివి. ఈనిదర్శనములనుబట్టి యిచటి నగరము క్రీ. పూ. 3వశతాబ్దినుండి క్రీ. శ. 2వశతాబ్దివరకును వర్ధిల్లినదని చెప్పవచ్చును.

ఈదిబ్బలో ఇనుముతో చేయబడిన కొడవళ్ళు, కత్తులు, ఈటెమొనలు, ఉలులు, మేకులు మొదలగు వస్తువులు ఎన్నియో దొరికినవి. ఈదిబ్బలో ఒకమూల ఎన్నియో కమ్మరి దుకాణములు బయలుపడినవి. ఒకచోట కొలిమి దొరికినది. దీనిచుట్టును కాల్చిన వస్తువులను చల్లబరచుటకుగాను ఇటుకలతో కట్టిన నీటితో నింపబడెడి కుండీలు కలవు

ఇచ్చట కనిపించు అనేకకట్టడముల నిర్మాణమునందు అనేకవిధములైన ఇటుకలు ఉపయోగింపబడినవి. వీనిలో కొన్ని చదరముగను, కొన్ని చతురస్రములుగను మరికొన్ని మొదలువెడల్పుగను చిగురుసన్నముగను ఉన్నవి. విహారములయందును గృహములయందును ఉపయోగింపబడినవి $22 \times 11 \times 3$ అంగుళములును, నేలమాళిగలు కట్టుటలో ఉపయోగింపబడినవి $17 \times 8 \times 4$అంగుళములును, గోడలమూల తిరుగుడులలో నుపయోగింపబడినవి $15 \times 15 \times 2$అంగుళములు మున్నవి. ఈయిటుకలమధ్య మట్టితో కలపబడిన అడుసు ఉన్నది కాని సున్నము ఎచ్చటను కనిపింపదు.

ఇచ్చట బయలుపడిన కట్టడములు మూడు రకములు. ఒకరకమువి నివాసగృహములు. రెండవతరంగతివి దుకాణములు. మూడవతరహావి బౌద్ధుల కట్టడములు.

నివాసగృహములలో ప్రతిదానియందును 5, 6 గదులుండెడివి. ఒక్కొక్కగది పదిపంద్రెండు అడుగుల పొడవును, ఎనిమిదిపది అడుగుల వెడల్పును కలిగియుండెడిది. నేల ఇటుకలతో చపటా చేయబడికాని, ఇటుక కంకరతో దిమిశా చేయబడిగాని ఉండెడిది. ఈయిండ్లకుపైన వెదురుతడకలను అల్లివానిపై పెంకలు బోర్లించుచుండిరి. కొన్నియిండ్లకు గులకరాళ్ళతోను, మట్టితోను కట్టిన గోడలు కలవు. వీటిపైని పూరితో నేసిన కప్పులు ఉండియుండును.

ఇచటి దిబ్బమీద ఒకవైపున ఒక దుకాణముల వరుస కలదు. ఇవన్నియు కర్మాగారము లైయుండును. ఇందు కొలుములును, చిట్లముకట్టిపోయిన లోహము, మసిగుట్టలును, కొన్నిమూసలును దొరికినవి. ఈదుకాణములలో ఇటుకచపటా చుట్టును ఇటుకగోడలుగల ఒకగది, దానిపైన పెంకుటికప్పును కలవు. ప్రతిదుకాణమునకును దగ్గరగ చపటాచేసిన విశాలమగు ప్రదేశమున్నది. దానివద్ద నీటితొట్లు లున్నవి.

ఈస్థలమునందు రెండు చైత్యగృహములును, మూడు స్తూపములును, మూడు విహారములును బయలుపడినవి. ఇవి దిబ్బమీద ఉత్తరమునను, పడమటను, పశ్చిమోత్తరమునను ఉన్నవి. పశ్చిమోత్తరముగ నొక విహారము కలదు. దాని ఉత్తరపుగోడకు 10అడు

గుల చతురముగల ఆరు గదులున్నవి. వాని ఎదుట పైన కప్పును, కింద చపటాను గల ఒక వరండా కలదు. ఇది బహుశః కర్రస్తంభములమీంద ఆని ఉండియుండును. తూర్పు గోడకును కొన్నిగదులు కలవు. పడమటి గోడలో ఒకేగది ఉన్నది. ఈవిహారము మధ్య 19అడుగుల వ్యాసముగల చైత్యమొకటి ఉన్నది.

పై విహారమునకు దక్షిణముగ రెండుచైత్య గృహములు ఉన్నవి. ఇవి తూర్పుపడమరలుగ నున్నవి. దిబ్బపడమటకొనను మరియొక చైత్యమున్నది. దీనిచుట్టును ఒకవిహారము కలదు. ఈచైత్యమునకు దక్షిణదిక్కున ముందుకు వచ్చు వేదిక ఒకటి ఉన్నది. దీనిముందునుండి క్రిందికి పోవుట కొక మెట్లవరుస కలదు

తర్వాత పేర్కొనదగినవి నేలమాళిగలు. ఇవి అనేకములు ఇచట బయలుపడినవి. వీనిలో కొన్ని విడివి, మరికొన్ని జంటలు. వీని లోతు 5నుండి 25అడుగులవరకును కలదు. అన్నిటి అడుగుభాగమును చపటా చేయబడినది. ఈ మాళిగలలో నాణెములు, ముద్రికలు, నాణెములమూసలు దొరికినవి. బహుశః ఆనాటి ప్రజలు విలువగల వస్తువులను వీటిలో జాగ్రత చేసికొనుచుండెడివారేమో!

కొండాపురశిథిలములలో అనేకరకములైన మృత్పాత్రలు దొరికినవి. వీనిలో చట్టీలు, బొచ్చెలు, కుండలు, బానలు, దీపపుసెమ్మాలు, ధూపవాహికలు మొదలగునవి కలవు. ఇవి 7అంగుళములు ఎత్తు, 10_18 అంగుళముల వ్యాసము మొదలు 4అడుగుల యెత్తు 9అడుగుల వ్యాసము వరకును కలవి. ఇందు కొన్ని నేలమీద, విడిగ ఉన్నవి. కొన్ని భూమిలో పాతబడియున్నవి. కొన్ని పాత్రలు నిరాడంబరముగ నున్నవి. కొన్నిటిమీద రంగులును, చిహ్నములు నున్నవి. పల్చని పాత్రలకు ఎర్రటి రంగును, లేత లీలిరంగును కలవు. కొన్నిటిమీద Red Oxideను, మ్యాంగనీసును కలిపిన ముదరబూడిదరంగు వేయబడినది ఇట్టివి నీరు ఇంకనివై ధాన్యము, పప్పులు మొదలగువానిని జాగ్రతపెట్టుకొనుట కుపయోగించెడివి. కొన్నిటికి లోభాగమున నలుపు రంగును, వెలుపల ఎరుపును ఉన్నవి. ఈపాత్రల మీద రకరకముల చిత్రములును, చిహ్నములును, నగిషీలును కలవు. కొన్నిటిమీద రేఖలు కలవు కొన్నిటిపైన త్రిరత్నచిహ్నము కలదు. మరికొన్నిటిపైన అర్ధకమలమును, కొన్నిటిమీద పూర్ణకమలము నున్నవి ఇంకనుకొన్నిటిమీద ధర్మచక్రము కలదు.

ఇచ్చట దొరికిన అమూల్యములగు వస్తువులు మృత్ప్రతిమలు. వీనియందు అద్భుతమైన శిల్పకౌశలము కనిపించుచున్నది. ఈ బొమ్మలలో రెండురకములు కలవు అందు ఒకరకము లోపల బోలుగనున్నవి. వీటిని కెయొలిన్ (Kaolin) అను మెత్తని తెల్లమట్టిని మూసలలో పెట్టి, ముందువైపు ఒక భాగమును, వెనుకవైపు ఒకభాగమును వేర్వేరుగ అచ్చులు తీసి పిమ్మట నీరెండుభాగములను అతికి తయారు చేసిరి. అందువలననే కొన్నిబొమ్మల లోభాగమున వ్రేళ్ళ ముద్రలు కనిపించుచున్నవి. వీనిపైన ఎరుపు, ఆకుపచ్చ, పసుపుపచ్చ రంగుల ఆనవాళ్ళు ఇంకను నిలిచి ఉన్నవి. అనేకములగు స్త్రీపురుషవిగ్రహములును, జంతువుల బొమ్మలు నిట్లు తయారు చేసినవి కలవు. రెండవరకపు బొమ్మలు బంకమట్టిని ఇసుకను కలిపి చేతులతో తయారుచేయబడినవి. వీనిలోపల బోలు లేదు. ఇవి

మిక్కిలి మోటుగ నున్నవి. మొదటిరకపు బొమ్మలలో చక్కని కళ ఉన్నది. వీనిలో కొన్నిటి నీక్రింద వర్ణించుచున్నాము :—

(1) బోధిసత్వునిముఖము :— మనోహరమగు నీముఖము ప్రశాంతగంభీరభావమును సూచించుచున్నది. నుదుటిపై గుండ్రని రెండు వరుసల అలక లున్నవి. నడినెత్తిని ఐదు పాయలుగ శిరోజబంధమున్నది. తల వెనుకభాగమంతయు గుండ్రని అలకలతో నిండియున్నది. చెవులకు కర్ణ భూషణము లున్నవి.

(2) మరియొక బోధిసత్వునిశిరము:—దీని ముఖమైఖరి ప్రసన్నభావమును సూచించుచున్నది. ఇందలి శిరోభాగమంతయు చక్కని యుష్ణీషముచే కప్పబడినది. నుదుటిమీద మధ్యను ప్రక్కలకును మూడు గుండ్రని మణు లున్నవి నడినెత్తిని మరియొక ఆభరణ మున్నది. చతురస్రముగనున్న దీనినుండి ఏడు వరుసల సరములు వ్రేలాడుచున్నవి ఆపైన నడినెత్తిని ముత్యముల వరుసలు గల కిరీటము వంటి భాగమున్నది. వెనుకభాగమునను సరములుండి, దానిక్రింద అడుగువరకును రెండు కమలములును ఇతరసగిపీయు ఉన్నవి. ఈ యుష్ణీషము టోపవలె తొడగబడెడిదని స్పష్టమగుచున్నది.

(3) యక్షవిగ్రహములు.—వీనిముఖమున మందహాస మున్నది. కేశములు ప్రక్కలకు చెవులమీదుగ గిరజాలు తిరిగియున్నవి. నడినుదుట నొకముఖమున నలుపలకలదియు, మరిరెండుముఖములపైన వర్తులాకారము కలదియు రెండురకముల లలాటికలు కలవు. వీటి శిరస్సులమీద మూడురకముల ఉష్ణీషము లున్నవి.

(4) మరియొక యక్షశిరస్సు:—ఇది అన్నిటి కంటెను మనోహరముగ నున్నది. నుదుట మూడు బొట్లు ముక్కోణాకారముగ నున్నవి. నడినుదుటిపై భాగమునుండి అటునిటు నాలుగువరుసల తీగలవలెనున్నవి. వీనిపైభాగ మంతయు రెండుప్రక్కలను వలయములతో నిండియున్నవి. నడినెత్తిన సర్పశీర్షమువలె నున్నది చెవులనుండి ఒక్కొకవైపున రెండేసి గుండ్రటి ఆభరణములు వ్రేలాడుచున్నవి. పెదవులమీద మందహాసము గాంచనగుచున్నది.

(5) కుబేరుని ప్రతిమ:—ఇది మొదటిలో పూర్తియైన విగ్రహమై యుండును. దీనితలపై నున్న యుష్ణీషము పైన పేర్కొనినవానికంటె భిన్నముగ నున్నది. దీనిచుట్టును 6వరసల పూసలసరములవలె నున్నది మధ్యభాగమున వంపుగ అర్ధచంద్రాకృతిలో ఒకతీగయు, ఒక పూసలసరమునువంతున నెన్నియో కలవు. ప్రక్కలను వెనుకభాగమునను ఈయుష్ణీషము నుండి వెడల్పుగల అంచుఉన్న సన్నని వస్త్రము వ్రేలాడుచున్నది. చెవులకు కమలములవంటి కర్ణిక లున్నవి. మెడలో రెండు వరుసల ముత్యములసరములున్నవి దండలకు చక్కని దండకడెయములు కలవు. ముంజేతులకు ఐదారువరసల కంకణములును మురిడీ గొలుసులు నున్నవి. ఉదరమున యజ్ఞోపవీతమువలె వెడల్పయిన ఆభరణవిశేష మున్నది. నడుముకు మూడువరుసల సరములో, తీగెలో గల పట్టా ఉన్నది. ఆభరణములు నుష్ణీషమును ముందును వెనుకనుకూడ చక్కగ తీర్చియున్నవి శరీరమునందలి అవయవములును, కండరములును తీర్చిదిద్దినట్లు, సహజముగ కనిపించుచున్నవి.

(6) హారీతి ప్రతిమ:—సర్వాంగసుందరయు, సర్వాభరణభూషితయునగు నొక స్త్రీ యెడమ కాలుఅడ్డుగ మడచుకొని, కుడికాలుక్రిందకు వ్రేలవేసుకొని కూర్చొనియున్నది. ఆమెఎడమ తొడపైన చక్కని బాలుడొకడు కూర్చొని యున్నాడు. ఎడమచేతితో ఆమె అతనిని పట్టుకొని యున్నది.

(7) సింహము:— ఇది కొంచెము మోటుగ నున్నది. కాని ముఖము బాగుగ తీర్చబడినది. మెడమీద జూలుకు బదులుగ ఎనిమిదిసరసల వంకరలుగల సరముల సముదాయము ఒక పట్టీవలె అమర్చబడినది.

(8) గుర్రము:—చక్కని జీనుతోను ఇతరాలంకారములతోను మిక్కిలి అందముగ నున్నది.

(9) ఎద్దు:—ఈబొమ్మ కొండాపురమున దొరికిన జంతుప్రతిమలన్నిటికంటెనుకూడ మిక్కిలి మనోహరముగను, జీవకళ ఉట్టిపడునదిగను ఉన్నది. ముఖము గంభీరముగ నున్నది. కొమ్ములకును, మెడకును మనోహరములగు నలంకారములు కలవు. మూపు చక్కగ తీర్చబడి దానికిని భూషణములమర్చబడినవి. ఈజంతువు మంచిబలిష్ఠముగ నున్నది.

ఈకొండాపురశిథిలములలో నాటి ప్రజలు ధరించిన ఆభరణము లెన్నియో దొరికినవి. ఇవి విలువైన రాళ్ళతోను, వెండిబంగారములతోను, దంతముతోను, రాగితోను, శంఖముతోను చేయబడి అనేక ఆకృతులు, పరిమాణములు కలవిగనున్నవి. పదార్థము వేరైనను శంఖముతోను, మట్టితోనుచేయబడిన ఆభరణములు శిల్పకౌశలమున వెండిబంగారు నగలతో సమానములుగ నున్నవి. వీనిలో కంఠమాలలు, మేఖలలు, కర్ణభూషలు, శిరోభూషణములు పలురకములవి కలవు ఇవిగాక అనేకవందలరకముల రంగురంగుల పూసలతో చేయబడిన ఆభరణములు వేలకొలది ఉన్నవి. నేటి కంసాలులకు సహిత మాశ్చర్యముకలిగించు అనేకవిధముల చిత్రములును, పనితనముగల గాజులున్నవి. ఇవిగాక బహువిధములు, బహురూపములునైన రక్షరేకులును, తావీజులును కూడ నిచట దొరికినవి. ఇందు కొన్నిటియందు రోమనునాణెముల మృదనుకరణము లున్నవి.

పణిగిరి* :—పణిగిరిగ్రామము నైజాం రాజ్యములో సూర్యాపేటకు పోవు రోడ్డుమీద జనగాంరైలుస్టేషనుకు 30మైళ్ళదూరమునం దున్నది. గ్రామమున కొకమూలగ సుమారు 500అడుగుల ఎత్తుగల కొండ కలదు. ఈకొండమీద తుప్పలు మొలచి యుండెడివి. ఇక్కడ నేవియైనను పురాతన వస్తువులును, శిథిలములు నుండునేమో అను అనుమానముతో ఈకొండను పరిశీలింపగా పెద్దపెద్ద ఇటుకలముక్కలును, పాతకుండ పెంకులును కనిపించినవి. వీనినాధారముగ చేసికొని పైపైన కొంచెముగ ఖననము చేయబడెను. దానికి ఫలితముగ సాతవాహనయుగమునాటి బౌద్ధశిథిలము లెన్నియో లభించినవి. ఇచటి చలవరాతి స్తంభములు కొన్ని విరుగగొట్టబడి యుండుటనుబట్టి తరువాత కాలమున నెవరైనను ఇచ్చట వర్ధిల్లిన కట్టడములను ధ్వంసముచేసిరా అని సందేహము కలుగుచున్నది.

ఇక్కడి శిథిలములలో ముఖ్యమైనది ఒక సమచతురమైన భాగము. దానిమీద ఇటుక

* JAHC. vol. . pp. లో శ్రీ ఖాజామహమ్మద్ అహమద్ గారి వ్యాసము.

లతో కట్టబడిన భవనములు కలవు. వీని చుట్టును బలమైన ప్రాకార మున్నది. గోడ లోభాగమున ఒకవిశాలమైన ప్రాంగణము కలదు. దానికి మూడువైపుల చిన్నచిన్న గదులున్నవి. ఇవి బహుశః భిక్షువులు నివసించు గదులు కావచ్చును. అగుచో ఇది యొక విహారమగును. ఈగదులలో ఎన్నియో పెంకులు దొరికినవి వీటిపై కప్పు వెదురుతో నేయబడి పెంకులతో కప్పబడెనని తోచుచున్నది. ఈకట్టడములలో నుపయోగింపబడిన ఇటుకలు చాలపెద్దవి. అందు కొన్ని 2అడుగుల పొడుగును 1అడుగు 3 1/2అంగుళముల వెడల్పును కలిగియున్నవి. వీనిలో అక్కడక్కడ గీతలును గుంటలును ఉండుటను బట్టి ఊక గడ్డి కలిపి తొక్కిన బంకమట్టితో ఇవి చేయబడినవని ఊహింపనగుచున్నవి. ఈ స్థలమున ఎన్నియో సాతవాహనయుగపు నాణెములు నొకకినవి.

పణిగిరిలో చక్కని శిల్పఖండములు కొన్ని లభించినవి. ఇందు ఒకపురుషుని బొమ్మ మిక్కిలి ముఖ్యమైనది. నడుముపై భాగము మాత్ర మిందు కలదు. దీనిలో నరములును, కండరములును చక్కగ తీర్చబడినవి. చెవులకు బరువైన ఆభరణము లేవియో ఉండుట వలన అవి క్రిందకు సాగియున్నవి. నుదురు మీద నేదియో పుష్పమాలిక చుట్టినట్లున్నది. ముఖము ప్రశాంతగంభీరభావమును సూచించుచున్నది. ఇక్కడ దొరికిన రెండవశిల్పము ఒకప్రాకారములోని ఫలకము. ఇది యంతయు మనోహరముగ చెక్కబడినది. దీనిపై అంచున గల అడ్డకమ్మిమీద తామరతీగ ఉన్నది. అందు రెండేసి కమలముల మధ్య అత్యుత్సాహముగ తోకను శరీరముమీదికి మడుచుకొని పరుగెత్తుచున్న సింహములు కలవు. మూడు నిలువుకమ్మలలో కొనలనున్న వాని మీద పైనను క్రిందను అర్ధకమలములును మధ్య అరిముఖముల స్తంభ భాగమును కలవు. మధ్యకమ్మిమీద అడుగునను పైనను అర్ధకమలమును, మధ్య పూర్ణ కమలము నున్నవి. మధ్యకమ్మకి రెండువైపులనుగల ఖాళీ స్థలమున రెండు పూర్ణకమలము లున్నవి. మూడవశిల్పము స్తూపవేదికచుట్టునుగల ఫలకములలో నొకటి కావచ్చును. దీని అంచుల మీద చక్కని చెక్కడపుపని ఉన్నది. మధ్యలో ఉష్ణీషమును అనేకాభరణములను ధరించి పెద్ద ఉదరముతోనున్న వామనుని బొమ్మ ఉన్నది. బహుశః ఇది కుబేరుని బొమ్మఅయినను కావచ్చును. దీనిలో కడు సూక్ష్మములైన వివరములు సహితము మనోహరముగ చిత్రింపబడినవి. ఇవిగాక మరియొక స్తూపప్రాకారఫలకము దొరికినది. దీనిమీద చక్కని రేఖాశిల్ప మున్నది.

పైపైన చేసిన ఖననపరిశోధనయే ఇంతవిలువైన వస్తువులను లభింపచేసినది. ఈస్థలమును జాగ్రతగను, యథావిధిగను పరిశీలించినచో ఇంకను ఎన్నియో అమూల్యములగు వస్తువులు లభించితీరును. ఇది సాతవాహనయుగమున నొక మహానగరముండిన స్థలమని తెలియనగుచున్నది.

గాజులబండ :—ఈపేరుగల గుట్ట నై రాజ్యములో నల్లగొండజిల్లాలోని స పేటతాలూకా ఏటూరుగ్రామమున రైలుస్టేషనునుండి సూర్యాపేటకుపో ప్రక్కగ నొకమైలుదూరమునం దున్న

* I bid

కిని పణిగిరికిని ఐదుమైళ్ళదూరము. ఈగుట్ట సుమారు 50 అడుగుల యెత్తు గలది, బహు విశాలమైనది. ఫణిగిరిలోవలెనే దీనిపైన ఇటుకలు, చిల్లపెంకులుగల కుప్ప లుండెడివి. ఈ చిల్లపెంకులలో కొన్ని రంగులువేయబడినవి, మరికొన్ని చిత్రములు కలవి. ఒకవైపున ఏనుగ, రెండవవైపున స్వస్తిక గల సాతవాహననామము ఈకుప్పలలో నొకదానియందు దొరికినది మరియొక కుప్పలో మూడడుగుల చతురస్రముగనున్న కండపెంకు లభించినది. దీనిమీద బ్రాహ్మీలిపిలో మూడక్షరము లున్నవి. ఇవి క్రీ శ. 1, 2 శతాబ్దులనాటి లిపిలోనివి అని నిర్ణయింపబడినవి ఈఅవశేషము లనుబట్టి యీస్థలము ఆంధ్రశాతవాహన యుగమునాటిదని నిస్సందేహముగ చెప్ప వచ్చును.

ఈగుట్టలో దక్షిణ భాగమునందొక స్తూపము బయలుపడినది. దీని అడుగు భాగము 30 అడుగులవ్యాసము కలిగి చక్రము వలె నున్నది. దీనిమధ్యనుండి అంచులవరకును ఆకులు కలవు. గుట్టపడమటివైపున ఒక చైత్య గృహాపు పునాదు లున్నవి. ఇది 24 అడుగుల పొడుగును 12 అడుగుల వెడల్పును కలిగి ప్రాఙ్ముఖముగ నున్నది. పశ్చిమోత్తరదిశను మరియొకస్తూపము యొక్క పునాదు లున్నవి 2 అడుగుల పొడుగు, 1 అడుగు వెడల్పు 3 అంగుళములమందముగల ఇటుకలతో ఇచటి కట్టడములు నిర్మింపబడినవి.

ఇక్కడ దొరికిన చిల్లపెంకులు విలక్షణమైనవి. పై అడుగుపొరలు గట్టిగను, లోభాగము మెత్తగను ఉండును. కాల్చినతర్వాత వీనికి లేతనలుపురంగు వచ్చును. కొన్నిటిమీద ముదురు ఎరుపురంగు కలదు. వీనిపైన అనేకరకముల రేఖాచిత్రము లున్నవి.

ఇవికాక గాజులబండకొండమీద ఎన్నియో మృత్ప్రతిమలు దొరికినవి వీనిలో మనుష్యుల తలలు పరమాద్భుతములుగ నున్నవి. వీని ముఖలక్షణములు చక్కని పనితనమును చూపును.

ఇచటకూడ యథావిధిగ ఖననాదిపరిశోధన జరిగినచో అమూల్యములగు శిల్పములు బయల్పడులనుటకు సందేహము లేదు.

౪. సాంచీస్తూపద్వారములు*

ప్రాచీనభారతీయశిల్పక్షేత్రములలో సాంచీ మిక్కిలి ముఖ్యమైనది అశోకమౌర్య కాలమున ప్రారంభమైన ముగ్ధవాస్తుశిల్పము క్రీ. శ. 11వ శతాబ్దినాటి అప్రతిమ లక్ష్యల స్తబ్ధశిల్పములవరకును గల వైచిత్రి ఇచ్చట గాంచనగుచున్నది. ఇచ్చట ఇన్నిరకముల హస్తపృలును శిల్పములును ఉన్నను శిఖరప్రాయమైనవి ఇచటి నాలుగు ద్వారములు తరంతరముల శిల్పాచార్యులు ఈపవిత్రక్షేత్రమున కృషిచేసి యుండినను ప్రాచీనాంధ్రశిల్పుల కళాసృష్టికి వారందరి కళాకృషియు జోహారు చేయుచు

*సాంచీస్తూపమును గురించి కన్నింగుహాం, మార్షలు, హావెలు, కుమారస్వామిమున్నగు పండితు లెందరో అనేక వ్యాసములను, గ్రంథములను వ్రాసియున్నారు. ఇటీవల మార్షలు సాంచీస్తూపమును సవివరము

స్నది. మనోహరములైన సాంచీద్వారములు ఆంధ్రసాతవాహనసామ్రాజ్యకాలపు ఆంధ్ర శిల్పుల అసమానకల్పనాకౌశలమునకును, భావనావైచిత్రికిని నిరుపమాననిదర్శనములు.

సాంచీగ్రామము నేటి భోపాల్‌సంస్థానమున దీవాల్‌గంజి సబ్‌డివిజన్‌లో భీల్సాకు 5 1/2 మైళ్ళదూరమునం దున్నది. ఈభీల్సాకు దగ్గరగ బేస్ బేత్వానదుల సంగమము వద్దనే సుప్రసిద్ధమైన విదిశానగర మున్నది. ఇది ఆకర అను విభాగమునకు రాజధాని. సాంచీ గ్రామమును, శిథిలములును 300 అడుగుల యెత్తుగల కొండమీద నున్నవి. సాంచీ యొక్క ప్రాచీననామము కాకనావ లేక కాకనాయ. క్రీ. శ. 7వశతాబ్దినాటికి సాంచీకొండ శ్రీపర్వతమని ప్రసిద్ధిచెందినది. క్రీ. పూ. 4వ శతాబ్దినాటికే ఇచ్చట కొందరు బౌద్ధులు నివాసము లేర్పరచుకొనిరి. అశోకచక్రవర్తి ఈస్థలమునెడ మిక్కిల శ్రద్ధ వహించెను. ఇచట నతని శాసనమొకటి గలదు. అది యవనసాంప్రదాయమున ననుసరించి నిర్మింపబడిన ఒక శిలాస్తంభముమీద చెక్కబడినది. మౌర్యసామ్రాజ్యపతనానంతరము శుంగరాజులకు విదిశ ఒక ఉపరాజధానిగ నుండెను ఆ కాలపు శిల్పము లెన్నియో సాంచీస్తూపములలో గాంచనగుచున్నవి. క్రీ. పూ. 1వశతాబ్దిలో ఈప్రాంతమున శుంగులప్రతిభ అంతరించినది. ఆంధ్రసాతవాహనులు ఆకరరాజ్యమునకు ఏలికలైరి. ఇచటి మహాస్తూపము యొక్క దక్షిణద్వారముమీద దానిస్తంభమొకటి సాతకర్ణి కార్మికులనాయకుడగు వాసిష్ఠీపుత్రఆనందుని ధర్మమని తెలుపుశాసనమొకటి కలదు. ఈసాతకర్ణి సాతవాహనరాజులలో ఆరవవాడగు రెండవసాతకర్ణి అని పండితులు నిశ్చయించియున్నారు. అంతేకాక ఈరాజువిగనే పరిగణింపవలసిన గజవృషచిహ్నములుగల నాణెములు కొన్ని విదిశవద్ద దొరికినవి సాంచీ చరిత్రలో ఈసాతకర్ణి పరిపాలనాకాలము స్వర్ణయుగము. ఈకాలముననే ప్రాచీనభారతీయశిల్పకళ ఒకపరమావధిని గాంచినది. ఈకాలముననే సాంచీలోని వాస్తువులలోనెల్ల అగ్రగణ్యములగు మహాచైత్యద్వారములు నాలుగును నిర్మింపబడినవి. మౌర్యశుంగవాస్తువులును శిల్పములును ఇంతకు బహుకొద్దికాలమునకు పూర్వపువే అయినను వాటికిని ఈ ఆంధ్రశిల్పములకును కళాదృష్ట్యా హస్తిమశకాంతర మున్నది. ఈసాంచీ ద్వారములమీదగల శిల్పనైపుణ్యమును, కళానైపుణ్యమును వాటినిర్మాతలు సిద్ధహస్తు

గను, పవిత్రముగను వర్ణించుచు వ్రాసిన ఉద్గ్రంథ మొకటి మూడు సంపుటములుగ ముద్రింపబడినది. ఇదిగాక ఈయనదే Guide to Sanchi అను చిన్న పుస్తక మొకటి కలదు. V. A, Smith పండితుడు తన History of Fine Art in India and Ceylon అను గ్రంథమున సాంచీని గురించి వ్రాసి కొన్ని చిత్రములను చేర్చినాడు. సాంచీ శిల్పములు ఈ క్రింది గ్రంథములలో గాంచనగుచున్నవి
Marshall—Guide to Sanchi - pp I, VI సాంచీస్తూపము ప్రాగ్దక్షిణమునుండి కనపడునట్లు, pp· II ఉత్తరద్వారము; pp. III పశ్చిమద్వారము - తామరతీగె; pp IV దక్షిణద్వారముమీది చదంత జాతకము, బుద్ధావశేషములకై జరగిన తగవు, pp. V పశ్చిమద్వారముమీది ఇవే దృశ్యములు—
V A. Smith—Hish Art. Ind, Ceylon—pp. 10. సాంచీ పశ్చిమద్వారము లోవైపు, pp 11 ప్రాగ్ద్వారము లోవైపు; pp 12 ప్రాగ్ద్వారము స్తంభములు లోవైపు, pp 13 ప్రాగ్ద్వార స్తంభములు, వెలుపలివైపు.

న శిల్పాచార్యులని వేనోళ్ళ చాటుచున్నవి. ఇంతకుపూర్వపు శిల్పములోగల అభిముఖ దృష్టిప్రాధాన్యతయు, స్మృతిచిత్రణమును ఈ శిల్పమున కానరావు. ఇచటి ఆంధ్రశిల్పులు ప్రకృతిని చక్కగ పరిశీలించి, మానవకోటి యొక్క వివిధాంగవిన్యాసములను తత్ఫలితముగ నేర్పడు రేఖావలయసంపదను సూక్ష్మదృష్టితో గమనించి వ్యక్తులను సహజస్థితులలో చిత్రించియు, సాముదాయక చిత్రణమున ఒకతూకమును కుదిర్చియు, దృశ్యములకు క్రొత్తలోతులను విస్తీర్ణతను ఘటించియు శిల్పమునకు నవ్యత్వమును చైతన్యమును కల్పించిరి. ఈశిల్పములలో కొంతవరకును కొన్ని కొన్ని విదేశీయసాంప్రదాయముల ఛాయలు కనిపించుచున్నవి. కాని ఈశిల్పులు వాటి ప్రాశస్త్యమును పూర్తిగ గ్రహించి వాటిని దేశీయ సాంప్రదాయములతో చక్కగ మేళవించి వానిని తమవానిగ చేసికొనిరి. అయినను ఈవిదేశీయసంపర్కము బహు కొద్దిగ కన్పించుచున్నది. మొత్తము మీద ఇది దేశీయము, ఈఆంధ్రశిల్పుల ఉపజ్ఞా నిర్మితము. ఇందు వారి మతవిశ్వాసములు, ప్రకృతిపరిజ్ఞానమును ప్రతిబింబించుచున్నవి. ఇందలి ప్రతిశిల్పమునందును శిల్పియొక్క మతాభినిరతియు, కళాకౌశలమును పరిపూర్ణమగు స్వేచ్ఛయు గాంచనగుచున్నవి. మధ్యయుగ శిల్పులవలె ఈనాటిశిల్పులు పరంపరాగతములగు నియమములకు బద్ధులై అనుకరణసృష్టి చేయలేదు. ఒక్క కథావస్తువుమాత్రము అన్యముగాని దానిచిత్రణమునకు సంబంధించిన కలాపమంతయు శిల్పియొక్క ఉపజ్ఞానిర్మితమే. ఇది యీసాంచీద్వారశిల్పముల విశిష్టత.

సాంచీలో పరమప్రధానమైనది మహాచైత్యము. దీనిచుట్టునుగల ప్రాకారమున నాలుగు దిక్కులనే పైన పేర్కొనబడిన నాలుగు ద్వారములు నున్నవి. ఈమహాచైత్యమును ప్రథమమున అశోకచక్రవర్తి నిర్మింపజేసెను. ఇందు ఒక వేదికయు, దానిపైన ఒక అండమును, దానిమీద నొక పేటికయు, దానిమీద నొక ఛత్రము నుండెడివి. ఛత్రము వరకును గలభాగమంతయు ఇటుకలతో కట్టబడెను. వేదికఅంచుకును అండమునకును నడుమగల భాగము ప్రదక్షిణమార్గముగ నుపయోగపడుచుండెను. దీనినెక్కుటకు దక్షిణమున రెండు మెట్లవరుస లుండెడివి. వేదికకు కొంతదూరమున చుట్టును ఒక రాతిపిట్టగోడ ఉండెడిది. వీనిమధ్యభాగము మరియొక ప్రదక్షిణపథముగ నుండెను ఇందు నాలుగు దిక్కులను నాలుగు ఖాళీలుండి వాటి కిరువైపులను అడ్డగోడ లుండెడివి. శుంగుల కాలమున చైత్యము చుట్టును ఒక శిలాప్రాకారము కట్టి, మధ్యభాగమును రాళ్ళకంకరతోను, మట్టితోను నింపి చైత్యమును వెడల్పు, ఎత్తు చేసిరి. అందువలన అండముమీద మరియొక ప్రదక్షిణపథము నిర్మింపవలసి వచ్చినది. చుట్టును అదివరలోనుండిన దారుప్రాకారమును తీసివేసి శిలాప్రాకారమును ఈకాలముననే నిర్మించిరి. ఆమీన క్రీ పూ. 1వశతాబ్దిలో నాలుగుదిక్కులను మనోహరములగు ద్వారములు నిర్మింపబడినవి

ఈనాలుగుద్వారములలో దక్షిణద్వారము మొట్టమొదట నిర్మింపబడినది. ఆమీద [illegible] సగ ఉత్తర ప్రాక్పశ్చిమద్వారములు నిర్మితములైనవి. వీటిశిల్పముల స్వభావమును బట్టియు, వీనిలో రెండుమూడుద్వారముల వివిధభాగ

ములను ఒకవ్యక్తియే చెక్కించియుండెనని వీనిపైగల శాసనములు తెలుపుటనుబట్టియు ఇవి బహుకొద్దికాలముననే ఒకేసాంప్రదాయమునకు చెందిన ఒకేపురుషాంతరపు శిల్పులచే నిర్మింపబడినవని నిస్సందేహముగ చెప్ప వచ్చును.

ద్వారములన్నియు ఒకేవిధమున నున్నవి. వీనిలో రెండు సమస్రిములగు స్తంభములు. వీనిపైన శీర్షికలు, శీర్షికలపైన ఒకదానిమీద ఒకటిగ మూడు అడ్డకమ్మిలు, ఈకమ్ములమధ్య చతురస్రములగు బంధములు, మూడునిలువు కమ్మిలు, కమ్మిలచివరల సింహములు, మధ్యలో ఏనుగులు, గుర్రములు, పైకమ్మి మీద రెండువైపులను ధర్మచక్రత్రిరత్నములు, మధ్యలో ధర్మచక్రము ప్రతిద్వారమునను గాంచనగుచున్నవి. మిగిలినభాగ మంతయు బౌద్ధజాతకకథలలోని దృశ్యములతో నిండి యున్నది. అడ్డదూలముల కొనలనున్న జంతువులును, స్తంభశీర్షికలపైనగల ఏనుగులును. వానికి ఐమూలగ పైదూలమును మోయుచున్నటులున్న యక్షిణి విగ్రహములును మిక్కిలి మనోహరములుగనున్నవి. శిల్పములలో విరివిగ గాంచనగు రేఖాచిత్రములు అద్భుతములుగ నున్నవి. బుద్ధునిజీవితములో ముఖ్యఘట్టములగు జననము, మహాభినిష్క్రమణము, మారధర్షణము, మహాసంబుద్ధి, ధర్మచక్రప్రవర్తనము, మహాపరినిర్వాణము ప్రాయకముగ నీద్వారశిల్పములలో గాంచ నగుచున్నవి.

దక్షిణ ద్వారము

మొదటిఅడ్డదూలము — ముందువైపు:— ఈదూలము మధ్యలో బుద్ధుని జననము అందముగ నిరూపింపబడినది. దృశ్యముమధ్య నొక తామరపువ్వుమీద మాయాదేవి నిలచి యున్నది. ఆమెకు ఇటునటు రెండుఏనుగులు నిలచి, తొండములు పైకెత్తి కుంభములతో ఆమెమీద నీళ్ళు పోయుచున్నవి. దూలము మీది తక్కినభాగమంతయు తామరతీగె అల్లిక ఉన్నది ఇందు ఆకులకును పువ్వులకును మధ్య ఎన్నోపక్షులు వివిధగతులలో శిల్పింపబడినవి.

మొదటిఅడ్డదూలము — వెనుకవైపు:— ఈదూలముమధ్య వరుసగా నాలుగు వృక్షములును, మూడు చైత్యములును కలవు. ఇందు ప్రతిదానికిని ముందు ఒక శూన్యసింహాసనమున్నది వీనిచుట్టును ఆరాధకులగు మనుష్యులును, దేవతలును కలరు. ఈవృక్షములును చైత్యములును కలసి గౌతమబుద్ధుని, అతనికి పూర్వముండిన ఆర్గురు మానుషీబుద్ధులను సూచించుచున్నవి. బుద్ధులలో నొక్కొకరు ఒక్కొక వృక్షముక్రింద సంబోధి నందిరి. క్రకుచ్ఛందుడు శిరీషవృక్షము క్రిందను, కనకముని ఉదుంబరవృక్షము క్రిందను, కాశ్యపుడు న్యగ్రోధము క్రిందను, శాక్యముని బోధివృక్షముక్రిందను బుద్ధులైరి ఈశిల్పమునందలి నాలుగు చెట్లును ఈవృక్షములే. రెండేసి చెట్లకు మధ్య నొక చైత్యమున్నది. వీనిలో మధ్యనున్న చైత్యముయొక్క అండమునిూద మూడుపంక్తులలో (1) రాజో సిరి సాతకణిస (2) ఆవెసణిస వాసిఠీపుతస(3)ఆనందస దానం" అను బ్రాహ్మీలిపిలోని శాసనమొకటి కలదు. ఈదూలము రెండు చివరలను సముచితపరివారముతో, పైన శ్వేతఛత్రముతో ఒక గుర్రము నగరద్వారమును దాటి పోవుచున్న దృశ్యము ఉన్నది. ఇది గౌతముడు కపిలవస్తు

నగరమును వీడి కంఠకమను తన అశ్వముపై మహాభినిష్క్రమణము చేయు ఘట్టము.

మధ్యఅడ్డదూలము — ముందువైపు :— బుద్ధదేవుని అవశేషములను మొదట ఎనిమిది భాగములు చేసి నిక్షేపించిరట. అశోకుడు ఇందు ఏడుభాగములను తీసుకొని మరల విభజించి వాటిపై 84000 స్తూపములు కట్టించెనట. ఎనిమిదవభాగము రామగ్రామమునందుండెను. దానిని రక్షించుచున్న నాగులు దానిని కదల్పనీయలేదు అందువలన అశోకుడు తానే రామగ్రామమునకు యాత్రచేసి అచటి అవశేషచైత్యము నారాధించి వచ్చెను. ఈఅడ్డదూలము మధ్య ఈదృశ్యము గాంచనగుచున్నది. ఇందు మధ్యలో నొక చైత్యమున్నది. దాని పైభాగమున రెండు వైపులను పుష్పమాలికాహస్తులైన కిన్నరులు కలరు చైత్యమునకు కుడివైపున గజతురగపదాతివర్గము వెంటరా రథారూఢుడై వచ్చుచున్నఅశోకచక్రవర్తి, ఎడమవైపున చైత్యము నారాధించువారు కొందరును, ఫలపుష్పాదులను తెచ్చువారు కొందరును, ప్రక్కనున్న కొలనునుండి పైకి వచ్చుచున్నవారు కొందరును నాగనాగినులు ఉన్నారు. ఈదూలము యొక్క రెండుకొనలలోను ఏనుగులున్నవి. చక్కని కమలములతో నిండియున్న కొలనులో నడచివచ్చుచున్న ఒక యేనుగు మీద ఒకపురుషుడును ఇద్దరు స్త్రీలును ఆసీనులై ఉన్నారు. మరి ఒక స్త్రీ వెనుకనుండి ఏనుగపైకి ప్రాకి వచ్చుచున్నది. ద్వారమున అనేకమంది స్త్రీలు ఒకమంటపమున నిలచి ఈదృశ్యమును వేడుకతో చూచుచున్నారు.

మధ్యదూలము — వెనుకవైపు :— ఇచట ఛద్దంతజాతకము శిల్పింపబడినది. బోధిసత్వుడు ఒకప్పుడు షడ్దంతియు మహాబలిష్ఠమునైన గజరాజుగ జన్మించెను. ఈగజరాజు హిమాలయములలో ఛద్దంతమను చెరువుగట్టున నొక వటవృక్షముక్రింద నివసించుచుండెను. అతనికి మహాసుభద్ర, క్షుద్రసుభద్ర అను నిద్దరు భార్యలుండెరి. భర్త పెద్దభార్యయం దనురక్తుడగుటచే అసూయాపరయై రెండవభార్య తాను ఉత్తరజన్మలో కాశీరాజు పట్టమహిషి కావలెననియు, అప్పుడు ఈగజరాజుపై కసి తీర్చుకొనవలెననియు ప్రార్థించెను. ఆమె మనోరథము ఈడేరెను. కాశీరాజమహిషి అయిన పిమ్మట నామె అనేకమంది వేటకాండ్రను సమకూర్చి, సోనుత్తరుడను వానిని వారికి నాయకుని చేసి, ఛద్దంతసరస్సుకు పోయి గజరాజును చంపి రమ్మని పంపెను. ఈవృత్తాంత మీశిల్పమున నిరూపింపబడినది. ఇందు ఎడమవైపున కొలనులో నిలచి గజరాజు అందలి తామరపువ్వులతో ఆడుకొనుచున్నాడు. రెండువైపులను రెండేనుగలు శ్వేతఛత్రమును, చౌరీని ఎత్తి పట్టినవి. మధ్యలోనున్న వటవృక్షముక్రిందనుండి ఈగజరాజు కుడివైపుకు నడచి పోవుచున్నాడు. సమీపమున ఒక రాతివెనుక నిలచి సోనుత్తరుడు విల్లు ఎక్కుపెట్టుచున్నాడు.

క్రిందిదూలము — ముందువైపు :— ఇది మనోహరమైన చిత్రముగలభాగము. కుంభాండులను కుబ్జులు చేతులతో పుష్పమాలికలు పట్టుకొని ఉన్నారు. వారినోటినుండి చక్కని తామరతీగె వెలుపలికి వచ్చి అటునిటు నలముకొనుచున్నది. ఈదూలము కొనలను కొండలకును, లతలకును ముందు రీవిగ నిలచిన మయూరములు కలవు.

క్రిందిదూలము—వెనుకవైపు :— ఇచ్చట బుద్ధుని అవశేషములకొరకై జరిగిన కలహము చిత్రింపబడినది. బుద్ధుడు కుశీనగర గ్రామమువద్ద మరణించెను. ఆగ్రామవాసులైన మల్లులను తెగవారు అతని అవశేషములు తమకు రావలెననిరి. మరి యేడు ఇతర తెగలవారు అవి తమకు కావలెననిరి. రెండు పక్షములవారికిని ఈవిషయమై తగవు వచ్చెను. ఈశిల్పము మధ్యభాగమున కుశీనగర దుర్గమున్నది. దుర్గద్వారమును సాయుధుడైన యోధుడు రక్షించుచున్నాడు. దాని ప్రక్క గోడక్రింద ఇద్దరుయోధులు పోరాడుచున్నారు. మరి యిద్దరు ద్వారమువైపుకు పోవుచున్నారు కోట లోపలనుండి కొందరు ఆయుధములను వదలుచున్నారు. దుర్గమునకు కుడివైపున క్రిందివరుసలో గజతురగారూఢులైన యోధులును, పదాతులును ద్వారమువైపుకు వచ్చుచున్నారు. ఇది కుశీనగరదుర్గపు ముట్టడియొక్క-దృశ్యము ఎడమవైపు పైవరుసలో ఏనుగులమీదను, క్రిందివరుసలో గజతురగరథములమీదను కుడివైపు పైవరుసలో గజములమీదను ఎక్కి ఎందరో యోధులు మరలిపోవుచున్నారు ఇందు ఒక ఏనుగపైని ఛత్రముక్రింద అవశేషపేటిక ఉన్నది. ఇది ఏడుతెగలవారును యుద్ధమున గెలచి అవశేషములను తీసికొని పోవు దృశ్యము.

ఎడమవైపుస్తంభము—ముందువైపు :— ఇది మూడు భాగములుగ నున్నది ఇందు పైభాగమున మధ్యలో ఒక అంతర్వ్యాలుగల వేదికమీద పొడుగైన స్తంభమున్నది. స్తంభముపైన ముప్పదిరెండుఆకులుగల ధర్మచక్రమున్నది. ఈచక్రము వెలుపలిఅంచున ముప్పదిరెండు త్రిరత్నచిహ్నములు కలవు. స్తంభము క్రిందిభాగమున రెండువైపులను స్త్రీజనపరివృతుడైన రాజును, ఇతరభక్తులును నిలిచి ఉన్నారు. వీరు లోకపాలకులు కావచ్చును. ఈవరుసక్రింద ఇటునటు లేళ్ళు గలవు. స్తంభాగ్రమునకు రెండువైపులను చేతులలో పుష్పమాలికలు, యక్షులున్నారు. ఇది బుద్ధుడు జేతవనమున చేసిన ధర్మచక్రప్రవర్తనమునకు చిహ్నము. రెండవభాగమున మంత్రులు ఏనుగులపై నెక్కి అనుసరింప తాను రథముపై నేగుచున్న సిద్ధార్థుడు చిత్రింపబడినాడు. ఇది సిద్ధార్థుని కపిలవస్తునగరసందర్శనము కావచ్చును అట్టడుగునగల మూడవభాగమున సిద్ధార్థుని శిరోజములు స్వర్గమునకు తీసికొని పోబడుచుండగా వానిని వివిధదేవతలు ఆరాధించుచుండు దృశ్యము కలదు. వీరిలో గజారూఢుడైన ఇంద్రుడును శచీదేవియు కలరు. మనోహరమగు నీదృశ్యమును విదిశావాస్తవ్యుడగు నొకదంతకారుడు చెక్కెనని యిచట నున్న శాసనము తెలుపుచున్నది.

ఎడమవైపుస్తంభము — వెనుకవైపు :— ఇందు మొదటిభాగమున పైయెత్తున ఒక ఆలయమున్నది. దీనిలోపల నొకసింహాసనమును దానిమీద మూడు త్రిరత్నచిహ్నములును కలవు. దీనిప్రక్కన ఒక బోధివృక్షమున్నది. దానిపైన ఛత్రములును, పుష్పమాలికలును కలవు. దీనిక్రిందిభాగమున పరివారపరివృతుడై ఆలయమునకు పోవుచున్న ఒకరాజు కలడు. దీనిక్రిందగల అట్టడుగుభాగమున త్రయస్త్రింశస్వర్గము చూపబడినది. మధ్యలో సిద్ధార్థుని శిరోజములును ఉష్ణీషమును ఉన్నవి. చుట్టును వాటినారాధించుచున్న దేవత లున్నారు.

కుడివైపు స్తంభము - ముందువైపు :— దీనిపైభాగమున బోధివృక్షముక్రింద నొక శూన్యసింహాసన మున్నది. దీనిముందు నాగరాజగు ముచిలిందుడును అతని నలుగురు భార్యలు నున్నారు. స్తంభము మధ్యభాగమున బోధివృక్షము. దీనిక్రింద బుద్ధుడున్నట్లు భావన. ఇతనికి రెండువైపులను లోకపాలకులు నిలువబడి భిక్షాపాత్రములను సమర్పించుచున్నారు. వారివెనుక వారి పరివారము. అందొకడు వీణ వాయించుచున్నాడు. అట్టడుగుభాగమున బుద్ధుడు రాజాయతన వృక్షముక్రింద నుండగ నతనికి గొట్టెలను, తేనెను సమర్పించిన తపుస్సభల్లుకులను వణిజులు ఉరువిలవనములో ఎద్దులబండ్లలో పోవుచున్న దృశ్య మున్నది.

కుడివైపు స్తంభము — లోపలివైపు :— స్తంభాగ్రభాగమున విపశ్యుడను బుద్ధుని సంబుద్ధి కలదు. దాని క్రిందభాగమున బుద్ధుడు తనసంబుద్ధి అయిన నాల్గవవారము నివసించుటకై దేవతలు నిర్మించిన రత్నగృహము, దానిమధ్య శూన్యసింహాసనము నున్నవి. దీని క్రింద భాగమున బుద్ధుని సంబుద్ధి చిత్రింపబడినది కుడివైపున స్వస్తికుడను కార్మికుడు గడ్డికోయుచున్న దృశ్యము. ఎడమవైపున అతడు కోసినగడ్డిని ఆసనార్థమై బుద్ధునికి సమర్పించుచున్న దృశ్యము. మధ్యలో సింహాసనము. నాల్గవభాగమునందు ఈ ఘట్టమే కలదు. చుట్టును స్త్రీపురుషులెందరో ఆరాధకులు కలరు. అట్టడుగుభాగమున బుద్ధగయలో జరిగిన ప్రదక్షిణదృశ్యము. మధ్యలో బుద్ధుడు, చుట్టును ఆరాధకులు, పైన నాగదంతముల నుండి వ్రేలాడుచున్న పుష్పమాలికలు.

ఉత్తర ద్వారము.

పైఅడ్డదూలము–ముందువైపు :—మధ్యలో కడపటి ఏడ్గురు మానుషీబుద్ధులకును సాంకేతికముగ ఐదుచైత్యములును, రెండువృక్షములును కలవు. వీని ఎదుటను శూన్యసింహాసనము లున్నవి. చుట్టును ఆరాధకులును, పైన గంధర్వులును కలరు. దీని కొనలను సింహము లున్నవి.

మధ్యఅడ్డదూలము - ముందువైపు :— మధ్యలో ఏడు వృక్షములు, వాటిముందు శూన్యసింహాసనములు, అటునిటు ఆరాధకులు, పైన యక్షులు. ఈవృక్షములు పాటలీవటసాలసిరీషఉదుంబరన్యగ్రోధఅశ్వత్థములు కావలెను.

అడుగుఅడ్డదూలము - ముందువైపు :— దీని కుడిచివర అలంబుసాజాతకము చిత్రింపబడియున్నది. బోధిసత్త్వుడు ఒకప్పు డొక సన్యాసిగ అవతరించెను. ఒకజింక అతనిని ప్రేమించెను. కాలక్రమమున దాని కొక పుత్రుడు కలిగెను. అతని కొక కొమ్ము ఉండుటవలన ఏకశృంగుడని పేరు వచ్చెను. పెద్దవాడైన పిమ్మట నితడు గొప్ప తపమాచరించి మహిమను సంపాదించెను. ఇంద్రుడు భయాక్రాంతుడై ఇతని నియమభంగ మొనర్పుమని అలంబుసా అను అప్సరను పంపెను. ఏకశృంగుడు ఆమెవలలో పడెను. మూడేండ్లు గడచినపిమ్మట నామె తన నిజోదంతమును తెల్పి ఏకశృంగునిచే క్షమింపబడి తిరిగి స్వర్గమునకు పోయెను. ఈశిల్పములో కుడివైపున ఏకశృంగుడు తామరకొలనులో స్నానము చేయుచుండగ నతని తల్లియగు జింక వెనుక నిలచిచూచుచున్నది. మధ్యభాగమున నీబాలుడు తండ్రివద్ద విద్యనేర్చుట చూపబడినది.

ఈఅడ్డదూలము మధ్యభాగమున వెస్సంతరజాతక మున్నది. కపిలవస్తులో పుట్టుటకు పూర్వపు జన్మలో బోధిసత్త్వుడు వెస్సంతరుడను రాజపుత్రుడుగ నుండెను. అతడు మహాదాత. ముందుగ తన ధనమును, పిమ్మట శ్వేతగజమును, రథాశ్వగజములను, తనబిడ్డలను, తుదకు తనభార్యనుకూడ దానము చేసెను. ఈజాతకకథను శిల్పి అద్భుతముగ నిరూపించినాడు. ఈచిత్రము దూలపుముందువైపునను, వెనుకవైపుననుకూడ గలదు. ముందుగ వెస్సంతరుడు గజమును దానము చేయుట కలదు. పిమ్మట నగరబహిష్కృతుడై సకుటుంబముగ రథము నెక్కి అతడు నిష్క్రమించుట కలదు. ఆమీద ఆరథాశ్వములను బ్రాహ్మణుల కిచ్చివేయు దృశ్యము. తర్వాత పాదచారులై అతడును కుటుంబమును పోవుచుండగా స్త్రీపురుషులు మార్గమునకు ఇటునటు నిలచి చూచుచున్నదృశ్యము కలదు. పైభాగమున ఈకుటుంబము నివాసముగ నేర్పరచుకొనిన కుటీర మున్నది.

అడుగుఅడ్డదూలము—వెనుకవైపు:—పైకథ ఇక్కడ అనువర్తింపబడినది. వెస్సంతరుడు కుటీరమును వదలి అడవులలోబడి సకుటుంబముగ వంకపర్వతమునకు పోవుట మొదటి దృశ్యము. కుడి చివర నున్నది. మధ్యభాగమున రాజపుత్రుడు ఆపర్వతముమీద అరటితోటలో నిర్మింపబడిన కుటీరమున నివసించుచున్న ఘట్టమున్నది. పిమ్మట వెస్సంతరుడు తన బిడ్డలను చూజుకుడను బ్రాహ్మణునికి దానము చేయుచున్నాడు. పైభాగమున సింహము, వ్యాఘ్రము, చిరుతపులిరూపములు దాల్చిన ముగ్గురు దేవతలు ఆబిడ్డలతల్లిని నిరోధించుచున్నారు. ఆమె వెనుక నిలచి ఒక విలుకాడు బ్రాహ్మణునిపై బాణము నెక్కుపెట్టుచున్నాడు. క్రిందివరసలో బ్రాహ్మణుడు దండహస్తుడై ఆబిడ్డలను తోలుకొని పోవుచున్నాడు. దీనికి ఎడమవైపున వెస్సంతరుడు తన భార్యను దానము చేయుట, అతని బిడ్డలు తాతగారి యింటికి చేర్చబడుట, ఇంద్రుడు వచ్చి వెస్సంతరునికి అతని భార్యను తిరిగి వప్పగించుట, చిట్టచివర వెస్సంతరుని బిడ్డలు తాతగారియింట ఆడుకొనుచుండుట చూపబడినవి.

మధ్యఅడ్డదూలము – వెనుకవైపు:—దీని మధ్యభాగమున మారధర్షణము చిత్రింపబడినది. ఎడమభాగమున బోధివృక్షముక్రింద శ్వేతఛత్రఛాయను బుద్ధుడు కూర్చొనిన వజ్రసింహాసన మున్నది. ఒకమూలగ అతనికి సంబుద్ధికి ముందు ఆహారమిచ్చిన సుజాత ఉన్నది. క్రిందిభాగమున సేవకపరివృతుడై సింహాసనముమీద కూర్చొనిన మారుడు, బుద్ధవంచనకై అతని అనుజ్ఞ వేడుచున్న అతని పుత్రిక కలరు. బోధివృక్షమువద్ద ఎడమవైపున మారుడు పుత్రికతో కలసి నిలువబడి యున్నాడు. వారికెదురుగ సర్వవ్యసనములకును, కామములకును, భయములకును సంకేతములైన మారుని అనుచరులు భీభత్సహాస్యజనకములగు విధముల చిత్రింపబడి యున్నారు.

పైదూలము – వెనుకవైపు:—దీనిమీద మరల ఛద్దంతజాతక మున్నది.

కుడివైపుస్తంభము – ముందువైపు:— దీనిపైభాగమున బుద్ధుడు తనతల్లి మాయాదేవి ఉన్న త్రయిస్త్రింశస్వర్గమునకు పోయి, ధర్మబోధచేసి తిరిగి వచ్చు ఘట్టము చెక్కబడియున్నది. దృశ్యము మధ్యలో నొక

నిచ్చెన కలదు. దాని అగ్రమున బోధివృక్షమును, శూన్యసింహాసనమును కలవు. నిచ్చెన కిరుపార్శ్వములను అనేకమంది దేవతలున్నారు. అందొకడు, బహుశః బ్రహ్మ కావచ్చును, పద్మము చేతపట్టుకొని యున్నాడు. నిచ్చెనక్రింద తిరిగీ వృక్షమును, సింహాసనమున్నవి ఇది బుద్ధుడు క్రిందికి దిగి వచ్చినట్లు తెలుపును. వాని కిటునటు మనుష్యులు నిలచి నమస్కరించుచున్నారు. స్తంభము రెండవ భాగమున సిద్ధార్థుని నగరదర్శనమును, మహాభినిష్క్రమణమును సాంకేతికముగ చూపబడినవి. స్తంభము దిగువభాగమున శాక్యులకు ధర్మబోధచేయుటయు, కపిలవస్తునగరమున జరిగిన అద్భుతమును చెక్కబడి ఉన్నవి. బుద్ధుడు తన తండ్రి శుద్ధోదనుడు తనకిచ్చిన న్యగ్రోధవనమున కూర్చొని అతనికిని అతని పరివారమునకును ధర్మబోధ చేయుచున్న దృశ్యమిచట నున్నది. ముందు జరిగిన కథ స్తంభము వెనుకవైపు కలదు.

కుడివైపు స్తంభము—వెనుకవైపు :—ఇందు పైభాగమున మల్లగణమువారు బుద్ధుని అవశేషములపై చైత్యమును నిర్మించి దానికొరకై యుత్సవము చేసిన దృశ్యము కలదు. ఇందు గల అనేకమంది మనుష్యులలో ఒక్కొక్కరి నొక్కొక్క విధమున చిత్రించి శిల్పి ప్రతివానికిని ప్రత్యేకతను కలిపించినాడు. ఇందు నాట్యగానములు, వివిధవస్త్రభూషలును మనోహరముగ చిత్రింపబడినవి. స్తంభము రెండవ భాగమున ఒక వానరము బుద్ధునికి ఒక పాత్రతో తేనె నిచ్చిన దృశ్యము గలదు. బుద్ధునికి బదులుగ బోధివృక్షమును శూన్యసింహాసనమును ఉన్నవి. వానిచుట్టును ఆరాధకులు కలరు. మొదట పాత్రహస్తగను, పిమ్మట రిక్తహస్తములతోడను కోతి రెండుతడవలు చిత్రింపబడినది. దీనిక్రిందనున్న భాగమున ముందువైపు మూడవభాగమున కనిపించు ఘట్టమునకు ముందునడచిన వృత్తాంతము కలదు. బుద్ధుడు కపిలవస్తునగరమునకు రాగా అతని తండ్రి శుద్ధోదనుడు సపరివారముగ నతనికి ఎదురు వచ్చెను, అంతట నెవరు ఎవరికి నమస్కరింపవలెనని సందేహము రాగా బుద్ధుడు ఆకాశమునకు లేచి నిలచెను. ఈ శిల్పమునందొకమూల వృక్షమును, సింహాసనమును కలవు. వాని యెదుట పైయెత్తున నొక అరుగు కలదు. దానిచుట్టును మాలాహస్తులైన య[illegible] లున్నారు. ఒకప్రక్క సపరివారుడైన శుద్ధోదనుడు నిలచి యున్నాడు.

ఎడమవైపు స్తంభము – ముందువైపు :— స్తంభము పైభాగమున బుద్ధుడు మామిడిచెట్టుక్రింద ధర్మబోధ చేసిన ఘట్టము కలదు. దృశ్యముమధ్య మామిడిచెట్టు, దానికి ఎదురుగ నొక సింహాసనము, వాటికిటునటు మాలాహస్తులై ఏదియో శ్రద్ధగ వినుమన్న భక్తులు. వీరికి ముందు నలుగురు రాజులవంటి వారు కూర్చొని ఉన్నారు వారు ప్రసేనజిత్తును అతని అనుచరులును కావచ్చును. వారిపైన నలుగురు లోకపాలురును ఇతర దేవతలును ఉన్నారు. ఒకమూలగ నొకడు డప్పు వాయించుచున్నాడు. జాతకకథలు బుద్ధుడు ఈసందర్భమున నొక యద్భుతమును చేసినట్లు చెప్పుచున్నవి. ఉన్నటులుండి అతడు ఆకాశమున కెగిరెను. అంతట నతనిపాదముల నుండి మంటలును, శిరమునుండి జలమును బయల్వెడలనట. స్తంభపు రెండవభాగమున శ్రావస్తినగరమువద్దగల జేతవనమును, అందు

బుద్ధుడు నివసించిన మూడుకుటీరములును చూపబడినవి. ఈవనమును అనాథపిండికుడను వర్తకుడు దాని నేలమీద నెన్ని కార్షాపణములను నాణెములు పరవనగునో అన్నిటినిచ్చి కొని బుద్ధునికి సమర్పించెనట. ఈ దృశ్యములో ముందుభాగమున నేలమీద నాణెములు పరచినట్లున్నది. వెనుకభాగమున మూడు కుటీరములును, వానిలో నొక్కొక దాని కెదురుగ నొక్కొక సింహాసనమును కలవు. పాళీగాథలలో చెప్పబడినట్లు ఈకుటీరములు గంధకుటి, కోశంబకుటి, కరొరికుటి అను కుటీరములు కావలెను దీనిక్రిందిభాగమున తిరిగీ ప్రసేనజిత్తుమున్నగు వారియెదుట బుద్ధు డాకాశమున కెగురుట చిత్రింపబడినది. దీనిక్రిందగల నాల్గవభాగమున నొకరాజు సపరివారముగ నగరద్వారమునుండి బయటికి వచ్చుట చూపబడినది. ఇతడు బహుశః బుద్ధుని కలియుటకై కోసలనగరమునుండి వచ్చిన ప్రసేనజిత్తు అయి యుండును. స్తంభము అట్టడుగుభాగమున ఇంద్రుని నందనవనమును అందుగల వినోదములును చక్కగ చిత్రింపబడినవి.

ఎడమవైపుస్తంభము – లోపలివైపు :— ఇందు పైభాగమున బుద్ధుడు రాజగృహమునందొక గుహలో నుండగ ఇంద్రు డతనిని సందర్శించిన ఘట్టము చెక్కబడినది. దృశ్యములో పైభాగమున పర్వతవిహారము వంటి గుహ కలదు. దాని ద్వారము ముందు సింహాసన మున్నది. చుట్టునుగల రాళ్ళవెనుక నుండి అనేకజంతువులు తొంగి చూచుచున్నవి. క్రిందిభాగమున వినమ్రులై నిలచిన ఇంద్రుడు నతని పరివారమును కలరు. స్తంభము రెండవభాగమున నగరమునుండి వచ్చుచున్న సపరివారుడగు రాజు కలడు. ఇదియంతయు రాజగృహమున జరిగిన వృత్తాంతములను చూపునది అగుటచే ఈరాజు అజాతశత్రువని ఊహింపవచ్చును. దీనిక్రిందిభాగమున మధ్యలో నొకసింహాసనమును అటునిటు వెదురుపొదలును, ముందు భక్తులును కలరు. ఇది బుద్ధుడు రాజగృహమువద్ద వేణువనమున కొంతకాలము నివసించియుండుటను నిరూపించుచున్నది.

ప్రాగ్ద్వారము*

పైదూలము – ముందుభాగము :— దీనిపైన కడపటి ఏడ్గురు బుద్ధులును సాంకేతికముగ చిత్రింపబడినారు. మొదటి బుద్ధునికిని కడపటిబుద్ధునికిని బదులుగ వారివారివృక్షములును, వానియెదుట సింహాసనములు నున్నవి. మిగిలిన ఐదుగురికిని బదులుగ ఐదుచైత్యములున్నవి.

మధ్యదూలము – ముందుభాగము :— ఇందు సిద్ధార్థుని మహాభినిష్క్రమణము నిరూపింపబడినది. దృశ్యమునందు ఎడమభాగమున కందకమును, ప్రాకారమునుగల కపిలవస్తునగర మున్నది. నగరద్వారమునుండి సిద్ధార్థుని ప్రియవాహనమైన కంఠకమను గుర్రము నడిచి వచ్చుచుండగ, ప్రక్కన నడచుచు ఛండకుడను దాని కావలివాడు పైన కూర్చొనిన సిద్ధార్థునికొఱయన ఛత్రము నెత్తి పట్టుకొనుచున్నాడు. గుర్రము వెనుక కొందరు దివ్యులు వచ్చుచుండగా మరికొందరు గుర్రపు డెక్కల క్రింద చప్పుడుకాకుండగ తమచేతులను పెట్టుచున్నారు. గుర్రముయొక్కగమన

* ఈద్వారపు అడ్డదూలముల లోభాగపు దృశ్యములు Smith-Hist. Art Ind. Cey. p. IIలో కలవు.

మును చూపుటకై ఈదృశ్యమే నాలుగుపార్శ్వ ములను చూపబడినది. ఆమీద గుఱ్ఱమును, ఛండకు డును వెనుకకు తిరుగుట కలదు. అచ్చటనుండి సిద్ధార్థుడు పాదచారియై పోయెననుటకు గుర్తుగ క్రింద అతని పదచిహ్నములు చెక్కబడినవి. వానిపైన ఛత్ర మున్నది. కడపట నొక జంబూవృక్ష మున్నది. ఇల్లు విడచినపిమ్మట సిద్ధార్థు డొక నేరేడుచెట్టునీడను కూర్చొని మొట్టమొదటి ధ్యానము నారంభించెనను అంశమును ఈవృక్షము జ్ఞాపకము చేయుచున్నది.

అడుగుదూలము — ముందుభాగము :— ఇచట అశోకచక్రవర్తి బోధివృక్షమును దర్శింపవేగిన ఘట్టము చెక్కబడినది. దృశ్యము మధ్య నొక ఆలయమును, బోధివృక్షమును కలవు ఎడమవైపు బాజాభజంత్రీలును, జల కలశములను తెచ్చుచున్న మనుష్యులును ఉన్నారు కుడివైపున పెద్దపరివారముతో ఏనుగు నెక్కి వచ్చి, క్రిందకు దిగి ఒకరాజును రాణియు వృక్షమువద్దకు వచ్చి ఆరాధించుచున్నట్లు చిత్రింపబడినది. ఇది గయలోని దృశ్యము. వృక్షము సిద్ధార్థునికి సంబుద్ధికొఱంగిన బోధివృక్షము. రాజదంపతులు అశోకుడు నతనిరాణి తిష్యరక్షితయు దూలముయొక్క రెండుకొనలను రెండు చక్కని నెమళ్లుకలవు.

పైదూలము — లోభాగము :— ఇచటిది కడపటి యేడుగురుబుద్ధుల సాంకేతిక చిత్రము. వారి వృక్షములును, సింహాసనములును మాత్రమే ఉన్నవి.

మధ్యదూలము — లోభాగము ,— ఇచట జంతువులన్నియు బుద్ధుని ఆరాధించిన ఘట్టము చెక్కబడినది. దృశ్యముమధ్య అశ్వత్థ వృక్షము, దానిక్రింద నొక సింహాసనము నున్నవి. దానికి రెండుప్రక్కలనుండియు అనేకవిధములైన వాస్తవకల్పితజంతువులును, పక్షులును, నాగులును వచ్చుటకలదు. ఇది సంబుద్ధి అయినవెంటనే బుద్ధునికి సర్వప్రాణుల మీదను స్వామిత్వము వచ్చెననుటకు సాంకేతికము.

అడుగుదూలము — లోభాగము :— ఇందు మధ్యలో నొక చైత్యమున్నది. దానికి రెండు వైపులనుండియు ఏనుగులు తొండములతో తామరపువ్వులను తీసికొని వచ్చుచున్నవి.

కుడివైపుస్తంభము — ముందుభాగము .— ఇచ్చట దేవలోకములు నిరూపింపబడినవి. దృశ్యముమధ్య ఆరు అంతస్తుల సౌధమున్నది. ప్రతి అంతస్తును స్తంభములతో మూడువిభాగములుగ నున్నది. ఈస్తంభములలో కొన్ని నిరాడంబరములు, మఱికొన్ని శిల్పకలు కలవి. ఈవిభాగములలో మధ్యదానిలో ఒకచేత వజ్రమును, మరియొకచేతి కలశమునుకల దివ్యుడు కూర్చొని యున్నాడు అతనివెనుక ఛత్రచామరములు పట్టువారును మరికొందరు స్త్రీలును కలరు. ఇతడు బహుశః ఇంద్రుడు కావచ్చును. అతని కుడివైపు విభాగమున మరియొక దివ్యుడు కలడు. ఎడమవైపు విభాగమున గాయకవాదకులు ఉన్నారు. అన్నిటికంటెను పైఅంతస్తులో ఇద్దరు దివ్యులు సపరివారులై కూర్చొని ఉన్నారు. ఇందొకడు మారుడు కావచ్చును. బౌద్ధుల గ్రంథములలో ఆరు స్వర్గములున్నట్లు చెప్పబడినవి అందు మొదటిది చతుర్మహారాజిక. దీనికి నలుగురు లోకపాలకులు పాలకులు. రెండవది త్రయస్త్రింశస్వర్గము. మూడవది రాత్రింబవళ్ళు మార్పులేని యమలోకము. నాల్గవది తుషిత స్వర్గము. మనుష్యలోకమున ప్రజాహితార్థ మవతరించుటకు పూర్వము బోధిసత్వులిచట

షులుండురు. ఐదవది నిర్మాణరతిస్వర్గము. ఇచటి వారు తమకు తామే సర్వవస్తువులను సృష్టించుకొని ఆనందింతురు. ఆరవది పరినిర్మితవశవర్తి స్వర్గము. దీనికి మారుడు అధిపతి. ఈ స్వర్గము లారిటికిని పైన బ్రహ్మలోకము లుండును.

కుడివైపుస్తంభము — లోభాగము* :—ఈ భాగమంతయు కపిలవస్తునగరమున జరిగిన వృత్తాంతములను చూపుట కుపయోగింపబడినది. స్తంభముపై భాగమున తుషితస్వర్గమున ఇంద్రాదిదేవతలు బోధిసత్త్వుని మనుష్యలోకమునం దవతరించి అచటి దుఃఖములను నివారింపమని ప్రార్థించుట చిత్రింపబడినది. రెండవభాగమున రెండుఘట్టములు కలిపి చూపబడినవి. అందు మొదటిది మాయాదేవిగర్భధారణము. రాజసౌధమునందలి ఒకమంటపమున రాణి పండుకొని యుండగా శ్వేతగజరూపమున క్రిందికి దిగివచ్చి బోధిసత్త్వుడామెగర్భమున ప్రవేశించుచున్నాడు. దీని క్రిందివరుసలో సపరివారుడై శుద్ధోదనుడు బుద్ధుని కలియుటకై కపిలవస్తునగరవీథులలో గుండా పోయి నగరద్వారమును దాటుట చూపబడినది దీనిక్రింద ఆరాజు బుద్ధుని కలియుటయు, బుద్ధు డాకాశమున కెగిరి నిలచుటయు కలవు రాజును పరివారమును నివ్వెరపడి ఈదృశ్యమును చూచుచున్నారు. దీని క్రింద సర్వాలంకారభూషితుడై లీలారవిందమును కుడిచేత ధరించిన రాజు కలడు.

ఎడమస్తంభము — ముందుభాగము :— ఇందు నాలుగు విభాగములున్నవి. మొదటిదానిలో బుద్ధుడు వాహ్యాళిచేయుట చూపబడినది. రెండవభాగమున గౌతముని సంబుద్ధి కలదు. పైన ఒక ఆలయమున్నది. దానిమధ్యలో నొక సింహాసనము. దానివెనుక నొక వృక్షము. ఈచెట్టుకొమ్మలు ఆలయగవాక్షములలోనుండి బయటికి వచ్చుచున్నవి. ఆలయమునకు రెండువైపులను లోకపాలకులున్నారు. మూడవభాగమున బుద్ధుడు నీటిమీద నడచిన ఘట్టము చూపబడినది. దృశ్యము మొదటివరుసలో నైరంజరనది అవలిగట్టుకు బుద్ధుడు రాగా ఈవలియొడ్డు నుండి కాశ్యపుడు అతనిని నది దాటించుటకు పడవలో వచ్చుచున్నాడు. దానిక్రిందివరుసలో బుద్ధు డానదీజలముపై అవలీలగ నడచిపోవుట చూపబడినది. మూడవవరుసలో కుశిమూల సింహాసనమునగల బుద్ధునికి కాశ్యపాదులు నమస్కరించుచున్నారు. కడపటిభాగమున బింబిసారమహారాజు బుద్ధదర్శనార్థమై రాజగృహమునుండి వెడలుట చూపబడినది.

ఎడమస్తంభము — లోభాగము :—ఇందు పైభాగమున బుద్ధుడు ఉరువిల్వగ్రామమునం దుండగా ఇంద్రుడును, బ్రహ్మయు అతనిని చూడవచ్చిన ఘట్టము కలదు. దృశ్యము మధ్యలో ఛత్రఛాయక్రింద నొక సింహాసనమున్నది. దానివెనుక ఇంద్రుడును, బ్రహ్మయు వినయవినమ్రులై, నిలచి యున్నారు. వెనుకభాగమున ఉరువిల్వగ్రామమును వారివారి పనులలో నిమగ్నులై యున్న గ్రామీణులును చిత్రింపబడినారు. ఎడమభాగమున నలుగురు స్త్రీలు ఉన్నారు. అందొకతె తిరుగలిలో నేదియో విసరుచున్నది. మరియొకతె ఒక అరుగుమీద దేనినో కలుపుచున్నది. మూడవ స్త్రీ రోటిలో నేదియో దంపుచున్నది. నాల్గవ స్త్రీ చేటతో చెరుగుచున్నది. ముందుభాగ

* Smith. pl. 12. B.

మున నైరంజననది ఉన్నది. దాని యొడ్డున పశువులు మేయుచున్నవి. ఒకస్త్రీ పాత్రలో నీరు తీసుకొని పోవుచున్నది. అనాటి గ్రామ జీవితము ఈదృశ్యమున చక్కగ చిత్రింపబడి నది. స్తంభము రెండవభాగమున మరియొక హృద్యమగు దృశ్యము కలదు. ఇది బుద్ధుడు ఒక నాగుపామును లొంగదీసినఘట్టము. ఉరు విల్వగ్రామమునందుండుచు ఒకప్పుడు బుద్ధుడు కశ్యపుడను ఋషియొక్క అగ్నిహోత్రగృహ మున నొకరాత్రి గడపుట కనుజ్ఞపొందెనట. కొంతసేపటికి కొక మహానాగము వచ్చి బుద్ధుని పైకి మంటలను, పొగను వదలెనట. కాని అతని శరీరమునుండి వచ్చిన మంటలకును, పొగకును తాళజాలక ఆనాగము బుద్ధుని శరణుజొచ్చి, అతని భిక్షాపాత్రమున దూరె నట. దృశ్యము మధ్యభాగమున అగ్నిగృహ మున్నది. ఒకవైపున అగ్నికుండమును, మరి యొకవైపున సింహాసనము నున్నవి. సింహాస నమువెనుక మహానాగము కలదు. గృహగవా క్షములనుండియు, కప్పుమీదనుండియు మం టలు వచ్చుచున్నవి. గృహమున కటునిటు వినమ్రులైన కశ్యపశిష్యు లున్నారు. దీనిక్రింది వరుసలో కుడివైపున నొక పర్ణశాల ఉన్నది. దానిద్వారమువద్ద జటామకుటధారియైన కశ్య పుడు కూర్చొని యున్నాడు. అతనిముందు ఏమియో చెప్పుచున్న మరియొక బ్రాహ్మ ణుడు కలడు. ప్రక్కగ అగ్నికుండ మున్నది. ఎడమవైపున నైరంజరనది. దానిలో నొక తాపసి స్నానము చేయుచున్నాడు. ముగ్గురు యువకులు నీరు తీసికొని పోవుచున్నారు. ఈ దృశ్యమునందు ఆశ్రమజీవితము చక్కగ చూపబడినది. దీనిక్రిందిభాగమున బుద్ధుడు చూపిన మరియొక అద్భుతము అతిరమ్యముగ చూపబడినది. ఇదియును కశ్యపుని వశపరచు కొనుటకు సంబంధించినదే. ఒకప్పుడు కశ్య పుడు ప్రతిదినమును చేయునట్లు అగ్న్యా రాధన చేయబోవ అడుగడుగునకు విఘ్న ములు వచ్చెనట. బుద్ధుని ఆజ్ఞఅయినగాని ఈవిఘ్నములలో నొక్కటియు తొలగ లేదట. దృశ్యములో ఒకచోట క్రింద చిన్న దుంగ ఉన్నది. ఒకడు దాని వెనుక గొడ్డలి పైకెత్తి నిలచి నాడు. కొంత దూరమున అతడు గొడ్డలి వేటుపెట్టుట, దుంగ చీలుట కలవు. అట్లే ఒక అగ్నికుండమును, దాని యెదుట దానిని విసరుచున్న వ్యక్తియు కలవు. కాని కుండమునుండి మంటలు వచ్చుటలేదు. తర్వాత నిదే ఘటనమున్నది ఈసారి కుండము నుండి మంటలు పైకి ఎగయుచున్నవి వీని వెనుక నొక తపస్వి అగ్నిలో హోమము చేయుట కలదు. మరికొందరు కట్టెలను, ఇతర వస్తువులను తెచ్చుచున్నారు. దృశ్యములో భా గమున ఒక ఆవరణలో శంఖచిత్రావృతమైన చైత్య మున్నది.

పశ్చిమ ద్వారము.

పైదూలము—ముందువైపు :— దీనిపైన వృక్షసింహాసనసంకేతములదూలమున కడపటి ఏడురు బుద్ధులలో ఆర్గురును, భావిబుద్ధుడగు మైత్రేయుడును సూచింపబడినారు.

మధ్యదూలము — ముందువైపు :— దీని మీద బుద్ధుడు జేతవనమున ధర్మచక్రప్రవర్త నము చేసిన ఘట్టము కలదు. దృశ్యమధ్యమున సింహాసనముపై ధర్మచక్ర మున్నది. చుట్టును రేళ్ళును, ఆరాధకులును కలరు.

అడుగుదూలము—ముందువైపు :— ఇచ్చట ఛద్దంతజాతకము చెక్కబడినది. దూలము రెండుకొనలయందును చైత్యమున్నది.

అడుగుదూలము — లోనైపు :— బుద్ధుని నిర్యాణానంతరము మల్లులు అతని అవశేషములను తీసుకొని తమనివాసమగు కుశీనగరమున కేగిన దృశ్య మిచట కలదు. దృశ్యమునందు మల్లులరాజు ఏనుగనెక్కి తననెత్తిమీద అవశేషముల నుంచుకొని పోవుచున్నాడు. నగరద్వారము ముందు సాలవృక్ష మున్నది. దూలము కొనలలో మాలాహస్తులైన మనుష్యులు చిత్రింపబడినారు.

మధ్యదూలము — లోనైపు :— ఇచట బుద్ధుని అవశేషములకొరకై జరిగిన తగవు చూపబడినది. దృశ్యముఎడమచివర కుశీనగరమున మల్లరాజు సింహాసనాసీనుడై యున్నాడు. కుడినైపు ఏడ్గురు నాయకులు సైన్యపరివృతులై నగరాభిముఖులై పోవుచున్నట్లు చిత్రింపబడినది.

అడుగుదూలము—లోనైపు :— ఈదూలము మీద మూడుభాగములలో మారధర్షణము చెక్కబడియున్నది. దృశ్యము మధ్యలో బోధి వృక్షముక్రింద బుద్ధసంకేతమగు సింహాసనమున్నది. కుడివైపున పరాభూతులైన మారానుచరులు మరలిపోవుట కలదు. ఎడమవైపున దేవతలు బుద్ధవిజయమున కానందము వెలిబుచ్చుచున్నారు.

కుడివైపుస్తంభము — ముందునైపు :— ఇది నాలుగుభాగములుగ [illegible]ది. పైభాగమున మహాకపిజాతకము బడినది. బోధిసత్త్వుడు ఒకప్పుడు వానరముగ బుట్టి 80000 వేల కోతులకు రాజయ్యెనట. గంగాతీరమున నివసించుచు నీవానరు లొక పెద్దమామిడి చెట్టు పండ్లను తినుచుండిరట. వానరములన్నియు చెట్టుమీదనుండగ నొకప్పుడు బ్రహ్మదత్తుడను కాశీరాజు సైనికులతో వచ్చి ఆచెట్టును ముట్టడించెనట. అంతట బోధిసత్త్వుడు తనశరీరమును పెంచి గంగ కడ్డుగ పండుకొని కోతులనన్నిటి నావలి యొడ్డుకు దాటించెనట. ఈకోతులలో సిద్ధార్థుని పినతల్లి కొడుకును, అతనియెడ తీరని అసూయకలవాడునగు దేవదత్తు డొక వానరమై యుండెనట. ఈయదనున దేవదత్తుడు బోధిసత్త్వుని శరీరముపై నడచుచు నతని గొంతుక నొక్కివేసెనట. ఈయద్భుతమును చూచి, తాను సంకల్పించిన దౌష్ట్యమునకు పశ్చాత్తప్తుడై బ్రహ్మదత్తుడు మరణించుచున్న వానరరాజుకు సర్వోపచారములను చేసి, అనంతర మతనికి రాజోచితసంస్కారమును చేయించెనట. దృశ్యములో క్రిందిభాగమున గంగానది ఉన్నది. పై యెడమభాగమున మామిడిచెట్టున్నది. దానికి రెండుకోతులు వ్రేలాడుచున్నవి. చెట్టువద్దనుండి నదిమీదుగ వానరరాజు శరీరమున్నది ఆవలియొడ్డున కొన్ని వానరములున్నవి. దృశ్యము క్రిందిభాగమున ఎడమవైపు యోధపరివృతుడై గుఱ్ఱముమీద కూర్చొనియున్న బ్రహ్మదత్తుడు. ఒక యోధుడు ధనుస్సులో బాణము నెక్కుపెట్టి వానరరాజుపై విడువనున్నాడు. కొంచెము పైగా మామిడిచెట్టుక్రింద మరణించుచున్న వానరరాజు, ప్రక్కనకూర్చొని అతనితో సంభాషించుచున్న బ్రహ్మదత్తుడు. స్తంభము రెండవభాగమున బ్రహ్మేంద్రాదులు స్వర్గమునకు పోయి మానవలోకమునం దవతరింపుమని బోధిసత్త్వుని ప్రార్థించుట చెక్కబడినది. మూడవభాగమున బుద్ధు డొకగుహాయందుండగ ఇంద్రుడతనిని దర్శింపవచ్చిన ఘట్టము కలదు. అడుగుభాగమున జీవితసంకేతముగు

తామరతీగ, దానినుండి వెలికి వచ్చుచున్న సింహములు అత్యద్భుతముగ చిత్రింపబడినవి.

కుడివైపుస్తంభము — లోవైపు:— ఇందు మొదటిభాగమున మారధర్షణ మున్నది. ఈ దృశ్యమున అదనముగ కనపడు నగరద్వారము కపిలవస్తునగరముదై యుండి, సిద్ధార్థుని జీవితమునందు సంబుద్ధికి పూర్వము జరగిన ముఖ్యవృత్తాంతమగు మహాభినిష్క్రమణమునకు సూచకము కావచ్చును. రెండవభాగమున కపిలవస్తునగరమున న్యగ్రోధవనములో బుద్ధుడు శాక్యులకు ధర్మబోధచేసిన ఘట్టము చెక్కబడినది.

ఎడమవైపుస్తంభము — ముందువైపు:— ఇక్కడ పైభాగమున మందాకినీతీరమునందలి నందనవనము చూపబడినది. దీనిక్రిందభాగమున శ్యామజాతకము చెక్కబడియున్నది. ఒక తపసియు నతనిభార్యయు అంధులుగ నుండిరట. వారికి శ్యాముడను ఏకైకపుత్రుడుండి సర్వవిధములను తల్లిదండ్రులను కని పెట్టుచుండెనట. ఒకనాడు నదిలో నీరు తెచ్చుట కేగిన శ్యాముని కాశీరాజు బాణముతో కొట్టెనట. రాజు నిజము తెలిసి పశ్చాత్తప్తుడయ్యెను. అతనిపై కరుణించి ఇంద్రుడు శ్యాముని గాయమును మాన్పి, అతని తల్లితండ్రులకు దృష్టి నొసగెనట. దృశ్యమునందు పైభాగమున కుడిమూల రెండుకుటీరములును, వాని కెదురుగ శ్యాముని తల్లితండ్రులును కలరు. వీనిక్రిందగల గడిలో నీరు తెచ్చుటకై శ్యాముడు వచ్చుచున్నాడు. ఎడమవైపున క్రిందభాగమున బాణము వేయుచున్న రాజు, ఆమీద ధనూహస్తుడై ముందుకు వచ్చుచున్నాడు. పిమ్మట నిజము తెలిసి అతడు పశ్చాత్తప్తుడై నిలచి యున్నాడు. ఈయెడమవైపు పైభాగమున శ్యాముడు, నతని తల్లితండ్రులును, ఇంద్రుడును కలరు. స్తంభము రెండవభాగమున బుద్ధునికి నాగరాజగు ముచిలిందుడు భార్యలతోకూడి నమస్కరించుచున్న దృశ్యము కలదు. మూడవభాగమున బుద్ధుడు రాజగృహమునుండి వైశాలికి పోవుచు మధ్యమార్గమున గంగను దాటిన దృశ్యము చెక్కబడియున్నది.

ఇట్లు సర్వాంగసుందరములును, సుందరశిల్పశోభితములునైన ఈసాంచీద్వారములు భారతీయశిల్పసాంప్రదాయమున కుత్కృష్టనిదర్శనములు, ఇట్టిద్వారములు భారతదేశమునమరిఎచ్చటను లేవు. మధ్యయుగమున కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యకేంద్రమగు ఏకశిలానగరమున నాలుగు మనోహరములగు ద్వారములు నిర్మింపబడినవి. వాని విన్యాసమును, నిర్మాణమును ఈసాంచీద్వారములనిర్మాణవిన్యాసములకు భిన్నములుగ నున్నవి. వానియందు అడ్డదూలముల కొనలయందు హంసలును, దూలములపైని మాలికామాలికలును తప్ప శిల్పము లేదు. అయినను ఈఏకశిలానగరద్వారములవంటి ద్వారములు మరియెచ్చటను కానరావు. ప్రాక్తీరమున కృష్ణాకూలమున ధాన్యకటకమునందొక శిల్పకళాపీఠము వర్ధిల్లి అచటి ఆంధ్రశిల్పాచార్యులు జగత్ప్రసిద్ధమైన అమరావతీమహాచైత్యమును నిర్మించుచుండ మరియొక ఆంధ్రశిల్పాచార్యసంఘము నేటి మహారాష్ట్రమున నింకొక శిల్పపీఠమును నెలకొల్పి గుహాలయములను విహారములను నిర్మించుచుండగ, మూడవ ఆంధ్రశిల్పిసంఘము సాంచీలో మరియొక కళాపీఠము నేర్పరచి ఈనాలుగు ద్వారములను నిర్మించినది. ఆంధ్రసాతవాహన

యుగము శార్గ్నాచైత్యాలయము, సాంచీద్వారములు అమరావతీమహా చైత్యము అను మూఁడువిలక్షణశిల్పరత్నములను భారతదేశమునకు కానుకగనొసంగినది.

౨౫. అమరావతీ స్తూపము

గుంటూరుజిల్లా సత్తెనపల్లి తాలూకాలో కృష్ణాతీరమునందున్న అమరావతీగ్రామము యొక్క పేరు నేడు జగత్ప్రసిద్ధమైనది. ఈప్రసిద్ధికి ఆగ్రామమునందు బయల్పడలిన ఒక మహాచైత్యమును, దాని వైభవమును కారణములు. నేటికి రెండువేలసంవత్సరములకు పూర్వ మిచ్చట బుద్ధుని శరీరావశేషముమీద నిర్మింపబడిన ఒక మహాచైత్యమును, దానికనుబంధముగ నొక విద్యాపీఠమును, ఒక శిల్పవిద్యాకేంద్రమును ఉండెడివి. ఉత్తరాపథమున బౌద్ధము నవలంబించిన యవనశిల్పులు బౌద్ధజాతకకథలను తమ సాంప్రదాయము ననుసరించి రాళ్ళపై అనువదించుచుండ ప్రాచీనాంధ్రశిల్పి పావనకృష్ణవేణీతీరమున కళాసమాధిని మునిగి నిరుపమమైన నిర్మాణకౌశలము నార్జించి అపూర్వమును విస్మయజనకమునగు శిల్పసత్రయాగమును సాగించెను. విలక్షణమైన ఈశిల్పసాంప్రదాయ మాంధ్రదేశమంతటను వ్యాపించి వందలకొలది సుందరశిల్పములను సృష్టించినది. తపవి సక్షేత్రమున శిక్షనొంది సిద్ధహస్తులైన నా శిల్పాచార్యులును, వారి శిష్యబృం సముద్రములను దాటి ప్రాచ్య పోయి యీశిల్పసాంప్రదాయమున శోభను ఘటింపజేసిరి. సుప్ర అజాంతాచిత్రములయందునుసహిత రావతీకళాసాంప్రదాయముయొక్క కనిపించుచున్నవి. అమరావతీస్తూపమువంటి విస్తృతిని, సౌందర్యమునుగల కట్టడము మరియొకటి ఎచ్చటను ఉండియుండదని కళావేత్తలయిన విజ్ఞులు ప్రశంసించియున్నారు.

అమరావతి అర్వాచీనమైన గ్రామము. క్రి. శ. 1796లో నిది యొక చిన్న పల్లె. ఆయేట చింతపల్లిజమీందారగు శ్రీరాజా వెంకటాద్రినాయుడు కారణాంతరములవలన తన యునికి నీగ్రామమునకు మార్చుకొని యీగ్రామము నభివృద్ధికి తెచ్చెను. అన్నివర్ణములవారిని ఇచటికి వచ్చి నివాసము లేర్పగచుకొనమని ప్రోత్సహించెను. అంతటినుండియు నిది కొంతకాలము అమరావతీపట్టణమయ్యెను. ఆజమీందారుల అధికారము క్షీణించినతర్వాత నిది నేటి పల్లెటూరుగ నిలచినది. పైన పేరొ -న్న మహాచైత్యము కాక ఈగ్రామమున అమరేశ్వ రాలయము కలదు. ్రనియు, అమరవటీశ్వర ్రమా రా ్రమ

రేశ్వరాలయము విలక్షణముగ నున్నది. సాధారణముగ నితరాలయములలో భూమట్టమున వేదికయు, దానిపైన ఆరాధ్యమగు విగ్రహము నుండును. కాని అమరేశ్వరమున క్రింది యంతస్తు మూయబడి యున్నది. దాని పై భాగముననే ముఖమంటపము, నంతరాళ మంటపమును, గర్భాలయము నున్నవి. గర్భాలయమునందు వేదికయు, దానిపైన పొడవైన చలవరాతి లింగము నున్నవి. లింగము అగ్రతలమున మూరెడు లోతు గొయ్యి కలదు. ఈనాడు కనిపించు లింగము ఆదిలో ప్రతిష్ఠింపబడినదికాదు. మొదటి లింగము భిన్నము చేయబడుటచే మరియొకటి ప్రతిష్ఠింపబడినది. కాని రెండవది మొదటిదాని అనుకరణమే అని యూహింప వచ్చును. ఆలయము యొక్క అడుగుభాగము మూయబడియుండుటను, లింగముయొక్క పొడవును, తదగ్రతలమున గల గుంటనుబట్టి చూడ నిది మొదట నొక బౌద్ధస్తూపముగనుండి పిమ్మట నొక శివాలయముగ మార్చబడెనేమో అని సందేహము కలుగుచున్నది. ఈఆలయము మహాచైత్యమునకు సమీపమ్ ...నే ఉన్నది. ఇచ్చట నొక మహాచై... ...న్నియో ఇతరచైత్య ముల... ...పన్నం... వీనిలో నొక చై... ...టు సంభవ వ... ...ం

నుండి పేటికవరకును మూసివేసి, ఈపైన మంటపప్రాకారాదులను నిర్మించి, పేటికపైని స్తంభముమీది ఛత్రమును తీసివేసినచో పైన వర్ణింపబడిన అమరేశ్వరాలయ మేర్పడును. ఇట్టిదే, ఇదేవిధమగు అనుమానమును కలిపించునదే గుంటూరునకు ఎనిమిదిమైళ్ళదూరమునందున్న చేబ్రోలు గ్రామమునందలి భీమేశ్వరాలయము. అదియునుగాక గుంటూరు జిల్లా నరసరావుపేటవద్ద చేజర్లగ్రామమున కపోతేశ్వరాలయ మున్నది. ఇది మొదట బౌద్ధుల చైత్యగృహము. పిమ్మట కట్టడము నట్లే యుంచి దానిమధ్యనుంచిన చైత్యమును తీసివేసి దానిస్థానమున నొక శివలింగమును ఎవరో ప్రతిష్ఠించిరి. ఇదే పద్ధతి అమరేశ్వరాలయనిర్మాణమునందును అనుసరింపబడియుండుట అసంభవముకాదు. మరియును ఆంధ్రదేశమున క్రీ. శ. 3వశతాబ్దము వరకును బౌద్ధము ప్రబలముగ నుండెను. ఆమీద వైదికధర్మము ప్రబలినది. క్రీ. శ. 7వశతాబ్దిలో హ్యూ్యన్‌ష్వ్యాంగ్ అను చైనాయాత్రికుడీప్రాంతమునకు వచ్చునప్పటికే ఇచటి బౌద్ధనిర్మాణములు చాలవరకును శిథిలావస్థలో నున్నట్లు తెలియుచున్నది బహుశః ఆప్రాంతముననే ...ఇచటి చైత్య మొకటి అమరేశ్వరముగ మారి యుండవచ్చును. ఇచటి మహా... ...మాత్రము క్రీ. శ 12, 13 శతాబ్దుల చక్కగ నుండెను.

అమరావతీగ్రామమునకు అరమైలు ధరణికోటయను గ్రామ మున్నది. ...వాటియనియు, ధాన్యకటకదన్నాలకోటయనియు, కోటయ ...కమనియు పేర్లుండెను. ధరణికోట అర్వాచీనము. క్రీ. శ. 16వశతాబ్ది

నాటి కృష్ణరాయల శాసనమ
కోటఅమరేశ్వరానకు విచే
అంతకుముందు దనా
ధాన్యవాటీ అను పేర్లు క
5వశతాబ్దినాటి ఆనంద
కటమను పేరు కలదు
ఒక పల్లవప్రాకృతశ
అని మాత్రి మున్న
ప్రాకృతశాసనములు
రూపములు కనన
ప్రాచీనకాలమున
గ్రామములున్న
మను నొక న
మగుచున్నది.
ప్యాంగు ధన
ధానియనియ
యుండెనని
దించిన ల
కము క్ష
సుమా
యుం
పైక
లును
అచ్చు
లును
రోజు
యుగ
వలన
చదర
చెప్పు
ధనక
చైత్యమున
శాసనముల

ట్టి ప్రాముఖ్య ముండియుండ
ంచున్నారు.

శ్రీకాకులమను ప్రసిద్ధ
వమునకు ఆంధ్రవిష్ణు
నియు పేర్లు కలవు.
మ సిరిక, కొలను
యికవలన నేర్పడిన
ము శ్రీక లేక శ్రీ
వాహనరాజు పెర
. ఇటీవల "సాత
- నా ణె ము లు
గాహనరాజులలో
చున్న శ్రీముఖు
పేరొ్కనబడి
డు సాతవా
ఈకారణము
రాజు సిముకు
. ఇ తి ని
ను ఒకటి
గా నా
్థలమే
ఓరు
నాదిక
న్నవి.
మ హా
ఆంధ్ర
తెలియ
రము
ముగ
మహా
పిమ్మట
తరిఖి
తమి

పుత్రశాతకర్ణి యను సాతవాహనరాజు ఈక్షహరాటులను నిర్మూలించి, యీప్రాంతమునంతను జయించి పరిపాలించెను. అతడు జయించిన దేశములపట్టికగల యొక నాసికశాసనమునందు ఆంధ్రదేశమునందలి యేభాగమును పేర్కొనబడలేదు. కాని అతని పతిత్వమునందున్న పర్వతముల పట్టికలో తూర్పుకనుమలలోని మహేంద్రచకోర శ్రీస్థానపర్వతములు పేర్కొనబడియున్నవి. ఈపర్వతములకిటునటుగల ఆంధ్రదేశ మతనికి విజితము కానిచో పూర్వులనుండి సంక్రమించినది కావలెనుకదా! అప్పుడు క్షహరాటులు మహారాష్ట్రము నాక్రమించినప్పటినుండి గౌతమీపుత్రుడు దానిని తిరిగి జయించినప్పటివరకును గల మధ్యకాలపు అతని పూర్వులు ఆంధ్రదేశమునసనే పరిపాలించియుండవలెనుకదా! ఈరాజైనను తన 18వరాజ్యసంవత్సరము ప్రాంతముననే పశ్చిమదిగ్విజయము చేసియుండెను. అంతకు పూర్వమితడును ఆంధ్రదేశమున పరిపాలించియుండవలెను. అగుచో ఈరాజుల కేదైన నొకరాజధాని ఉండియుండవలెనుకదా అట్టియోగ్యతకు ధాన్యకటకనగరము సర్వవిధములను తగియున్నది. ఇటీవల నీస్థలమున గౌతమీపుత్రుని చైత్యనామములు లభించుట ఈయూహను బలపరచుచున్నది. గౌతమీపుత్రుని కుమారుడగు పులోమావి పైరాను లేక ప్రతిష్ఠానపురమునుండి రాజ్యమేలెనని ఒక ఆధారమున కలదు. ఇతనికి పూ ...ము కొంతకాల మీనగరము సాతవాహన ... కొందరికి కేంద్రముగ నుండెననుట కాద ... కలవు. కాని పులోమావి నవనగర ... నగరస్వామీ అని వర్ణింపబడి నాడ ... ములను సమన్వయించి క్షహరాటులు ప్రతిష్ఠానమును ధ్వంసముచేసియుండురనియు, పిమ్మట దీనిని పులోమావి తిరిగి కట్టించి, యటనుండి పాలించుటచే నవనగరస్వామి అయ్యెననియు కొందరు పండితులు ఊహించినారు. అప్పుడీనవనగరనిర్మాణమునకు పూర్వము పులోమావికిని ధాన్యకటకము రాజధానిగనుండెనని చెప్పవచ్చును. గౌతమీపుత్రయజ్ఞశ్రీకి పిమ్మట సాతవాహనరాజులు మహారాష్ట్రమును కోల్పోయి ఆంధ్రదేశమునే పరిపాలించిరి. వారికి ధాన్యకటకమే రాజధానిగ నుండియుండును. సాతవాహన సామ్రాజ్యము చెల్లిపోయిన పిమ్మట కొంతకాలము విజయపురి (నాగార్జునకొండ) నుండి ఇక్ష్వాకులును, ఆమీద నాలుగు శతాబ్దముల కాలము పల్లవులు నీప్రాంతము నేలిరి. ప్రాచీన పల్లవుల యేలుబడిలో కడకము లేక కటకము అను ధాన్యకటకమున వారిప్రతినిధి యొకడుండెను. కాంచీపురము రాజధానిగనుండెను. పల్లవులకు పిమ్మట నీప్రాంతమును ఏలిన తూర్పుచాళుక్యులకు వేంగి, విజయవాడ, రాజమహేంద్రవరములు రాజధానులుగ నుండినవి. అందువలన ధాన్యకటకముయొక్క రాజకీయప్రాముఖ్యము తగ్గిపోయెను. క్రీ శ. 12, 13శతాబ్దులలో కోటవారను రాజవంశీయులు ధరణికోట కేంద్రముగ నొక రాజ్యము నేర్పరచుకొని పరిపాలించిరి. ఆమీద నీప్రాంతము కాకతీయసామ్రాజ్యమున చేరిపోయెను. అనంతరము కొండవీటిరెడ్ల ఏలుబడి వచ్చెను. ఆకాలమున ధరణికోట వారికి ముఖ్యమగు సీమాకేంద్రముగ నుండి రెడ్లకును వెలమవారికిని జరిగిన యుద్ధములకు రణక్షేత్రమయ్యెను.

అమరావతీమహాచైత్యము క్రీ. పూ. 3వ శతాబ్ది ఉత్తరార్ధమునాటికే ఉండినట్లు అందలి ప్రాచీనప్రాకృతశాసనములు తెలుపుచున్నవి. దీని స్థాపనకు మహాదేవుడను బౌద్ధభిక్షువు కారణమై యుండవచ్చునని పైన చెప్పియుంటిమి. అట్లే దీని అభివృద్ధికి సుప్రసిద్ధబౌద్ధాచార్యుడును, అపరబుద్ధుడని ప్రసిద్ధినందినవాడు నగు ఆచార్యనాగార్జునుడు కారణమయ్యెను. హ్యూన్‌త్సాంగు దక్షిణకోసలకు 300లీల దూరమునందున్న ఒక కొండమీద ఆచార్య నాగార్జునునికొరకై సాతవాహనరాజొకడు ఒక సంఘారామమును నిర్మించెనని వ్రాసి యున్నాడు. అమరావతీమహాచైత్యము చుట్టు నుండిన ప్రాకారమును ఈబౌద్ధాచార్యుడు కట్టించెనని తారానాథుడు వ్రాసినాడు

ఈయాచార్యుడు శ్రీపర్వతమునందలి తన విహారమున చిరకాలమునివసించి అచటనే మరణించెనని టిబెట్‌లోని గాథలు చెప్పుచున్నవి. సాతవాహనరాజులగు వాసిష్ఠీపుత్రి పులోమావి, శివమకసాతకర్ణి, యజ్ఞశ్రీల ప్రశంస ఇచటి శాసనములలో కనిపించుచున్నది. హ్యూన్‌త్సాంగు వ్రాతలలో నీస్తూపము ప్రశంసింపబడినది. మంజుశ్రీమూల కల్పమను బౌద్ధగ్రంథమునందు ఈచైత్యము జినధాతుధరమని చెప్పబడినది. గండవ్యూహమను నొక ముఖ్యమహాయానగ్రంథమునందు ధాన్యకటకమునకు సమీపమున నొక ఆరామమును, మాలాధ్వజవ్యూహావిహారమును కలవనియు, ఆర్యమంజుశ్రీ అందునివసించి ధర్మబోధ చేసెననియు పేర్కొనబడినది. ఈస్తూపము చైత్యకులను భిక్షుసంఘమువారిదని యిచటి శాసనములవలన తెలియుచున్నది. క్రమక్రమమున బౌద్ధులలో క్రొత్తక్రొత్త శాఖలు బయలువెడలి తుదకు శాక్తములోని వామాచారమువంటి శాఖ ఒకటి వచ్చినది. ఈసంఘారామములలో భిక్షువులతోపాటు భిక్షుణీలు నుండుచుండిరి. ఈకారణమున కడపటిదశలో సౌజన్యసౌశీల్యములకును, ఉన్నతజీవితమునకును ఆటపట్టులుగనుండిన ఈవిహారములు అవినీతికిని, అక్రమప్రవర్తనమునకును ఆకరములైనవి. ప్రజాదరము పోయెను. రాజాదర మసలే లేకుండెను. బౌద్ధప్రాబల్యమును నశించెను. అందువలన భిక్షుభిక్షుణీలు మతాంతరము నవలంబించుటయో లేక స్థలాంతరమున కేగుటయో జరిగి ఇచటి కట్టడములు పాడుపడి దిబ్బదేరి పోయినవి. మహాచైత్యము దీపమాలికలతో శోభించిన విధమును, విహారములయందు ప్రబలిన అవినీతియు ప్రజాహృదయమున హత్తుకొని పోయి మహాచైత్యమును కప్పిన దిబ్బ దీపాలదిన్నెయనియు, తక్కినదిబ్బలు "లంజదిబ్బ" లనియు పేరందినవి.

చింతపల్లినుండి అమరావతీగ్రామమునకు రాజా వెంకటాద్రినాయుడు తన యునికిని మార్చువరకును ఇచట దిబ్బలుమాత్రమే ఉండెను. ఆజమీందారు ఇక్కడ నొకసౌధమును నిర్మించుచు రాళ్ళకొరకు చుట్టుప్రక్కల వెతికించెను. దీపాలదిన్నెయను దిబ్బలో పెద్దపెద్ద యిటుకలును, శిల్పములుగల చలవరాతిపలకలు నున్నవని యెవరో చెప్పగ నిందు ధనమేమైన దొరకునేమోఅని దీనిని త్రవ్వించెను. పాతు ఏదియు దొరకలేదు. దొరికిన కొన్ని పలకలను పగులగొట్టి సున్నము చేసిరి. కొన్నిటిని ఒక చెరువుకు మెట్లు కట్టుటకుపయోగించిరి. మరికొన్నిటిని శిల్పము [illegible] పోవునట్లు అరగదీసి మహమ్మదీయ [illegible] ఒక

మసీదులలో గోడలలో చేర్చుకొనిరి. 1797లో కల్నల్ మెకంజీ అనునతడీ స్తూపమును చూచెను. 1830లో సిబ్బందితో వచ్చి ఇతడు దీపాలదిన్నెను మరికొంత త్రవ్వి కొన్ని పలకలను బందరుకును, కొన్నిటిని మదరాసుకలకత్తాలకును పంపెను. అందు కొన్ని లండను చేరినవి. మెకంజీ వదలివెళ్ళిన వానిని గ్రామస్థు లుపయోగించుకొనిరి. 1830లో రాబర్టుసన్ అను బందరు కలెక్టరు ఆనగరమున తన పేర కట్టబడిన పేట నలంకరించుటకు అమరావతినుండి 33పెద్ద చలవరాతిపలకలను తెప్పించెను. 1835లో అప్పటి మదరాసుగవర్నరు అమరావతి వచ్చి యిచటి శిల్పములను చూచి వాటిలో కొన్నిటిని తనరాజధానికి పంపవలెనని కోరగా వానిని కృష్ణాకలెక్టరు డా॥ అలెగ్జాండరు అను మిషనరీవద్ద బందరులో దాచెను. ఈచలవరాతిపలకలను చూచి వ్యామోహితుడై ఆడాక్టరు వానిలో మూడిటిని తాను దాచుకొని మిగిలినవానిని చెన్నపట్టణము పంపుటకు ఇచ్చెను. 1859లో ఇవి లండనకు పంపబడి ఇండియామ్యూజియంలో ఉంచబడెను. 1882లో ఈడాక్టరు మరణించిన పిమ్మట ప్రభుత్వమువారు అతనిభార్యవద్ద వానిని కొనుక్కొనిరి. 1845లో వాల్టర్ ఎలియట్ అను గుంటూరుకమీషనరు దీపాలదిన్నెను త్రవ్వి మరికొన్ని పలకలు సంపాదించి మదరాసు పంపెను. మహాచైత్య ప్రాకారమునందలి భాగములును, మనోహరశిల్పశోభితములునగు నీశకలములును లండనుకు చేర్చబడి బ్రిటిష్‌మ్యూజియం మేడమెట్లకు ప్రక్కన పిట్టగోడగ నమర్పబడెను. 1876లో సూయల్ అమరావతిలో మరికొంత ఖననము చేసెను. ఈపని బడ్డవారిచేత చేయించుటవలన చాలపలకలు ధ్వంసము చేయబడెను. 1881లో బర్జెస్ ఇచ్చటికి వచ్చునప్పటికి స్తూపముండినచోట నొక పెద్దగొయ్యి మాత్రముండి, దాని కట్టడమునందలి రాయి ఒక్కటైనను కనిపింపలేదు. సూయల్ త్రవ్వించి బయటవేయించినవి 255శకలము లుండెను. దిబ్బలో మరియొకచోట ఖననము చేసి బర్జెసు మరి 90పలకలను సంపాదించెను. ఇవియు మదరాసు చేర్పబడి రెండేండ్లు ఒకమూల పడియుండినవి. ఆమీద అందలి హాలులో నివి యేదోఒకవిధమున అమర్పబడినవి. 1891లో అలెగ్జాండరు రీ అమరావతికి వచ్చి మరి 200పలకలను మదరాసు పంపెను. 1906_09లో మరికొంత ఖననము చేసి మరికొన్ని పలకలు సంపాదించెను. ఇవిగాక ఇతనికి ఇచ్చట చక్కని కంచువిగ్రహములు దొరికినవి. ఇవి దక్షిణాపథమునందంతటను దొరికిన కాంశ్యప్రతిమలలో ప్రాచీనతమములు. ఈవిధమున నీఅమరావతీమహాచైత్యము దిక్కులేనిబిడ్డవలెనయి అందలి శిల్పములు ఎవరికిదొరికినవి వారు సంగ్రహింపగా పలుతావులకు చెదరిపోయినవి. అమరావతిలో మాత్రము పెద్దగొయ్యని, దాని అంచున ఒక చిన్నశాలలో విరిగిపోయినవియు, ఎవరికిని పనికి రాకుండినవియు కొన్ని చలవరాతిపలకలు మాత్రము ఉన్నవి.

అమరావతిలోని ముఖ్యనిర్మాణము మహాచైత్యమని ఇదివరలో చెప్పియుంటిమి. ఏదైననొకచోట పెక్కు చైత్యములుండి అందొకటి ముఖ్యమైనదయినప్పుడు దానికి మహాచైత్యమని వ్యవహారమేర్పడును. చైత్యములు శారీరకములనియు, ఉద్దేశికములనియు, పారిభోగికములనియు మూడువిధములు. ఇందు శారీర

కములు శరీరమునందలి అవశేషములమీద నిర్మింపబడినవి అమరావతీమహా చైత్యము బుద్ధుని అవశేషముమీద నిర్మింపబడినది. ఇచ్చట మొత్తము చైత్యమంతయు శిల్పింపబడిన చలవరాతిపలకలు దొరికినవి. వాని నుండి యీమహాచైత్య మెట్లుండెడిదో ఊహింపవచ్చును.

ముందుగ నేలను సదును చేసి దానిమధ్య వలయాకారముగ మట్టి పోసి దానిని దిమిశా చేసిరి. ఇట్లు వరుసపైవరుసగ మట్టి పోసి దానిని గట్టిపరచుచు పోగా ఒక గుండ్రటి దిబ్బ యేర్పడును. ఆనురునాగార్జునకొండ మున్నగు కొన్నిచోట్ల ఈవలయము మధ్య నుండి అంచులవరకును బండిచక్రములో కుంచమునుండి అంచువరకును వచ్చు ఆకులవంటి సన్నని గోడలుండి వాటిమధ్యగలభాగము ఇటుకకంకరతోను, మట్టితోను పూడ్చబడెడిది. అమరావతిలో ఈవలయపు లోభాగ మెట్లుండెడిదో తెలియదు. ఈవలయాకృతికల భాగమునకు వేదిక అని పేరు. దీని యెత్తు 6 అడుగు లుండెను. చుట్టుకొలత 521 అడుగులు. ఈవేదికకు అడుగునను పైనను అంచులు కట్టబడి యుండెను. ఈఅంచులును, వీని మధ్యనుండినభాగమునుకూడ చక్కని శిల్పములుగల చలవరాతిపలకచే మలచబడెను. ఈవేదికమీద చుట్టును కొంతభాగము వదలబడి లోభాగమున తిరిగీ వరుసలువరుసలుగ వేసి గట్టిచేయబడిన మట్టితోనో లేక చక్రపు ఆకులవంటి గోడలతోనో బోర్లించబడినగిన్నె ఆకారము వచ్చు అండము నిర్మింపబడెను. దీని చుట్టుకొలత 435 అడుగులు. అండము అగ్రమున చతుర్మ్రసమో, చతురమో అయిన పెట్టెవంటి హార్మిక ఉండెను. ఈహార్మిక మధ్యనుండి పైకి పోవు స్తంభ మొకటియుండెను. దానిపై సిఛత్ర ముండెను. అండముపైన అడుగునుండి కొంతవరకును చలవరాతిపలకలు మలచబడినవి. ఆపైన కొంతదూరము శిల్పములు లేని పలకలును, పిమ్మట మరికొంతభాగము శిల్పఫలకములును ఉండియుండెను. పైన ఉండిన హార్మికకూడ చక్కగ చెక్కబడియుండెను. మహాచైత్యము చుట్టును సుందరమైన ప్రాకార మొకటి యుండెడిది. దీనికిని చైత్యమునకును మధ్య 30 అడుగుల ఖాలీస్థల ముండెడిది. ఆనాటి యాత్రికులు దీనిని ప్రదక్షిణపథముగ నుపయోగించెడివారు. ఈప్రాకారము అడుగున ఒక అడుగు ఎత్తుగల అధిష్ఠానమను అరుగుండెడిది. దీనిపైన 9 అడుగుల ఒక అంగుళము ఎత్తుగల ఊర్ధ్వపుటములను నిలువు స్తంభము లుండెడివి. వీనికడ్డముగ 3 అడుగుల 6 అంగుళముల వెడల్పుగల సూచులను అడ్డకమ్ములు మూడేసివరుస లుండెడివి ఈస్తంభములకు పైన 1 1/2 అడుగుల ఎత్తున మకురువలె గోడుగనుండిన ఉష్ణీషముండెను. నిలువు స్తంభములమధ్య కొట్టబడిన కంతలగుండా అడ్డుకమ్ములు దూర్చబడినవి. అట్లే ఉష్ణీషపు అడుగుభాగమున చెక్కబడిన కంతలలోనికి నిలువుస్తంభముల అగ్రములు అమర్చబడినవి. ఈప్రాకారమువెలుపలివైపు 13 అడుగులును, లోవైపు 10 అడుగులును ఎత్తు కలిగియుండెను. ఈప్రాకారమున నాలుగు దిశలను ఖాళీ లుండెను. ఇచ్చట ప్రాకారమున కడ్డముగ కోణమేర్పడునట్లు రెండువైపులను రెండుగోడ లుండెడివి. ఇవికూడ ప్రాకారమువలెనే 22 ఊర్ధ్వపుటములతోడను, 63 సూచులతోడను నిర్మింపబడెను. ఈగోడముందు 3 నిలువుస్తం

భములును వానికడ్డముగ 12 సూచులును రెండువైపులనుండి యీస్తంభాగ్రములమీద సింహములు నుండెడివి. ఈవిధమున ప్రాకారమున నలుదిశలను నాలుగు సింహద్వారము లుండెడివి. ఈద్వారముల వెడల్పు 26 అడుగులును, లోతు 16 అడుగులు నుండెను. లోపల చైత్యవేదికకు ఈద్వారములకెదురుగ కొంచెము ముందుకు చొచ్చుకొని వచ్చునట్టు నాలుగువైపులను నాలుగు దిమ్మ లుండెడివి. ఈదిమ్మలలో నొక్కొకదానిమీద ఐదేసి వంతున మొత్తము ఇరువది ఆయకస్తంభము లుండెడివి. ఈస్తంభముల అధోభాగము చతురస్రముగను, మధ్యభాగ మెనిమిది ముఖములు కలదిగను అగ్రము అర్ధవలయాకారముగను ఉండును. ఇట్లు 192 అడుగులవ్యాసమును, 600 అడుగుల చుట్టుకొలతను, కలిగిన ప్రాకారముతోను, 162 1/2 అడుగుల వ్యాసమును, 100 అడుగుల యెత్తును కలిగిన చైత్యముతోను మొత్తముమీద 16,800 అడుగుల వైశాల్యముగల సుందరశిల్పసంపదతోను ఈఅమరావతిమహాచైత్యము అనుపమముగు కట్టడమై యుండెను.

ఈమహాచైత్యమునందలి పైన పేర్కొనబడిన అన్నిభాగములును మనోహరములగు చిత్రములతో శోభించుచుండెడివి. చైత్యము చుట్టునుండిన ప్రాకారముయొక్క వెలుపలి భాగమున అట్టడుగుననుండెడి అధిష్ఠానమును అంచులోగల రాళ్ళమీద సింహములు, ఏనుగులు, ఎద్దులుమున్నగు జంతువులు జవముతో పరిగెత్తుచున్నట్లు చిత్రింపబడినవి. మధ్యమధ్య హాస్యజనకములగు అవస్థలలో బాలురు చెక్కబడినారు, ఈఅధిష్ఠానముమీదగల ఊర్ధ్వపుటములను నిలువుస్తంభములమీద, అడుగున నొక అర్ధకమలము, దానిమీద నొక కథాదృశ్యము, ఆమీద పూర్ణకమలము, ఆపైని మరియొక దృశ్యము. అగ్రమున మరియొక అర్ధకమలము నున్నవి. రెండేసి స్తంభములకు మధ్యగల మూడువరుసల అడ్డుకమ్ముల మీదను పూర్ణకమలములు కలవు. ఈస్తంభములమీదనున్న ఉష్ణీషమను మదురుమీద కెరటములవలెనున్న పుష్పమాలిక కలదు. ఈమాలిక పైకి వంపుతిరిగినచోట దానిని భుజముపై మోయుచున్నట్లున్న మనుష్యులును, అది క్రిందికి వంగినచోట ఆవంపుపైన బోదివృక్ష, ధర్మచక్ర, త్రిరత్న, నాగయక్ష చిత్రములును కలవు. ఈప్రాకారము లోభాగమున నేలమట్టము వెలుపలికంటెను 3 అడుగుల ఎత్తైనది. నేలమట్టమునుండియే నిలువు స్తంభముల అడుగునగల అర్ధకమలము కలదు. ఆమీద నొక దృశ్యము జాతకథలలోనిదో, బుద్ధజీవితములోనిదో ఉండును. దీనిపైన వెలుపలివైపున ఇదే స్థానమునందు పూర్ణకమలమునకు బదులుగ నీవైపున పూర్ణవలయమున్నది. ఈవలయమునం దొక జాతకకథ శిల్పింపబడియుండును. దానిపైన అర్ధకమలముండును. రెండేసి స్తంభముల మధ్యగల మూడు అడ్డుకమ్ములలో మధ్యదానిమీద నొక పూర్ణవలయమునం దొక జాతకథ ఉండి తక్కిన రెండుకమ్ములమీదను పూర్ణకమలము లుండును. ఉష్ణీషముమీది జాతకములలోని కథలో, బుద్ధజీవితమునందలి ఘట్టములు చెక్కబడియుండును. మహాచైత్యము అట్టడుగున వేదికక్రిందిభాగమున చక్కని అంచు కలదు. దానిమీద వడిగా పరుగెత్తుచున్న సింహములవరుస మనోహరముగ చిత్రింపబడినది. ఈఅంచుమీద 6 అడుగుల

ఎత్తును 11/2 అడుగుల మందమును గల శిల్పఫలకములు చైత్యముచుట్టును ఉండెడివి వీనిపై సర్వాంగసుందరమగు చైత్యము చెక్కబడియున్నది. ఇట్టి రెండేసి చైత్యఫలకములకు మధ్య సన్నని పలకలున్నవి. వీనిపై ధర్మచక్రమో, బోధివృక్షమో, చైత్యమో అగ్రమునగల స్తంభములు చెక్కబడియున్నవి. ఈస్తంభములమీదను, చైత్యఫలకములమీది ఆయకస్తంభముల క్రిందిభాగమునను జాతకకథలో బుద్ధచిత్రములో ఉండును. ఈవేదికా ఫలకముల అగ్రభాగమున వెడల్పయిన అంచు కలదు. ఇది అడ్డుగ అయిదువిభాగములుగ నున్నది. అందు పైవిభాగమున పుష్పములును, రెండవదానిలో గోడయు, మూడవ దానిలో పరుగెత్తుచున్న సింహవరాహావృషభోష్ట్రములును, నాలుగవదానిలో గూళ్ళును, ఐదవదగు అట్టడుగుభాగమున శాసనములును కనిపించుచున్నవి. ఈవేదిక వెనుక అండము కలదు. ఈఅండము అడుగు అంచునుండి దీని మధ్యగల హార్మికవరకును చుట్టునుగలభాగము ఏడువిభాగములుగ లున్నది. అట్టడుగు విభాగమున బోధివృక్షములో లేక పూర్ణకుంభములో వరుసగ చుట్టును ఉండును. దానిపై నుండు రెండవవిభాగమున ధర్మచక్రములును, మూడవదానిలో చైత్యములును, నాల్గవ దానిలో సింహములును, అయిదవదానిలో త్రిరత్నచిహ్నమును ఉండును. ఆరవవిభాగము నం దేశిల్పమును లేక శూన్యముగ నుండును. దానిపైన పుష్పమాలికయు అందందు మనుష్యులయొక్కయు, జాతకబుద్ధగాథలయొక్కయు చిత్రము లుండును. ఈఅండము మధ్యనుండు హార్మిక చతురముగనో చతురస్రముగనో ఒక పెట్టెవలె నగిషీపనికలిగి యుండును.

ఇట్లు మహాచైత్యముమీదను, ప్రాకారముమీదను వేలకొలది మనోహరములగు శిల్పములు చెక్కబడియున్నవి. ఇవిగాక విడిపలకల మీద శిల్పింపబడిన కొన్ని విగ్రహములు కూడ అమరావతిలో దొరకినవి. ఇందు బుద్ధుని ప్రతిమ మిక్కిలి ముఖ్యమైనది. ఇది ఉత్తరదేశమున గాంచనగు విగ్రహములకు భిన్నముగ నుండి కొన్ని ప్రత్యేకలక్షణములను కలిగి యున్నది. మరికొన్ని యక్షులవిగ్రహములు దొరికినవి. కొన్ని బుద్ధపాదములు చెక్కిన పలక లున్నవి.

శిల్పములును, నిగిషీలునేకాక ఈమహాచైత్యముమీద పెక్కు శాసనములును కలవు. ఈశాసనములు బ్రాహ్మీలిపిలో, ప్రాకృతభాషలో చెక్కబడియున్నవి. తరువాతకాలపు దేవాలయములలో ఆయాఆలయములకు చేయబడిన దానములను తెలుపుటకును, వానిలోని స్తంభమంటపగోపురాదుల నిర్మాణమును తెలియచేయుటకును తరువాతకాలపువారు శాసనములను చెక్కించినట్లే ఈమహాచైత్యమునందలి వివిధభాగములను చెక్కించి దానము చేసిన దాతలును వారివారి పేర్లను, చేసినదానములను ఆయాశిల్పముల అంచుల మీద చెక్కించెడివారు. ఈ అమరావతీ ప్రాకృతశాసనములు అట్టిదానశాసనములే. ఈశాసనములలోని అక్షరములలో అనేక భేదము లున్నవి. అవి ఒక్కొకకాలమున నొక్కొక విధముగ నుండును. ఈశాసనాక్షర విన్యాసమునందలి భేదములనుబట్టియే ఇవి క్రీ. పూ. 200 క్రీ. శ. 250 వఱకు చెక్కబడినవని నిశ్చయించుటకు వీలు కలుగుచున్నది. ఈశాసనములున్న శిల్పములును ఆయాకాలములవే కావలెను. లిపిభేదమున కనుగుణ్య

ము గ శిల్పములందును భేదము కనవచ్చుచున్నది. అందువలన నీమహాచైత్యముయొక్క నిర్మాణము నాలుగు కాలములలో నాలుగు దశలలో జరిగెననియు తెలియనగుచున్నది. ఈశాసనములలో చాలభాగము యాత్రికులు, భక్తులు వేయించినవి. అందుకొన్ని మాత్రము వాసిష్ఠీపుత్రపులోమావి, శివమక సాతకర్ణి, గౌతమీపుత్రయజ్ఞశ్రీ అను ముగ్గురు సాతవాహనరాజులను పేర్కొనుచున్నవి. వాకోటక అను తెగపేరు ఒకశాసనమున కలదు. ఇది వాకాటకశబ్దము కావచ్చును. అగుచో నిది చరిత్రప్రసిద్ధమగు వాకాటకరాజవంశపు పేరు అగును.

అమరావతీమహాచైత్యము అందుదొరికిన శాసనములమూలముననను, అందలి శిల్పములలోగల పరస్పరభేదములమూలముననను, ఈ శిల్పములను ఇతరస్థలములలో గాంచనగు శిల్పములతో సరిపోల్చుటవలనను నాలుగు వివిధకాలములలో నిర్మింపబడెనని తెలియనగుచున్నది. ఇందు ముదటిదశ క్రీ. పూ. 200ప్రాంతపుది. ఈకాలమున నిర్మింపబడిన శిల్పములు మోటుగను, సంకేతములలోకూడినవిగను ఉండి శిల్పి బహునియమములకు లోనై వర్తించెనని చూపుచున్నవి. రెండవదశ క్రీ. శ. 100ప్రాంతపుది. ఈకాలపు శిల్పములలో మునుపటికంటె అభివృద్ధియు, సౌందర్యమును, శిల్పియొక్క స్వేచ్ఛావృత్తియు గాంచనగుచున్నవి. మూడవదశ క్రీ. శ. 150 ప్రాంతపుది. నాలుగవదశ క్రీ. శ. 200–250 కాలపుది. ఈకడపటి రెండుదశలయందును శిల్పి తనకౌశలము నపారముగ చూపినాడు. మహాచైత్యమున అంతకు పూర్వముండిన నిరాడంబర శిల్పములకు బదులుగ వైభవోపేతములగు శిల్పములను మలచుటయేగాక నాటి ఆంధ్రశిల్పు లీకాలమున మహోజ్జ్వలమును, నిరుపమమునుఅయిన చైత్యప్రాకారమును నిర్మించిరి. అమరావతీశిల్పములలోనెల్ల ఎక్కువభాగము మూడవదశలో నిర్మింపబడినవి. ఇవి అన్నింటికంటెనుకూడ మనోహరములైనవి. అమరావతీశిల్పసాంప్రదాయమున కివి ఉత్తమోత్తమ నిదర్శనములని చెప్పవచ్చును. ఈశిల్పములలో చాలభాగము మహాచైత్యప్రాకారమున బిగింపబడినవి. ఈప్రాకారము ఒకసాతవాహనచక్రవర్తి ఆదరప్రోత్సాహములతో ఆచార్యనాగార్జునుని పర్యవేక్షణలో నిర్మింపబడెనని ఐతిహ్యము. ఈశిల్పముల సౌందర్యము ఆచక్రవర్తియొక్క, ఆఆచార్యుని యొక్క మహాత్మ్యమునకు తగియున్నది.

ఇచటి శిల్పములు బహువిధములైనవి. వీనిలో పూరిగుడిసెలు మొదలు మహాప్రాసాదములవరకునుగల అనేకవిధముల వాస్తువులున్నవి. శిలావేదికలు మొదలు శోభాయమానములగు మంటపములవరకునుగల విశ్రమస్థానము లున్నవి. బహువిధములగు నదీనదములును, వృక్షలతాగుల్మములును, జలచరపక్షిజంతుజాలములును, అన్నిశ్రేణులకును చెందెడి మానవజీవితమునందలి దృశ్యములును, యక్షకిన్నరగరుడాదులును, దేవతలును, స్త్రీపురుషబాలబాలికలును, కుబ్జవామనాదులును, కల్పితజంతువులును, పలురకముల బౌద్ధమతచిహ్నములును, వీనిలో గాంచనగుచున్నవి. కొన్ని శిల్పములు ప్రత్యేకముగ నొకచిహ్నమునో, ఒక వ్యక్తినో, ఒకజంతువునో చూపునవి. కొన్ని కథాశిల్పములు. ఈకథాశిల్పములలో కొన్ని బోధిసత్త్వుని పూర్వజన్మలలో జరిగిన వృత్తాంతములను చిత్రించు జాతక,

అవదాన శిల్పములు. మరికొన్ని బుద్ధుని జీవితమునందలి వివిధఘట్టములను చూపు బుద్ధ శిల్పములు. ఈకథావస్తువులను చిత్రించుటలో నాటి ఆంధ్రశిల్పులు ప్రశంసనీయమగు ఉపజ్ఞను, కళాకౌశలమును చూపినారు. ఆట్టి కథాశిల్పములు పైన పేర్కొనబడిన నాలుగుదశలలో నిర్మింపబడిన చెక్కడములందును గాంచనగుచున్నవి. వానిని ఆయానిర్మాణకాలముల ననుసరించి యీక్రింద వివరించుచున్నాము.

మొదటిదశ క్రీ. పూ. 200_100

ఈకాలపు శిల్పములు తరువాతవానితో సరిపోల్చి చూచినచో మోటుగను, ప్రారంభావస్థయందున్నట్లును కనిపించును. వీనిలో కనిపించు మానవాకృతులు కొయ్యబారిన ట్లున్నవి. వాని చిత్రణమునందు సహజములగు వంపులును, భంగిమములును కనిపింపవు. అందువలన ఆయాసందర్భములలో ఆయాఅవస్థలలో చూడనగు మానవుల బొమ్మలు వికారములుగ కనిపించును. అవయవవిన్యాసమును మోటుగ నుండును. ముఖములు కళావిహీనములై మొద్దుబారి యున్నవి. పెదిమెలు తుట్టపెదిమలు. చేతుల వ్రేళ్ళు వంకరలు లేక కర్రలవలె పొడుగుగ నుండును. ఆభరణములు ఎక్కడివక్కడ అవయవములకు అతికినట్లుండును. కాని ధరింపబడి సహజస్థితియందున్నట్లు కనిపింపవు పాదములుకూడ మొద్దుగనే ఉండి రెండుమడమలును ఒకదానికొకటి తగిలియుండి విసనకర్రవలె విప్పుకొని యుండును. బహువిధముల వామనులును, కుబ్జులు నీశిల్పమున గాంచనగుచున్నారు. మానవశిల్పములలోవలెనే జంతుశిల్పములయందును స్తబ్ధతయును, మోటుతనమును గాంచనగుచున్నవి.

హంసలు మున్నగు పక్షులలో ఠీవి, వేగము, లేదు. ఈకాలపు మనుష్యేతరశిల్పములలో ముఖ్యముగ గమనింపదగినవి రెండు కలవు. అందొకదానిలో బానకడుపుతో, కురుచలయిన కాళ్లుచేతులతో, సదునైన ముఖముతో, క్రిందకు పడుచున్నట్లున్న నుదురుతో చేటలవంటి పెద్దచెవులతో నొకవిగ్రహము కలదు. ఒకతొండము మాత్రము తగిలించినచో ఇది తర్వాతకాలపు గణపతివిగ్రహమగును. కాన నిది గజాననవిగ్రహముయొక్క ప్రాథమికస్థితి యని చెప్పవచ్చును. అట్లే పాపిటకెదురుగ అర్ధచంద్రాకృతిగల ఆభరణముతో, చేతులకు వలయములతో, కాళ్ళకు కడియములతో తొడలనుమాత్రము మూయు లాగువంటి అర్ధోరుకముతో ఒక కమలముమీద కూర్చొని కుడికాలు కొద్దిగను, ఎడమకాలు పూర్తిగను వంచి దేనినో తన్నిపెట్టి, ఒక మకరమునోటి నుండి ఒక పుష్పమాలను బలముగ లాగుచున్న స్త్రీ చిత్ర మున్నది. ఇది శ్రీ లేక లక్ష్మియొక్క బొమ్మఅని నిరూపింపబడినది.

ఈదశకు చెందిన శిల్పములు విడిపలకలమీదనో, స్తంభములమీదనో లేక ఉష్ణీషముమీదనో ఉన్నవి. వానియందు ఈక్రింది కథాదృశ్యములు చెక్కబడియున్నవి :—

మహాభినిష్క్రమణము :— ప్రపంచమునందలి దుఃఖమునుబాపి, మానవకల్యాణము సమకూర్చు నుద్దేశముతో సిద్ధార్థుడు ఒకనాటి అర్ధరాత్రమున కంటకమను తన గుఱ్ఱము నెక్కి, చన్నుడను అశ్వరక్షకుని తనతో తీసికొని ఇల్లు విడచి పోయి, నెరంజరా నదీతీరమును చేరి, అచ్చట తన వేషభూషలను తీసివేసి గుఱ్ఱమును, చన్నుని వెనుకకు పంపి వేసెనని కథ. దీనికే 'బౌద్ధులు మహాభినిష్క్రమణ

ముని పేరు పెట్టిరి. ఆరుముఖములుగల ఒక స్తంభము అడుగున కుడివైపున ఈఘట్టము చెక్కబడినది. దృశ్యము పైవరుసలో మధ్య నుండి కుడివరకును కెరటములు కలవు. వీని అంచున నెరజరా అని నదిపేరు చెక్కబడినది. దృశ్యము మధ్య ఎడమవైపున నొక నగర ప్రాకారమును, దానిలోని ఒకద్వారమును కలవు ఈద్వారము సాంచీద్వారమును పోలి యున్నది. ఈద్వారమునుదాటి ఒక గుర్రము ముందుకు పరుగెత్తుచున్నది. దానికి ముందు తన కుడిభుజముమీద ఆన్చి యొక ఛత్రమును పట్టుకొని ఒక మనుష్యుడు పరుగెత్తుచున్నాడు. ఈగుర్రము కంటకమును, ఈమనుష్యుడు ఛన్నుడు నని స్పష్టమగుచున్నది. ఈకాలమున కింకను బుద్ధునివిగ్రహము శిల్పములో నికి రాకుండుటవలన ఛన్నుని భుజముమీది రాజ చిహ్నమగు ఛత్రమును బట్టి గుర్రముమీద గౌతము డున్నట్లు ఊహించుకొనవలెను.

మారధర్షణము :— ఈదృశ్యము క్రింద మరియొక దృశ్యమున్నది. అందు కుడివైపున నొక రాయి కలదు. దానిమధ్య నలుచదర మైన మరియొక వస్తువున్నది. వీటికి కుడివైపున ఉష్ణీషధారియైన ఒకవ్యక్తి నిలచి కుడిచేతితో చిన్న చతురమువంటి వస్తువును పట్టుకొను చున్నాడు. ఈపెద్దచతురము అడుగున దీన వదనయై కూర్చొని ఒక స్త్రీ విచారించు చున్నది. ఆమెకు ఎదురుగ మరియొక స్త్రీ నాట్యభంగిమములో నిలచియున్నది. ఈశిల్పముయొక్క సమన్వయమునుగూర్చి పండితులలో అభిప్రాయభేదమున్నది. కాని ఇది మారధర్షణఘట్టమని తోచుచున్నది. చతురములలో చిన్నది బుద్ధుని ఆసనము. ప్రక్కనున్న ఉష్ణీషధారి మారుడు. ఎదురుగ నాట్యముచేయుచున్నది అతని కూతురు. బుద్ధుని ఏకాగ్రతకు భంగము కలిగించుటకై ఆమె చేసిన యత్నమీనాట్యము. తన యత్నము విఫలమగుటచే విచారించుచు కూర్చొనిన స్త్రీవ్యక్తియు ఆమెయే.

అస్త్రవిద్యాప్రదర్శనము:—అదే స్తంభము మీద మరియొక దృశ్యమున్నది. పైభాగమున ముందుకు వాలియున్న కప్పును, దాని పైన స్తూపప్రాకారమువంటి పిట్టగోడయుగల డాభాయిల్లును ఉన్నవి. దాని ద్వారమున కెదురుగ చతురస్రమగు ఫలకము నిటు ఇద్దరును, అటు ఇద్దరును పట్టుకొని నిలచియున్నారు. వీరికి ఎడమవైపున కుడిచేత నేదియో వంకరగనున్న వస్తువును పట్టుకొని, ఎడమ చేతిని పైకి మోచేతివద్ద వంచి యెత్తి, కుడి కాలు తిన్నగను ఎడమకాలు మోకాళ్ళ వద్ద వంచియు నిలచిన ఒక మనుష్యుడున్నాడు. అతని కాళ్ళమధ్య ఖడ్గము వ్రేలాడుచున్నది. ఇది బాణవిద్యాప్రదర్శనము కావలెను. దీనికి సంబంధించిన కథాభాగ మిది. గోపుడను నతనికి సౌందర్యవతియగు కుమార్తె ఉండెను. అతడు ఆమెను విజ్ఞానమునను, ధనుర్విద్య యందును అందరిని మించినవానికే యిచ్చి వివాహము చేసెదనని చెప్పెను అంతట ఆనందుడు, దేవదత్తుడు, సుందరనందుడు, దండపాణి, సిద్ధార్థుడును పోటీకి నిలచిరట. విజ్ఞానపరీక్ష అయినపిమ్మట ధనుర్విద్యాపరీక్ష జరిగెనట. అప్పుడు ఒక ఇనుపఢంకా గురిగా ఏర్పరుపబడెనట సిద్ధార్థుడు దానిని అందరికంటెను దూరమున నుంచుకొని సింహహనువుయొక్క ధనస్సును, ఇతరులు ఎత్తలేనిదానిని, తీసికొని దానికి బాణము సంధించి వదలగా అది ఆయినపఢంకాను దూసుకొని పోయి వీడు

తాళవృక్షములను మొదలులలోనికి నరికివేసెనట. ఈకథ శ్రీమద్రామాయణములోని శ్రీరాముడు శివధనుర్భంగమును, సప్తతాళభంజనమును చేయుటను స్ఫురింపచేయుచున్నది. ఈకథనుబట్టి పైదృశ్యములో ఎడమవైపున నిలచినది సిద్ధార్థుడనియు, మధ్య చతురస్రముగ నున్నది ఢంకా అనియు, దానిని పట్టుకొనినవారు పైన పేర్కొనబడిన నలుగురు యువకులు ననియు ఊహింపనగును.

జటిలగర్వభంగము :— ఈదృశ్య మొక శిల్పఖండముమీద నున్నది. ఇందు పైభాగమున అడ్డుగను నిలువుగను గీతలుగల బండ ఉన్నది. దానిచుట్టును చేతులు జోడించి నమస్కరించు జటాకోపీనధారులున్నారు. మధ్యలో నొకడు నిలిచి రెండుచేతులును తలపైకి ఎత్తి నమస్కరించుచున్నాడు ఈదృశ్యమునకు సంబంధించిన కథ మిక్కిలి రసవంతమైనది. ఉరువెలమను గ్రామమువద్ద నొకయాశ్రమమునందు కశ్యపుడను జటిలుడుండెను. అతడు నతని శిష్యులు నెప్పుడును యజ్ఞయాగాదులను చేయుచు జనుల గౌరవాదరములకు పాత్రులుగ నుండిరి. ఒకసారి బుద్ధుడీయాశ్రమమునకు వచ్చి యుండెను. ఒకరాత్రి కశ్యపుని అగ్నిగృహమున కొక మహానాగము వచ్చెను. దానిని చూచి అందరును భయపడిరి. బుద్ధుడు దానిని వశపరచుకొనెను. ఎల్లరు నతనిని మహాత్ముడని పొగడిరి. కశ్యపుడుమాత్రి మతడు తనకంటెను గొప్పవాడు కాదనెను. పిదప బుద్ధుడీయాశ్రమము ప్రక్కనొక తోటలో కొన్నిరోజు లుండెను. ఒకరాత్రి లోకపాలురును, ఒక రాత్రి ఇంద్రుడును, మరియొకరాత్రి బ్రహ్మయు నతనిని చూడవచ్చిరి. ఈమూడుసమయములందును పరిసరమంతయు పగటివలె ప్రకాశవంతమయ్యెను. ఇదిచూచి కశ్యపుడు ఇకమీదట బుద్ధుడచ్చటనుండినచో తనగౌరవము తగ్గిపోవునని అనుకొనెను. ఇది కనిపెట్టి బుద్ధుడుత్తరకురుదేశమునకేగి భిక్షాటనము చేసి వచ్చెను. బుద్ధుడు తనమనోగతమును తెలిసికొనెనని యెరిగి కశ్యపు డాశ్చర్యపడెను ఒకనాడు బుద్ధుడు తనవస్త్రము నుతుకుకొనవలెనని అనుకొనగా శక్రుడొక చెరువు నిర్మించి, బట్టలుతుకు రాయిని కలిపించి యిచ్చెను. బుద్ధుడు చెరువునుండి వచ్చుచుండగా ప్రక్కనున్న కకుదవృక్ష దేవత అతనికి ఊతముగ నొక కొమ్మను వంచి యిచ్చెను. ఇంకొకసారి బుద్ధుడు జంబూద్వీపమునుండి జంబూఫలమును తవతింశస్వర్గమునుండి పారిజాతకుసుమమును తెచ్చెను. అయినను కశ్యపుడు వినమ్రుడు కాలేదు. అంతట బుద్ధుడు కశ్యపుని శిష్యుల గొడ్డలులు కట్టెలను నరకకుండగను, అగ్ని మండకుండగను చేసెను. శిష్యులు చలికాలమునందు రాత్రులు నిరంజరనదిలో స్నానముచేయుచు చలిలో బాధపడుచుండగ బుద్ధుడు అయిదువందలకలశముల వేడినీళ్ళు సృష్టించి యిచ్చెను. ఒకసారి అకాలమున పెద్దవర్షము కురిసి చుట్టుప్రక్కల నేలలంతయు జలమయమై పోయెను. బుద్ధుడు నిలచిన చోటుమాత్రము పొడిగ నుండెను. అతడు నీట పడిపోయెనను భయముతో కశ్యపు డొక పడవవేసుకొని వచ్చెను. బుద్ధుడంతట ఆకాశమున కెగిరి అందుండి పడవలోనికి దిగెను. ఈపైని వినమ్రుడై కశ్యపుడతనికి శిష్యుడయ్యెను.

అంగులిమాలుని కథ :— ఈదృశ్యమున మధ్యలో క్రింద బుద్ధపాదములును దాని

వెనుక అగ్రమున త్రిరత్నచిహ్నముగలిగి మంటలువచ్చుచున్న స్తంభము నున్నవి. దానికి కుడిప్రక్కగ ఖడ్గహస్తుడైన మనుష్యుడొక డున్నాడు. ఎదుటివైపున తలపైన ఒక ఘటముగల స్త్రీ ఉన్నది. కొంచెముక్రిందుగ నొకమనుష్యుడు మోకాళ్ళమీద కూర్చొని బుద్ధపాదములకు నమస్కరించుచున్నాడు. ఈ మనుష్యుడు అంగులిమాలుడను నతడు. అతడు ఒకప్పుడు తనతల్లిని చంపబోగా బుద్ధుడడ్డము వచ్చెను. అంగులిమాలుడు పశ్చాత్తప్తుడయ్యెను. ఇది ఈదృశ్యమునందలి ఐతిహ్యము.

బుద్ధానశేషములకొరకు జరిగిన తగవు :— ఈదృశ్యము నాలుగుభాగములుగ నున్నది. మొదటిదానిలో ఒక పురుషుని రెండు చేతులు మాత్రము కలవు అవి ధనుస్సున బాణము నెక్కుపెట్టుచున్నట్లున్నది. రెండవభాగమునందొక స్త్రీ కూర్చొని వీణవాయించుచుండ మరియొక స్త్రీ నాట్యము చేయుచున్నది. నాల్గవదానిలో అనేకమంది కేతనములు తీసికొని పోవుచున్నారు. రాజచిహ్నములతో ఒకపురుషు డేనుగు నెక్కి పోవుచున్నాడు. నాల్గవదానిలో ఒకడు రెండు చేతులతో బాణములు గుచ్చుచున్నాడు. ఈదృశ్యమునకు సంబంధించిన కథ ఇది. బుద్ధుడు మరణించినపిమ్మట నొక కరుణాజనకముగు నాట్యము జరిగెనట. సంస్కారమయిన పిమ్మట అతని అవశేషములకై ఏడుతెగలవారు తగవులాడిరట. అందు మల్లులనువారు ఆఅవశేషములను గైకొని తమ నగరమున కేగి దానిని బాణములతో సంరక్షించుకొనిరట. దృశ్యమునందు గీతనృత్యము లున్నవి. ధనుర్బాణములు తగవుకు చిహ్నము. పైన బాణములు గుచ్చుట నగరరక్షణకు చిహ్నము. ఇది చక్కని స్ఫోరక (Suggestive) శిల్పము.

ఇతరశిల్పములు :— ఈ కథాశిల్పములు కాక ఈదశలో చెక్కబడిన యక్ష, వామన, కుబ్జ, యక్షీ, కిన్నెర, వృక్షచైత్యములయొక్కయు, బుద్ధపాదములయొక్కయు, హంసలయొక్కయు, మనుష్యులయొక్కయు, సింహములు, ఏనుగులు, ఎద్దులుమున్నగు జంతువులయొక్కయు బొమ్మలును, పుష్పమాలికలును త్రిరత్నములును చైత్యములయొక్క ప్రాచీన ప్రాకారభాగముల మీద చెక్కబడినవి ఎన్నియో దొరికినవి.

రెండవదశ క్రీ. శ. 100 ప్రాంతము.

ఈదశలోని శిల్పములు ముందువానికంటెను పరిణతములై కళాకౌశలమును చూపుచున్నవి. మానవవ్యక్తులు కొయ్యబారియుండక భంగిమములలో కనిపించుచున్నారు. చిత్రములు చాలభాగము సహజములుగనున్నవి. వేషభూషాదులును రంజకములుగ నున్నవి. బుద్ధుని చూపవలసివచ్చినపట్ల సంకేతములే కనిపించుచున్నను, రెండుస్థలములలోమాత్రమతని విగ్రహమున్నది. స్త్రీల చిత్రములు పూర్వముకంటెను చక్కగ నున్నవి ఈశిల్పములన్నియు చైత్యవేదికలో నిలచబడిన స్తూపఫలకములమీద నున్నవి. ప్రాయికముగ ఈశిల్పములలో మొదటిదశ లక్షణములు కొన్నియు, తరువాతిదశలలక్షణములు కొన్నియు కనిపించుచున్నవి.

ఈదశలో చెక్కబడిన శిల్పములలో నీ క్రిందివి ముఖ్యములు.

మాయాదేవిఅభిషేకము :— ఈదృశ్యము ఒక వేదికాఫలకమున చెక్కబడినది. ఇందు

ఎడమవైపుపైన నొక వృక్షమున్నది. క్రింద తామరపువ్వులుగల కొలను కలదు. దాని ప్రక్కన ఒక స్త్రీ కలశముతో నీరు పట్టుకొను నట్లున్నది. దృశ్యముమధ్య నొక స్త్రీ ద్విభంగిలో కుడికాలు కొంచెముగ వంచి నిలచి, ఎడమచేతితో వ్రేలాడుచున్న కేశములను పట్టుకొని, కుడిచేతితో తల దువ్వుకొను చున్నది. ఆమెవెనుక నీటిని క్రింద పోయు చున్నట్లు కలశమును పట్టుకొని ఒక స్త్రీ నిలచి యున్నది. ముందు ఒక స్త్రీయును, ఎడమ ప్రక్కన మరి యిద్దరు స్త్రీలును నిలచి యున్నారు. ఈదృశ్యమునకు సంబంధించిన కథ ఇది — ఒకప్పుడు కపిలవస్తునగరమునం దొక ఉత్సవము జరిగెను. అందు కడపటి రోజున శుద్ధోదనుని భార్యయగు మాయాదేవి స్నానము చేసి, చక్కగ నలంకరించుకొని మంచముమీద పండుకొనెను. కొంతసేపటి కామె కొక స్వప్నము వచ్చెను. అందు నలుగురు లోకపాలకు లామెను అమంచములోనే తీసుకొనిపోయి హిమాలయములలో నొక సాల వృక్షముక్రింద దింపిరి. పిమ్మట దిక్పాలకుల భార్యలు వచ్చి అనోతత్తసరస్సునందలి జలములను తెచ్చి, ఆమెకు స్నానము చేయించి, వేషభూషలతో అలంకరించిరి. ఆమీద నామె నొక మహాప్రాసాదమున బంగారుమంచము మీద పండుకొనబెట్టిరి. అప్పుడు కమలహస్తుడై బోధిసత్త్వుడచటికి వచ్చి, మూడుసార్లు ఆమెకు ప్రదక్షిణము చేసి ఆమె గర్భమున ప్రవేశించెను. ఈకథను బట్టి దృశ్యమున కేశసంస్కారము చేసికొనుచున్న స్త్రీ మాయాదేవి అనియు, ఆమెచుట్టునున్న నలుగురు స్త్రీలును లోకపాలుర భార్యలనియు, కలశముతో నీరు ముంచి పోయుచున్న స్త్రీ ప్రక్కనున్న అనోతత్తసరమునుండి ఆజలమును తెచ్చెననియు నూహింపవచ్చును. ఇది చక్కని స్ఫురణచిత్రము.

మారప్రలోభనము :— ఇదియు నొక వేదికాఫలకము మీదనే ఉన్నది. దృశ్యమున మధ్యభాగమునందు బోధివృక్షముక్రింద నొక వేదికమీద కుడిచేయి అభయముద్రలో నుంచి గౌతముడు కూర్చొని యున్నాడు. అతని వెనుక రాతివలయ మున్నది. కుడివైపున వేషభూషాలంకృతుడైన పురుషు డున్నాడు. ప్రక్కన సౌందర్యవతియగు స్త్రీ లీలగా నిలచి యున్నది. పురుషునిపైని ఖడ్గహస్తుడై ఒక వామను డున్నాడు. బోధివృక్షముక్రింద తపశ్చర్యనుండగా మారుడు తన పుత్రికలను ప్రదర్శించి అతనిని వ్యామోహితుని చేయ ప్రయత్నించెనని ఐతిహ్యము. ఈదృశ్యమునందలి పురుషుడు మారుడు. స్త్రీ అతని కూతురు. వామనుడు నమస్కరించుచుండుట గౌతముని విజయమును సూచించును. ఇదియు నొక స్ఫురణ శిల్పము.

బుద్ధకథాశిల్పము :— ఇది యొక పెద్ద పలకమీద చెక్కబడిన దృశ్యముల వరుస. అడుగువరుసలో సిద్ధార్థుని మహాభినిష్క్రమణ మున్నది. ఎడమవైపున నొక నగరద్వారమును, దానిముందర నొక తోరణము నున్నవి. ఈ తోరణము సాంచీద్వారములను పోలి యున్నది. ఈతోరణములోనుండి యొక గుఱ్ఱము ముందుకు పరుగెత్తి పోవుచున్నది. దానిముందు ఇద్దరు పరుగెత్తుచు నొకడు వెనుకకు తిరిగి అంజలిఘటించియు, నింకొకడు కుడిప్రక్కకు తిరిగియు గుఱ్ఱమును చూచు చున్నారు. గుఱ్ఱమువెనుక ఎడమప్రక్కగ దానిపై ఛత్రమును పట్టి వెంట పరుగెత్తు

చున్నాడు. పైన ఇద్దరు ఎగురుచున్నారు. అందొకడు నమస్కరించుచున్నాడు. రెండవ వాడు కుడిచేతిని మోచేతివద్ద వంచి పైకెత్తి, ఎడమచేతిని అటులే యెత్తి వ్రేళ్ళ మీద బొచ్చవంటిదానిని పెట్టుకొనినాడు. దీనికథ మహాభినిష్క్రమణము. చన్నునితోకూడి, కంటకమను గుర్రముమీద ఇల్లు వెడలి పోయిన సిద్ధార్థుడు నెరంజరానదీతీరమును చేరి, అచ్చట తన యుష్ణీషమును వేషభూషలను త్యజించెను. అతని యుష్ణీషము నొక గంపలో పెట్టుకొని దేవతలు దానిని స్వర్గమునకు తీసుకొనిపోయిరట. దృశ్యమునందలి ద్వారము కపిలవస్తు నగరద్వారము. ఛత్రము పట్టువాడు ఛన్నుడు. ఛత్రము బుద్ధునికి సంకేతము. గుర్రము కంటకము. ముందు పోవువారు దేవతలు. పైన ఎగురువారు యక్షులు కావలెను. అందు ఒకని చేతి వ్రేళ్ళమీదగల బొచ్చలో బుద్ధుని యుష్ణీష మున్నదని భావించవలెను. ఇది మనోహరముగ చిత్రింపబడిన దృశ్యము.

మారధర్షణము :— దృశ్యము మధ్యలో బోధివృక్ష మున్నది. దాని మొదట త్రిరత్న చిహ్నము, దాని కెదురుగ శూన్యసింహాసనము. దానియందు పాదపీఠముపై రెండుపాదము లున్నవి. కుడిభాగమున వెనుకవైపు సవిలాసముగ నిలచిన ముగ్గురు స్త్రీలు. వారియందు మోకాళ్ళపై వంగి అంజలిపెట్టి నమస్కరించుచున్న ఒక స్త్రీ. ఎడమవైపు లోభాగమున గదను పైకెత్తి ఎవరినో కొట్టబోవుచున్న వామనుడు. అతనికి ఎడమగ స్వస్తికాకృతిని కాళ్లుపెట్టుకొని కూర్చొనిన ఒక పురుషుడు. అతనిముందు ఇద్దరు వామను లున్నారు. అందొకడు నోరు తెరచి నాలుక పైకి పెట్టి నమస్కరించుచున్న స్త్రీని ఎక్కిరించుచున్నట్లున్నాడు. రెండవవాడు చేతులు ముందుకు చాచి మొగ్గ వేయుచున్నట్లున్నాడు. వృక్షమునకు రెండువైపులను ఎడమచేత నొక పాత్రను పెట్టుకొని కుడిచేయి ముందుకు వంచి చాచి ఎగురుచున్న ఇద్దరు వ్యక్తులు. సింహాసనము, పాదములు బుద్ధునికి చిహ్నములు. అతడు బోధివృక్షముక్రింద కూర్చొనియున్నట్లు భావన. ఎడమవైపు కూర్చొనినవాడు మారుడు. కుడివైపు నిలచిన స్త్రీలు గౌతముని వంచింప యత్నించుచున్న మారదుహితలు. ముందు వంగి నమస్కరించుచున్న స్త్రీ పరాజయము నంగీకరించుచున్నట్లు సూచన. ఆమెను వామనుడు హేళన చేయుచున్నాడు. ఇది చక్కని సాంకేతిక శిల్పము.

రామగ్రామస్తూపము :— దృశ్యము మధ్యగ పైభాగమున నాగబంధము నటునిటు మూడుపడగల నాగములునుగల చైత్యమున్నది. దాని కిటునటును ఐదు పడగల నాగరాజులును నాగినులును నమస్కరించుచు నిలచియున్నారు. చైత్యము అడుగున నిద్దరు మనుష్యులు గొడ్డలులవంటి సాధనములతో దానిని త్రవ్వుటకు ప్రయత్నించుచున్నారు. అశోకుడు బుద్ధుని అవశేషముల కొరకై రామగ్రామస్తూపమును త్రవ్వించిన ఘట్టము ఈదృశ్యము. ఈచైత్యము చుట్టునుగల ప్రాకారమున స్తంభము లున్నవి. వాని అగ్రముల ఒకశరీరమునుండి వెడలు రెండేసి జంతువు లున్నవి. ఇట్టిస్తంభములే నాసిక, కార్లాలలో సాతవాహనయుగపు గుహలముందు గాంచనగు చున్నవి.

సాంకేతికశిల్పములు :— ఇవిగాక ధర్మచక్రము, బోధివృక్షము, శూన్యసింహాసనము, త్రిరత్నచిహ్నము, జ్వాలా స్తంభము మున్నగు

బుద్ధసంకేతములు విడివిగను, కలసియు చెక్కబడిన వేదికాఫలకములు అనేకములు కలవు.

ఇతరశిల్పములు :—ఇక్లే వివిధజంతువులును, చిహ్నములును, పక్షులునుగల స్తంభములును, ఉష్ణీషశకలములును, సన్ననిపలకలునుకూడ కలవు. ఇతరఫలకములమీద పూర్ణకలశమును, పుష్పమాలికలును కలవు. అనేక నాట్యభంగిమములలోనున్న యక్షుల చిత్రములును, వెక్కివికారావస్థలలోనున్న వామనుల చిత్రములును గల పలకలు మున్నవి. ఇందొక పలకమీద నొక వేదికపైన ఒక రాజును, ఇద్దరు రాణులును నిలచియున్నట్లు చెక్కబడినది. ఈవేదిక వెలుపలివైపు స్తూపప్రాకారమువలె నున్నది. ఇది కన్హేరీ, కార్లాగుహాలలో ముందువైపు గోడఅడుగుభాగమును పోలియున్నది. దానిచుట్టును ప్రాకారమువంటి గోడ అడుగుభాగమునందున్నది. దానిపైన పొడుగైన స్తంభములున్నవి. పైన గుర్రపులాడమువంటి గూళ్ళున్నవి. ఇది అన్నివిధములను పిరల్‌కోరా, భాజా, నాసిక గుహాలయొక్కయు, అజంతాలోని తొమ్మిదవగుహయొక్కయు ముందుభాగములను పోలియున్నది.

మూడవదశ క్రీ. శ. 150 ప్రాంతము.

ఇది అమరావతీశిల్పనిర్మాణముననేగాక భారతీయశిల్పకళాచరిత్రమునందే స్వర్ణయుగము. ఈకాలపు దివ్యశిల్పములలో భారతశిల్పియొక్క ఊహాబలము, విన్యాసకౌశలము, కళావైదగ్ధ్యమును పరమావధిని గాంచినది. సాతవాహనయుగమును చిరస్మరణీయమొనర్చుట కిందలి ఒక్క శిల్పము చాలును. ఈ శిల్పములన్నియు ఆచార్యనాగార్జునుని పర్యవేక్షణలో నిర్మింపబడిన మహాచైత్యప్రాకారమున కలవు. నాటి సాతవాహన చక్రవర్తియు, బౌద్ధాచార్యుడును లోకరంజనార్థము నిర్మించిన యీ అనుపమశిల్పములలో చాలాఖండములు దొరికినవి. వీనియందలి ఆకృతులలో జీవముట్టిపడుచున్నది. అంగవిన్యాసము సహజమును మనోహరమునైనది. ప్రత్యంగుళమునను చైతన్యము, ఉత్సాహము ఉట్టిపడుచున్నవి. మరియొకముఖ్యలక్షణము దృశ్యములలోని అంతరువులను చెక్కుటలో కనిపించుచున్నది. చిత్రకారుడు లేతముదురురంగులతో దూరసామీప్యములను చక్కగ చూపగలడు అట్లే ఈకాలపు అమరావతీశిల్పి మెరకపల్లములతో నీభావమును కలిపించినాడు. దూరపువస్తువులు మెరకగ నున్నవి దగ్గరదృశ్యములు లోతుగ చెక్కబడినవి. అదేవిధమున పక్కలకు తిరిగి నిలచిన వ్యక్తుల శరీరములకుకూడ కొంచెము ఎత్తుపల్లములుగ చెక్కబడియున్నవి. ఉష్ణీషముమీది పుష్పమాలికను వామనులును, కుబ్జులును కాక సర్వాంగసౌందర్యశోభితులైన యువతీయువకులు లీలగా భుజములపై మోయుచున్నట్లు చిత్రింపబడినది. పూర్వపుదశలలో మోటుగను, అస్పష్టముగను చూపబడిన వామనాదులును, మకరములును, జంతువులును తీర్చిదిద్దిన అవయవములతో శోభావంతములుగ చెక్కబడినవి. బృందశిల్పమునందు ఈనాటిశిల్పి ఎనలేని కౌశలమును చూపినాడు. ప్రత్యేకముగ నొక్కొక వ్యక్తియు మనోహరము. సాముదాయికముగ బృందమంతయు మనోజ్ఞము. చలనమును, భావశబలతను ఈశిల్పిచూపినంత హృదయంగమముగను, సుకరముగను మరియేప్రాంతిమునను, ఏకాలముననను ఏశిల్పియు చూపలేదు.

ఈవిశాలవిశ్వమునందు గాంచనగు సర్వవిధములవైవిధ్యమును, సౌందర్యమును భావశబలతయు నీశిల్పమునందు కనిపించుచున్నవి. వైశ్వామిత్రియగు ఆంధ్రశిల్పి ఈచలవరాతి పలకలలో సృష్టికి ప్రతిసృష్టి చేసి అన్వర్థాన్వయుడై నాడు.

ఈదశకు చెందిన శిల్పములనేకములు లభించినవి. వీనిని జాతకావధానకథాశిల్పములనియు, బుద్ధశిల్పములనియు, వివిధశిల్పలనియు మూడువిధముల విభజింపవచ్చును. ఈమూడుతరగతులలోను ముఖ్యములైన కొన్ని ఈక్రింద వర్ణింపబడుచున్నవి—

మాయాదేవిస్వప్నము :— దృశ్యమున మధ్యభాగమున రాజు సింహాసనము మీద కూర్చొని యున్నాడు ప్రక్కగ మరియొక ఆసనముమీద రాణి కూర్చొనినది. వీరి వెనుక చామరవాహకు లున్నారు. ఎడమవైపున కొందరు పురుషులు కూర్చొనినారు. వారు రెండువ్రేళ్ళు పైకి ఎత్తి చూపుచున్నారు. దీనికి సంబంధించిన కథాభాగ మిది. ఒకనాటి రాత్రి మాయాదేవికి తెల్లటి ఏనుగ ఒకటి తొండముతో తెల్లటి తామరపువ్వు పట్టుకొని తన దగ్గరకువచ్చి, మూడుసార్లు ప్రదక్షిణము చేసి, ఒక ఘీంకారము చేసి తన గర్భమున ప్రవేశించినట్లు కల వచ్చెను. మరునాటి ఉదయము ఆమె రాజగు శుద్ధోదనునికి ఈవృత్తాంతమును తెలిపి జ్యోతిష్కులను విచారింపమని కోరెను. రాజును వారిని పిలిపించి మృష్టాన్న భోజనములతోడను, సువర్ణాది దానములతోడను తృప్తులను చేసి ఆమీద స్వప్న వృత్తాంతమును వారి కెరిగించెను. అంతట వారు మాయాదేవి గర్భవతి అయ్యెననియు, ఆమెకు చక్కని కుమారుడు కలుగుననియు, అతడు గృహస్థుగనే ఉండినచో చక్రవర్తి యగుననియు, లేక నివృత్తిమార్గము ననుసరించుచో బుద్ధుడై విశ్వమానవకల్యాణమును సమకూర్చుననియు చెప్పిరి. ఈకథ ననుసరించి దృశ్యమున సింహాసనస్థుడుగనున్న వ్యక్తి శుద్ధోధనుడు. ప్రక్కగ మరియొక ఆసనమున కూర్చొనిన స్త్రీ మాయాదేవి. ఎడమవైపున నున్న వారు జ్యోతిష్కులు. వారు చూపుచున్న రెండువ్రేళ్ళను పుట్టబోవు బిడ్డ అనుసరింపతగిన రెండుమార్గములను సూచించును.

శుద్ధోధనుడు అశోకవనమున కేగుట :— ఈదృశ్యము ఒక అష్టకమ్మిమధ్యమున్న వలయమునందు చెక్కబడినది. ఇందు మిక్కిలి వెనుకభాగమునందు ఒక వరుస చెట్లున్నవి. వానిముందొక భవనమును, ప్రాంగణమును కలవు. ముందుభాగమునందు కుడివైపున నొకస్త్రీ ఒకకుర్చీవంటి ఆసనమున కూర్చొని యున్నది. ఆమెవెనుకను ప్రక్కలను ఎందరో పరిచారిక లున్నారు. కొందరు ఆమె నలంకరించుచున్నారు. కొందరు భూషణములను తీయుచున్నారు. ఒకతె వెనుక ఛత్రముపట్టినది. మరియొకతె పాదములు పట్టుచున్నది. ఎడమవైపున నొక పురుషుడు వెనుకనున్న గుర్రము నానుకొని సవిలాసముగ కుడిచేయి నడుమున చేర్చి కర్తరీజానువై నిలచినాడు. అతనివెనుక నొకడు ఛత్రముపట్టినాడు. వాని వెనుక నెందరో భటులున్నారు దీనికి సంబంధించినకథ యిది. పైన పేర్కొనబడిన స్వప్నము వచ్చిన రాత్రి గడచిన మరునాడుదయమున వెంటనే మాయాదేవి రాజును వచ్చి తనను కలవమని చెప్పి తాను అశోకవనమున కేగెను. శుద్ధోధను డామె నచట కలసి స్వప్న వృత్తాంతము వినెను. దృశ్యమునందలి చెట్లు

అశోకవనసూచకములు. కుర్చీపై శ్రీమాయాదేవి, గుఱ్ఱము నానుకొని నిలిచిన పురుషుడు శుద్ధోధనుడు. జావాద్వీపమునందలి బరాబొదుర్ స్థూపమునందుకూడ ఇదే దృశ్యము ఇదే విధమున చెక్కబడియున్నది.

బోధిసత్త్వుని అవతరణము :— ఒక ఊర్ధ్వపుటమున పైనున్న అర్ధకమలముక్రింది ప్రధానదృశ్యము. దీని మధ్యలో ఒక విమానమున్నది. దానిలో నొక యేనుగు కలదు. దీనిని వామనులు మోసుకొని పోవుచున్నారు. విమానము కుడిభాగమున నొకడు చామరము వీచుచు వచ్చుచున్నాడు. ఈదృశ్యమునకు అటునిటు నున్న రెండుదృశ్యములలో అనేక మంది ఆడుచు, పాడుచు, నమస్కరించుచు కేతనముల నెగరవేయుచు పరిగెత్తుచు విమానమును వెంబడించుచున్నారు. దీనికి సంబంధించిన కథ ఇది— దేవతలచే ప్రార్థింపబడి బోధిసత్త్వుడు భూమియందవతరింప నిశ్చయించుకొని సర్వాంగసుందరమును, గులాబీరంగు ముఖమును, ఆరు తెల్లని కోరలునుగల తెల్ల యేనుగు రూపమును దాల్చి నిలచెను. దేవతలొక విమానమును తెచ్చిరి అతడు దాని నెక్కెను. అంతట పరాపేక్షలేకయే వాద్యములు మ్రోగెను. కొందరు దేవతలు విమానము నెత్తుకొనిరి. మరికొందరు దానిని వెంబడించిరి. వేలకొలది అప్సరసలు గానము చేసిరి. ఈపరివారముతో ఈ శ్వేతగజము భూమికి దిగి మాయాదేవిగర్భమున ప్రవేశించెను.

భిక్షాపాత్రారోహణము :— ఈదృశ్యము ఒక అడ్డు కమ్మిమీద చెక్కబడినది. ఇది ఒక మనోహరమైన బృందశిల్పము. దృశ్యము మధ్యలో నొకడు కాళ్ళు ఎడముగ పెట్టుకొని నిలచి రెండుచేతులను పైకెత్తి వానిమీద నొక గంపను పట్టుకొనినాడు. గంపమధ్య నొక పాత్ర ఉన్నది. ఇతని చుట్టును వందల మంది స్త్రీపురుషు లున్నారు. కొందరు గీత వాద్యములను సాగించుచున్నారు కొందరు ఆడుచున్నారు ఇతరులు అనేకభంగిమములలో నిలచి నమస్కరించుచున్నారు. మరి కొందరు నాట్యము చేయుచున్నారు. ఇంత మంది వ్యక్తు లీదృశ్యమున చేరియున్నను, ప్రతివ్యక్తియు స్పష్టముగను ఒక్కొక ఉద్దేశ్యమును, భావమును స్ఫురింపచేయు నట్లు ను చిత్రింపబడినాడు. ఇది బుద్ధుని భిక్షాపాత్రమును దేవతలు తుషితస్వర్గమునకు తీసికొని పోవు దృశ్యము.

బుద్ధజీవితఘట్టములు :— ఒక ఉష్ణీషము మీద నీ వివిధఘట్టములు చెక్కబడినవి. ఇందలి శిల్పము మిక్కిలి మనోహరమైనది. ఇందు మొత్తముమీద తొమ్మిది భాగములు కలవు. మొదటిదానిలో రాహులునిపై చేయి వేసి నిద్రించుచున్న యశోధర కలదు. రెండవ భాగమున మహాభినిష్క్రమణ మున్నది. మూడవదానిలో జేతవనమున జరిగిన ధర్మచక్రప్రవర్తనమును, నాల్గవదానిలో అంతఃపురమున యశోధర భోగములతోను నృత్తగీతాదులతోను పొద్దుపుచ్చుటయు, ఐదారు భాగములలో యశోధర సర్వభోగములను త్యజించి సామాన్యజీవితమును గడపుటయు, మరిరెండుభాగములలో శుద్ధోధనుడు బుద్ధుని తీసికొనిరమ్మని వార్తాహరుల నంపుటయు, కడపటిభాగమున కపిలవస్తునగరమునకు వచ్చిన బుద్ధుడు న్యగ్రోధవనమున ధర్మబోధ చేయుటయు చూపబడినవి.

పైనవర్ణింపబడినవిగాక మనోహరములగు శిల్పములు, చలవరాతి పలకలు అనేకములు నీఅమరావతీ మహాచైత్యమున దొరకినవి. వీనిలో కొన్ని లండన్ బ్రిటిష్ మ్యూజియంలోను, కొన్నిమదరాసు గవర్నమెంటు మ్యూజియంలోను, మరికొన్ని ఒందరు బెజవాడలలోను ఉన్నవి

కళావేత్తలును, కళాప్రియులు నీశిల్పములను అనేక విధముల కొనియాడినారు. బార్ హుట్, గయ, సారానాథ్ మున్నగుచోట్ల అశోక చక్రవర్తికాలపు శిల్పములు దొరికినవి. కాని వానిలోని మనుష్యులయందును, జంతువులయందును చైతన్యము లేక ఆ బొమ్మలన్నియు బిగుసుకొని పోయినట్లున్నవి. సాతవాహనయుగమున ఈశిల్పకళ దక్షిణాపథమునందు అద్భుతముగ పరిణతి చెందినది. అశోకునికాలపు వాస్తుశిల్పములలో పర్షియను సాంప్రదాయ ప్రభావము కనిపించుచున్నది. తర్వాతకాలమున గ్రీకులు అనేకమంది నేటి పంజాబులోను, ఆఫ్ గనిస్థానమునందును స్థిరపడిరి. వారు బౌద్ధము నవలంబించిరి. వారిలో కొందరు శిల్పులుండిరి. ఈ యవన శిల్పులు బౌద్ధ జాతక కథలను, బుద్ధజీవిత ఘట్టములను, రాళ్లమీద చెక్కనారంభించిరి. కథావస్తువు బౌద్ధమత సంబంధమే అయినను శిల్పపద్ధతి మాత్రము యవనపద్ధతి. ఇందు సర్వాంగములను యథా వాస్తవముగ తీర్చి దిద్దుటయే. ప్రధానలక్షణము. ఈ యవనశిల్పములు భౌతిక సౌందర్యమును అద్భుతముగ నిరూపించుచున్నవి. వీనిని చూచినవారికి సజీవులగు స్త్రీ పురుషులు హఠాత్తుగ శిలారూపము నందిరా అను భ్రమ కలుగుచున్నది. కాని వీటిలో ఆదర్శత్వము, స్ఫోరకత్వము లేవు ప్రేక్షకుల మనస్సులకు శిల్పముద్వారా ఏదైన నొక ఆదర్శమునో, సందేశమునో వివరించు లక్షణము వీనిలో కానరాదు. ఈ శిల్పములకు గాంధార శిల్పములని పేరు. ఉత్తర దేశమున ఈ పద్ధతిని యవన సాంప్రదాయములు వ్యాపించి, విదేశీయ లక్షణ పరివృతములగు శిల్పములు నిర్మింపబడుచుండిన కాలమున దక్షిణాపథమున ఆంధ్రశిల్పులు సాంచీ ధాన్యకటకములలో సోపజ్ఞమగు నొక శిల్పసాంప్రదాయమును సంకలనముచేసి, వాస్తవికతకు భంగములేని విధమున దానిని ఆదర్శకత్వ స్ఫోరకత్వములతో సమ్మేళనచేసి జీవకళయు, చైతన్యమును ఉట్టిపడునట్టి శిల్పములను నిర్మించిరి. ఈ అమరావతీ శిల్పకళ అమరము, అపూర్వము, అద్భుతము.

గోలీ శిల్పము

కొమరగిరి నరసింహారావు

పురాతన బౌద్ధశిల్ప నిక్షేపముల కాంధ్రదేశము ప్రపంచప్రఖ్యాతి గాంచినది. ఉత్తరమున శాలిహుండము, దక్షిణమున చినగంజాము, పశ్చిమమున గుత్తి, తూర్పున భట్టిప్రోలు గాగల యీమధ్యాంధ్రదేశ మంతయును క్రీస్తుపూర్వ మెన్నియో శతాబ్దముల క్రితమే పవిత్రబౌద్ధభిక్షుల స్వార్థరహిత జీవనమున కాలయమై మనోహర బౌద్ధారామ విహారచైత్యాదులతో వెలుగొందినది. రామతీర్థము, సంఘారామము, కొడవలి, ఆరుకొలను, గుంటుపల్లి, జగ్గయ్యపేట, రామిరెడ్డిపల్లి, అల్లూరు, విజయవాడ, గుడివాడ, ఘంటసాల, నాగార్జునకొండ, చేజర్ల, గరికపాడు, గోలి, అమరావతి, పెదమద్దూరు, పెదగంజాము, కనుపర్తి మొదలగు ప్రదేశములలో ప్రాచీనాంధ్రసంస్కృతిని నిరూపించు అమూల్యశిథిలశిల్పశేషములు లభించినవి. వీటిలో విశేషభాగము కృష్ణా గుంటూరు మండలములలో, అందును కృష్ణవేణీ ప్రాంతములయందు దొరకినవి. ఇందుకు కారణము లేకపోలేదు. బౌద్ధుల ప్రశాంతసాధుజీవితమునకు ప్రకృతిరమ్యములు ననవరతలభ్యములగు నిర్మల నదీతోయము లత్యంతావశ్యక మైనవి. ఇంతేకాక నేటివలె నన్నివిధముల ప్రయాణ సౌకర్యములు లేని ఆకాలమున నిరంతర దేశసంచారులగు బౌద్ధులకు నౌకాయానమే సులభసాధ్యమైనది. అందుకు నదీప్రాంతముల నివాసము తప్పనిసరియైనది. మరియును వీటి అన్నిటికంటెను ముఖ్యమైన కారణమొకటి యున్నది. శిల్పకళారచన కుపయుక్తమగు పాలరాయి కృష్ణాతీరముననే విరివిగా దొరకెడిది.(1) అందువలననే శిల్పులపని తేలికయైపోయినది. అమరావతి, నాగార్జునకొండ, గోలి, జగ్గయ్యపేట మొదలగు ప్రదేశములలోని శిల్ప మీపాలరాతితో చెక్కనదగుట యిందుకు ప్రబలనిదర్శనము.

1926వ సంవత్సరమున డాక్టరు డుబ్రాయిల్ మహాశయుని కృషి ఫలితముగా గుంటూరుమండలములోని గోలీగ్రామ సమీపమున కొన్ని బౌద్ధశిల్పములు బయటబడినవి. ఈగోలీగ్రామము పల్నాడు తాలూకాలో రెంటచింతలకు మూడుమైళ్ళ దూరమున కృష్ణానదికి ఉపనదియైన గోళ్లేరు అనువాగు ఒడ్డున ఉన్నది నాగార్జునకొండ దీనికెగువను పదునెనిమిదిమైళ్ళ దూరమున నున్నది. ఈగోలిగ్రామమునకు వాయువ్యముగ ఒకటిన్నరమైళ్ళ దూరముననున్న ఒకపొలములోని దిబ్బను త్రవ్వగా కొన్ని శిల్పభాగములు దొరకినవి. వీనిలో ఏడు పడగలనాగుబాము శిల్పముగల శిలాఫలకమును, స్తూపదక్షిణభాగపు ముఖబంధ శిలాఫలకము ((Frieze)ను, మరి రెండు చిన్న శిల్పఖండములును తప్ప తక్కిన

---

1. ఈ అభిప్రాయమును స్ఫురింపజేసిన డాక్టరు మారెమండ రామారావు గారికి కృతజ్ఞుడను.

వన్నియును మదరాసు పురావస్తు ప్రదర్శన శాలకు చేరినవి (2)

ఈగోలీస్తూప మేనాడు నిర్మితమైనదో యింతవఱకును నిశ్చితముగా తేలలేదు. అమరావతి నాలుగవకాలపు శిల్పమునకును దీనికిని గలసాదృశ్యమును బట్టి యిది ఆకాలమునకే చెందియుండునని శ్రీ టి. యన్. రామచంద్రన్‌గారు ఊహించినారు. ఇదే అభిప్రాయమును డాక్టరు డుబ్రొయిలుకూడ వెలిబుచ్చినారు. ఇది సాతవాహన యుగమునందలి కడపటి శతాబ్దము అనగా క్రీ. శ. 3వ శతాబ్దము అగును.

ఇచ్చట దొరకిన చైత్యశిలాఫలకమును(3) బట్టిచూడ గోలీస్తూప నిర్మాణమున ప్రత్యేక విశేషమేమియు నున్నటుల గోచరింపదు. భార్హూత్, సాంచీ, అమరావతీ స్తూపములకు వలె చుట్టును ప్రాకారముగాని, నాలుగుదిక్కులను ద్వారములుగాని ఈ స్తూపమునకు లేవు. స్తూపపరిమాణమే చాలస్వల్పము (ఎత్తు ఎనిమిది అడుగులు మాత్రమే) మూడు మెట్లు వలెనున్న అధిష్ఠానముపై వేదికయును, వేదికపైన అండమును, దానిపైన హార్మికయును నిర్మింపబడినవి. వేదిక మూడుకక్ష్యలు (Panels)గ విభక్తమైనది. పైకక్ష్యలలో వేదికలపై బోధివృక్షము లున్నవి. మధ్యకక్ష్యలో పద్మాధిష్ఠానముపై శూన్యాసనమును, దాని మీద రెండు పద్మములును ఉన్నవి. ఆసనముపై వెనుకభాగమున పొడుగుగనున్న త్రిశూలాల చిహ్నమున్నది. హార్మిక పైభాగమున ఒకదానిపై నొకటిగ అయిదేసి ఛత్రము లున్నవి. ఆదిలో యీఛత్రము కేవలము రాజలాంఛనముగనే పరిగణింపబడినను క్రమముగ బౌద్ధశిల్పసాంప్రదాయమున దీనికొక సాంకేతిక ప్రాముఖ్యము ఏర్పడినది. హార్మికాంతరము లధోలోకములను, ఛత్రము లూర్ధ్వలోకములను సూచించును.(4) ఇంతేకాక ఈఛత్రములు జీవన్ముక్తికి దారిచూపు సోపానములని కూడ నొకయభిప్రాయము కలదు [5]

వేదికపైన నాలుగువైపులను అయిదేసి ఆయక స్తంభము లుండెడివి. అమరావతిలో వలె వీటిపై విశేషమగు శిల్పము కనిపింపదు. ఈ స్తంభములు పృథివ్యాపస్తేజోవాయు రాకాశము లనెడి పంచభూతములకును సూచకములు. ఈ కంభము లాంధ్రదేశము నందలి స్తూపములయందే గాని ఇతరత్రగల వానిలో కానరావు.[6]

బౌద్ధ సాంప్రదాయానుసారము స్తూపమునకును, అందలి ప్రతిభాగమునకును సాంకేతికార్థము కలదు. అండము ఉదయభానునకో ఆకాశమునకో చిహ్నమని ఒక

---

2. పూర్వోక్త ముఖబంధఫలకమును, నాగశిలాఫలకమును, మరిరెండు చిన్నఫలకమును నేడు గోలీగ్రామమున ప్రత్యేకముగా నిర్మితమైన ఒకచిన్న ఆలయమున నున్నవి.
3. T N. Ramachandran , Buddhist sculptures of Goli (Bulletin of the Madras Government Museum Pl. X,
4. Kern Manual of Indian Buddhism, P 92 'The two, three, five, seven, nine and thirteen umbrellas, and the gradations of the inverted pyramid suggest divisions of the Universe."
5. Aryan Rule in India, p. 110.
6. K. R. Subrahmanian. Buddhist Remains in Andhra, p. 18

అభిప్రాయము.[7] స్తూపముయొక్క ఆకృతి బుద్బుదరూపమున భావింపబడిన విశ్వము యొక్క స్థాపత్యనిర్వచనము అని మరియొక అభిప్రాయము [8] స్తూపప్రాకారము యజ్ఞవేదిక చుట్టునుండెడి ప్రాకారము వంటిదే. ఇందలి మూడుసూచులును హిందూమత దృష్ట్యా సూర్యుని త్రికాలస్థితిని, త్రిమూర్తులను సూచించును. ఇవే బౌద్ధసాంప్రదాయమున బుద్ధ, ధర్మ, సంఘ అను త్రిరత్నములకు చిహ్నములైనవి. అమరావతీ చైత్యమునందు వలె కొన్ని స్తూపములలో నాలుగు సూచు లుండెడివి. బ్రాహ్మణమతదృష్ట్యా నాలుగువేదములకును బౌద్ధమతదృష్ట్యా బుద్ధుని జీవితమునందలి నాలుగు ప్రధాన ఘట్టములగు జనన,సంబుద్ధి,ధర్మచక్రప్రవర్తన, మహాపరినిర్వాణములకు చిహ్నములు.

గోలీశిల్పమున ప్రధానములైనవి నాలుగు ముఖబంధపలకములు. వీనిపైన బుద్ధజీవితమునకును జాతకకథలకును సంబంధించిన దృశ్యములు శిల్పితములైనవి. ఈదృశ్యములు వరుసగా కాక కక్ష్యలుగా చెక్కబడినవి. నడుమ చిన్నచిన్న ఆవరణాలలో వివిధభంగిమలలో మిథునములు చిత్రితములైనవి వీని నుండి ఆనాటి సంఘమునందలి అనేక వర్గములకు చెందిన స్త్రీపురుషుల వేషభూషాదులను తెలిసికొనవచ్చును.

ఒకకక్ష్యకును మరియొక కక్ష్యకును మధ్య నున్న నిలువుకమ్మలమీద అమరావతిలో వలె సమానదూరమున మూడేసిపద్మములుబ్బెత్తుగా చెక్కబడియున్నవి. ఒకేకక్ష్యలో ఒకదృశ్యమునకును మరియొక దృశ్యమునకును మధ్య కుడ్యములును వాటిపై చైత్యవాతాయనములును ఉన్నవి. వీటి యాకారములు సూర్యుని అనుసరించి నిర్మింపబడిన వగుటచే వీటిని సూర్యవాతాయనము లందురు. హిందూశిల్పమునందలి మకరతోరణములకును వీటికిని మూలభావము ఒకటే. వీటి సాంకేతికలక్షణమును గ్రహింపజాలని పాశ్చాత్యరచయితలు కొందరు వీటిని గుఱ్ఱపు లాడములవంటి కిటికీలని వర్ణించినారు.

ప్రథమముఖబంధమున[9] కిరువైపులను సారూప్యములుగా శిల్పితములయిన సర్పశీర్షాచ్ఛాదనముగల పురుషవిగ్రహములు గమనింపదగినవి. ఈసర్పశీర్షము లొకవైపున మాత్రమే సంపూర్ణముగ నున్నవి. రెండవ వైపున పురుషునిశిరస్సు మాటున ఒకవలయము మాత్రమే ఉండి శీర్షములు లేక శిల్పమసంపూర్తిగా నున్నది. కుచ్చులుగ వ్రేలాడునట్లు కటివస్త్రములు మాత్రమే యుండి తక్కిన దేహమంతయు నగ్నముగా నున్నది. వీరు హిందూదేవాలయములోని ద్వారపాలకులవలె నున్నారు. ఇవి నాగరాజు విగ్రహములని శ్రీ టి. యన్. రామచంద్రన్ అభిప్రాయము. కాని బోధిసత్త్వుని విగ్రహములనుటకెక్కువ అవకాశమున్నది. సర్పశీర్షములు శిరస్సున కాచ్ఛాదనములవలె నున్నవి. కాని కేవలము నాగరాజు విగ్రహములకువలె శిరస్సునలేవు. అనంతుని ఆచ్ఛాదనము

7 E. B. Havell. History of Ancient and Medival Indian Architecture, "The dome was the symbol of the sky, the blue lotus flower enveloping the earth with its inverted petals"

8. ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వము : అమరావతీ స్తూపము, పు.

9 Buddhist sculpture of Goli, pls. IA and IV

మహాపురుషలక్షణము వెనుకనున్న బోధి వృక్షము గూడ ఇతడు బోధిసత్త్వుడనుటకు ప్రబలకారణ మగుచున్నది. వామపాదముతో పామును త్రొక్కిపట్టుట ఆతని కాలాతీతతను సూచించును. మకుటకుండల కంకణాది ఆభరణములు ఆభిజాత్యమునకు ద్యోతకములు.

ముఖబంధఫలకములయొక్క రెండుకొనలను అందమైన భంగిమలలో స్త్రీపురుషవిగ్రహములను చిత్రించుట బౌద్ధశిల్పములలో కనుపించు ఆచారము. ద్వితీయ ముఖబంధఫలకమున చిట్టచివరభాగమున సాంచీద్వారమునందువలె ఒక యక్షిణిచెట్టునానుకొని ఒకవిధమగు జంత్రివాద్యమును మీటుచు ఆలాపపారవశ్యమున ఒకకాలుమకరముపై నుంచి మనోహరమైనభంగిమలో నిలిచినది. ఈముఖబంధమున రెండవచివరగూడ నిట్టి యక్షిణీవిగ్రహ ముండియుండును. ఆభాగము శిథిలమైపోవుటవలన నిప్పుడది కనిపించుట లేదు. డాక్టరు డుబ్రొఖులు దానిని చూచెనట!

తృతీయ ముఖబంధఫలకము[10] అడుగు భాగమున ఆద్యంతము విస్తరించియున్న ద్రోణము (sunk band) లో ఒండొంటికి అరఅడుగు దూరమున చెక్కబడియున్న మకరములు గమనింప దగినవి. వీటి స్వరూపస్వభావాదులను తెలిసికొనజాలక పాశ్చాత్యవిమర్శకులు కొందరు తికమకపడినారు.[11] ఈమకరములు ముఖబంధఫలకముయొక్క భారమునంతటిని వహించుచున్నవని చూపుట శిల్పి ఉద్దేశము. ఇట్టి మకరములు అమరావతీ నాగార్జునకొండ శిల్పములందును కానవచ్చుచున్నవి. బార్హూట్, సాంచీ మొదలగు ఉత్తరభారతశిల్పములలో ఇవి కానరావు.

గోలీశిల్పమున చాలచోట్ల కుబ్జచిత్రములున్నవి. వీటిని ఒక ప్రత్యేకప్రయోజనమునాశించి చిత్రించినారు. ముఖ్యముగా ఆయా దృశ్యములలోని ఇతరవ్యక్తుల ఔన్నత్యమును, సౌందర్యమును దీపింపజేయు నుద్దేశముతో ప్రతియోగము (contrast) నకై శిల్పులీకుబ్జులను సృష్టించినారు. అంతేకాక శిల్పమున వీనివలన హాస్యరస పోషణకూడ జరుగును.

ఈశిల్పమున కనిపించు బుద్ధవిగ్రహముల వస్త్రధారణ ద్వివిధముగ నున్నది. ప్రథమ ముఖబంధములో రెండుచోట్ల చిత్రితమైన బుద్ధుని వస్త్రము సాధారణరీతినిగాక గాంధార శైలిలోవలె కంఠమునుండి పాదములవరకును ఆచ్ఛాదనముగ నున్నది. ఇతరప్రదేశముల యందు బుద్ధఉత్తరీయము సాధారణరీతిని యజ్ఞోపవీతమువలె నున్నది. వస్త్రధారణ గాంధారశైలిలో వలెనున్నంత మాత్రమున ఆంధ్రబౌద్ధశిల్పము గాంధారప్రభావ సమ్మోహితము అనుట సమంజసముకాదు. మధుర లోని బుద్ధవస్త్రధారణవిధానమునకును ఇచటి వస్త్రధారణవిధానమునకును ఎంతయో భేదమున్నది. ఇచట వస్త్రమంతయు ముడుతలు ముడుతలుగ నుండును. అచట ముడుతలవలెగాక ఎక్కువ నగిషీపనికలిగి చారలుచారలుగా నుండును. అసలు బుద్ధవిగ్రహమే గాంధార (గ్రీకోరోమను) ప్రభావ జన్యమని కొందరు పాశ్చాత్యవిమర్శకులు పొరపడి

10 Buddhist sculptures of Goli, pls VII VIII.

11. Burgess The Buddhist Stupas of Amaravati and Jaggyyapeta (A. S S I. vol I—1887). Described as 'non descript Sphinx-like animals".

నారు. మహాయానబౌద్ధప్రచారమునకును బుద్ధవిగ్రహప్రదర్శన మత్యంతావశ్యక మైనది. తన్మూలమున ఒకేకాలమున గాంధారమున గ్రీకుసాంప్రదాయము ననుసరించియు, దక్షిణ భారతమున మహాపురుషలక్షణములను, స్థానిక సాంప్రదాయమును అనుసరించియు బుద్ధ విగ్రహములు సృష్టింపబడినవి [12] గాంధార బుద్ధప్రతిమకంటెను ప్రాచీనములగు బుద్ధగయలోని బుద్ధవిగ్రహము వంటివి మనదేశమున కలవు మహాపురుషలక్షణములు బౌద్ధమునకు పూర్వమునుండియు భారతీయులకు పరిచితములే. విగ్రహనిర్మాణజ్ఞానము మోహెంజోదారోలో క్రీ. పూ. 3000నాడే వ్యాప్తియందుండెను.

గోలీస్తూపమునకు చెందినఒక ఫలకముపై సప్తశీర్షుడగు నాగుని చిత్రమొకటి అత్యంత సుందరముగా శిల్పితమైనది.(13) అమరావతి శిల్పమున కనుపించు నాగములన్నిటికిని సామాన్యముగ అయిదుపడగలే కలవు ఇట్లు ఏడుపడగలుగల నాగములు అరుదు. ఇందలి శిల్పచాతుర్యము ప్రశంసనీయము. నాగము కాలమును, శాశ్వతత్వమును, జన్మపరంపరావలయమును సూచించుచు అనంత, ప్రాణ, వాయు, దిక్సూచకముకూడ నగును.

గోలీశిల్పకళ అమరావతి నాలుగవకాలపు శిల్పమువలెనే పరిణతస్థితిని పొందినది. భారతీయ శిల్పకళ భార్హూత్‌లో ఉద్భవించి సాంచీలో కొంతనిలకడనుండి, స్వాతంత్ర్యమును సంపాదించి క్రీస్తుశకము మూడవశతాబ్దమున అమరావతిలో పరమోచ్చస్థితిని పొందినది.

అమరావతీ శిల్పములలో ఉత్తమశిల్పములే భారతదేశశిల్పమునందెల్ల ఉత్తమములని గ్రన్‌వీడెల్ పండితుడు ప్రశంసించినాడు.(14) ఈ శిల్పమునగల కళాసౌష్టవమునకును, రచనావైవిధ్యమునకును అజంతా, బాఘ్ చిత్రములలో కొన్ని మాత్రమేమైన సాటి వచ్చునేమో అని బర్జెస్ పండితుని అభిప్రాయము.(15) శిల్పనైపుణ్యమున ఇవి అనన్యములు కావచ్చును; కాని తత్పూర్వ శిల్పమునందలి పరిమాణాధిక్యతకాని స్వచ్ఛందతకాని వీటిలో లేవని హావెల్ పండితుని అభిప్రాయము.(16) నిజమే. సాంచీద్వారములను బోలిన సున్నితమైన శిల్పము అమరావతిలో లేకపోవచ్చును. కాని ఇది స్వర్ణకారుని జిలుగు నగిషీపనివంటిది. ప్రతిరేఖలోను, ప్రతివంపులోను విశేషనైపుణ్యము, సౌకుమార్యము వెల్లివిరియును. చైతన్యము, భావానుగుణమైన వేగము, జీవము, అంగసౌష్టవము, రేఖావిన్యాసము, మూర్తిచిత్రముల రూపలావ

12. A. C. Coomaraswamy History of Indian and Indonesian Art. p 60, "The only possible conclusion is that the Buddha figure must have been produced simultaneously, probably in the middle of or near the beginning of the first century A. D. in Gandhara and in Mathura in response to a demand created by the internal development of Buddhism which was common ground in both areas, in each case by local craftsmen, working in the local tradition
13. Buddhist Sculptures of Goli, pl XII,
14. Grunwedel Buddhist Art in India, p. 157.
15. The Buddhist Stupas of Amaravati and Jaggayyapeta, p. 26
16 Ideals of Indian Art p. 19.

ణ్యము, వాస్తవికత, ఆధ్యాత్మికభావశబలత, అమరావతీశిల్పముల ప్రత్యేకలక్షణములు.

ఆకాలపుదేయుగుట గోలీశిల్పమునగూడ ఈయుత్తమ లక్షణములన్నియు కనిపించుచున్నవి. ముఖబంధఫలకముల విభజనలోను, మిథునచిత్రములయందును ఇది నాగార్జునకొండశిల్పమును బోలియున్నది. కాని ఆ శిల్పమునందు చెక్కడము ఇంతకంటెను లోతుగనుండి త్రిముఖరూపమును వ్యక్తము చేయుచున్నది గోలీశిల్పమున ఆద్యంతము బౌద్ధమతాదర్శసాంకేతికములు స్థపితములై నాటిబౌద్ధుల ఆధ్యాత్మిక పరతను ప్రతిఫలింపజేయుచున్నవి. యశోధరసందర్శనము,(17) నలగిరి దమనము,(18) విశ్వాంతరజాతకము,(19) మారధర్షణము(20) మొదలగుఘట్టముల నిరూణలో శిల్పులు సాముదాయక దృశ్యముల నత్యంతరమణీయముగ చిత్రించినారు. శిల్పమున సమవాయము సమంచితముగానుండి మిక్కిలి నేత్రపర్వము చేయుచున్నది. వివిధ ప్రకృతులు కలిగి వివిధభావోద్దేశ్యముల బ్రకటించు స్త్రీపురుషులను, ఒకచోటజేర్చి ఆవైవిధ్యమునందే వత్త్యైక్యతను చిత్రింపగలిగిన గోలీశిల్పుల కళావైదగ్ధ్యము మిక్కిలి ప్రశంసనీయము. యశోధరసందర్శన దృశ్యమున మందస్మితవదనముతో చేయిజాచి బుద్ధుని ఆహ్వానించుచున్న యశోధర సుందరభంగిమ, అజంతాచిత్రములకు వన్నెబెట్టజాలియున్నది. వెస్సంతర జాతకమున వెస్సంతరుని సుఖదుఃఖానుభవములలో సానుభూతిని చూపునట్లు మృగపశుపక్ష్యాదులు వివిధవైఖరులలో రమ్యముగ శిల్పితములైనవి. వృషభశకటములు, ఆనాటివిప్రుల వస్త్రాలంకరణములును కూడ బాగుగ చిత్రితములైనవి. ఈగోలీశిల్పములలో స్త్రీపురుష వేషభూషాలంకరణరీతులు, ఉష్ణీషములు, కేశాలంకరణశైలులు అమరావతీశైలిలోవలెనే ఉన్నవి.

నాగార్జునకొండ శిల్పకళావైభవముతో అంతగా సాటిరా జాలకపోయినను గోలీశిల్పము ఉత్తమశిల్పకళాఖండములలో ఒకటి యని చెప్పకతప్పదు. శిల్పసమవాయము (Composition) నందును, ప్రమాణముల (Proportions)యందును నిర్దుష్టము. దృక్కోణ (Perspective) ...సరగ...నమున కొద్దిలోపము

లుం... ...లు ముఖ్య

ముగా ...తిక

ములయ...

మున చి...

గను విస్ఫు...

కలుగదు. అ...

మాత్రముగా

పరిగణించిన శిల్...

పాటింపకపోవచ్చు...

నము ఆధునికక...

విజ్ఞుల అభిప్రాయ.

---

17. T. N Ramachandran, Buddhist Sculptures of Goli, p...
18. Ibid, pl. III H
19. Ibid. pls. IV, V
20. Ibid, pl. VII A
21. T. N. Ramachandran; Buddhist Sculpture of Goli, pl I
22. Ibid, pl. XI No. 9
23. A. K. Coomaraswamy; Introduction to Indian Art, p. 2...

ప్రాచీనశిల్పులకిది పరిచితము కాదని యనుకొనుట సాహసము. శిల్పమున ఇతర ప్రధాన లక్షణములకు లోపములేకుండ ఎంతవఱకు వీలగునో అంతవఱకును దీనిని ప్రదర్శించినారు.

ఈశిల్పము ప్రాచీనబౌద్ధశిల్పసాంప్రదాయమునకు లొంగి ప్రవర్తించినను ప్రాంతీయ స్వాతంత్ర్యమును ప్రకటించుచున్నది. ఇందు ద్యోతితమగు భావోద్దీపనము, రూపలావణ్యము, అంగసౌష్టవము రేఖాసౌలభ్యమే ఈశిల్పమును ఉత్తమశిల్పములగు అమరావతీ నాగార్జునకొండ శిల్పములతో తులదూగించి స్థానికపరిమితిని మించిన ప్రాశస్త్యమును గడించినది. అందువలననే భారతీయబౌద్ధశిల్పములలో దీనికొక విశిష్టత ఏర్పడినది.

అ ను బం ధ ము

*

శాసనములు

౧. నానేఘాట్ గుహలో విగ్రహములమీది శాసనములు*

౧. రాయా సిముక సాతవాహనో సిరిమాతో
౨. దేవి నాయనికాయ రజో చ సిరి సాతకనినో
౩. కుమారో భాయ .
౪. మహారథి త్రనకయిరో
౫. కుమారో హకుసిరి
౬. కుమారో సాతవాహనో

౨. నాగానిక నానేఘాట్ గుహాశాసనము♦

(ఎడమవైపు గోడమీద)

౧. (సిధం) . నో ధంమస నమొ ఈదస నమొ సంకసనవాసుదేవ నాం చందసూరానాం (మహిమావ) తానం చతునం చ లోకపాలానం యమవరునకుబేరవాసవానం నమో కుమారవరస వెదిసిరిస రజో

౨. .... వరస సూరస అప్రతిహతచకస దఖినపరపతినో ...

౩. ...... బాలాయ మహారఠినో అంగియకులవధనస సగరగిరివరవలయాయ పఠ పథమవీరస వస. య వ అలహా... .. సలసు ...మహతో మహా

౪. సిరస భారియా తేవస పుతదస వరదస కామదస ధనదస వెదిసిరిమాతిస మతస చ మాతుయ సీమ ....

౫. వరియ . ...నాగవరదయినియ మాసోపవాసినియ గహతాపసాయ యాయ దిఖ్యవతయజ్ఞసుండాయ యజ్ఞాహుతధూపనసుగంధాయ

---

* ASWI. vol. V. p 64, Luoher's List nos 113–118

♦ ASWI V. p 60 f, Luders' List no 1112,' Sircar—Select I
ద్వారమునకు రెండువైపుల గోడమీదను చెక్కబడినది.

౬. రాయస . . . యజ్ఞేహి ఋరం వనో అగాధేయ యంజ్ఞో దఖినా దినా గావో బారస ౧౦, ౧ అసో చ ౧ అనారభనియొ యంజ్ఞో దఖినా ధేను . . .

౭. . . . . . . దఖినా యొ దినా గానో ౧౦౦౦, ౭౦౦ హాథి౧౦ . . . .

౮. . . . స . . . ప సతరయ వాసలరి ౨౦౦, ౮౦, ౬ కుభిమో రూపామఋయొ ౧౦, ౭ . . .

౯. . . . . రికో యంజ్ఞో దఖినా యో దినా గావ ౧౦౦౦౦, ౧౦౦౦ అసా ౧౦౦౦ పసపకో

౧౦. . . . ౧౦ ౨ గమవరో ౧ దఖినా కాహాపనా ౨౦౦౦౦, ౪౦౦౦, ౪౦౦ పసపకో కాహాపనా ౬౦౦౦ రాజసూయో యంజ్ఞో . . . . . సకటం

(కుడివైపు గోడమీద)

౧౧. దంజగిరితం పపయుతం సపటో ౧ అసా ౧ అసరథో ౧ గావీనం ౧౦౦ అసమేఢో యంజ్ఞో బితియొ ఋరో దఖినా యొ దినా అసా రూపాలంకారో ౧ సువంన . . ని ౧౦, ౨ దఖినా దినా కాహాపనా ౧౦౦౦౦, ౪౦౦౦ గామొ ౧ హాథి . . . . . . దఖినా దినా

౧౨. గావో సకటం దంజగిరితస . . . . పయుతం నాయొ యంజ్ఞో ౧౦, ౭ ధేను . . . . . వాయసతరప

౧౩. . . . అచ . న . . . పసపరో దినో . . . . దఖినా దినా సు . . . పీని ౧౦, ౨ అసా రూపాలంకారో ౧ దఖినా కాహాపనా ౧౦౦౦

౧౪. గావో ౨౦౦౦౦ భగలదసరితో యంజ్ఞో ఋరో దఖినా దినా గావో ౧౦౦౦౦ గరతిరతో యంజ్ఞో ఋరో దఖినా పసపకో పటా ౩౦౦ గవామయనం యంజ్ఞో ఋరో దఖినా దవా గావో ౧౦౦౦, ౧౦౦ . . గావో ౧౦౦౦, ౧౦౦ పసపకో కాహాపనా పటా ౧౦౦ అతుయామొ యంజ్ఞో

౧. . . . . . . గవామయనం యంజ్ఞో దఖినా దినా గావో ౧౦౦౦౦, ౧౦౦ అంగిరసా యనం యంజ్ఞో ఋరో దఖినా గావో ౧౦౦౦, ౧౦౦ దఖినా దినా రో ౧౦౦౦, ౧౦౦ సతాతిరతం యంజ్ఞో . . . . . . ౧౦౦ . . . యంజ్ఞో దఖినా ౧౦౦౦, ౧౦౦ . . . అంగిరసతిరతో యంజ్ఞో ఋరో దఖినా గావో

. . . గావో ౧౦౦౦౦, ౨ ఛందోమపవమానతిరత దఖినా గావో ౧౦౦౦ తిరతో యంజ్ఞో ఋరో దఖినా . . . రతో ఋరో యజ్ఞో దఖినా దినా . . . తో రో దఖినా యజ్ఞో ఋరో దఖినా దినా గావో ౧౦౦౦

. . . . దఖినా దినా గావో . . . . . అంగిరసామయనం చవస . . . . . . ౧౦౦౦ . . . . . . దఖినా దినా గావో ౧౦౦౦ తెరస . . . .

౫. ఏతెచ స ఖేత పరిహార
చ తో మహాసామిరొ

౬. దతా పటికా సవ

వైజయంతీ సైన్యముగ
గౌతమీపుత్రి శ్రీసాతకర్ణి
గ్రామమున ఉషభదత్తుని
ఆమాభూమిని రెండువ
భూమికి పరిహారముల
పెట్టుకూడెదు, ఊస
ముగ ఆజ్ఞాపించి
మున వర్షరుతు

౭.

గు
స్వ
వెం
ఆవు
ఆం
ఆవ

౧. ఆందువలన ఇప్పుడు ఈనగరసీమలో
సర్వబాధాపరిహారముగ శ్రీకృష్ణపర్వ
నుబడెను సుజీవిచే ౨౭ వర్షమున
ద్వితీయపక్షమున దశమదివస

చేత తన

రాజశ్రీవాసిష్ఠీపుత్రపులోమావి 2వ రాజ్యసంవత్సరమున గ్రీష్మర్తు పంచమపక్షప్రథమదివసమున ఒఖలకీయుల లోని మహారథి కౌశికీపుత్రమిత్రదేవుని పుత్రుడగు మహారథి వాసిష్ఠీపుత్ర సోమదేవునిచేత వలురకగుహాలలో నివసించు వలూరకసంఘమునకు ఒక గ్రామము సకరసదేయమెయముగ ఇయ్యబడినది.

౧౧. వాసిష్ఠిపుత్ర పులోమావి కార్లాశాసనము*

౧. (ఆనపయతి) మామాడె అమచ పర. గత. యసు ఎథ లెనెప వాలుర-
కెస వాధవాన

౨. పవజితాన భిఖున నికాయస మహాసఘు. యానయ. పస. య ఎథ మామాలాహారె
ఉతరె మగె గ.మ కరజక

౩. భిఖుహాలె (ల) దదమ ఎతస (తు) గామ కరజకె భిఖుహాల దయ పాపెహి ఎతస చ స

౪. గామస కరజకాన భిఖుహాలపరిహార వితరామ అపావెస అ . . . . . . పారిహారిక
చ ఎతెహి న పరిహారెహి పరిహారః ఎతచ స గామ కరజకె

౫. భిఖుహాల పరిహారె చ ఎథ నిబధాపెహి అవియెన ఆనత . . . . ఛతో
విజయరసతారె దతో నె (పటికా) సవ ౧(౪)

౬. వా ప ర దివ ౧ సివఖదగుతెన క గా

.. . మామాడ్రలో ఉద్యోగిని ఆజ్ఞాపించుచున్నాడు— ఈవలూరకగుహాలలో నివసించు మహాసాంఘికభిక్షువులకొరకు ఉత్తరమార్గమునందున్న మామాలాహారములోని కరజకగ్రామమును భిక్షుహాలముగ ఇచ్చుచున్నాము ఈగ్రామములో భిక్షుహాలమునకు వర్తించు అన్నిపరిహారములను ఇచ్చుచున్నాము. ఈగ్రామదానమును, పరిహారములను ఇక్కడ గ్రంథస్థము చేయించితిమి. స్వయముగా చెప్పబడినది విజయస్కంధావారమున ఇయ్యబడినది(?) ఆజ్ఞప్తి శివఖదగుతుడు 14వరాజ్యవర్ష వర్షర్తు చతుర్థపక్షప్రథమదివసము.

౧౨. వాసిష్ఠిపుత్రపులోమావి నాసికశాసనము♦

౧. సిద్ధం రఞో వాసిఠీపుతస సిరి పుళుమాయిస సవీచ్ఛరె ఎకునవీసె ౧౯ గింహాణ పఖె
బితీయె ౨ దివసె తెరసె ౧౩ రాజరఞో గొతమీపుతస హిమవతమెరు—

౨. మదరసమసారసమసారస అసికఅసకముళకసురఠకుకురాపరంతఅనుపవిదభ ఆకరావతి —
రాజస విఝఛవతపారిచాతసహ్యాకణ్హగిరిమచసిరిటనమలయమహిద

* E. I. VII no 14 చైత్యగృహమున ప్రధానద్వారమునకును దక్షిణద్వారమునకును మధ్యగల శిల్పమునందలి రెండుమూడు అంతర్వులమీద చెక్కబడినది. ఇందు రాజుపేరుగలభాగము పోయినది. ఇతరాంశములనుబట్టి యిది పులోమావిశాసనముగ పరిగణింపబడినది.

♦ E. I VIII Nasik Ins no. 2 3వగుహ వసారాగోడమీద ద్వారమునకు ఎడమవైపున చెక్కబడినది.

3. సెటగిరిచకోరపవతపతిస సవరాజలోకమడలపతిగహీతసాసనస దివసకరకరవిబోధితకమల విమలసదిసవదనస తిసముదతోయపీతవాహనస పటిపుణచదమడలస సిరీక_

౪. పియదసనస వరవారణవికమచారువికమస భుజగపతిభోగపీనవాటవిపులదీఘసుద. భుజస అభయొదకదానకిలిననిభయకరస అవిపనమాతుసుసూసాకస సువిభతతివగ దసకాలస

౫. పొరజననివిసెససమసుఖదుఖస ఖతియదపమానమదనస సకయవనపల్హవసూదనసధ మొకజితకరవినియొగకరస కితాపరాధెపి సతుజనె అపాణహిసారుదిస దిజావరకుటుబ వివిధ_

౬. నస ఖఖరాతవసనిరవసెసకరస సాతవాహనకులయసపతిథాపనకరస సవమడలాభివాదిత చ.ణస వినివతితచాతువణసకరస ఆనెకసమరావజితసతుసఘస అపరాజితవిజయపతాక (స) సతుజనదుపధసనీయ

౭. పురవరస కులపురిసపరపరాగతవిపులరాజసదస అగమాన నిలయస సపురిసానం అస యస సిరీయ. అధిానస ఉపచారానపభవస ఎకకుసస ఎకధనుధరస ఏకసూరస ఎకబం హణస రామ_

౮. కేశవాజునభీమసేనతులపరకమస ఛణఘనుసవసమాజకారకస నాభాగనహుసజనమె జయసకరయయాతిరామాబరీససమతెజస అపరిమిత మఖయం అచితం అభుతపవన గరుళసిధయఖరఖసవిజాధరభూతగధవచారణ_

౯. చదదివాకరనఖతగహావిచిణసమరశిరసిజితరివుసఘస నాగవరఖదా గగనతలం అభివి గాఢస కులవిపులసిరికరస సిరిసాతకణిస మాతుయ మహాదెవీయ గోతమియ బలసిరీయ సచవచనదానఖమాహిసానిరతాయ తపదమనియ_

౧౦. మొపవాసతపరాయ రాజరిసివధుసదం అఖిలం అనువిధీయమానాయ కారిత దయ ధమ ......సిఖరస దిసె తిరణ్హుపవతసిఖరె విం . వరనివిసెసమహిఢీకలెణ ఎత చ లెణ మహాదవీ మహారాజమాతా మహారాజప. తామహీ దదాతి నికాయస భదా వనీయానం భిఖుసఘస

౧౧. ఎతస చ లెణస చితణనిమిత మహాదెవీయ అయకామొ సెవకామొ పియకామొ చ ణత పథెసణ పితుపటియొ ధమసెతుస దదాతి గామ తిరణ్హుసవతస అపరదఖిణ పసె పిసాజిపదకం నవజాతభోగనిరర॥

శ్రీపులుమాయివాసిష్ఠీపుత్రుడను రాజుయొక్క 19వ రాజ్యసంవత్సరమున గ్రీష్మఋతువునందు రెండవ పక్షమున ౧౩వ దినమున హిమవన్మేరుమందరపర్వతసమబలుడును, ఆసికఅసకములకసురఠకుకురఅపరంతఅనుపవిదభఆకరావంతులకు రాజును, వింధ్యఛవతపారిఛాతసహ్యకృష్ణగిరిమచసిరిటనమలయమహేంద్రసెటగిరిచకోరపర్వతములకు పతియును, సర్వరాజలోకమండలముచేతను తన శాసనము శిరమున దాల్చబడినవాడును, సూర్యకిరణములవలన వికసించిన కమలమువలె విమలమైన ముఖముకలవాడును, మూడుసముద్రముల నీరు త్రాగిన వాహనములు కలవాడును, పరిపూర్ణ చంద్రమండలమువలె ప్రియదర్శనమైన ముఖము కలవాడును, జాతియేనుగు నడకవలె చారుగమనము కలవాడును, నాగరాజు శరీరపు మెలికలవలె విశాలములై పొడవైన గుండ్రని భుజములు కలవాడును, అభయోదకదానములచే

తడిసిన హస్తము కలవాడును, తన తెల్ల
కాలములను విభజించుకొనినవాడును, పౌరజన
మును మానమును అణగగొట్టినవాడును, శకయ
విధించి పనూలు చేయువాడును, కృతాపరాధి
వాడును, ద్విజులయొక్కయు ఇతరులయొక్కయు క
లించినవాడును, సాతవాహనవంశముయొక్క కీర్తిప
చరణములు కలవాడును, చాతుర్వర్ణసంకరమున
చినవాడును, పరాజయ మెరుగని విజయప
కులపురుషులనుండి పారంపర్యముగా వ
లకు ఆశ్రయుడును, శ్రీకి అధిష్ఠాన
శూరుడును, ఏకబ్రాహ్మణుడును,
త్రైన ఉత్సవములందును, సమా
రామాంబరీషులతో సమమైన
రాత్తుసవిద్యాధగభూతిగంధ
అక్షయము, అచింత్యము
కులమునకు విపులమైన
తల్లియు, సత్యదానఆ
కలదియు, అగు వ
ధర్మముగా కైలా
హియు అగు ఈ
పితామహియగు
పశ్చిమమునగ
లును విడువ

౧౩.

౧.

౨.

౩.

―――

*

...రకవినవిక సవజాతపరిహారికి చ
...సమలిపద పరిహారె చ ఏధ నిబధా
...బధకారెహి అణతా మహాసెనాపతినా
. . కెహి హథ. తొ దతా పటికా సవ
...థనవాధవాన ఘాస . యొ విష్ణుపాలెన
...కస బుధస .

...త్యుడగు శివిఖుంద్రిలుని ఇట్లు ఆజ్ఞాపించు
...ము మాచేత 19వ రాజ్యసంవత్సర
...ధనకటక శ్రమణులచేత ఆసంఘ
...యు ఈగుహకు శాశ్వతపు
...గ్రామున గోవర్ధనాహారమున
...పద గ్రామము ఈగుహారక్ష
...రెందునట్లు చేయవలెను.
...లో రాజోద్యోగులు
..., రాష్ట్రికులవగులు
చేయుచున్నాము.
...శన గ్రామమున
... జారీచేయబడి
బడినది పట్టిక
నాశించి విష్ణు

న ...ఖె

... వధ

పుజా

... బుధ

నకు కుడి

వాసిష్ఠీపుత్ర శ్రీపులోమావి 24వ రాజ్యసంవత్సరమున హేమంతఋతు తృతీయపక్ష ద్వితీయదివసమున అబులామ వాస్తవ్యుడును సెతఫరణపుత్రుడును అగు హారఘాణునిచే తన తల్లిదండ్రులకు పుణ్యముగను, సర్వసత్వహితార్థముగను ఈ 9 గదులుగల గుహ మహాసాంఘికులపరముగ సంఘమునకు దానము చేయబడినది. ఈగుహ 21 వ రాజ్యవర్షమున పూర్తి చేయబడినది .. ...ఉపాసికఅయిన బుద్ధరక్షితుని తల్లి ధర్మము

౧౫. వాసిష్ఠీపుత్రపులోమావి అమరావతీశాసనము*

౧. (సి)థం రఞో (వాసి) ఠిపుత (స) (సా)మి సిరి పులుమావిస సవచ్ఛర . . . పిండసుతరి యాన(ం) కహూతరగహపతిస పురిగహపతిస చ పుతస ఇసిలస సభాతుకస (సమ) ..

౨. . . . సగినికస భయాయ చ స నాకానికాయ సపుతికస(స) . . . . (సో) మహా చెతియె చెతికియానం నికాస పచగహె అపరదారె ధమచకం దెధం (మ్మం) పిత.

రాజగు వాసిష్ఠీపుత్ర స్వామి శ్రీపులుమావి ...రాజ్యసంవత్సరమునందు పిండసుతరియశాఖకు చెందిన కహూతరుడు, పురి అనువాని పుత్రుడగు ఇసిలుడు అను ఇద్దరు గృహస్థులచేత పశ్చిమద్వారమువద్ద ఒక ధర్మచక్రము ప్రతిష్ఠింపబడి, మహాచైత్యమునకు దానము చేయబడి చైత్యకీయుల స్వాధీనము చేయబడినది ఈ ఇసిలుడు తన సోదరులతోడను, తల్లితోడను, సోదరీలతోడను, పుత్రులతోడను, భార్య నాగానికతోడను కలసి ఈదానము చేసెను

౧౬. చతరపణసాతకణి నానేఘాట్ శాసనము‡

౧. సిధం రఞో వసరిపుతస చతరపన సతకనిస

౨. సవఛర తెర ౧౩ హేమత పఖ పచమె దివసె ౧౦

౩. కమవనస గహపతస దనుఘస సదయ ధమ

౪. పనియ పువా దెయధమ సతగర పవతె ఎథ

రాజగు వాసిష్ఠీపుత్ర చతరపణసతకణి 13వ రాజ్యవర్షమున హేమంతఋతు పంచమపక్ష దశమ దివసమున సత గిరి పర్వతమున కామవన నివాసియగు ధర్మఘోషుని ధర్మము

౧౭. మాఢరీపుత్రశకసేనుని కన్హేరీశాసనము•

౧. సిధం. రఞో మాఢరిపుతస సామి (సక) సేనస

౨. సవఛరె ౭ గి ప ౫ దివ ౧౦ ఎతాయం పువాయం క_

---

* Burgess — Buddhist Stupas of Amaravati and Jagg

‡ Luders' List no 1120

• Luders' list no 1001, Burgess — Inscri
India p. 60.

౩. లియాణకస నకెమస వెణ్హునందిస పుతస నెగ-

౪. మస గహపతిస (సాత్త?) సలెణం పతిరాపి-

౫. తం సహా ఆయ్యకెన (జసె)న సహాపితునా వెణ్హునం-

౬. దినా సహమాతుయె బొధిసమాయె సహా భా-

౭. (త్తునా . . . .) హథినా సహాసవెన (నికాయెనెతి)

రాజగు మాఢరీపుత్రిస్వామిశక సేనుని 7 వ రాజ్యసంవత్సరమున గ్రీష్మఋతువులో 5వ పక్షమున 10వ దివసమున కల్యాణనివాసియగు వెణ్హునందియను వణిజుని కుమారుడు తనతండ్రితోను, తల్లియగు బోధిసీమతోను, తన సోదరునితోను, ఇతరమతస్థులతోను కలసి దొలిపించిన గుహ.

౧౮. శ్రీయజ్ఞసాతకర్ణి నాసికశాసనము*

౧. సిద్ధం. రఞొ గొతమిపుతస సామి సిరియఞసాతకణిస సంవచరె సాతమె ౭ హెమ తాణ పఖె తతియె ౩

౨. దివసె పథమె కొసికస మహాసెణాపతిస భవగొపస భరిజాయ మహాసెణాపతిణియ వాసుయ లెణ .

౩. బొపకియతిసుజమాన అపయవసితిసమానె బహుకాణి వరిసాణి ఉకుతె పయవసాణ నితొ చాతుది-

౪. స స చ భిఖుసఘుస ఆవాసా దతొ తి . .

గౌతమీపుత్ర శ్రీయజ్ఞసాతకర్ణి ఏడవరాజ్యవర్షమున హేమంతతృతీయపక్షప్రథమదివసమున కౌశికుడగు మహాసేనాపతి భావగోపుని భార్య మహాసేనాపతిని వాసు బోపకి అను భిక్షువుచే ప్రారంభింపబడి చిరకాలము అసంపూర్ణముగ వదలబడియుండిన ఈగుహను పూర్తి చేయించి భిక్షువులకు నివాసార్థము దానము చేసెను.

౧౯. గౌతమీపుత్రియజ్ఞశ్రీ కన్హేరీశాసనము'

౧. రాఞొ గొతమిపుతస సమిసిరిసతకతిస (నగకంద) పుత

౨. ల్యాణ పథతిక వస ఈ కలియణవాథవస నెగమస అణ .

౩. సకస అపరేణుస సపరివార . సహ .

౪. మాతాజ పలిటికయ సహ ధులకణీ అణదణీర

౫. జరణా . . . . . సహేవ ధమదవయ

* వంటిగది ద్వారముమీద చెక్కబడినది.

౬. సహా... ...ఏతే అహా వీజ్య లెణ ఆమపితర లీస
౭. ఏవత కణ్హా సెలే లెణ కటో చ దేయ రానచా ఉవిస.

రాజశ్రీ గౌతమీపుత్రస్వామి శ్రీ సాతకర్ణి 16వరాజ్యవర్షమున వసంతఋతుప్రథమపక్షపంచమదివసమున కళ్యాణ వాస్తవ్యుడును, వణిజుడునగు ...అపరేణుడను ఉపాసకుడు కృష్ణశైలమున ఈగుహను దొలిపించెను.

౨౦. గౌతమీపుత్రయజ్ఞశ్రీ కన్హేరీశాసనము♦

౧. రజో గోత (మిపుతస సమి సిరి యజ్ఞ)
౨. సతకణిస (నగకండ పుతణ్యాప ఎత)
౩. స్ఠి పఖె పచ (రవనే ఉదియాన ఖేత చ)
౪. వాణిజకేపి ఉత్స(న్నాయ చ అన)
౫. జయ ఉపనేపీ గా (మపదతం చ ఖ)
౬. గోతియేహి భాతు (ర ఆనందేన సహా)
౭. గజసేనేన సహా గజమి (తేన సహా)
౮. కాపిలేయీా చేతి (యా రాపితా దేయధమ)
౯. ఆచారియాన నికా (యాన చ ఉపా)
౧౦. ధియాన పరిగసేహా (సతసాలా మా)
౧౧. తపితూన అసూతిన (పరిరాపితా)
౧౨. అజేయా కుటుంబిణీ (యాజిని)త బాల
౧౩. సవహేతుస భాతినేయి నంది(న) స
౧౪. వగస చ అగోపటి అ(గతి)థ సవ్వత
౧౫. చ హితనుఘుహేతు ఝత చ నవ
౧౬. కాలవజిన థేరా భదంత అచలా భదం(త)
౧౭. గోపలా భవత విజయమితో భదత బో
౧౮. భదత ధమపాలో ఉపాసకో చ నగకద
౧౯. పుత అపరేణు తు సమపితా అచరి(యోతు)
౨౦. భదత సేహాలా భసీఖోత ఉపకారిమాన భ
౨౧. దత రరికేన కణ్హాసేల వందకే పరిఘితి
౨౨. సేలికోటి చ కేహి మహాకటకే హారెత ఆ
౨౩. కీణావ మితికేన . . . .

రాజశ్రీగౌతమీపుత్రస్వామిశ్రీయజ్ఞసాతకర్ణి రాజ్యకాలమున గజసేనగజమిత్రులను ఇరువు గుహను దొలిపించి భద్రాయనీయసంఘమునకు దానము చేసిరి. బోధికునకు ఈపనిని చెయించెను

♦ Lubers' List. no 987.

౨౧. గౌతమీపుత్రయజ్ఞశ్రీ చిన్నగంజాంశాసనము

౧. సిదం. న(మో భ)గవతో. . . .(వస) రజో గోతమి—
౨. పుతస అరక సిరియఞ్ఞ సాతకణిస వససతాయ సంవఛర. సత(వి)
౩. మం ౨౦, ౭ హేమతానం పఖం చతుథం ౪ ది(. . . .)నం ౫ ఏతియ
౪. పువాయ అరక మహాతరకేన మహా. . . .
౫. యాజినా. మహాదం . . . . . .
౬. ధాయ . . .

రాజశ్రీగౌతమీపుత్ర అరక శ్రీయజ్ఞసాతకర్ణి 27వ రాజ్యవర్షమున హేమంతర్తు చతుర్థపక్షపంచమదివసమున .. అరక మహాతరకునిచేత...యజ్ఞము చేసినవానిచేత .. ..

౨౨. చందసతి కొడపలిశాసనము♦

౧. సిధం రజో వాసిఠీ—
౨. పుతస సమి సిరి—
౩. చండసా(తి)(స) (ర)జ వఛరె ౨
౪. మ ౧ హే ప ౨ (ది) ౧ ఖడ(వ)లి—
౫. అమచ స(స)మి ఖగు ధమ
౬. రాపిత.

రాజగు వాసిష్ఠీపుత్ర స్వామిశ్రీచండసతి రెండవ రాజ్యసంవత్సరమున హేమంతఋతుప్రథమమాసమున రెండవ పక్షము మొదటిదినమున ఖడ్డవల్లిలో అమాత్యుడగు శశునిచేత ఈఖంగు ధర్మము చేయబడెను.

౨౩. శ్రీపులోమావి వ్యాకదోనిశాసనము‡

౧. (సిధం) రజో సాతవాహనానం (సి)రిపుళు(మా)విస సవ ౮ హేమ ౨ దివ ౧
౨. (మస) మహాసేనాప(తి)స ఖంద(నా)కస జనపాదే (సా)తవహనిహారే
౩. (గు)మికస కుమారదతస గామే వేపురకే వథవేన గహపతికేన (కొం)తానం (సంబే)న
౪. తళాకం ఖానితం

-తవాహనుల రాజగు శ్రీపులుమావి ౮వ రాజ్యసంవత్సరమున హేమంతర్తు ద్వితీయపక్షమున ప్రథమదివస- పతి ఖందనాగుని జనపదమునందు సాతవాహనిహారమునందు గుమికకుమారదత్తునిదగు వేపురక -హపతి . . . . .చేత ఈచెరువు త్రవ్వించబడెను.

♦ E I. XVIII pp 316–319. ‡ E. I. XIV. pp. 153–155.

౨౪. సివమకసాతకర్ణి అమరావతీశాసనము*

౧. రానో సిరి సివమక సదస పానియఘరికస హ . . . . . .

రాజగు శ్రీశివమకసాతకర్ణి జలగృహోద్యక్షుని (ధర్మము)

ఖారవేలుని హథీగుంఫాశాసనము♦

౧. నమొ అరిహంతానం. నమొ సవసిధానం ఐరెన మహారాజెన మహామెఘవాహనెన చెతిరాజవసవధనెన పసథసుభలఖనెన చతురంతలుఠగుణొపహితెన కలింగాధిపతినా సిరి ఖారవెలెన

౪. . . . . .దుతియెచ వసె అచితయితా సాతకంనిం పచ్ఛిమదిసం హయగజనరరధబహులం దండం పఠాపయతి కన్హబెంణాగతాయ చ సెనాయ వితాసితం (ము) సికనగరం... .. .

౫. . .చవుథె వసె . . . .

౬. . . . . . సవరికభొజకె పాదె వందాపయతి పంచమె చ దానీ వసె నందరాజతివససతఓఘాటితం తనసులియవాటా

౮. .. .. మధురం అపయాతో యవనరాజ డిమిత .... యఛతి . . . . పలవ

౧౦. . . . . . .ఏకాదసమె చ వసె . . . .

౧౧. (మండం)చ అవరాజనివెసితం పీథుండం గదభనంగలెన కాసయతి జనపదభావనం చ తెరస వససతికం ఆభిందతి త్రమిరదెహ సంఘాతం

అర్హతులకును, సర్వసిద్ధులకును నమస్కారము. ఐరుడును, మహామేఘవాహనుడును, కళింగాధిపతియు, మహారాజును అగు ఖారవేలునిచేత ... రెండవ రాజ్యసంవత్సరమున సాతకర్ణిని లక్ష్యముచేయక హయగజనరరథములతోకూడిన సైన్యము పశ్చిమదిశకు పంపబడి, కణ్ణబెణ్ణకు చేరి మూసికనగరమును భయపెట్టినది. ఇకను నాలుగవయేట రథికభోజకులను పాదములకు నమస్కరింప చేసుకొనెను. ఐదవయేట నందరాజులకు 300యేళ్ళ తర్వాత... .. యవనరాజగు డిమితుడు తిరిమి వేయబడెను. పదకొండవయేట (పూర్వ)రాజనిర్మితమగు పిథుండనగరము గాడిదలు కట్టిన నాగళ్ళతో దున్నించబడినది. పదమూడవయేట త్రమిరదేశముపై దండెత్తబడెను.

---

* Burgess—Buddhist Stupas of Amaravati and Jaggayyapeta p 61.

♦ Jayaswal and Benerji in E. I. Vol. XX pp. 71—89.

రుద్రదాముని జునాగడ్ శాసనము

౩. ....రాజ్ఞో మహాక్షాత్రపస్య సుగృహీ

౪. తన్నామః స్వామిచష్టనస్య పౌత్రస్య రాజ్ఞః క్షత్రపస్య సుగృహీతనామ్నః స్వామిజయదామ్నః పుత్రస్య రాజ్ఞో మహాక్షత్రపస్య.... రుద్రదామ్నో వర్షే ద్విసప్తతితమే ౭౦, ౨

౯. ....సర్వవర్ణై రభిగంమ్య రక్షణార్థం పతిత్వే వృతేన

౧౧. ......పూర్వాపరాకరావన్త్యనూపనీవృదనర్తసురాష్ట్రశ్వభ్రమరుకచ్ఛసిన్ధుసౌవీర కుకురాపరాంతనిషాదాదీనాం....... పతినా.

౧౨. .....దక్షిణాపథపతే స్సాతకర్ణే ద్విరపి నివ్యాజ మవజిత్యావజిత్య సంబధావిదూరతయా అనుత్సాదనాత్ప్రాప్తయశసా....

౧౪. .....స్వయమధిగత మహాక్షత్రపనామ్నా.....రుద్రనామ్నా.....

మహాక్షత్రప స్వామిచష్టనుని పౌత్రుడును, క్షత్రప స్వామిజయదాముని పుత్రుడును అగు మహాక్షత్రప రుద్రదాముని రాజ్యకాలమున ౭౨వయేట .. ఈరుద్రదాముడు అన్నివర్ణములవారిచేతను పతిగా ఎన్నుకొనబడినవాడు. పూర్వాపరాకరావంత్యనూపనీవృదనర్తసురాష్ట్రశ్వభ్రమరుకచ్ఛసింధుసౌవీరకుకురాపరాంతనిషాదాది దేశములకు రాజు. దక్షిణాపథపతియగు సాతకర్ణిని రెండుసార్లు ఓడించియు సన్నిహితసంబంధి యగుటవలన నాశము చేయక యశస్సును సంపాదించినవాడు. స్వయముగ మహాక్షత్రపబిరుదము నార్జించినవాడు.

వాఙ్మయము

మత్స్యపురాణము♦

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి మాగధా యే బృహద్రథాః
ద్వాత్రింశతి నృపా హ్యేతే భవితారో బృహద్రథాః
పూర్ణం వర్షసహస్రం తు తేషాం రాజ్యం భవిష్యతి

* * *

ఇత్యేతే భవితారో వై దశ ద్వే శిశునాకజాః
శతాని త్రీణి పూర్ణాని షష్టివర్షాధికాని తు

* * *

మహానందిసుతశ్చాపి శూద్రాయాం కలికాంశజః
ఉత్పత్స్యతే మహాపద్మః సర్వక్షత్రాంతకో నృపః

* * *

మహాపద్మస్య పర్యాయే భవిష్యంతి నృపాః క్రమాత్

* * *

భుక్త్వా మహీం వర్షశతం తతో మౌర్యాన్ గమిష్యతి

* * *

ఇత్యేతే దశమౌర్యాస్తు యే భోక్ష్యన్తి వసున్ధరాం
సప్తత్రింశత్ శతం పూర్ణం తేభ్యః శుంగాన్ గమిష్యతి

* * *

ఇత్యేతే శుంగభృత్యాస్తు స్మృతాః కాణ్వాయనా నృపా
చత్వారింశ ద్విజా హ్యేతే కాణ్వా భోక్ష్యన్తి వై మహీం
చత్వారింశత్పంచచైవ భోక్ష్యన్తీమాం వసుంధరాం
ఏతే ప్రణతసామంతా భవిష్యా ధార్మికా శ్చయే
యేషాం పర్యాయకాలే తు భూమి రాన్ధ్రాన్ గమిష్యతి

* * *

కాణ్వాయనా స్తతో భూపాః సుశర్మాణః ప్రసహ్యతాం
శుంగానాం చైవ యచ్ఛేషం క్షపిత్వాతు బలీయసః
శిశుకోఽన్ధ్రః సజాతీయః ప్రాప్స్యతీమాం వసుంధరాం
త్రయోవింశత్సమా రాజా శిశుకస్తు భవిష్యతి

♦ వెంకటేశ్వర ప్రెస్ ప్రతి.

శ్రీమల్లకర్ణి ర్భవితా తస్య పుత్ర స్తు వై దశ
పూర్ణోత్సంగ స్తతో రాజా వర్షా ణ్యష్టాద శైవతు
పంచాశతం సమాః షట్ చ శాంతకర్ణి ర్భవిష్యతి
దశచాష్టౌ చ వర్షాణి తస్య లంబోదరః సుతః
ఆపీతకో దశదే చ తస్యపుత్రో భవిష్యతి
దశచాష్టౌ చ వర్షాణి మేఘస్వాతి ర్భవిష్యతి
స్వాతిశ్చ భవితా రాజా సమా స్త్వష్టాద శైవ తు
స్కందస్వాతి స్తథా రాజాసప్తైవ తు భవిష్యతి
మృగేన్ద్రః స్వాతికర్ణస్తు భవిష్యతి సమా స్త్రయః
కుంతలః స్వాతికర్ణస్తు భవితాఽష్టౌ సమానృపః
ఏకసంవత్సరం రాజా స్వాతివర్ణో భవిష్యతి
భవితా రి క్తవర్ణస్తు సర్షాణి పంచవింశతిః
తతః సంవత్సరాన్ పఞ్చ హాలో రాజా భవిష్యతి
పంచ మందులకో రాజా భవిష్యతి సమా నృపః
పురీంద్రసేనో భవితా తస్మా త్సౌమ్యో భవిష్యతి
సుందరః శాంతికర్ణ స్తు అబ్ద మేకం భవిష్యతి
చకోరః స్వాతికర్ణ స్తు షణ్మాసాన్ వై భవిష్యతి
అష్టావింశతివర్షాణి శివస్వాతి ర్భవిష్యతి
రాజా చ గౌతమీపుత్రో హ్యేకవింశ త్యతో నృపః
అష్టావింశత్ సుత స్తస్య పులోమా వై భవిష్యతి
శివశ్రీ ర్వై పులోమాత్తు సప్తైవ భవితా నృపః
శివస్కన్ధః శాంతికర్ణా ద్భవితా హ్యాత్మజః సమాః
నవవింశతివర్షాణి యజ్ఞశ్రీః శాంతికర్ణికః
షడేవ భవితా తస్మా ద్విజయస్తు సమా స్తతః
చణ్డశ్రీః శాంతికర్ణస్తు తస్య పుత్రః సమా దశ
పులోమా స ప్తవర్షాణి అన్య స్తేషాం భవిష్యతి
ఏకోనవింశతి ర్హ్యేతే ఆన్ధ్రా భోక్ష్యంతి వై మహీం
తేషాం వర్షశతాని స్యు శ్చత్వారి షష్టిరేవ చ॥

ఈ 32 మంది బృహవశ్రిఘలును పూర్తిగ వెయ్యిసంవత్సరములు రాజ్యమేలుదురు. ఆమీద ౧౨మంది శైశునాగులు ౩౬౦సంవత్సరములు పరిపాలన చేయుదురు. మహానందికి శూద్రస్త్రీయందు కల్యంశతో పుట్టి మహాపద్ముడు సర్వక్షత్రాంతకుడగును. ఇతడు నితనివంశీయులును ౧౦౦సంవత్సరములు ఏలుదురు. ఆమీద వసుంధర మౌర్యులను పొందును. ఈమౌర్యులు పదిమంది ౧౩౭సంవత్సరములు ఏలినమీదట శుంగులను పొందును. ఈశుంగుల భృత్యులగు కాణ్వాయనులను ద్విజులు ౪౫ఏండ్లు పాలింతురు. వారి యనంతరము వసుంధర ఆంధ్రులను పొందును.

కాణ్వాయన సుశర్మను, శేషించిన శుంగులను క్షయింపజేసి ఆంధ్రుడగు శిశుకుడు సజాతీయులతో కలిసి వసుంధరను పొందును. శిశుకుడు ౨౩, అతనిపుత్రుడు శ్రీమల్లకర్ణి ౧౦, పూర్ణోత్సంగుడు ౧౮, శాంతకర్ణి ౫౬, అతని కుమారుడు లంబోదరుడు ౧౮, అతని పుత్రుడు ఆపీతకుడు ౧౨, మేఘస్వాతి ౧౮, స్వాతి ౧౮, స్కందస్వాతి ౭, మృగేంద్రస్వాతికర్ణి ౩, కుంతలస్వాతికర్ణి ౮, స్వాతివర్ణుడు ౧, రిక్తవర్ణుడు ౨౫, హాలుడు ౫, మండలకుడు ౫, పురీంద్రసేనుడు, సౌమ్యుడు, సుందరశాంతికర్ణి ౧, చకోరస్వాతికర్ణి 1/2, శివస్వాతి ౨౮, గౌతమీపుత్రుడు ౨౧, అతనిపుత్రుడు పులోమావి ౨౮, శివశ్రీ ౭, శాంతికర్ణి, శివస్కందుడు, యజ్ఞశ్రీశాంతికర్ణి ౨౯, విజయుడు ౬, చణ్డశ్రీశాంతికర్ణి ౧౦, పులోమావి ౭ సంవత్సరములువరకు పాలింతురు. ఈ ౩౦మంది ఆంధ్రులును ౪౬౦ సంవత్సరములు ఏలుదురు.

వాయుపురాణము*

కణ్వాయన మథోద్ధృత్య సుశర్మాణం ప్రసహ్యా తం
శృంగాణాం చాపి యచ్ఛిష్టం క్షయయిత్వా బలం తదా
సిన్ధుకో హ్యాన్ధ్రజాతీయః ప్రాప్స్యతీమాం వసున్ధరాం
త్రయోవింశత్సమా రాజా సిన్ధుకో భవితా త్వథ
అష్టౌ భ్రాతశ్చ వర్షాణి తస్మా ద్దశ భవిష్యతి
శ్రీసాతకర్ణి ర్భవితా తస్య పుత్ర స్తు వై మహాన్
పంచాశతం సమాః షట్ చ సాతకర్ణి ర్భవిష్యతి
ఆపాదబద్ధో దశ వై తస్య పుత్రో భవిష్యతి
చతుర్వింశత్తు వర్షాణి షట్ సమా వై భవిష్యతి
భవితా నేమికృష్ణస్తు వర్షాణాం పంచవింశతిం
తతః సంవత్సరం పూర్ణం హాలో రాజా భవిష్యతి
పంచసప్తకరాజానో భవిష్యన్తి మహాబలాః
భావ్యః పుత్రికషేణస్తు సమాః సో ప్యేకవింశతిం
సాతకర్ణి ర్వర్ష మేకం భవిష్యతి నరాధిపః
అష్టావింశత్తు వర్షాణి శివస్వామీ భవిష్యతి
రాజా చ గౌతమీపుత్ర ఏకవింశత్సమా నృషు
ఏకోనవింశతిం రాజా యజ్ఞశ్రీః సాతకర్ణ్యథ
షడేవ భవితా తస్మా ద్విజయస్తు సమా నృపః

* Ibid.

దణ్ణశ్రీ సాతికర్ణీ చ తస్య పుత్రః సమా స్త్రయః
పులోవా పి నమాః సప్త అన్యేషాం చ భవిష్యతి
ఇత్యేతే వై నృపా స్త్రింశ దన్ధ్రా భోక్ష్యన్తి యే మహీం
సమాః శతాని చత్వారి పంచ షడ్వై తథైవ చ

బ్రహ్మాండపురాణము♦

కణ్వాయిన మధోధృత్య సుశర్మాణం ప్రసహ్య తం
సింధుకో హ్యన్ధ్రజాతీయః ప్రాప్స్యతీమాం వసున్ధరాం
త్రయోవింశత్సమా రాజా సింధుకో భవితా త్వథ
కృష్ణో భ్రాతా ఽస్య వర్షాణి సోఽ స్మా ద్దశ భవిష్యతి
శ్రీశాంతకర్ణి ర్భవితా తస్య పుత్రస్తు వై మహాన్
పంచాశత్తు సమాః షట్ చ శాంతకర్ణి ర్భవిష్యతి
అపోలవో ద్వాదశ వై తస్య పుత్రో భవిష్యతి
చతుర్వింశత్తు వర్షాణి పటుమాంశ్చ భవిష్యతి
భవితా నిష్టకర్మా తు వర్షాణాం పంచవింశతిం
తతః సంవత్సరం పూర్ణం హాలో రాజా భవిష్యతి
పఙ్చ పత్తలకోనామ భవిష్యతి మహాబలః
భావ్యః పురీషభీరుస్తు సమాః సో ప్యేకవింశతిం
శతకర్ణి ర్వర్ష మేకం భవిష్యతి నరాధిపః
అష్టవింశతి వర్షాణి శివస్వాతి ర్భవిష్యతి
రాజా చ గౌతమీపుత్ర ఏకవింశత్సమా నృపః
ఏకోనవింశతిం రాజా యజ్ఞశ్రీః శాతకర్ణ్యథ
షడేవ భవితా తస్మా ద్విజయస్తు సమానృపః
దండశ్రీ శాతకర్ణీ చ తస్య పుత్రః సమాస్త్రయః
పులోమారిః సమాః సప్త తతశ్చైషాం భవిష్యతి
ఇత్యేతే వై నృపా స్త్రింశ దన్ధ్రా భోక్ష్యన్తి వై మహీం
సమాః శతాని చత్వారి పంచశత్ షట్ తథైవ చ.

♦ Ibid.

విష్ణుపురాణము

సుశర్మాణం తు కాణ్వాం తద్భృత్యో బలిపుచ్ఛకనామా హత్వాఽన్ధ్రజాతీయో వసుధాం భోక్ష్యతి॥

తత శ్చ కృష్ణనామా తద్భ్రాతా పృథివీపతి ర్భవిష్యతి॥ తస్యాపి పుత్రః శాంతికర్ణి స్తస్యాపి పూర్ణోత్సంగ స్తత్పుత్ర శ్శాతకర్ణి స్తస్మాచ్చ లమ్బోదర స్తస్మాచ్చ పిలక స్తతో మేఘస్వాతి స్తతః పటుమాన్॥

తతశ్చా రిష్టకర్మా తతో హాలాహలః॥

హాలాహలా త్పలలక స్తతః పులిందసేన స్తతః సుందర స్తత శ్శాతకర్ణి స్తత శ్శివస్వాతి స్తత శ్చ గోమతీపుత్ర స్తత్పుత్రో బలిమాన్॥

తస్యాపి శాంతకర్ణి స్తతః శివశ్రిత స్తతశ్చ శివస్కంధ స్తస్మాదపి యజ్ఞశ్రీ స్తతో ద్వియజ్ఞ స్తస్మా చ్చంద్రశ్రీః॥

తస్మా త్పులోమాపి హి॥ ఏవ మేతే త్రింశచ్చత్వార్యబ్దశతాని షట్పంచాశదధికాని పృథివీం భోక్ష్యన్తి॥

శ్రీమద్భాగవతము*

హత్వా కాణ్వాం సుశర్మాణం తద్భృత్యో వృషలో బలీ
గాం భోక్ష్య త్యన్ధ్రజాతీయః కంచిత్కాల మసత్తమః
కృష్ణనామాఽథ తద్భ్రాతా భవితా పృథివీపతిః
శ్రీశా న్తకర్ణ స్తత్పుత్రః పౌర్ణమాస స్తు తత్సుతః
లంబోదరస్తు తత్పుత్ర స్తస్మా చ్చివిలకో నృపః
మేఘస్వాతి శ్చివిలకా దటమానస్తు తస్య చ
అనిష్టకర్మా హాలేయ స్తలక స్తస్య చాఽఽత్మజః
పురీషభీరు స్తత్పుత్ర స్తతో రాజా సునన్దనః
చకోరో బహవో యత్ర శివస్వాతి రరిన్దమః
తస్యాపి గోమతిపుత్రః పురీమా న్భవితా తతః

- ♦ Sri Venkatesvara Press Edn. అంశః ౪_ అధ్యా 23_ శ్లో. 43_50.
- * Ed. T. R. Krishnacharya, Madras. స్కన్ధ XII. అధ్యా. శ్లో ౨౨-౨౮.

మేదశిరాః శివస్కన్దో యజ్ఞశ్రీ స్తత్సుత స్తతః
విజయ స్తత్సుతో భావ్య శ్చన్ద్రవిజ్ఞః సలోమధిః
ఏతే త్రింశ న్నృపతయ శ్చత్వార్యబ్దశతాని చ
షట్పఞ్చాశచ్చ పృథివీం భోక్ష్యన్తి కురునన్దన

పార్జిటరు పాఠము*

కాణ్వాయనానాం తతో భృత్యః
సుశర్మాణః ప్రసహ్య తం
శుంగానాం చైవ యచ్ఛేషం
క్షపిత్వా తు బలీయసః
శిశుకోన్ధ్రః సజాతీయః
ప్రాప్స్యతీమాం వసున్ధరాం

కణ్వాయనం అథోద్ధృత్య
సుశర్మాణం ప్రసహ్య తం
శుంగానాంచాపి యచ్ఛిష్టం
క్షపయిత్వా బలం తదా
సింధుకో హ్యాన్ధ్రజాతీయః
ప్రాప్స్యతీమాం వసున్ధరాం

త్రయోవింశత్సమా రాజా సిముకస్తు భవిష్యతి

కృష్ణో భ్రాతా యవీయాం స్తు
అష్టాదశ భవిష్యతి

కృష్ణో భ్రాతాఽస్య వర్షాణి
సోఽష్టా ద్దశ భవిష్యతి

శ్రీశాతకర్ణి ర్భవితా తస్య పుత్రస్తు వై దశ
పూర్ణోత్సంగ స్తతో రాజా వర్షా ణ్యష్టాద శైవతు
పఞ్చాశతం సమాః షట్చ శాతకర్ణి ర్భవిష్యతి
దశచాష్టౌ చ వర్షాణి తస్య లంబోదరః సుతః
అపీలకో దశ ద్వే చ తస్య పుత్రో భవిష్యతి
దశచాష్టౌ చ వర్షాణి మేఘస్వాతి ర్భవిష్యతి

స్వాతి శ్చ భవితా రాజా
సమా స్త్వష్టాద శైవతు
స్కన్దస్వాతి స్తథా రాజా
సప్తైవ తు భవిష్యతి

ఆవిర్భవిష్యతి నృపో
వర్షాణి ద్వాద శైవతు
స్కన్దస్వాతిః సమా స్తస్మాత్
సప్త రాజ్యం కరిష్యతి

మృగేన్ద్రః స్వాతికర్ణస్తు భవిష్యతి సమా స్త్రయః
కున్తలః స్వాతికర్ణ స్తు భవితాఽష్టౌ సమా నృపః
ఏక సంవత్సరం రాజా స్వాతివర్ణో భవిష్యతి

* Pargiter—Dynasties of the Kali Age.

షట్త్రింశదేవ వర్షాణి
పులోమావి ర్భవిష్యతి

చతుర్వింశత్తు వర్షాణి
పులోమావి ర్భవిష్యతి

భవితాఽ రిష్టకర్ణస్తు వర్షాణాం పంచవింశతిః
తతః సంవత్సరాన్ పఞ్చ హాలో రాజా భవిష్యతి

పఞ్చ మంతలకో రాజా
భవిష్యతి సమాః నృపః
పురీన్ద్రసేనో భవితా
తస్మా త్సౌమ్యో భవిష్యతి
సున్దరః శాతకర్ణి స్తు
అబ్దమేకం భవిష్యతి

పఞ్చ పత్తలకో రాజా
భవిష్యతి మహాబలః
భావ్యః పురీకసేనస్తు
సమాః సో ప్యేకవింశతిం
శాతకర్ణి ర్వర్ష మేకం
భవిష్యతి నరాధిపః

చకోరః శాతకర్ణిస్తు షణ్మాసాన్ వై భవిష్యతి
అష్టావింశతి వర్షాణి శివస్వాతి ర్భవిష్యతి
రాజా చ గౌతమీపుత్ర ఏకవింశ త్తతో నృపః
అష్టావింశః సుత స్తస్య పులోమా వై భవిష్యతి
(ఏకోనవింశతిం భావ్యః శాతకర్ణి స్తతో నృపః)
శివశ్రీ ర్వై పులోమాత్తు స ప్తైవ భవితా నృపః
శివస్కన్ధః శాతకర్ణి ర్భవితాఽస్యాత్మజః సమాః

నవవింశతి వర్షాణి
యజ్ఞశ్రీః శాతకర్ణికః

ఏకోనవింశతిం రాజా
యజ్ఞశ్రీః శాతకర్ణ్యథ

షడేవ భవితా తస్మా ద్విజయస్తు సమా నృపః

చణ్డశ్రీః శాతకర్ణిస్తు
తస్య పుత్రః సమాదశ

దణ్డశ్రీః శాతకర్ణీ చ
తస్య పుత్రః సమాస్త్రయః

పులోమావిః సమాః స ప్త అన్య స్తేషాం భవిష్యతి

ఏకోనవింశతి ర్హ్యేతే
ఆన్ధ్రా భోక్ష్యన్తి వై మహీం
తేషాం వర్షశతాని స్యు
శ్చత్వారి షష్టిరేవ చ

ఇత్యేతే వై నృపా స్త్రింశత్
అన్ధ్రా భోక్ష్యన్తి యే మహీం
సమాః శతాని చత్వారి
పఞ్చ షడ్వై తథైవ చ

కలియుగరాజవృత్తాంతము♦

శిముకః శాతకర్ణి స్తు యనూహు ర్బలినం జనాః।
భోక్ష్య త్యన్ధ్రమహీం రాజా త్రయోవింశతివత్సరాన్॥
కృష్ణశ్రీశాంతకర్ణి స్తు భ్రాతా చాస్య మహాయశాః।
అష్టాదశసమా రాజా కణ్వాఖ్యేన భవిష్యతి॥
శ్రీమల్లశాతకర్ణి స్తు తతో భావీ సమా దశ।
పూర్ణోత్సఙ్గ స్తు భవితా వర్షా ణ్యష్టాదశైవ హి॥
శ్రీశాతకర్ణి ర్భవితా సమాః పంచాశతం చ షట్।
స్కన్ద స్తమ్భి తతో రాజా సమా హ్యష్టాదశైవ తు॥
దశ చాఽష్టౌ సమా రాజా భోక్తా లంబోదరో మహీం।
అపీతకో దశ ద్వే చ తస్య పుత్రో భవిష్యతి॥
మేఘస్వాతి స్తతో భావి వర్షా ణ్యష్టాదశైవ చ।
శాతస్వాతి స్తతో రాజా సమా హ్యష్టాదశైవ హి॥
శ్రీస్కన్దశాతకర్ణి స్తు సప్తైవ భవితా సమాః।
మృగేన్ద్రశాతకర్ణి శ్చ త్రీణి వర్షాణి భోక్ష్యతి॥
కున్తలః శాతకర్ణి స్తు భవితా ఽష్టౌ సమా నృపః।
తథా సౌమ్యః శాతకర్ణి ర్భవితా ద్వాదశైవ తు॥
ఏకం సంవత్సరం శాతః శాతకర్ణి ర్భవిష్యతి।
పులోమశతకర్ణిశ్చ షట్త్రింశ ద్భవితా సమాః॥
అష్టత్రింశత్సమా మేఘశాతకర్ణి ర్భవిష్యతి।
అరిష్టశాతకర్ణి శ్చ పఞ్చావింశతి వత్సరాన్॥
యమేవా ఽఽహు ర్నేమికృష్ణ మితిహాసవిచక్షణాః।
తతో హాలో మహాభాగః కవికల్పామరద్రుమః॥
శాసిష్యతి మహీం పఞ్చ వర్షాణి సుమహాయశాః।
తతో మణ్డలకో రాజా భవితా పఞ్చ వై సమాః॥
పురీన్ద్రసేనో భవితా సమాః సోఽప్యేకవింశతిం।
సున్దరః శాతకర్ణి స్తు వర్ష మేకం భవిష్యతి॥
చకోరశాతకర్ణి శ్చ షణ్మాసాన్ భోక్ష్యతే మహీం।
వాశిష్ఠీపుత్రనామ్నా యః ప్రఖ్యాతిం భువి యాస్యతి॥

♦ M. Krishnamacharya - History of Sanskrit Literature Intro. LIV—LVI

మహేన్ద్రశాతకర్ణి స్తు త్రీన్ మాసాన్ భోక్ష్యతే తతః:
అష్టావింశతి వర్షాణి శకసేనో భవిష్యతి
యమాహు ర్మాఢరీపుత్రం శివస్వాతిం మహాజనాః॥
శ్రీశాతకర్ణి ర్భవితా పఞ్చవింశతి వత్సరాన్
గౌతమీపుత్రనామ్నా తు యో వై ఖ్యాతిం గమిష్యతి॥
పులోమశ్రీశాతకర్ణి ర్ద్వాత్రింశ ద్భవితా సమాః।
వాశిష్ఠీపుత్రనామ్నాతు శాసనేషు స ఉచ్యతే॥
శివశ్రీశాతకర్ణిశ్చ తస్య భ్రాతా మహామతిః।
భవిష్యతి సమా రాజా సప్తైవ హి కలౌ యుగే॥
శివస్కన్దః శాతకర్ణి స్త్రిస్రో భావీ తతః సమాః॥
యజ్ఞశ్రీ శాతకర్ణిశ్చ గౌతమీపుత్రనామకః।
ఏకోనవింశతిం రాజా భవిష్యతి సమా భువి॥
విజయశ్రీశాతకర్ణిః షడేవ భవితా సమాః
చంద్రశ్రీశాతకర్ణి స్తు త్రీణి వర్షాణి భోక్ష్యతి।
వాశిష్ఠీపుత్రనామ్నాతు ఖ్యాతో యశ్చ భవిష్యతి॥
పులోమాపి తదా చాఽన్యః సమాః సప్త భవిష్యతి।
ఘటోత్కచస్య పుత్రేణ చంద్రగుప్తేన పాలితః॥
ఏతే ద్వాత్రింశ దాన్ధ్రాస్తు భోక్ష్యన్తి వసుధా మిమాం।
శతాని పఞ్చపూర్ణాని తేషాం రాజ్యం భవిష్యతి॥
తేషాం తు సంస్థితే రాజ్యే భూమి ర్గుప్తా న్గమిష్యతి॥
శ్రీపార్వతీయాన్ధ్రభృత్యా ఇత్యాఖ్యాం యాంతి యే నృపాః

* * *

సేనాధ్యక్షస్తు కాణ్వానాం శాతవాహనవంశజః।
సింహకస్వాతికర్ణాఖ్యః శిపుకో వృషలో బలీ॥
సమానీతైః ప్రతిష్ఠానా దన్ధ్రవంశ్యైః స్వసైనికైః।
కాణ్వాయనం సుశర్మాణం నిహత్య స్వామినం నిజం॥
శుఙ్గానాం చైవ య చ్ఛేషం క్షపయిత్వా తద ప్యసౌ।
ఆన్ధ్రవంశప్రతిష్ఠాతా భవిష్యతి తతో నృపః॥

* * *

అథ శ్రీచన్ద్రగుప్తాఖ్యః పార్వతీయకులోద్భవః।
శ్రీపర్వతేన్ద్రాధిపతేః పౌత్రః శ్రీగుప్తభూపతేః।
శ్రీఘటోత్కచభూపస్య తనయో ఽమితవిక్రమః।
కుమారదేవీ ముద్వాహ్య నేపాలాధీశితుః సుతాం॥

లబ్ధప్రవేశో రాజ్యే ఽస్మిన్ లిచ్ఛవీనాం సహాయతః।
సేనాధ్యక్షపదం ప్రాప్య నానాసైన్యసమన్వితః॥
లిచ్ఛవీయాం సముద్వాహ్య దేవ్యా శ్చన్ద్రశ్రియో ఽనుజాం।
రాష్ట్రియశ్యాలకో భూత్వా రాజపత్న్యా చ చోదితః॥
చన్ద్రశ్రియం ఘాతయిత్వా మిషేణైవ హి కేన చిత్।
తత్పుత్రప్రతిభూత్యేచ రాజ్ఞా చైవ నియోజితః॥
వర్షై స్తు సప్తభిః ప్రాప్త రాజ్యో వీరాగ్రణీ రసౌ
తత్పుత్రం చ పులోమానం వినిహత్య నృపార్భకం॥
ఆన్ధ్రేభ్యో మాగధం రాజ్యం ప్రసహ్య ఽపహరిష్యతి।
కచేన స్వేన పుత్రేణ లిచ్ఛవీయేన సంయుతః

ఆంధ్రులు - సమకాలికులు

మత్స్య పురాణము

ఆన్ధ్రాణాం సంస్థితా రాజ్యే తేషాం భృత్యాన్వయే నృపాః
సప్తైవాన్ధ్రా భవిష్యంతి దశాభీ రాస్తథా నృపాః
సప్త గర్దభిలా శ్చాపి శకా శ్చాష్టాదశైవ తు
యవనా ష్టౌ భవిష్యన్తి తుషారా శ్చ చతుర్దశ
త్రయోదశ గురుణ్డాశ్చ హూణా హ్యేకోనవింశతిః
యవనా ష్టౌ భవిష్యన్తి సప్తాశీతిం మహీ మిమాం
సప్త గర్దభిలా భూయో భోక్ష్య న్తీమాం వసున్ధరాం
సప్తవర్షసహస్రాణి తుషారాణాం మహీ స్మృతా
శతాని త్రీణ్యశీతించ శతాన్య ష్టాదశైవతు
శతా న్యర్ధం చతుష్కాణి భవితవ్యా స్త్రయోదశ
గురుణ్డా వృషలైః సార్ధం భోక్ష్యన్తే మ్లేచ్ఛసంభవాః
శతాని త్రీణి భోక్ష్యన్తే వర్షా ణ్యేకాదశైవతు
ఆన్ధ్రాః శ్రీపార్వతీయాశ్చ తే ద్విపంచాశతం సమాః
సప్తషష్టిస్తు వర్షాణి దశాభీరా స్తథైవ చ
తేషూ త్సన్నేషు కాలేన తతః కిలకిలా నృపాః

బ్రహ్మాండ పురాణము

ఆంధ్రాణాం సంస్థితాః పఞ్చ తేషాం వంశ్యాశ్చ యే పునః
సప్తైవ తు భవిష్యన్తి దశాభీరా స్తతో నృపాః
సప్త గర్దభిన శ్చాపి తతో థ దశ వై శకాః
యవనా ష్టౌ భవిష్యన్తి తుషారా స్తు చతుర్దశ
త్రియోదశ గురుణ్డాశ్చ మౌనా హ్యేకాద శైవ తు
ఆన్ధ్రా భోక్ష్యన్తి వసుధాం శతే ద్వే చ శత ఞ్చ వై
స ప్తషష్టించ వర్షాణి దశాభీరా స్తతో నృపాః
స ప్త గర్దభిన శ్చైవ భోక్ష్య న్తీమాం ద్విస ప్తతిం
శతాని త్రీణ్యశీతిం చ భోక్ష్య న్తి వసుధాం శకాః
అశీతిం ద్వే చ వర్షాణి భోక్తారో యవనా మహీం
పంచవర్షశతానీహ తుషారాణాం మహీ స్మృతా
శతాన్యర్ధం చతుర్ధాని భవితార స్త్రయోదశ
గురుణ్డా వృషలైః సార్ధం భోక్ష్య న్తే మ్లేచ్ఛజాతయః
శతాని త్రీణి భోక్ష్య న్తే మౌనా ఏకాద శైవతు

యుగ పురాణము*

తతః కలియుగే రాజా శిశునాగకులే బలీ
ఉదయోనాను ధర్మాత్మా పృథివ్యాం ప్రథితో గుణైః
గంగాతీరే స రాజర్షి ర్దక్షిణే సుమహావరం
స్థాపయే న్నగరం రమ్యం పుష్పారామజనాకులం
తత్ర పుష్పాహ్వాయం రమ్యం పురం పాటలిపుత్రకం
పంచవర్షసహస్రాణి పంచవర్షశతాని చ
పంచసంవత్సరాన్ మాసాన్ పంచాహోరాత్రపంచకం
పంచచైవ ముహూర్తాని స్థాస్య త్యత్ర న సంశయః
తస్మిన్ పుష్పపురే రమ్యే జనారామశతాకులే
క్రతుకర్మక్షయాకూతః శాలిశూకో భవిష్యతి

* JBORS. vol. XVI. pp. 18–66.

స రాజాఽ కర్మనిరతో దుష్టాత్మా ప్రియవిగ్రహః
సౌరాష్ట్రి మర్దయన్ ఘోరం ధర్మవాదీ హ్యధార్మికః
స్వం జ్యేష్టం భ్రాతరం సాధుం సంప్రతిం ప్రథయన్ గణైః
స్థాపయిష్యతి మోహాత్మా విజయం నామ ధార్మికం
తతః శాకల మాక్రమ్య పాంచాలాన్ మధురాం స్తథా
యవనా దుష్టవిక్రాంతాః ప్రాప్స్యంతి కుసుమాహ్వాయం
తైస్తు పుష్పపురే ప్రాప్తే కార్దమే ప్రథితే హితే
ఆకులా విషయాః సర్వా భవిష్యంతి న సంశయః
తతోఽద్దామహా మహాయుద్ధం ఉద్భవిష్యతి పశ్చిమం
యవనా శ్చాపయాస్యంతి నష్టశేషాస్తు పార్థివాః
తతః పాటలిపుత్రం తత్ పుష్టారామసమాకులం
భవిష్యతి సుసిద్ధార్థం ప్రస్తుతోత్సవసంమదం

*   *   *

మధ్యదేశే పి యవనా న తే స్థాస్యంతి దుర్మదాః
తేషా మన్యోన్యసంమర్ది యుద్ధం పరమదారుణం
అత్మచక్రోద్ధితం ఘోరం భవిష్యతి న సంశయః
తతో యుద్ధవశా త్తేషాం యవనానాం పరిక్షయే
శాకలే సప్తరాజానో భవిష్యన్తి మహాబలాః

*   *   *

తతస్తు మగధే కృత్స్నే గంగాసన్నే సుదారుణం
రక్తపాతం మహాయుద్ధం భవిష్యతి తు పశ్చిమం
పుష్పమిత్రేణ తే సర్వే రాజానః కృతవిగ్రహాః
క్షయం యాస్యంతి యుద్ధేన తద్వైషా మాశ్రితో జనః
తదా మద్రాఖ్యకే దేశే పుష్యమిత్రప్రశాసతి
తస్మి న్నుత్పత్స్యతే కన్యా సుమహారూపశాలినీ
తస్యా అర్థే నృపో ఘోరే ఽబ్రహ్మణ్యైః సహ విగ్రహే
తథా విధివశా ద్దేహం విమోక్ష్యతి న సంశయః

*   *   *

అగ్నిమిత్ర స్తతో రాజా భవిష్యతి మహాప్రభః
త్రింశద్వర్షాణి వై తస్య స్ఫీతం రాజ్యం భవిష్యతి
వసుమిత్రా త్తతో రాజ్ఞః ప్రాప్తో రాజ్య మథాద్రకః
భీష్మైః స శకసంఘాతై ర్విగ్రహం సముపేష్యతి
తతః శకైః రణే ఘోరే ప్రవృత్తే స మహాబలైః

నృపః పృషత్క-పాతేన మృత్యుం సముపయాస్యతి
తతః ప్రణష్టచారిత్రాః అకర్మోపహతాః ప్రజాః
హరిష్యంతి శకా ఘోరాః బహులా స్త్యాః ఇతి శ్రుతిః
చతుర్భాగంతు శస్త్రేణ నాశయిష్యంతి ప్రాణినాం
శకాః శేషం హరిష్యంతి చతుర్భాగం స్వకం పురం
తతో ఒమ్లాటో ధనుర్మాలో భవిష్యతి మహాబలః
అరణో లోహితాక్షః స పుష్పనామ గమిష్యతి
స వై తన్నగరం సర్వం శూన్య మాసాదయిష్యతి

* * *

తత్రవర్ణాస్తు చతురః స నృపో నాశయిష్యతి
వర్ణాధోవస్థితాన్ సర్వాన్ కృత్వా పుర్యా మవస్థితాన్
ఆమ్లాటో లోహితాక్షః స విపత్స్యతి సబాంధవః
తత్ర ప్రజాయాం శేషాయాం తస్య రాజ్యపరిక్షయే
భవిష్యతి తతో రాజా గోపాలో నామ నామతః
సోఽపి సంవత్సరం రాజ్యం భుక్త్వా నిధన మేష్యతి
తత స్తు శర్విలో రాజా హ్యారణః సుమహాబలః
సోఽపి వర్షత్రయం భుక్త్వా పృథ్వీం నిధన మేష్యతి
తతో వై కుయశాః కోఽపి అబ్రహ్మణ్యో లోకవిశ్రుతః
తస్యాపి త్రీణి వర్షాణి రాజ్యం దుష్టం భవిష్యతి
శకానాం స తతో రాజా హ్యార్థలుబ్ధో మహాబలః
దుష్టభావశ్చ పాపశ్చ కాలింగాన్ సముపస్థితః
కాలింగశాతరాజ్యార్థ వినాశం వై గమిష్యతి
శకకాండా॥ శరఘ్నైః విలుప్తాంగా శ్చ సంయతి
ఘునిష్టాస్తు హతాః సర్వే భవిష్యన్తి న సంశయః
తతః శాతనరో రాజా హ్యత్వా దణ్డేనమే దినం
వ్యతీతే దశమే వర్షే మృత్యుం సముపయాస్యతి
అర్థలుబ్ధాః శకాః సర్వే భవిష్యన్తి మహాబలాః
వినష్టే శకరాజ్యే తు శూన్యా పృథ్వీ భవిష్యతి
పుష్పనామపురం శూన్యం భీభత్సం భవితా తతః
భవిష్యతి నృపః కశ్చి న్నవః కశ్చి ద్భవిష్యతి

కలియుగమునందు శిశునాగకులమున ఉదయుడను ధర్మాత్ముడగు రాజు ఉండును. అతడు గంగాదక్షిణ తీరమున పుష్పపురము లేక పాటలిపుత్రము అను నగరమును కట్టించును. ఆనగరము 5505 సంవత్సరముల 5 నెలల

రోజుల ముహూర్తముల కాలము పరిల్లును. ఆనగరమున శాలిశూకుడను రాజు ఉండును. అధార్మికుడై ఆతడు సౌరాష్ట్రమును పీడించి తనసోదరుడగు సంప్రతిని ఓడించును.

అతర్వాత యవనులు సాగలమును, పాంచాలమును, మథురను ఆక్రమించి కుసుమపురముపై దండెత్తుదురు. అప్పుడు జరుగు ఘోరమగు యుద్ధమున యవనులు ఓడిపోయి పారిపోదరు. ఈయవనులు మధ్యదేశమునను చిర కాలము ఉండరు. వారిలో వారికి అంతఃకలహములు బయలుదేరును. సాగలమున ఏడ్గురు రాజులు పరిపాలింతురు.

మగధలో గంగాతీరమున దారుణమగు యుద్ధము జరుగును. పుష్యమిత్రునితో పోరి ఆరాజులు చాలమంది మరణింతురు. మద్రదేశమును పుష్యమిత్రుడు పాలించుచుండగ నొక లావణ్యవతియగు కన్య ఉండును. ఆమెకొరకై అబ్రాహ్మణ్యులతో యుద్ధముచేసి పుష్యమిత్రుడు అందు మరణించును ఆమీద అగ్నిమిత్రుడును, వసుమిత్రుడును, ఔద్రకుడును పరిపాలింతురు.

ఔధ్రకుడు శకసంఘములతో యుద్ధము చేయుచు మరణించును. ఆమీద శకులు ప్రజలను హరించియు, చంపియు బాధింతురు. తర్వాత అమ్లాటుడు పుష్పపురమున నాల్గువర్ణములను నాశమొనరించి అధమవర్ణులను ప్రతిష్ఠించును ఆతనివెనుక గోపాలుడు ఒకసంవత్సరము పాలించును ఆమీద శర్విలుడు మూడేండ్లును, పిమ్మట మరి యొకదుర్మార్గుడు మూడేండ్లును ఏలుదురు. ఈరాజు దురాశాపరుడై కళింగదేశముపై దండెత్తును ఆదేశపు ఏలిక యగు శాతరాజుచేత ఇతడు నశించును ఆశాతరాజు బలముచే వసుంధరను గైకొని పదియేండ్లు దాటినమీదట మర ణించును. శకరాజ్యాంత్యమున పుష్పపురము శూన్యముగ నుండును.

కథాసరిత్సాగరము*

గుణాఢ్య కథా

ప్రతిష్ఠానే ఽ స్తి నగరం సుప్రతిష్ఠితసంజ్ఞకం
తత్రాభూ త్సోమశర్మాఖ్యః కోఽపి బ్రాహ్మణస త్తమః
వత్సశ్చ గుల్మక శ్చైవ తస్య ద్వౌ తనయౌ సఖే
జాయేతే స్మ తృతీయా చ శ్రుతార్థానామ కన్యకా
కాలేన బ్రాహ్మణః సోఽథ సభార్యః పంచతాం గతః
తత్పుత్రౌ తౌ స్వసారం తాం పాలయంతా వతిష్ఠతాం
సా చా కస్మా త్సగర్భాభూ త్తదృష్ట్వా వత్సగుల్మయో
తత్రాన్యపురుషాభావా చ్ఛంకా నోఽన్య మజాయత
తతః శ్రుతార్థా చిత్తజ్ఞా భ్రాతరౌ తా వభాషత
పాపశంకా న కర్తవ్యా శృణుతం కథయామి వాం
కుమారః కీర్తిసేనాఖ్యో నాగరాజస్య వాసుకేః
భ్రాతుః పుత్రోఽ స్తి తేనాఽహం దృష్టా స్నాతుం గతా సతీ
తతః స మదనాక్రాంతో నివేద్యా న్వయనామనీ

* నిర్ణయసాగర ప్రెస్ ప్రతి—కథాపీఠ లంబకము.

గాంధర్వేణ వివాహేన మాం భార్యా మకరో త్తదా
విప్రజాతే రయం తస్మా న్మమ గర్భ ఇతి స్వసుః
శ్రుత్వా కః ప్రత్యయో ఽత్రేతి వత్సగుల్మా వవోచతాం
తతో రహసి సస్మార సా తం నాగకుమారకం
స్మృతమాత్రాగతః సో ఽథ వత్సగుల్మా వభాషత
భార్యా కృతా మయై వేయం శాపభ్రష్టా వరాప్సరాః
యుష్మ త్స్వసా యువాం చైవ శాపేనైవ చ్యుతౌ భువి
పుత్రో జనిష్యతే చాత్ర యుష్మత్స్వసు రసంశయం
తతో ఽస్యాః శాపనిర్ముక్తి ర్యువయో శ్చ భవిష్యతి
ఇత్యుక్త్వాంత ర్హితః సో ఽభూ త్తతః స్తోకై శ్చ వాసరైః
శ్రుతార్థాయాః సుతో జాత స్త్వం హి జానీహి మాం సఖే
గణావతారో జాతో ఽయం గుణాఢ్యో నామ బ్రాహ్మణః
ఇతి తత్కాల ముదభూ దంతరిక్షా త్సరస్వతీ
క్షీణశాపా స్తత స్తే చ జననీ మాతులా మమ
కాలేన పంచతాం ప్రాప్తా గత శ్చాహ మధీరతాం
అథ శోకం సముత్సృజ్య బాలో ఽపి గతవా నహం
స్వావష్టంభేన విద్యానాం ప్రాప్తయే దక్షిణాపథం
కాలేన తత్ర సంప్రాప్య సర్వావిద్యాః ప్రసిద్ధిమాన్
స్వదేశ మాగతో భూవం దర్శయిష్య న్నిజాన్ గుణాన్
ప్రవిశం శ్చ చిరా త్తత్ర నగరే సుప్రతిష్ఠితే

* * *

ఏవం ప్రాయా ణ్యహం పశ్యన్ కౌతుకాని పదే పదే
ప్రాప్తవాన్ రాజభవనం మాహేంద్రసదనోపమం
తత శ్చాంతః ప్రవిష్టో ఽహం శిష్యై రగ్రే నివేదితః
ఆస్థానస్థిత మద్రాక్షం రాజానం సాతవాహనం
శర్వవర్మప్రభృతిభి ర్మంత్రిభిః పరివారితం
రత్నసింహాసనాసీన మమరై రివ వాసవం
విహితస్వస్తికారం మా ముపవిష్ట మథాసనే
రాజ్ఞా కృతాదరం చైవ శర్వవర్మాదయో ఽస్తువన్
అయం దేవ భువి ఖ్యాతః సర్వవిద్యావిశారదః
గుణాఢ్య ఇతి నామాస్య యథార్థ మత ఏవ హి
ఇత్యాది తత్స్తుతిం శ్రుత్వా మంత్రిభిః సాతవాహనః
ప్రీతః సపది సత్కృత్య మంత్రిత్వే మాం న్యయోజయత్

అథాహం రాజకార్యాణి చింతయ న్నవసం సుఖం
శిష్యా నధ్యాపయం స్తత్ర కృతదారపరిగ్రహః

* * *

తతః కదాచి దధ్యాస్త వసంతసమయోత్సవే
దేవీకృతం తదుద్యానం స రాజా సాతవాహనః
విహరన్ సుచిరం తత్ర మహేంద్ర ఇవ నందనే
వాపీజలేఽవతీర్ణోఽభూత్ క్రీడితుం కామినీసఖః
అసించ త్తత్ర దయితాః సహేలం కరవారిభిః
ఆసిచ్యత స తాభి శ్చ వశాభిరివ వారణః
ముఖై ర్ధౌతాంజనాతామ్రనేత్రై ర్జహ్నుజలాప్లుతైః
అంగైః సక్తాంబరవ్యక్తవిభాగై శ్చ మంగనాః
విదలత్పత్రతిలకాః స చక్రే వనమధ్యగాః
చ్యుతాభరణపుష్పా స్తాః లతా వాయురివ ప్రియాః
అథైకా తస్య మహిషీ రాజ్ఞ స్తనభరాలసా
శిరీషసుకుమారాంగీ క్రీడంతీ క్లమ మభ్యగాత్
సా జలై రభిషించంతం రాజాన మసహా సతీ
అబ్రవీ న్మోదకై రేవ పరితాడయ మా మితి
తచ్ఛ్రుత్వా మోదకాన్ రాజా ద్రుత మానాయ ద్బహూన్
తతో విహస్య సా రాజ్ఞీ పున రేవ మభాషత
రాజ న్నవసరః కోఽత్ర మోదకానాం జలాంతరే
ఉదకైః సించ మా త్వ మిత్యుక్తం హి మయా తవ
సంధిమాత్రం న జానాసి మాశబ్దోదకశబ్దయోః
న చ ప్రకరణం వేత్సి మూర్ఖ స్త్వం కథ మీదృశః
ఇత్యుక్తః స తయా రాజా శబ్దశాస్త్రవిదా నృపః
పరివారే హస త్యంత ర్లజ్జాక్రాంతో ఝగిత్యభూత్
పరిత్యక్తజలక్రీడో వీతదర్ప శ్చ తత్క్షణం
జాతావమానో నిర్లక్షః ప్రవిశ న్నిజమందిరం
తత శ్చింతాపరో ముహ్య న్నాహారాదిపరాఙ్ముఖః
చిత్రస్థ ఇవ పృష్టోఽపి నైవ కించి దభాషత
పాండిత్యం శరణం వా మే మృత్యు ర్వేతి విచింతయన్
శయనీయపరిత్యక్తగాత్రః సంతాపవా నభూత్
అకస్మా దథ రాజ్ఞ స్తాం దృష్ట్వా వస్థాం తథావిధాం
కి మేత దితి సంభ్రాంత స్సర్వః పరిజనో భవత్

తతో హం శర్వవర్మా చ జ్ఞాతవంతౌ క్రమేణ తాం
అత్రాంతరే స చ ప్రాయః పర్యహీయత వాసరః

* * *

ఏవ మన్యోన్యమాలోచ్య తాం రాత్రి మతివాహ్య చ
ప్రాతరావా మగచ్ఛావ వాస వేశ్మ మహీపతేః

* * *

ఏవం నివేదితస్వాప్నే శర్వవర్మణి తత్తణం (క్ష)
మామప్రస్తమాన స్సాకూతి మవద త్సాతవాహనః
శిక్షమాణః ప్రయత్నేన కాలేన కియతా పుమాన్
అధిగచ్ఛతి పాండిత్య మేత న్మే కథ్యతాం త్వయా
మమ తేన వినా హ్యేషా లక్ష్మీర్న ప్రతిభాసతే
విభవైః కిం ను మూర్ఖస్య కాష్ఠ స్యాభరణై రివ
తతోహ మవదం రాజన్ వర్షై ర్ద్వాదశభిః సదా
జ్ఞాయతే సర్వవిద్యానాం ముఖం వ్యాకరణం నరైః
అహం తు శిక్షయామి త్వాం వర్షషట్కేన తద్విభో
శ్రుత్వైత త్సహసా సేర్ష్యం శర్వవర్మాకి లావదత్
సుఖోచితో జనః క్లేశం కథం కుర్యా దియచ్చిరం
తదహం మాసషట్కేన దేవ త్వాం శిక్షయామి తత్
శ్రుత్వైవేత దసంభావ్యం త మువాచ మహం రుషా
షడ్భి ర్మాసై స్త్వయా దేవః శిక్షిత శ్చేత్తతో మయా
సంస్కృతం ప్రాకృతం తద్వ ద్దేశభాషా చ సర్వదా
భాషాత్రయ మిదం త్యక్తం యన్మనుష్యేషు సంభవేత్
శర్వవర్మా తతోవాదీ న్నచే దేవం కరో మ్యహం
ద్వాదశాబ్దాన్ వహా మ్యేష శిరసా తవ పాదుకే
ఇత్యుక్త్వా నిర్గతే తస్మిన్ అహమ ప్యగమం గృహం
రాజా ప్యుభయతః సిద్ధిం మత్వా స్వస్థో బభూవ సః

* * *

ఆగత్య శర్వవర్మా థ కుమారవరసిద్ధిమాన్
చింతితో పస్థితా రాజ్ఞే సర్వా విద్యాః ప్రదత్తవాన్

ప్రాదురాసం శ్చ తా స్తస్య సాతవాహనభూపతేః
తత్క్షణం కిం న కుర్యాద్ధి ప్రసాదః పారమేశ్వరః

* * *

రాజార్హరత్ననిచయై రథ శర్వవర్మా
తేనార్చితో గురు రితి ప్రణతేన రాజ్ఞా
స్వామీ కృతి శ్చ విషయే మరుకచ్ఛనామ్ని
కూలోపకంఠవినివేశిని నర్మదాయాః

* * *

తతః స శర్వవర్మాణం రాజా సవినయో ఽబ్రవీత్
స్వయం కథయ దేవేన కథం తే ఽనుగ్రహః కృతః
తచ్ఛ్రుత్వా ఽనుగ్రహం రాజ్ఞః శర్వవర్మా భ్యభాషత
ఇతో రాజ న్నిరాహారో మౌనస్థో ఽహం తదాగతః
తతో ఽధ్వని మనా క్ఛేషే జాతే తీవ్రతపః కృశః
క్లాంతః పతితవా నస్మి నిస్సంజ్ఞో ధరణీతలే
ఉత్తిష్ఠ పుత్ర సర్వం తే సంపత్స్యత ఇతి స్ఫుటం
శక్తిహస్తః పుమా నేత్య జానే మా మబ్రవీ త్తదా

* * *

అథాసౌ భగవా న్సాక్షాత్ షడ్భిరాననపంకజైః
సిద్ధో వర్ణసమామ్నాయ ఇతి సూత్ర ముదైరయత్
తచ్ఛ్రుత్వైవ మనుష్యత్వసులభా చ్చాపలా ద్బత
ఉత్తరం సూత్ర మభ్యూహ్య స్వయమేవ మయోదితం
అథాబ్రవీ త్స దేవో మాం నావదిష్యః స్వయం యది
అభవిష్య దిదం శాస్త్రం. పాణినీయోపమర్దకం
అధునా స్వల్పతంత్రత్వాత్ కాతంత్రాఖ్యం భవిష్యతి
మద్వాహనకలాపస్య నామ్నా కాలాపకం తథా
ఇత్యుక్త్వా శబ్దశాస్త్రం తత్ ప్రకాశ్యాభినవం లఘు
సాక్షాదేవ స మాం దేవః పున రేవ మభాషత

* * *

తతో ఽహం కృతమౌనత్వా ద్వ్యవహారబహిష్కృతః
అనిచ్ఛంతం త మామంత్ర్య పరిణామేనైవ భూపతిం

అథ తాం గుణాఢ్యదత్తా మాదాయ కథాం బృహత్కథానామ్నా
నృపతిర గా న్నిజనగరం నరవాహనదత్త చరితమయీం

*   *   *

గుణదేవనందిదేవౌ తస్య చ తౌ తత్కథాకవేః శిష్యౌ
క్షితికనకవస్త్రవాహనభవనధనైః సంవిభేజే సః
తాభ్యాం సహ చ కథాం తా మాశ్వాస్య స సాతవాహన స్తస్యాః
తద్భాషయా ఽవతారం వక్తుం చక్రే కథాపీఠం

గుణాఢ్యుని వృత్తాంతము.

ప్రతిష్ఠానమునందు సుప్రతిష్ఠితమను నగర ముండెను. అందు సోమశర్మయను బ్రాహ్మణు డుండెను. ఆతనికి వత్స, గుల్మక అను నిద్దరు పుత్రులును, శ్రుతార్థ అను పుత్రికయు కలిగిరి. కొంతకాలమున ఆ బ్రాహ్మణుడు నాతని భార్యయు మరణించిరి. వత్సగుల్మకులు చెల్లెలితో కలసి కాలము గడపుచుండిరి. అకస్మాత్తుగ వారికి ఆమె గర్భవతియయ్యెనని తెలియవచ్చెను. ఇంట మఱియొక పురుష దేవ్వడును లేకుండుటవలన వారు ఒకరినొకరు అను మానించుకొనిరి. అంతట శ్రుతార్థ వారితో ఒకనాడు తాను స్నానార్థమేగినప్పుడు నాగరాజగు వాసుకి సోదరుని పుత్రుడు కీర్తిసేనుడు తనను చూచి మోహించి, గాంధర్వవిధిచేత తనను పెండ్లాడెననియు, అతనివలననే తనకు గర్భము కలిగెననియు చెప్పెను. ఆమె సోదరులీకథను విశ్వసింపలేదు. అప్పు డామె గహాస్యముగ కీర్తిసేనుని స్మరించెను. అతడు వారియెదుట సాక్షాత్కరించి, ఆమె చెప్పినదంతయు నిజమనియు, వారు ముగ్గురును శాపవశులై యీలోకమున జన్మించిరనియు, శ్రుతార్థకు పుత్రుడు కలుగుననియు, అంతటితో ముగ్గురికిని శాపవిముక్తి యగుననియు చెప్పెను. కొంతకాలమునకు శ్రుతార్థకు పుత్రుడు పుట్టెను. అప్పుడు "రుద్రగణములోని ఒకడు ఇట్లు జనించెను. ఇతడు గుణాఢ్యుడని ప్రసిద్ధినందును" అని ఆకాశవాణి పలికెను. త్వరలోనే గుణాఢ్యుని తల్లియు, మేనమామలును మరణించిరి. బాలుడైనను ధైర్యము వహించి గుణాఢ్యుడు విద్యాభ్యాసమునకై దక్షిణాపథమునకు పోయెను. అక్కడ విద్యలను నేర్చి తిరిగి స్వస్థానమగు సుప్రతిష్ఠితనగరమునకు వచ్చెను. అంతట నితడు శిష్యులతో రాజభవనమున కేగి శర్వవర్మ మున్నగు మంత్రులచే పరివేష్టింపబడి రత్నసింహాసనమున కూర్చుండియున్న సాతవాహన రాజును చూచెను. శర్వవర్మ మున్నగువారు నితని సర్వవిద్యావిశారదునిగ రాజున కెఱుకపరచిరి. రాజును సంతసించి గుణాఢ్యుని మంత్రిగ నియోగించెను. అంతట శిష్యులకు విద్య నేర్పుచు, రాజకార్యములను నిర్వహించుచు గుణాఢ్యు డట స్థిరపడెను. ఒకప్పుడు వసంతోత్సవకాలమున రాజు ఉద్యానవనమున భార్యలతో కలసి జలక్రీడా సుఖము ననుభవించుచు చేతులతో రాణులమీదికి నీళ్ళను కొట్టుచుండెను. అంతొకరాణి అలసిపోయి "మోదకైః తాడయ" అనెను. వెంటనే రాజు ఉండ్రాళ్ళను తెప్పించెను. అంతట రాణి "జలక్రీడాసమయమున మోదకములకు 'మా ఉదకైః తాడయ' అనికదా అంటిని నేను. ఈ చిన్న సంధినియమమే తెలియని మూర్ఖుడవా" అని నిందించెను. పరిజనులును నవ్విరి. లజ్జితుడై రాజు నీటినుండి యీవలికి వచ్చి అంతఃపురమునకు పోయి, ఖిన్నుడై మౌనము వహించెను. గుణాఢ్యశర్వవర్మలీసంగతి తెలిసికొని రాజువద్దకు పోయిరి. మంచిమాటలతో అతని ఊరడించిరి. గుణాఢ్యు డతనిని పండితుని చేసెదనని ధైర్యము చెప్పి సర్వవిద్యాముఖాలమును, పండ్రెండుసంవత్సరములు కష్టపడి చదివిననుగాని లభించనిదియునగు వ్యాకరణమును తాను ఆరేండ్లలో చెప్పెద ననెను. శర్వవర్మ ఈవిద్యను ఆరు నెలలలో చెప్పెద ననెను. అంతట గుణాఢ్యుడు ఇది నిజమేయగుచో తాను సంస్కృతప్రాకృతదేశీలను మూడు భాషలను వదలెదనని శపథము చేసెను. శర్వవర్మ తానట్లు చేయలేనియెడల పండ్రెండు ఏండ్లు గుణాఢ్యుని పాదుకలను తలమీద మోసెద ననెను. పిమ్మట శర్వవర్మ కుమారస్వామి నుపాసించెను. ఆదైవ మతనికి సాక్షాత్కరించి, ప్రాంభితమును కలిపెట్టి "సిద్ధో వర్ణసమామ్నాయః" అను సూత్రము నుపదేశించెను. అంతట మనుష్యచాపలమున తర్వాతిసూత్రమును శర్వవర్మ చెప్పెను. అప్పుడు కుమారస్వామి "నీ వీసూత్రమును చెప్పకుండినచో

చేనుపదేశించు వ్యాకరణము పాణినీయవ్యాకరణమును మించినది అయ్యెడిది. అయినను పోయినదిలేదు. ఇది కాతంత్రమనియు, కాలాపకమనియు ప్రసిద్ధినందును'' అని మిగిలిన శాస్త్రమును చెప్పి అంతర్హితుడయ్యెను. ఇంటికి తిరిగివచ్చి శర్వవర్మ గడువుదాటకపూర్వము రాజునకు ఆశాస్త్రమును చెప్పి అతనిని వ్యాకరణపండితుని చేసెను సాతవాహనుడును గురుదక్షిణగ శర్వవర్మకు రత్నభూషాదులనిచ్చియు, నర్మదాతీరమందున్న మరుకచ్ఛవిషయమున కధిపతిని చేసియు సత్కరించెను.

పిమ్మట గుణాఢ్యుడు మౌనము వహించి, రాజునకు నమస్కరించి ఆస్థానమును వీడెను ఇద్దరు శిష్యులతో కూడి ప్రతిష్ఠానగరమునుండి వెడలి వింధ్యవాసిని వద్దకు పోయెను. కొంతకాలమునకు పిశాచులు మాటలాడుకొనుచుండగ విని వారి భాషను గ్రహించి, ఆపైశాచీభాషలో తన రక్తముతో పత్రములమీద బృహత్కథ అను గ్రంథమును రచించెను. శిష్యులు ఆకావ్యమును సమర్పించుటకు సాతవాహనుడే తగినవాడని సూచించిరి. ఆసూచన నంగీకరించి గుణాఢ్యకవి గ్రంథమును వారికే యిచ్చి రాజువద్దకు పంపెను తాను నగరము వెలుపల నొకచోట ఆగెను శిష్యులు పుస్తకమును సాతవాహనునికి చూపి అది గుణాఢ్యకృతి అని చెప్పిరి విద్యోన్మత్తుడై రాజు “గ్రంథమా ఏడులక్షలు. భాషయా నీచమగు పైశాచి అక్షరములా రక్తముతో వ్రాయబడినవి. ఛీ ఎందుల కీపిశాచకథ'' అని నిరసించెను శిష్యులు తిరిగి గుణాఢ్యునివద్దకు వచ్చి నడచిన వృత్తాంతమును నివేదించి గ్రంథము నిచ్చివేసిరి. గుణాఢ్యుడు మిక్కిలి దుఃఖించి హతాశుడై దగ్గర నొకచోట అగ్నిని ప్రజ్వరిల్ల చేసెను. దానివద్ద కూర్చొని ఒక్కొక్క పత్రమునే తీసి చదువుచు దాని నగ్నిలో పారవేయ నారంభించెను సారంగవరాహమహిషాది జంతువులును, పక్షులును గుంపులుగుంపులుగ జేరి ఆకథను వినుచు, కన్నీటితో గ్రంథదహనమును చూచుచుండినవి గ్రంథము చాలభాగము దగ్ధమై పోయెను కడపటిలక్షలో చెప్పబడిన నరవాహనదత్తచరిత్రమును మాత్రము శిష్యులపై అనుగ్రహమువలన గుణాఢ్యుడు దహింపనని వాగ్దానము చేసెను ఇదేసమయమున సాతవాహనునికి జబ్బు చేసెను. వైద్యులు శుష్కమాంసమును తినుటవలన ఆరోగము కలిగెననిరి విచారింపగా మృగములన్నియు నిరాహారముగ గుణాఢ్యునివద్ద నిలచియున్నవనియు, నందువలన మంచిమాంసము దొరకుటలేదనియు తెలిసెను. చకితుడై రాజు వారిని వెంటనిడుకొని వారు చూపిన స్థలమున కేగెను కొంతసేపటికి గుణాఢ్యుని గుర్తించి సాతవాహనుడు పశ్చాత్తప్తుడై, ముందుకు వచ్చి అతనికి నమస్కరించెను గుణాఢ్యుడు పైశాచీభాషలో తనవృత్తాంతమునంతను తెల్పి తాను శివగణములలో నొకడననియు, తన శాపవిమోచన మయ్యెననియు చెప్పెను ఆగ్రంథము నెటులైనను చెప్పుమని రాజు యాచించెను. అంతట గుణాఢ్యుడు “రాజా! ఆరులక్షలగ్రంథములుకల ఆరుకథలు కాలిపోయినవి. లక్షగ్రంథ పరిమితమైన ఒక్కకథమాత్రము మిగిలినది. దీనిని తీసికొనుము. నాశిష్యులిర్వురును దీనిని వ్యాఖ్యానింతురు” అని చెప్పి యోగమార్గమున శరీరమును వదలెను రాజును బృహత్కథ అను నాగ్రంథమును తీసికొని, తనయింటికి వచ్చి, గుణదేవనందిదేవులను గుణాఢ్యశిష్యుల ననేకవిధముల సత్కరించి, వారిసహాయముతో గ్రంథమును చదివి దానికి పైశాచీభాషలోనే కథాపీఠమను అవతారికను చెప్పెను.

సాతవాహన కథా

ఏవముక్తే గుణాఢ్యేన కాణభూతి రభాషత
సాతవాహన ఇత్యస్య కస్మాన్నామా భవ త్ప్రభో
తతో౽బ్రవీ ద్గుణాఢ్యో౽పి శృణ్వేత త్కథ యామి తే
దీపకర్ణిరితి ఖ్యాతో రాజా భూత్ ప్రాజ్యవిక్రమః
తస్య శక్తిమతీనామ భార్యా ప్రాణాధికా భవత్
రతాంతసుప్తా ముద్యానే సర్ప స్తాం జాతు దష్టవాన్
గతాయా మథ పంచత్వం తస్యాం తద్గతమానసః
అపుత్రో౽పి స జగ్రాహ బ్రహ్మచర్యవ్రతం నృపః

గంగాతీరమున బహుసువర్ణకమను అగ్రహార ముండెను. అందు విద్వాంసుడగు గోవిందదత్తుడను బ్రాహ్మణు డుండెను. అతనికి ఐదుగురు పుత్రులు కలిగిరి వారు మూర్ఖులును, గ్రాగుబోతులును అయిరి. ఒకనాడు ఇంటికి వచ్చిన అతిథిని వారు అవమానించిరి తల్లిదండ్రు లీదుర్మార్గము నెఱిగి వారిని త్యజించిరి వారిలో దేవదత్తుడనునతడు పశ్చాత్తప్తుడై శివునిగూర్చి తప మొనర్చి అతని మెప్పించి వరముల నందెను. అమీద నతడు విద్యాభ్యాసమునకై ప్రతిష్టానమున కేగెను ఒకనాడు మేడమీద నిలచి సుశర్మయను రాజు పుత్రిక అతనిని చూచెను. అతడును ఆమెను చూచెను. వారిర్వురును బద్ధ నురాగులైరి.... కొంతకాలమైనవెనుక సుశర్మ తనపుత్రికను దేవదత్తున కిచ్చి పెండ్లి చేసెను.

విక్రమాదిత్య కథా

అస్త్య వంతిషు విఖ్యాతా యుగాదౌ విశ్వకర్మణా
నిర్మితో జ్జయినీనామ పురారివసతిః పురీ
మహేంద్రాదిత్య ఇత్యాసీ ద్రాజా తస్యాం జగజ్జయీ

*　　*　　*

నానావ్రతధరః శర్వ దభవ త్పుత్రకామ్యయా

*　　*　　*

స్థితం కైలాసశైలేంద్రే పురారిం పార్వతీయుతం
ఉపాజగ్ముః సురాః సేంద్రాః మ్లేచ్ఛోపద్రవదుఃస్థితాః

*　　*　　*

ఇతి దేవైః స విజ్ఞప్తః పురారాతి రువాచ తాన్
యాత యూయం న చింతాఽత్ర కార్యా భవత నిర్వృతాః

*　　*　　*

గతేషు తేషు చాహూయ మాల్యవత్సంజ్ఞకం గణం
సపార్వతీకో భగవా నేవ మాదిశతి స్మ సః
పుత్రావతీర మానుష్యే జాయస్వ చ మహాపురీ
ఉజ్జయిన్యాం సుతః శూరో మహేంద్రాదిత్యభూపతేః
స చ రాజా మమైవాంశః తద్భార్యా చాంబికాంశజా
తయో ర్గృహే సముత్పద్య కురు కార్యం దివౌకసాం
మ్లేచ్ఛాన్ వ్యాపాదయా శేషాన్ త్రయీధర్మవిఘాతినః
సప్తద్వీపేశ్వరో రాజా మత్ప్రసాదా చ్చ భావ్యసి

*　　*　　*

గత్వా చోజ్జయినీం తత్ర మహేంద్రాదిత్య భూభుజః
దేవ్యా ఋతుజుషో గర్భే సమభూత్ స గణోత్తమః
తత్రాంచన నిశాకాంతకలాకలిత శేఖరః
దేవో మహేంద్రాదిత్యం తం నృపం స్వప్నే సమాదిశత్

తుష్టోస్మి తవ తద్రాజన్ స తే పుత్రో భవిష్యతి
ఆక్రమిష్యతి సద్వీపాం పృథివీం విక్రమేణ యః
భవిష్యతి స ఏవైష విక్రమాదిత్యసంజ్ఞకః
తథా విషమశీలశ్చ నామ్నా వైషమ్యతోఽరిషు

*   *   *

జాతే చ తస్మి న్నిపతత్ పుష్పవృష్టిప్రహాసినీ
ద్యౌ రరాజత గీర్వాణదుందుభిధ్వనినాదినీ

*   *   *

నామ్నా తం విక్రమాదిత్యం హారో క్తే నాకరో త్పితా
తథా విషమశీలం చ మహేంద్రాదిత్య భూపతిః

*   *   *

తతశ్చ యౌవనస్థం తం విలోక్య ప్రాజ్యవిక్రమం
మహేంద్రాదిత్యనృపతిః సభార్యాసచివోఽపి సః
వృద్ధో వారాణసీం గత్వా శరణం శిశ్రియే శివం
సోఽపి తద్విక్రమాదిత్యో రాజ్య మాసాద్య పైతృకం
సభో భాస్వాని వారేభే రాజా ప్రతపితుం క్రమాత్
ఏకదా చ త మాస్థానగతం భద్రాయుధో నృపం
ప్రవిశ్య విక్రమాదిత్యం ప్రతీహారో వ్యజిజ్ఞపత్
ప్రేషితస్య ససైన్యస్య దక్షిణాశావినిర్జయే
పార్శ్వం విక్రమశ క్తే ర్యో దేవేన ప్రేషితోఽభవత్
స ఆగతోఽనంగదేవోఽయ మాగతో ద్వారి తిష్ఠతి

*   *   *

ఇతి భూమిభృతా పృష్టోఽనంగదేవో జగాద సః
శివం విక్రమశ క్తేశ్చ సైన్యస్య సకలస్య చ
సాపరాంతశ్చ దేవేన నిర్జితో దక్షిణాపథః
మధ్యదేశః ససౌరాష్ట్రః సవంగాంగా చ పూర్వదిక్
సకశ్మీరా చ కౌబేరీ కాష్ఠా చ కరదీకృతా
తాని తాన్యపి దుర్గాణి ద్వీపాని విజితాని చ
మ్లేచ్ఛసంఘా శ్చ నిహతాః శేషా శ్చ స్థాపితా వశే

*   *

అథాహం సింహలాధీశదూతేన సహ తేన తత్
అగచ్ఛం సింహలద్వీపం వహన్నే వాబ్ధివర్త్మనా

*   *   *

తస్యాం చ వీరసేనం త మద్రాక్షం సింహలేశ్వరం

*　　*　　*

అన్యేద్యు రాస్థానగతో మా మాహూయ స భూపతిః
యుష్మాసు దర్శయన్ భక్తి మవోచన్ మంత్రిసన్నిధౌ
అస్తి మే దుహితా కన్యా మర్త్యలోకైకసుందరీ
నామ్నా మదనలేఖేతి తాం చ రాజ్ఞే దదామి వః

*　　*　　*

తతః స విక్రమాదిత్యో జయసైన్య మవాప తత్
అధిష్ఠితం స్వసేనాన్యా తేన విక్రమశక్తినా
అగ్రగేన తేనైవ సోత్కేన ప్రణతాత్మనా
సరాజకేన సహితః స్వబలం సవివేశ చ
గౌడః శక్తికుమారోఽయం కర్ణాటోఽయం జయధ్వజః
లాటో విజయవర్మాఽయం కాశ్మీరోఽయం సునందనః
గోపాలః సింధురాజోఽయం భిల్లోవింధ్యబలోఽస్వయం
నిర్ముకః పారశీకోఽయం నృపః ప్రణమతి ప్రభో
ఇత్యాస్థానే నృపాన్ సోఽత్ర ప్రతీహార నివేదితాన్
సంమాత్రిట్ సంమానయామాస సామంతాన్ సైనికానపి

*　　*　　*

శృణు తద్వచ్మి తే మిత్ర జ్ఞాతం తావ దత స్వయం

*　　*　　*

తద్భద్రాయుధే దానీం చిత్రే స్వప్నె చ దృష్టయా
తయా మలయవత్యాఽహం వినా జీవితు ముత్సహే

*　　*　　*

కిం త్వయా నగరం సత్యం తద్దృష్ట మితి భూభృతా
తత్ర శంబరసిద్ధిః స పరిపృష్టోఽబ్రవీ దిదం
దృష్టం మయా తన్మలయపురం నామ మహాపురం
భ్రమతా భువ ముత్తీర్య వారిధిం ద్వీపమధ్యగం
తస్మి న్మలయసింహాఖ్యో నగరేఽస్తి మహీపతిః
తస్యాస్తి నామ్నా మలయవతీ త్యనుపమా సుతా

*　　*　　*

ప్రతస్థే విక్రమాగిత్యః సైన్యేన లఘునా వృతః
గత్వా క్రమేణ తీర్ణాబ్ధి ర్యావత్ప్రాప్తః పురం స తత్

*　　*　　*

తత్కాల ముత్క్షిప్య భుజం తేన శంబర సిద్ధినా
ఉచ్చై రవపరక్షైవ బంధినేద మపర్యత

జయ నిజతేజఃసాధితభూతగణమ్లేచ్ఛవిపినదావాగ్నే
జయ దేవ సప్తసాగరసీమమహీమానినీనాథ
జయ విజితసకలపార్థివవినతశిరోధరితాతిగుర్వాజ్ఞ
జయ విషమశీల విక్రమవారినిధే విక్రమాదిత్య

ఇత్యుక్తే వందినా తం స విక్రమాదిత్య మాగతం
బుద్ధ్వా మలయసింహోఽత్ర రాజా జగ్రాహ పాదయోః
వివేశ చ కృతాతిథ్యః తేన నాకం స్వమందిరం
తయా మలయవత్యా చ దుహిత్రా మృత్యుముక్తయా
దదౌ చ తాం సుతాం తస్మై విక్రమాదిత్యభూభృతే

అవంతిలో ఉజ్జయిని అను నగర ముండెను. అందు మహేంద్రాదిత్యుడు రాజుగ నుండెను. పుత్రు అతడు అనేకవ్రతములు చేసెను.

ఒకప్పుడు ఇంద్రాదిదేవతలు మ్లేచ్ఛోపద్రవబాధితులై కైలాసమున కేగి శివుని దర్శించి మొఱపెట్టుకొ డును వారిని ఊరడించి, నిశ్చింతగనుండుడని చెప్పి పంపివేసెను. అనిమీద శివుడు తనగణములలో నొకడగు మ తుని పిలచి ఉజ్జయినిలో మహేంద్రాదిత్యునికి కుమారుడుగ జన్మించి, సప్తద్వీపేశ్వరుడవై, మ్లేచ్ఛులను న దేవకార్యమును తీర్పుమని ఆజ్ఞాపించెను. అట్లే మాల్యవంతుడు ఆరాజు భార్య గర్భమున ప్రవేశించెను. స్వప్నమునందు ఆరాజుతో "ఓయీ! నీ కొకపుత్రుడు కలుగును. అతడు సప్తద్వీపయుగ పృథ్వి నాక్రమించి దిత్యుడనియు, శత్రువులయెడ వైషమ్యము వహించి విషమశీలుడనియు ప్రసిద్ధి నందును" అని చెప్పెను.

కొంతకాలమునకు మహేంద్రాదిత్యునికి కుమారుడు కలిగెను. అతడాబాలునికి విషమశీలుడని పేరు ఇతనికి యౌవనము వచ్చినమీదట అభిషిక్తుని చేసి రాజు కాశి కేగెను.

ఒకప్పుడు భద్రాయుధుడను ప్రతీహారి విక్రమాదిత్యునివద్దకు వచ్చి "దేవా! పక్షిణదిగ్విజయమునకై శక్తితో తనుచే పంపబడిన అనంగదేవుడు దర్శనమునకై వేచియున్నాడు" అని చెప్పెను. రాజానుజ్ఞాతుడై అనంగదేవుడు సావరాంతమగు దక్షిణాపథమును, మధ్యదేశమును, సౌరాష్ట్రమును, అంగవంగములును, మును, దుర్గములును, ద్వీపములు జయింపబడినవి మ్లేచ్ఛసంఘములు నాశ మొనర్పబడినవి అనిచెప్పెను. లేమైననున్న చెప్పుమని విక్రమాదిత్యుడు అడుగగా అనంగదేవుడు తాను సముద్రమునుదాటి సింహళద్వీపమ హాని రాజగు వీరసేనుని చూచితిననియు, ఆరాజు విక్రమాదిత్యునియెడ భక్తిగౌరవములను చూపి, తన కుమా మదనలేఖను ఆచక్రవర్తికి తనపరముగ అర్పించెననియు చెప్పెను.

పిమ్మట విక్రమాదిత్యుడు మరలివచ్చుచున్న తన సైన్యమును కలిసెను. అంతట ప్రతీహారులు అతనికి ర తులలో గౌడరాజగు శక్తికుమారుని, కర్ణాటపాలకుడగు జయధ్వజుని, లాటరాజగు విజయవర్మను, కాశ్మీరపా సునందనుని, సింధురాజగు గోపాలుని, భిల్లరాజగు వింధ్యబలుని, పారశీకరాజును పరిచయ మొనర్చిరి.

ఒకప్పుడు విక్రమాదిత్యుడు ఒకసుందరిచిత్రమును చూచెను. ఆమె అతనికి స్వప్నమునను కనిపించెను. వతియను ఆమెకొరకై అతడు మిక్కిలి బాధ నందెను. శంబరసిద్ధియనువతడు ఆసుందరి వాస్తవముగ నున్న ఆమె సముద్రమున కావలనున్న మలయపురపాలకుడగు మలయసింహుని కుమార్తె అనియు చెప్పెను. పిమ్మట సైన్యముతో సముద్రమునుదాటి విక్రమాదిత్యు డానగరమును ప్రవేశించెను. అప్పుడు శంబరసిద్ధి అతని వి ములను, గుణగణమును కీర్తించెను. వెంటనే మలయసింహుడు విక్రమాదిత్యుని పాదములకు నమస్కరించి టికి తీసికొనిపోయి, సత్కరించి తనకుమార్తెయగు మలయవతి నతనికి సమర్పించెను.

గాథాసప్తశతీ

తం ణమహ జస్స వచ్ఛే లచ్ఛిముహం కోత్థుహమ్మి సంకన్తం।
దీసఇ మ అపరిహీణం ససిబిమ్బం సూరబిమ్బ వ్వ॥ ౨-౫౧

వక్షమునందున్న కౌస్తుభమణియందు మచ్చలేని చంద్రబింబము సూర్యబింబమున చేరినట్లు చేరి శోభించుచున్న రమాముఖముగల విష్ణువుకు నమస్కారము.

వణదవ మసిమఇలఙ్గో రేహఇ విఞ్ఝో గణే హి ధవలే హిం।
ఖీరోహమన్థణుచ్ఛలిఅ దుద్ధసిత్తో వ్వ మహుమహణో॥ ౨-౧౮

అడవులలో బయల్వెడలిన దావానలముయొక్క పొగచేత నల్లబడిన వింధ్యపర్వతము తెల్లని మేఘములతో క్షీరసాగరమథనమున బయల్వెడలిన పాలతో తడిసిన మధుమథనునివలె ప్రకాశించుచున్నది.

పేచ్ఛన్తి అణిమిసచ్ఛాపహి ఆ హాలిఅస్స పిట్ఠపణ్డురిఅం।
ధూఅం దుద్ధసముద్దుత్తరన్త లచ్ఛిం విఅ స అణ్హా॥ ౪-౮౭

పథికులు పిండి అంటుకొనుటవలన తెల్లగ కనిపించు కృషీవలుని పుత్రికను క్షీరసముద్రమునుండి పైకి వచ్చిన లక్ష్మిని దేవతలువలె ఆశతో చూచుచున్నారు.

అపహుప్పన్తం మహిమణ్డలమ్మి ణహఅంరిఅం చిరం హరిణో।
తారాపుప్ఫప్పఅర ఇచ్ఛ అంవ తఇఅం పఅం ణమహ॥ ౫-౧౧

భూమండలము చాలక ఆకాశమునకు పోయి అచ్చట నక్షత్రములను పుష్పములచే అలంకరింపబడినట్లు ప్రకాశించు హరియొక్క మూడవపాదమునకు నమస్కారము.

పఢమం వామణవిహిణా పచ్ఛా హు కఓ వి అమ్బమాణేణ।
థణజుఅలేణ ఇమీఅ మహుమహణేణ వ్వ వలిబన్ధో॥ ౫-౨౫

మధుమథనుడు మొదట హ్రస్వరూపమునుండి పిమ్మట విజృంభించి బలిబంధము చేసినట్లే ఈమె స్తనయుగళము వలిబంధ మొనర్చెను.

మణ్ణే ఆసాఓ చ్చిఅణ పావిఓ పిఅఅమాహరరసస్స।
తిఅసేహిం జేణ రఅణా అరాహి అమఅం సముద్ధరిఅం॥ ౬-౭౩

ప్రియుని అధరరసాస్వాదనభాగ్యము లభింపకపోవుటవలననే కాబోలును పాపము దేవతలు రత్నాకరమునుండి అమృతమును తెచ్చుకొనినారు!

ముహమారుఏణ తం కణ్హ గోరఅం రాహిఆఏ అవణేన్తో।
ఏతాణం వల్లవీణం అణ్ణాణ వి గోరఅం హరసి॥ ౧-౮౯

కృష్ణ! నోటితో గాలిని ఊది నీవు రాధిక కంటిలోని నలకను పోగొట్టి గోపికల గౌరవమును లేక తెల్లదనమును పోగొట్టితివి.

అజ్జవి బాలో దామోఅరో త్తి ఇఅ జమ్పిఏ జసో ఆఏ।
కణ్హముహపేసిఅచ్ఛం ణిహుఅం హసిఅం వ అహవహూహిం॥ ౨-౧౨

హిత్యాచార్య శ్రీ మథురనాథశాస్త్రిగారిచే సంకలనము చేయబడి, బొంబాయి నిర్ణయసాగర ముద్రాక్షరమున ముద్రింపబడిన ప్రతి.

ఇంకను దామోదరుడు బాలుడే అని యశోద చెప్పగా గోపికలు కృష్ణుని ముఖములోనికి చూచి గూఢముగా నవ్వుకొనిరి.

ణచ్చణసలాహణణిహేణ పాసపరిసంఠిఆ ణిఉణగోవీ ।
సరిసగోవిఆణం చుమ్బఇ కవోలపడిమాగఅం కణ్హం॥ ౨-౧౪

అనేకమంది గోపికలమధ్య ఉండియు నిపుణురాలయిన ఒకగోపిక మరియొకగోపిక ప్రక్కకు చేరి, ఆమెనృత్యమును శ్లాఘించు నెపమున ఆమె కపోలమునగల కృష్ణుని ప్రతిబింబమును చుంబించెను.

కరుణాహోవ్విఅ పహిఓ దూమిజ్జఇ మాహవస్య మిలిఏణ ।
భీమేణ జహిచ్ఛిఆఏ దాహిణవాఏణ ఛిప్పన్తో॥ ౫-౪౩

మధుమాసమున దక్షిణానిలముచే స్పృశింపబడిన పథికుడు మాధవునితోకూడిన భీముని దక్షిణపాదముచేత తన్నబడిన దుర్యోధనునివలె బాధ పడుచున్నాడు

జఇ భమసి భమసు ఏమేఅ కణ్హ సోహగ్గగవ్విరో గోట్ఠే ।
మహిలాణం దోసగుణే విచారఅిఉం జఇ ఖమో సి॥ ౫-౪౭॥

కృష్ణ! సౌభాగ్యగర్వితుడవై గోకులమున తిరిగెదవా! స్త్రీలగుణదోషములను విచారించుటలో సమర్థుడవేని అట్లే తిరుగుము.

అచ్చాసణ్ణవివాహే సమం జసోఆఇ తరుణగోవీహిం ।
వడ్ఢన్తే మహుమహణే సంబన్ధా ణిహ్నువిజ్జన్తి॥ ౭-౫౫॥

పెరుగుచున్న మధుమథనుని వివాహము మిక్కిలి సమీపించగా గోపికలు యశోదతో తమకు అతనితోగల సంబంధములను చెప్పకొనుచున్నారు.

దిఅరస్స అసుద్ధమణస్స కులవహూ ణిఅఅ కుడ్డలిహిఆఇం ।
దిఅహం కహేఇ రామాణులగ్గ సోమిత్తి చరిఆఇం॥ ౧-౩౫॥

కలుషితమనస్కుడగు మరిదికి కులవధువు ప్రతిదినమును ఇంటిగోడమీద చిత్రింపబడిన రామానుగతుడగు సౌమిత్రి పుణ్యచరిత్రమును చెప్పుచున్నది.

*   *

రఇకేలిహి అణిఅంసణకరకిసలఅరుద్ధణఅణజుఅలస్స ।
రుద్దస తఇఅణఅణం పవ్వఇపరిఉమ్బిఅం జఅఇ॥ ౫-౫౫॥

రతికేళిలో వివసన కావింపబడిన పార్వతిచే రెండుకన్నులను కరకిసలయములచే మూయబడినపిమ్మట పరిచుంబింపబడిన శివుని తృతీయ నేత్రమునకు జయమగుగాక !

పసువఇణో రోసారుణపడిమాసంకన్తగోరిముహఅన్దం ।
గహిఅగ్ఘపఙ్కఅం విఅ సంఝాసలిలఞ్జలిం ణమహ॥ ౧-౧॥

కోపముచేత ఎర్రనైన గౌరీముఖచంద్రబింబమువలన ఎర్రతామరపువ్వా అను భ్రమ కలిగించు పశుపతి సంధ్యాంజలికి నమస్కారము.

పాణిగ్గహణే చ్చిఅ పవ్వఈఏ ణాఅం సహీహిం సోహగ్గం ।
పసువఇణా వాసుఇ కఙ్కణమ్మి ఓసారిఏ దూరం॥

పశుపతి తన చేతి సర్పకంకణమును దూరముగా జరపుటను చూచి పాణిగ్రహసమయముననే సౌభాగ్యమును ఊహింపగలిగిరి.

సంఝాసమఏ జలపూరిఅంజలిం విహాడి ఏక్కవాము అరం।
గోరీఅ కోసపాణుజ్జలం వ పమహాధివం ణమహా॥ ౧-౮౯॥

సంధ్యాసమయమున ఎత్తబడిన అంజలిలో ప్రతిబింబితమైన గౌరీముఖపద్మమును చూచి, మంత్రమును మాని, ఊరకనే పెదిమ కదుపుచున్న హరుని నమస్కరింపుడు.

జో సీసమ్మి విఇణ్ణో మజ్ఝ జుఆణేహిం గణవఈ ఆసీ।
తం చ్చిఅ ఏణ్హిం పణమామి హాఅజరే హోహి సంతుట్ఠా॥ ౮-౭౩॥

ఓ వార్ధక్యమా! ఏగణపతి ఒకప్పుడు యువకులచేత నాతలక్రింద తలగడగ ఉంచబడెనో ఆగణపతికి నేను నమస్కరించుచున్నాను నీవు తుష్టినందుము

హేలాకరగ్గఅట్టిఅ జలరిక్కం సాఅరం పఆసన్తో।
జఅఇ అణిగ్గఅవడవగ్గిభరిఅ గఅణోగణాహి వ ఈ॥ ౫-౭॥

లీలగా తొండపు చిగురుచేత సాగరజలమంతయు ఆకర్షించి, ఆమీద విజృంభించిన బడబాగ్నిచేత ఆకాశము నావరింపజేసిన గణాధిపతి జయించుగాక!

జారమసాణసముబ్భవభూఇసుహప్ఫంస సిజ్జిరజ్గీఏ।
ణ సమప్పఇ ణవకావాలిఅఇ ఉద్ధూలణారంభో॥ ౫-౩।

జారప్రియుని చితాభస్మస్పర్శవలన కలుగు సుఖముచే ఆడుగడుగునకును శరీరమంతయు చమటపట్టుటవలన క్రొత్తగ కాపాలికమతమును స్వీకరించిన స్త్రీకి భస్మలేపనమే పూర్తి కాలేదు.

కీరముహసచ్ఛహేహిం రేహ ఇ పలాసకుసుమేహిం।
బుద్ధస్స చలణవన్దణపడిఏహిం వ భిక్ఖుసఙ్ఘేహిం॥ ౮-౯॥

బుద్ధచరణములకు నమస్కరించుచు క్రింద సాష్టాంగముగ పడిన భిక్షుసంఘమువలె శుకముఖములతోను, పలాశపుష్పములతోను భూమి ప్రకాశించుచున్నది

కిం రుఅసి ఓణఅముహీ ధవలా అన్తేసు సాలిచ్ఛేత్తేసు।
హరిఆలమణ్డిఅముహీ ణడి వ్వ సణవాడిఆ జాఆ॥ ౧-౪॥

ఈ తెల్లనివరిభూమిలో ముఖము వంచుకొని ఏల ఏడ్చెదవు? ఈ శనగచేను అర్ధశము పూయబడిన నటిముఖము వలె అయినది.

ఆఅరపణామిఓట్ఠం అఘడిఅణాసం అసంహఅణిడాలం।
వణ్ణఘిఅతుప్పముహీఏ తీఏ పరిఉమ్బణం భరిమో॥ ౧-౭౩॥

ముఖమున రంగుగల నేతిని ధరించుటవలన లలాటమును, ముక్కును తగులకుండునట్లు ముందుకు చాపబడిన అడుగుపెదవిని పెట్టిన ముద్దును నేడు స్మరించుచున్నాము.

ణ్హాణహలిద్దాభరిఅన్తరాఇం జాలాఇం జాలవలఅస్స।
సోహన్తి కిలిజ్జిఅకణ్డఏణ కం కాహిసి కఅత్థం॥ ౧-౯౦॥

శ్లేషయునప్పుడు చిల్లులగాజులయొక్క చిల్లులలో చేరినపసుపును బదురుపుల్లలతో తీసివేయుచున్న

L-2K.

తుజ్జంగరాఅసేసేణ సామలీ తహ ఖరేణ సోమారా।
సా కిర గోలా ఊలే ణ్హాఅ జమ్ముబ్బకసాఏణ॥ ౨_౮౯॥

ఆమె సుకుమారిఅయినను తీక్ష్ణమును నేరేడుపండ్లకషాయముతో కలిసినదియు అగు నీఅంగరాగశేషముతో గోదావరి ఒడ్డున స్నానము చేసినది

గిజ్జన్తే మఙ్గలగాఇఆహిం వరగోత్తదిణ్ణఅణ్ణాఏ।
సోఅం వ ణిగ్గఓ ఉఅహ హోన్తవహూఅఇ రోమఞ్చో॥ ౭_౮౨॥

స్త్రీలు మంగళగీతికలు పాడుచు వరుని వంశప్రశంస చేయుచుండగానే నవవధువుకు వానిని వినుటకోయన రోమాంచము పొడసూపెను.

మణ్ణే ఆఅణ్ణన్తా ఆసణ్ణవిఆహమఙ్గలుగ్గాఇం॥
తేహిం జుఅణేహి సమం హసన్తి మం వేఅసకుడఙ్గా॥ ౭_౮౩॥

నావివాహమంగళగీతికలు సమీపించినవని విని వెదురుపొదలు ఆ యువకులతో కలసి నన్ను పరిహసించుచున్న వని అనిపించుచున్నది

ఉఅగఅచఉత్థిమఙ్గలహోన్తవిఓఅసవిసేసలగ్గేహిం।
తీఅ వరవ్వ అ సేఅం సుఏహిం దుణ్ణం వ హత్థేహిం॥ ౭_౮౮

త్వరలో నిర్వర్తింపబడు చతుర్థిమంగళము అయిన పిమ్మట రాబోవు విరహమును ఊహించి ఒండొరులను దృఢముగ ఆలింగనము చేసుకొనిన ఆమెయొక్కయు వరునియొక్కయు చేతులమీద స్వేదబిందువులు కన్నీటిబిందువులవలె కలిపించుచున్నవి.

కరిమరి అ ఆలగజ్జిరజలఆసణిపడనపడిరవో ఏసో।
పఇణో ధణురవకఙ్ఖిరి రోమఞ్చం కిం ముహా వహసి॥ ౧_౫౭

భర్తయొక్క ధనుష్టంకారమునకు ఎదురుచూచుచున్న ఓ బందీ! ఇది అకాలమేఘగర్జనముయొక్క శబ్దము, వృథగా ఎందుకు రోమాంచము కలిపించుకొందువు.

విజ్జావిజ్జఇ జలణో గహవఇధూఆఇ విత్థఅసిహోవి।
అణుమరణఘణాలిఙ్గణపిఅఅమసుహసిజ్జిరఙ్గీఏ॥ ౫_౭

మంటలు విస్తారముగ పైకి లేచినను, మరణించువరకును ప్రియుని గాఢముగ ఆలింగనము చేసుకొనుటవలన జనించిన చెమటతో ఆ స్త్రీచేత అగ్ని అణచివేయబడుచున్నది.

[cf. ౫_౮౯, ౪_౩౩]

పాణఉడీఅ వి జలిఊణ హుఅవహో జలఇ జణ్ణవాడమ్మి।
ణ హు తే పరిహరిఅవ్వా విసమదసాసంఠిఆ పురిసా॥ ౩_౨౭

పానశాలలో వెలిగిన అగ్నికూడ యజ్ఞశాలయందును వెలుగును. స్థితిభ్రంశమును పొందినంతమాత్రమున నీ పురుషులను నిరాకరింపరాదు.

[cf. /

కారిమమాణన్దవడం భామిజ్జన్తం బహూఅ సహి ఆహిం।
పేచ్ఛఇ కుమారి జారో హాసుమ్మిస్సేహి అచ్ఛీహిం॥

వధువుయొక్క కృత్రిమానందపటమును ఆమె చెలులు ప్రదర్శింపగా జారుడు నవ్వుచున్నాడు.

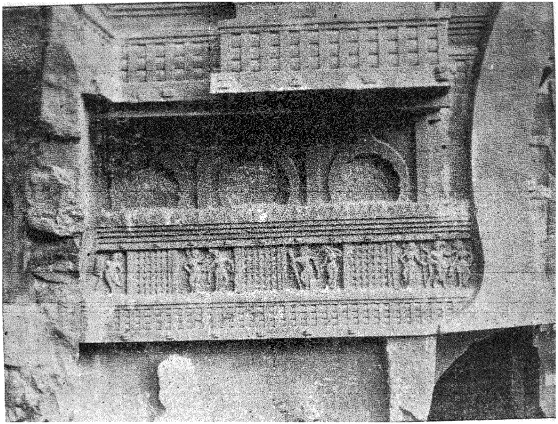

భాజా - విహారాంతర్భాగము

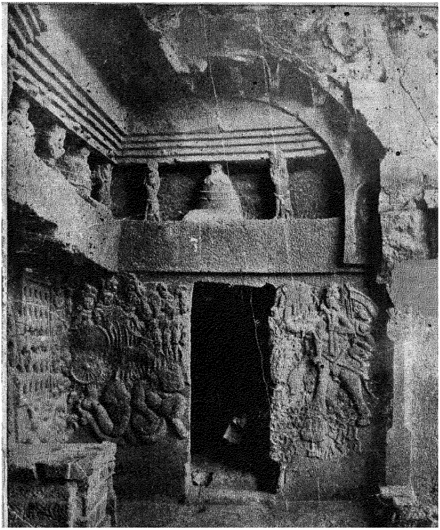

భాజా - గుహాంతర్భాగము